

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการปัญหาในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุ
ช่วงก่อนและหลังการเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

โดย ชลลดา แสงมณี ศิริสาธิตกิจ

ธันวาคม 2550

สัญญาเลขที่ RDG4840057

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการปัญหาในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุ
ช่วงก่อนและหลังการเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

ผู้วิจัย

สังกัด

ชลลดา แสงมณี ศิริสาธิตกิจ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช

ชุดโครงการชุมชนกับการปรับตัวด้านอาชีพ

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

(ความเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย สกว. ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

ชุมชนพรุคลองคือในช่วงแรกเกิดจากการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของชาวบ้านจากแถบพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะชาวบ้านจากหัวไทร และเชียรใหญ่ จนกระทั่งขยายตัวและกลายเป็นชุมชนในที่สุด โดยชาวบ้านส่วนใหญ่ที่อพยพเข้ามาในช่วงแรกๆ จะบุกเบิกพื้นที่ทำกินและตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนบริเวณริมแม่น้ำ และพื้นที่ขอบพรุ แต่ต่อมาเมื่อมีจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น จึงค่อยๆ ขยายพื้นที่ทำกินเข้าไปในเขตป่าพรุ โดยในอดีตที่ผ่านมาชาวบ้านในชุมชนพรุคลองต้องได้พึ่งพาอาศัยฐานทรัพยากรป่าพรุในการดำรงชีพมาตั้งแต่ดั้งเดิม ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรที่ดิน ป่าไม้ สัตว์น้ำ และแหล่งน้ำ แม้ว่าการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรจะเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ส่งผลกระทบต่อการทำมาหากินของชาวบ้านกลุ่มต่างๆ มาโดยตลอด แต่ว่าผลกระทบที่รุนแรงที่สุดก็นับตั้งแต่เกิดโครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง ทั้งนี้เนื่องจากเมื่อเกิดโครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนังและได้มีการปิดประตูระบายน้ำ ตลอดจนมีการขุดคลองรอบบริเวณป่าพรุทำให้ระดับน้ำในพรุลดลง และปริมาณน้ำท่วมขังในพื้นที่พรุก็ลดน้อยลงเช่นกัน ส่งผลให้เกิดน้ำเปรี้ยวเพิ่มขึ้น ดินมีสภาพเป็นกรดมากขึ้น และเกิดการหมักของอินทรีย์วัตถุในป่าพรุเนื่องจากระบบน้ำกลายเป็นน้ำนิ่ง ไม่มีน้ำไหลเวียนชะล้างความเปรี้ยวของดินและชะน้ำออกจากป่าพรุ ตลอดจนไม่มีการพัดพาโคลนตมเข้าไปในพื้นที่ป่าพรุเหมือนในอดีต ดังที่ควรจะเป็นไปตามลักษณะของธรรมชาติ ส่งผลให้คุณสมบัติของน้ำเปลี่ยนแปลงไปไม่เหมาะต่อการใช้สอยและการเพาะปลูก ตลอดจนส่งผลให้ปริมาณและชนิดของสัตว์น้ำลดลงเนื่องจากน้ำไม่ไหลเวียนซึ่งเป็นการตัดวงจรการขยายพันธุ์ของสัตว์น้ำ รวมทั้งพันธุ์ไม้ดั้งเดิมถูกทำลายเหลือเพียงไม้เสม็ดเป็นส่วนใหญ่ ประกอบกับในช่วงระยะเวลาใกล้เคียงกันได้เกิดการขยายตัวของการเกษตรเชิงพาณิชย์เข้ามาในพื้นที่ป่าพรุ ส่งผลให้พื้นที่ป่าพรุถูกทำลายและมีสภาพเสื่อมโทรมในบางพื้นที่ ป่าพรุถูกให้ความหมายในเชิง “มูลค่า” มากกว่า “คุณค่า” ซึ่งชาวบ้านบางกลุ่มในชุมชนตลอดจนบุคคลจากภายนอกได้เข้ามาทำลายป่าพรุเพื่อนำพื้นที่ไปใช้ประโยชน์ในกิจกรรมทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะการปลูกปาล์มน้ำมันอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลกระทบต่อชาวบ้านที่พึ่งพาอาศัยฐานทรัพยากรป่าพรุในการดำรงชีพในระดับรุนแรงมากขึ้นแตกต่างกันออกไป โดยเฉลี่ยแล้วมีครัวเรือนในชุมชนพรุคลองคือที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวประมาณร้อยละ 80 ของครัวเรือนทั้งหมด

สำหรับชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ๆ ตามระดับของผลกระทบที่ได้รับ ดังต่อไปนี้

1. กลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบน้อย ได้แก่ กลุ่มดอนกระจุย ทั้งนี้เนื่องจากหนองกระจุยจะมี ความทนและสามารถขยายพันธุ์ได้เร็ว ดังนั้นถึงแม้ระบบนิเวศจะเปลี่ยนแปลงไป หนองกระจุยก็ยัง สามารถเจริญเติบโตได้ และหากได้น้ำกระจุยก็จะยิ่งฟื้นคืนเร็วขึ้น ด้วยเหตุนี้กลุ่มดอนกระจุยจึง เป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบน้อยจากการเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง นอกจากนี้กลุ่ม คนที่ได้รับผลกระทบน้อยอีกกลุ่มหนึ่ง ได้แก่ กลุ่มตัดไม้ เนื่องจากการเกิดขึ้นของโครงการพัฒนา ลุ่มน้ำปากพนังได้ส่งผลให้ชนิดของพันธุ์ไม้มีปริมาณลดน้อยลง เนื่องจากระบบน้ำไม่ไหลเวียนทำ ให้น้ำกลายเป็นน้ำนิ่งเกิดปัญหาดินและน้ำเปรี้ยวเพิ่มมากขึ้นในบริเวณพื้นที่พรุ ซึ่งพันธุ์ไม้หลาย ชนิดไม่สามารถทนต่อสภาพดินและน้ำที่มีปริมาณความเปรี้ยวเพิ่มมากขึ้นได้และในที่สุดต้องสูญ พันธ์ไป โดยมีไม้เสม็ดขาวขึ้นมาแทนที่เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งการที่พื้นที่พรุคลองค้อมีไม้เสม็ดขาว ขึ้นเป็นส่วนใหญ่ได้ส่งผลกระทบน้อยต่อชาวบ้านกลุ่มที่ตัดไม้เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ ในการดำรงชีวิตประจำวัน หรือแม้แต่เพื่อการจำหน่าย ทั้งนี้เนื่องจากชนิดของไม้สามารถใช้แทน กันได้ในงานบางประเภท นอกจากนี้ไม้เสม็ดขาวยังเป็นที่ต้องการของตลาดอีกด้วย ซึ่งคนกลุ่มนี้มี ประมาณร้อยละ 20 ของผู้ที่ได้รับผลกระทบทั้งหมด

2. กลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบปานกลาง ส่วนใหญ่จะเป็นชาวบ้านกลุ่มที่ประกอบอาชีพ ด้านการเพาะปลูก ซึ่งรวมถึงชาวบ้านที่ประกอบอาชีพทำนาด้วย เนื่องจากการปิดประตูระบายน้ำ ดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อระบบการไหลเวียนของน้ำในพื้นที่พรุ นั่นก็คือ ทำให้ระดับน้ำในพรุไม่ ไหลเวียนกลายเป็นน้ำนิ่ง จึงไม่มีการชะล้างความเปรี้ยวออกจากพรุ นอกจากนี้การปิดประตูระบาย น้ำดังกล่าวยังส่งผลกระทบต่อระดับน้ำในพรุ โดยบางช่วงทำให้ระดับน้ำในพรุแห้ง ซึ่งเป็นอีกสาเหตุหนึ่ง ของการเกิดปัญหาดินและน้ำเปรี้ยว ดังนั้นเมื่อถึงช่วงฤดูน้ำหลากจึงก่อให้เกิดการแพร่กระจายของ น้ำเปรี้ยวออกสู่พื้นที่ทำการเกษตรของชาวบ้านในพื้นที่พรุคลองค้อและพื้นที่บริเวณใกล้เคียงทำ ให้เกิดปัญหาดินเปรี้ยว ทำให้ชาวบ้านหรือเกษตรกรไม่สามารถทำการเพาะปลูกหรือทำการเกษตร ได้ผลเท่าที่ควร เนื่องจากดินเสื่อมคุณภาพ ด้วยเหตุนี้ในการผลิตบางครั้งจึงต้องใช้ต้นทุนการผลิต สูง ดังนั้นกลุ่มเพาะปลูก และกลุ่มทำนา จึงเป็นกลุ่มคนอีกกลุ่มหนึ่งที่ได้รับผลกระทบจากการเกิด โครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง ซึ่งคนกลุ่มนี้มีประมาณร้อยละ 40 ของผู้ที่ได้รับผลกระทบทั้งหมด

3. กลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบมาก สำหรับกลุ่มชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้อที่ได้รับ ผลกระทบมากจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มคนที่ประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้อง โดยตรงกับทรัพยากรในป่าพรุ ซึ่งได้แก่ กลุ่มหาปลา และกลุ่มหาของป่า เนื่องจากการปิดประตู ระบายน้ำอุทกวิภาชประสิทธิ์เท่ากับเป็นการตัดวงจรชีวิตสัตว์น้ำบางชนิด ทำให้สัตว์น้ำบางชนิด สูญพันธุ์ไปในที่สุด นอกจากนี้การปิดประตูระบายน้ำดังกล่าวยังได้ส่งผลให้เกิดน้ำเปรี้ยวเพิ่มขึ้น ในพื้นที่พรุ เนื่องจากระบบน้ำกลายเป็นน้ำนิ่งไม่มีน้ำไหลเวียนชะล้างความเปรี้ยวออกไปจากพื้นที่

พรุ ส่งผลให้ปลาและสัตว์น้ำบางชนิดไม่สามารถเจริญเติบโตและทนในสภาพน้ำเปรี้ยวหรือมีความเป็นกรดสูงได้ จึงทำให้ปริมาณและชนิดของพันธุ์ปลาลดน้อยลง ซึ่งส่งผลกระทบต่อชาวบ้านที่ประกอบอาชีพหาปลาในพื้นที่พรุเพื่อการดำรงชีพ นอกจากนี้กลุ่มหาของป่าก็เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่ได้รับผลกระทบมากจากการเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง เนื่องจากการเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนังได้ส่งผลให้เกิดปัญหาดินและน้ำเปรี้ยวเพิ่มมากขึ้นในพื้นที่พรุ ซึ่งส่งผลให้พันธุ์ไม้บางชนิดไม่สามารถเจริญเติบโตและทนต่อสภาพความเป็นกรดได้จึงสูญพันธุ์ไปในที่สุด ซึ่งจากการลดลงของพันธุ์ไม้ต่างๆ ในพื้นที่พรุคลองก็องได้ส่งผลกระทบต่อกลุ่มชาวบ้านที่หาของป่า เนื่องจากเมื่อป่าพรุมีสภาพเสื่อมโทรมจึงส่งผลให้ปริมาณและชนิดของป่ามีปริมาณลดน้อยลงเช่นกัน โดยเฉพาะผึ้ง เนื่องจากดอกไม้ที่เป็นแหล่งอาหารมีปริมาณลดน้อยลงนั่นเอง ซึ่งคนกลุ่มนี้มีประมาณร้อยละ 40 ของผู้ที่ได้รับผลกระทบทั้งหมด

จากผลกระทบต่างๆ ที่เกิดขึ้นดังกล่าวชาวบ้านได้พยายามปรับตัวเพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ ซึ่งก็แตกต่างกันออกไปตามศักยภาพและความสามารถของแต่ละบุคคลและครัวเรือน โดยพบว่าชาวบ้านใช้กลยุทธ์การปรับตัวต่างๆ ที่แตกต่างและหลากหลายกันไป ซึ่งพอสรุปได้ดังต่อไปนี้

1. การปรับตัวบนพื้นฐานการผลิตแบบปฐมภูมิ

การปรับตัวลักษณะนี้หมายถึง การปรับตัวที่ชาวบ้านทำการผลิตที่พึ่งพาอาศัยทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชนเป็นหลัก ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรที่ดิน แหล่งน้ำ และทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการผลิตที่เรียบง่ายและไม่มีความสลับซับซ้อนมากนัก หรือที่เรียกว่า “การผลิตขั้นต้น” โดยสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท ได้แก่

1.1 การใช้ทรัพยากรส่วนรวมอย่างเข้มข้นมากขึ้น ได้แก่ การหาปลา การหาของป่า และการถอนกระชูด โดยเป็นไปในลักษณะของการใช้เครื่องมือที่ทันสมัยมากขึ้น ใช้วิธีการต่างๆ ที่หลากหลายมากขึ้น รวมทั้งการใช้แรงงานอย่างเข้มข้นมากขึ้น เป็นต้น สำหรับกลุ่มคนที่ใช้การปรับตัวด้วยกลยุทธ์นี้เป็นหลัก ได้แก่ กลุ่มคนที่เคยหาปลา กลุ่มคนที่เคยหาของป่า และกลุ่มคนที่เคยถอนกระชูด เป็นต้น ซึ่งมีประมาณร้อยละ 10 ของผู้ที่ได้รับผลกระทบทั้งหมด โดยผลของการปรับตัวพบว่าเพียงการประกอบอาชีพดังกล่าวเพียงอย่างเดียว ไม่สามารถที่จะดำรงชีพอยู่ได้ แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นอาชีพดังกล่าวจะต้องประกอบควบคู่ไปกับอาชีพอื่นๆ ด้วย จึงจะสามารถดำรงชีพอยู่ได้ โดยส่วนใหญ่พบว่าคนกลุ่มนี้มักจะประกอบอาชีพดังกล่าวควบคู่ไปกับการทำงานรับจ้าง การเพาะปลูก และการเลี้ยงสัตว์

1.2 การปลูกพืชเศรษฐกิจอย่างเข้มข้น เป็นการปรับตัวที่อยู่บนวิธีการดำรงชีพที่วางอยู่บนพื้นฐานทางด้านการเกษตรเป็นสำคัญ โดยมีการนำวิธีการและรูปแบบต่างๆ มาใช้อย่างหลากหลายมากขึ้น ตลอดจนการลงทุนหรือต้นทุนการผลิตก็เพิ่มสูงขึ้น ซึ่งได้แก่ การทำนา การ

ปลูกปาล์มน้ำมัน การปลูกยางพารา การปลูกบัวบก การปลูกไม้เสม็ดขาว และการปลูกอ้อย เป็นต้น โดยผู้ที่ปรับตัวในลักษณะนี้จะต้องมีความพร้อมในเรื่องที่ดิน และเงินทุนในระดับหนึ่ง จึงจะสามารถปรับตัวในลักษณะดังกล่าวได้ ซึ่งคนกลุ่มนี้มีประมาณร้อยละ 30 ของผู้ที่ได้รับผลกระทบทั้งหมด สำหรับผลของการปรับตัวพบว่า การปรับตัวในลักษณะนี้เช่นเดียวกับการปรับตัวในลักษณะของการใช้ทรัพยากรส่วนรวมอย่างเข้มข้น นั่นก็คือ การประกอบอาชีพดังกล่าวเพียงอย่างเดียว ไม่สามารถที่จะดำรงชีพอยู่ได้ แต่จะต้องประกอบควบคู่ไปกับอาชีพอื่นๆ ด้วย จึงจะสามารถดำรงชีพอยู่ได้ โดยส่วนใหญ่พบว่าคนกลุ่มนี้มีทั้งที่ประกอบเป็นอาชีพเสริมและอาชีพหลัก

2. การปรับตัวบนพื้นฐานการผลิตแบบทฤษฎีภูมิ

การปรับตัวลักษณะนี้ เป็นการปรับตัวที่ชาวบ้านทำการผลิตที่มีลักษณะของการแปรรูปทรัพยากรต่างๆ โดยเฉพาะทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน รวมทั้งทรัพยากรนอกชุมชน ทั้งนี้เพื่อเป็นการเพิ่มมูลค่าของสินค้าหรือผลิตภัณฑ์ ซึ่งการผลิตแบบทฤษฎีภูมิจะเป็นการผลิตที่เน้นการตอบสนองความต้องการของตลาดเป็นสำคัญ โดยการผลิตแบบทฤษฎีภูมิส่วนใหญ่จะเป็นการผลิตที่อิงอยู่กับการผลิตแบบปฐมภูมิที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้อย่างเด็ดขาด ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น 2 ประเภท ได้แก่

2.1 การแปรรูปโดยอาศัยวัตถุดิบในท้องถิ่น ได้แก่ การแปรรูปผลิตภัณฑ์จากกระจุต และการเลี้ยงผึ้งพันธุ์ สำหรับกลุ่มคนที่ปรับตัวในลักษณะนี้มีประมาณร้อยละ 15 ของผู้ที่ได้รับผลกระทบทั้งหมด โดยผู้ที่ปรับตัวลักษณะนี้ได้ต้องมีความพร้อมในเรื่องของทักษะหรือความชำนาญเฉพาะด้าน ทั้งนี้เนื่องจากอาชีพดังกล่าวเป็นอาชีพที่ต้องใช้ทักษะหรือความชำนาญเฉพาะด้านเป็นสำคัญจึงจะสามารถเข้าถึงอาชีพดังกล่าวได้ สำหรับการปรับตัวในลักษณะนี้โดยเฉพาะการเลี้ยงผึ้งพันธุ์ พบว่า ส่วนใหญ่จะประกอบเป็นอาชีพเสริม ส่วนการแปรรูปผลิตภัณฑ์จากกระจุตมีทั้งที่ประกอบเป็นอาชีพเสริมและอาชีพหลัก โดยพบว่าการแปรรูปผลิตภัณฑ์จากกระจุตเป็นการปรับตัวที่ชาวบ้านสามารถใช้เป็นทางออกได้ในระดับหนึ่ง ทั้งนี้เนื่องจากเป็นอาชีพที่ค่อนข้างมั่นคง เพราะมีการร่วมกลุ่มที่ชัดเจน ประกอบกับงานแปรรูปผลิตภัณฑ์จากกระจุตเป็นงานหนึ่งของศูนย์ศิลปาชีพบ้านเนินธัมมัง

2.2 การแปรรูปโดยอาศัยวัตถุดิบจากภายนอก แต่ชาวบ้านสามารถควบคุมกระบวนการผลิตได้มากพอสมควร ได้แก่ การทอผ้า สำหรับกลุ่มคนที่ปรับตัวในลักษณะนี้ส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มผู้หญิงเป็นหลัก สำหรับกลุ่มคนที่ปรับตัวในลักษณะนี้มีประมาณร้อยละ 15 ของผู้ที่ได้รับผลกระทบทั้งหมด สำหรับผู้ที่ประกอบอาชีพดังกล่าวจะต้องมีความพร้อมในเรื่องของทักษะหรือความชำนาญเฉพาะด้านเป็นสำคัญจึงจะเข้าถึงอาชีพดังกล่าวได้ โดยพบว่าส่วนใหญ่ผู้ที่ประกอบอาชีพดังกล่าวจะประกอบเป็นอาชีพหลัก ทั้งนี้เนื่องจากเป็นอาชีพที่สร้างรายได้ค่อนข้างดี

และเป็นอาชีพที่มั่นคงเมื่อเทียบกับอาชีพอื่นๆ อีกหลายๆ อาชีพ และนอกจากนี้ยังพบว่ากลุ่มคนที่ประกอบอาชีพดังกล่าวสามารถดำรงชีพอยู่ได้ในระดับหนึ่ง ถึงแม้จะไม่ประกอบอาชีพอื่นๆ ก็ตาม แต่โดยส่วนใหญ่พบว่าครัวเรือนที่ประกอบอาชีพทอผ้ามักจะประกอบอาชีพอื่นๆ ควบคู่ไปด้วย

3. การปรับตัวบนพื้นฐานการผลิตอย่างไม่เป็นทางการ

การปรับตัวลักษณะนี้เป็นการผลิตที่ครัวเรือนไม่ได้ลงทุนหรือรับผิดชอบเอง แต่จะเป็นลักษณะของการรับจ้าง ซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท ได้แก่

3.1 การใช้แรงงานในการผลิตใหม่ในชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการผลิตที่เป็นแรงงานนอกภาคการเกษตรที่ทำในชุมชนเป็นหลัก โดยไม่ต้องเคลื่อนย้ายหรืออพยพแรงงานออกนอกชุมชน ซึ่งได้แก่ การเย็บผ้าโหล และการรับจ้างตัดบัวบก โดยกลุ่มคนที่ปรับตัวในลักษณะนี้มีประมาณร้อยละ 10 ของครัวเรือนที่ได้รับผลกระทบทั้งหมด

3.2 การเคลื่อนย้ายแรงงานออกนอกชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการผลิตที่เป็นแรงงานนอกภาคการเกษตรเช่นเดียวกับการผลิตอย่างไม่เป็นทางการในรูปของการใช้แรงงานในการผลิตใหม่ในชุมชน แต่จะแตกต่างกันตรงที่การผลิตอย่างไม่เป็นทางการในรูปของการเคลื่อนย้ายแรงงานออกนอกชุมชนเป็นการผลิตที่ต้องเคลื่อนย้ายหรืออพยพแรงงานออกนอกชุมชนเป็นสำคัญ ไม่เหมือนกับการผลิตอย่างไม่เป็นทางการในรูปของการใช้แรงงานในการผลิตใหม่ในชุมชนที่เน้นการใช้แรงงานภายในชุมชนเป็นหลัก สำหรับการปรับตัวบนพื้นฐานการผลิตอย่างไม่เป็นทางการในรูปของการเคลื่อนย้ายแรงงานออกนอกชุมชนของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองคือสิ่งที่สำคัญๆ ได้แก่ การทำงานโรงงาน การทำงานก่อสร้างและรับจ้างทั่วไป และการเย็บผ้าโหลที่กรุงเทพฯ โดยกลุ่มคนที่ปรับตัวในลักษณะนี้มีประมาณร้อยละ 20 ของครัวเรือนที่ได้รับผลกระทบทั้งหมด

แนวทางการแก้ปัญหา

1. สนับสนุนให้เกิดการฟื้นฟูป่าพรุ เพื่อให้ชาวบ้านสามารถใช้ได้ในลักษณะของการเป็นทรัพยากรส่วนรวม เช่น การร่วมกับชุมชนเพื่อที่จะแสวงหาแนวทางแก้ไขปัญหที่เกิดจากผลกระทบของโครงการร่วมกัน เป็นต้น รวมทั้งการนำพื้นที่ป่าพรุคืนให้ส่วนรวมจากการถือครองของเอกชนที่ไม่ชอบด้วยกฎหมาย ตลอดจนการป้องกันการบุกรุกพื้นที่ป่าซึ่งในปัจจุบันก็ยังคงมีอยู่นอกจากนี้ควรมีการส่งเสริมและสนับสนุนให้คนในชุมชนร่วมกันดูแลป่าพรุในลักษณะของป่าชุมชน

2. สนับสนุนการปรับตัวด้านอาชีพของชาวบ้านให้สามารถอยู่ได้และมีความมั่นคงมากขึ้น โดยมีข้อสรุปดังต่อไปนี้

2.1 กลุ่มครัวเรือนที่มีศักยภาพสูง ได้แก่ กลุ่มครัวเรือนที่มีที่ดินมากกว่า 20 ไร่ ขึ้นไป เป็นกลุ่มครัวเรือนที่มีรายได้เฉลี่ยต่อเดือนประมาณ 6,229 บาท และมีหนี้สินเฉลี่ย 47,850 บาท ซึ่งมีอยู่ประมาณร้อยละ 23.18 ของครัวเรือนทั้งหมด โดยควรให้การสนับสนุนและส่งเสริมในเรื่องของความรู้เกี่ยวกับการประกอบอาชีพเป็นสำคัญ ทั้งนี้เนื่องจากครัวเรือนกลุ่มนี้ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มครัวเรือนที่ปรับตัวในลักษณะของการปลูกพืชเศรษฐกิจอย่างเข้มข้นเป็นหลัก ซึ่งมีครัวเรือนบางส่วนยังขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการประกอบอาชีพดังกล่าว เพราะพืชเศรษฐกิจบางชนิดเป็นเรื่องที่ค่อนข้างใหม่สำหรับครัวเรือนกลุ่มนี้ และนอกจากนี้สำหรับครัวเรือนกลุ่มนี้ยังควรเน้นการช่วยเหลือและสนับสนุนในเรื่องของการเพิ่มมูลค่าของปัจจัยการผลิตและมูลค่าผลผลิตในลักษณะต่างๆ อีกด้วย

2.2 กลุ่มครัวเรือนที่มีศักยภาพปานกลาง ได้แก่ กลุ่มครัวเรือนที่มีที่ดินตั้งแต่ 10-20 ไร่ เป็นกลุ่มครัวเรือนที่มีรายได้เฉลี่ยต่อเดือนประมาณ 4,779 บาท และมีหนี้สินเฉลี่ย 34,601 บาท ซึ่งมีอยู่ประมาณร้อยละ 32.78 ของครัวเรือนทั้งหมด โดยควรให้การสนับสนุนในเรื่องของการสร้างอาชีพให้กับครัวเรือนกลุ่มนี้ โดยเฉพาะอาชีพทางเลือกที่ก่อให้เกิดการสร้างรายได้ ทั้งนี้เนื่องจากครัวเรือนกลุ่มนี้ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มที่ไม่มีความมั่นคงในเรื่องของการประกอบอาชีพ ดังนั้นจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ควรให้การสนับสนุนในด้านการสร้างอาชีพทางเลือกหรืออาชีพที่มั่นคงให้กับครัวเรือนกลุ่มนี้ และนอกจากนี้สำหรับครัวเรือนกลุ่มนี้ยังควรเน้นการช่วยเหลือหรือสนับสนุนในเรื่องของปัจจัยการผลิตตามความเหมาะสมตามศักยภาพของการผลิตที่ครัวเรือนกลุ่มนี้นำมาใช้ในการปรับตัวด้วย โดยทั้งนี้ทั้งนั้นจะต้องคำนึงถึงความเป็นไปได้และผลสัมฤทธิ์ที่จะเกิดขึ้นด้วย

2.3 กลุ่มครัวเรือนที่มีศักยภาพต่ำ สำหรับกลุ่มครัวเรือนที่มีศักยภาพต่ำนี้ควรได้รับความสนใจมากที่สุด และควรสนใจอย่างเร่งด่วน ซึ่งได้แก่ กลุ่มครัวเรือนที่มีที่ดินน้อยกว่า 10 ไร่ เป็นกลุ่มครัวเรือนที่มีรายได้เฉลี่ยต่อเดือนประมาณ 4,638 บาท และมีหนี้สินเฉลี่ย 25,831 บาท ซึ่งมีอยู่ประมาณร้อยละ 44.04 โดยควรให้การสนับสนุนในหลายๆ ด้าน ซึ่งนอกจากการให้การสนับสนุนในเรื่องของการส่งเสริมอาชีพไม่ว่าจะเป็นการให้ความรู้เกี่ยวกับการประกอบอาชีพและการสร้างอาชีพที่มั่นคงให้กับครัวเรือนกลุ่มนี้แล้ว ยังควรที่จะให้การช่วยเหลือในเรื่องของที่ดินทำกินอีกด้วย ทั้งนี้เนื่องจากในกลุ่มครัวเรือนที่มีศักยภาพต่ำนี้จะมีบางครัวเรือนที่ไม่มีที่ดินทำกิน ซึ่งมีอยู่ประมาณร้อยละ 4.64 ของครัวเรือนทั้งหมด ดังนั้นสำหรับครัวเรือนกลุ่มนี้นอกจากการให้การช่วยเหลือในเรื่องของการส่งเสริมและสนับสนุนเกี่ยวกับการประกอบอาชีพแล้ว การให้การช่วยเหลือในเรื่องของที่ดินทำกินก็เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่มีความสำคัญต่อครัวเรือนกลุ่มนี้เช่นกัน โดยในขณะนี้พื้นที่ป่าพรุส่วนหนึ่งถูกทำลายและถือครองโดยบุคคลภายนอกอย่างไม่ถูกกฎหมายอยู่จำนวนหนึ่ง ซึ่งสามารถนำมาปฏิรูปจัดให้เป็นที่ดินทำกินสำหรับชาวบ้านกลุ่มนี้ได้

บทคัดย่อ

รหัสโครงการ : RDG4840057

ชื่อโครงการ : ปัญหาในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุช่วงก่อนและหลังการเกิด
โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

ชื่อนักวิจัย : ชลลดา แสงมณี ศิริสาธิตกิจ
มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช

เบอร์เมลล์ติดต่อ : schonlada2516@hotmail.com

ระยะเวลาโครงการ : กันยายน 2548 - กุมภาพันธ์ 2550

โครงการวิจัยเรื่องปัญหาในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุช่วงก่อนและหลังการเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะการเข้าไปใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุของคนกลุ่มต่างๆ ก่อนการเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังและความขัดแย้งต่างๆ ที่เกิดขึ้น และเพื่อศึกษาผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อคนกลุ่มต่างๆ ที่ใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุอันเนื่องมาจากการเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังและการขยายตัวของการเกษตรเชิงพาณิชย์ในเขตป่าพรุ รวมทั้งเพื่อศึกษากระบวนการและเงื่อนไขการปรับตัวของผู้ที่อาศัยทรัพยากรในป่าพรุอันเนื่องมาผลกระทบดังกล่าว ตลอดจนเพื่อศึกษาแนวทางการสนับสนุนผู้ที่มีปัญหาในการปรับตัวและต้องแบกรับผลกระทบที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว

จากผลการศึกษาพบว่า ชุมชนพรุคลองคือ้งเป็นชุมชนที่เกิดจากการแบ่งโคยยี่ตฐานทรัพยากรป่าพรุเป็นตัวกำหนดในการจัดแบ่งชุมชน สำหรับการก่อตั้งชุมชนในช่วงแรกเกิดจากการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของชาวบ้านจากแถบพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะชาวบ้านจากหัวไทร และเชียรใหญ่ จนกระทั่งขยายตัวและกลายเป็นชุมชนในที่สุด โดยชาวบ้านส่วนใหญ่ที่อพยพเข้ามาในช่วงแรกๆ จะนิยมบุกเบิกพื้นที่ทำกินและตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนบริเวณริมแม่น้ำและพื้นที่ขอบพรุ แต่ต่อมาเมื่อมีจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น จึงค่อยๆ ขยายพื้นที่ทำกินเข้าไปในเขตป่าพรุ โดยในอดีตที่ผ่านมาชาวบ้านในชุมชนพรุคลองคือ้งได้พึ่งพาอาศัยฐานทรัพยากรป่าพรุในการดำรงชีพมาตั้งแต่ดั้งเดิม ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรที่ดิน ป่าไม้ สัตว์น้ำ และแหล่งน้ำ แต่ต่อมาเมื่อเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังและการขยายตัวของการเกษตรเชิงพาณิชย์ในช่วงระยะเวลาไล่เลี่ยกัน ประกอบกับปัจจัยและเงื่อนไขอื่นๆ ที่เกิดขึ้น ได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองคือ้งแทบทั้งสิ้น ทั้งนี้เนื่องจากการ

เปลี่ยนแปลงต่างๆ ดังกล่าวได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศป่าพรุ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศป่าพรุได้ส่งผลต่อเนื่องไปสู่การเกิดปัญหาต่างๆ โดยเฉพาะปัญหาเกี่ยวกับปากท้องของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้อ เนื่องจากชาวบ้านไม่สามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุเพื่อการดำรงชีพได้เหมือนเช่นในอดีตที่ผ่านมา ส่งผลให้ชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้อได้รับผลกระทบในระดับที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ๆ ได้แก่ กลุ่มที่ได้รับผลกระทบมาก กลุ่มที่ได้รับผลกระทบปานกลาง และกลุ่มที่ได้รับผลกระทบน้อย

จากผลกระทบต่างๆ ที่เกิดขึ้นชาวบ้านจึงพยายามแสวงหาทางออกให้กับตนเองโดยการปรับตัวเพื่อการดำรงชีพที่แตกต่างกันออกไปตามศักยภาพและความสามารถของแต่ละบุคคลและของแต่ละครัวเรือน แต่อย่างไรก็ตามสำหรับการปรับตัวในรูปแบบต่างๆ ที่ชาวบ้านนำมาใช้เป็นทางเลือกในการปรับตัว พบว่ามีทั้งทางเลือกที่ชาวบ้านสามารถใช้เป็นทางออกได้จริง และเป็นทั้งทางเลือกที่ชาวบ้านตกอยู่ในภาวะที่ต้องจำยอมอันเนื่องมาจากปัจจัยและเงื่อนไขต่างๆ ซึ่งเป็นข้อจำกัดที่แตกต่างกันออกไปสำหรับแต่ละบุคคลและแต่ละครัวเรือน

สำหรับการปรับตัวของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้อ พบว่าชาวบ้านมีการนำกลยุทธ์ต่างๆ มาใช้ในการปรับตัวเพื่อให้สามารถดำรงชีพอยู่ได้ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้น โดยกลยุทธ์ที่ชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้อมนำมาใช้ในการปรับตัวที่สำคัญๆ มี 3 กลยุทธ์ใหญ่ๆ ได้แก่ การปรับตัวบนพื้นฐานการผลิตแบบปฐมภูมิ การปรับตัวบนพื้นฐานการผลิตแบบทุนนิยม และการปรับตัวบนพื้นฐานการผลิตอย่างไม่เป็นทางการ โดยการปรับตัวในลักษณะต่างๆ ดังกล่าว พบว่าในความเป็นจริงแล้วทุกครัวเรือนในชุมชนพรุคลองค้อไม่สามารถปรับตัวได้อย่างเท่าเทียมกันในกิจกรรมการผลิตต่างๆ ทั้งนี้เนื่องจากปัจจัยและเงื่อนไขบางประการที่แตกต่างกันออกไป โดยพบว่าครัวเรือนในชุมชนพรุคลองค้อมีการปรับตัวที่แตกต่างกันออกไปตามศักยภาพของแต่ละครัวเรือน ซึ่งสามารถจำแนกได้ 3 กลุ่มครัวเรือนใหญ่ๆ ตามปริมาณการถือครองที่ดิน ได้แก่ ครัวเรือนที่มีศักยภาพสูง เป็นกลุ่มครัวเรือนที่มีที่ดินถือครองมากกว่า 20 ไร่ ขึ้นไป ซึ่งมีอยู่ประมาณร้อยละ 23.18 ครัวเรือนที่มีศักยภาพปานกลาง เป็นกลุ่มครัวเรือนที่มีที่ดินถือครองตั้งแต่ 10-20 ไร่ ซึ่งมีอยู่ประมาณร้อยละ 32.78 และครัวเรือนที่มีศักยภาพต่ำ เป็นกลุ่มครัวเรือนที่มีที่ดินถือครองน้อยกว่า 10 ไร่ ซึ่งมีอยู่ประมาณร้อยละ 44.04 โดยแต่ละกลุ่มครัวเรือนจะมีการปรับตัวในลักษณะที่แตกต่างกันออกไป และนอกจากนี้ยังพบว่าแต่ละกลุ่มครัวเรือนยังมีการนำการบริหารจัดการด้านการเงินมาปรับใช้ในครัวเรือนอีกด้วย ไม่ว่าจะเป็นการประหยัดค่าใช้จ่าย การเล่นแชร์

และการกู้เงิน เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้สามารถดำรงชีพอยู่ได้ท่ามกลางการโยกกระหน่ำของกระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในยุคปัจจุบัน

สำหรับแนวทางการแก้ปัญหาหรือพัฒนาเฉพาะพื้นที่เพื่อให้ชาวบ้านในชุมชนพุดองคั้งสามารถดำรงชีพอยู่ได้ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้น มีดังต่อไปนี้

1. สนับสนุนให้เกิดการฟื้นฟูป่าพรุ เพื่อให้ชาวบ้านสามารถใช้ได้ในลักษณะของการเป็นทรัพยากรส่วนรวม รวมทั้งการนำพื้นที่ป่าพรุคืนให้ส่วนรวมจากการถือครองของเอกชนที่ไม่ชอบด้วยกฎหมาย ตลอดจนการป้องกันการบุกรุกพื้นที่ป่าซึ่งในปัจจุบันก็ยังคงมีอยู่ และนอกจากนี้ควรมีการส่งเสริมและสนับสนุนให้คนในชุมชนร่วมกันดูแลป่าพรุในลักษณะของป่าชุมชน

2. การส่งเสริมและสนับสนุนการปรับตัวด้านอาชีพของชาวบ้านในชุมชนพุดองคั้งเพื่อให้สามารถดำรงอยู่ได้และมีความมั่นคงมากขึ้น โดยมีข้อสรุปดังนี้

2.1 กลุ่มครัวเรือนที่มีศักยภาพสูง ควรให้การสนับสนุนและส่งเสริมในเรื่องของความรู้เกี่ยวกับการประกอบอาชีพเป็นสำคัญ และควรเน้นการช่วยเหลือและสนับสนุนในเรื่องของการเพิ่มมูลค่าของปัจจัยการผลิตและมูลค่าผลผลิตในลักษณะต่างๆ

2.2. กลุ่มครัวเรือนที่มีศักยภาพปานกลาง ควรให้การสนับสนุนในเรื่องของการสร้างอาชีพให้กับครัวเรือนกลุ่มนี้ โดยเฉพาะอาชีพทางเลือกที่ก่อให้เกิดการสร้างรายได้ และควรเน้นการช่วยเหลือหรือสนับสนุนในเรื่องของปัจจัยการผลิตตามความเหมาะสมตามศักยภาพของการผลิตที่ครัวเรือนกลุ่มนี้นำมาใช้ในการปรับตัวด้วย โดยจะต้องคำนึงถึงความเป็นไปได้และผลสัมฤทธิ์ที่จะเกิดขึ้นด้วย

2.3 กลุ่มครัวเรือนที่มีศักยภาพต่ำ เป็นกลุ่มครัวเรือนที่ควรได้รับความสนใจมากที่สุด และควรสนใจอย่างเร่งด่วน โดยควรให้การสนับสนุนในหลายๆ ด้าน ซึ่งนอกจากการให้การสนับสนุนในเรื่องของการส่งเสริมอาชีพไม่ว่าจะเป็นการให้ความรู้เกี่ยวกับการประกอบอาชีพและการสร้างอาชีพที่มั่นคงให้กับครัวเรือนกลุ่มนี้แล้ว ยังควรที่จะให้การช่วยเหลือในเรื่องของที่ดินทำกินอีกด้วย ทั้งนี้เนื่องจากในกลุ่มครัวเรือนที่มีศักยภาพต่ำนี้จะมีบางครัวเรือนที่ไม่มีที่ดินทำกิน โดยในขณะนี้พื้นที่ป่าพรุส่วนหนึ่งถูกทำลายและถือครองโดยบุคคลภายนอกอย่างไม่ถูกกฎหมายอยู่จำนวนหนึ่ง ซึ่งสามารถนำมาปฏิรูปจัดให้เป็นที่ดินทำกินสำหรับชาวบ้านกลุ่มนี้ได้

คำหลัก : ทรัพยากรป่าพรุ การเข้าถึง โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง กลยุทธ์การปรับตัว
ศักยภาพ

Abstract

Project Code : RDG4840057

Project Title : The Problem of the Accessibility and Use of the Resources in the Swamp forest before and after the Introduction of the Pakphanang River Basin Development Project.

Investigator : Chonlada Sangmanee Sirisatidkit
Nakhon Si Thammarat Rajabhat University

E-mail Address : schonlada2516@hotmail.com

Project Period : September 2005 - February 2007

This research aims at studying the characteristics of the use of the resources in the swamp forest by different groups of people before and after the introduction of the Pakphanang River Basin Development Project as well as the arising conflicts among these groups.

The outcome of the research is used to study the impact on different groups of people who have been making use of the resources in the swamp forest areas, including the study of the processes and the conditions of the occupational adjustment of the people who have been making use of the resources of the affected swamp forest. This study also covers the assistance guidelines for the people with adjustment problems and burdens caused by the characteristic changes of the swamp forest.

According to the study, Klong Kong Community is divided on the basis of the resource specification. However, the original community was mainly composed of the people who had migrated from the areas around the Pakphanang River Basin, especially from the Districts of Huatrai and Chienyai. The community has been gradually expanding ever since. The first occupants of the areas preferred to settle down and carry out reclamation activities on the river banks or near the swamp forest. Later the number of the occupants became increasing, so they expanded their producing areas into the swamp forest. In the past the villages around Klong Kong Community relied on the resource base in the swamp forest for their daily existence, especially the land resources, the forests, the aquatic animals and the water resources. Since the introduction of the Pakphanang River Basin Development Project, the commercial agriculture has been

expanded. This change, in addition to other existing factors and conditions, has had a great and complete impact on the way of life of the people in Klong Kong Community due to the change of the ecosystem of the swamp forest, causing a lot of problems concerning the livelihood existence of the people in the community. They have been unable to access to or make use of the swamp forest as they used to in the past, resulting in different and critical impacts on the villagers, who are divided into three groups: the seriously affected, the moderately affected, and the slightly affected.

As a result, the people in the community have been trying to look for their way out, and start adjusting to an alternative for their living conditions based on their individual and family potentiality. Some of them have been successful in solving their problems, but many have had to give in due to their individual and family limitations.

It is found out that some of the villagers have been making use of different strategies to make their families survive the currents of changing circumstances. They have been making use of three strategies: the adjustment on the basis of the secondary production, and the adjustment on the basis of unofficial production. In fact, the families have not been able to equally adjust their lives to new ways of production activities due to the different factors and conditions of the families. The families in Klong Kong Community are divided into three groups, based on the potentiality of the families and the possession of farmland : the high potential families, which have occupied over 20 rai of land (23.18%), the moderately potential families, which have occupied 10-20 rai of land (32.78 %), and the low potential families, which have occupied less than 10 rai of land (44.04 %). Each group of the families has different characteristic adjustment. Besides this, some families have applied the financial system to manage the expenses and income of the families, including saving money through sharing and taking loans in order to survive the torrents of current changes.

The solution guidelines of the families in Klong Kong Community are as follows :

1. There must be a supporting plan to restore the swamp forest so that the people can fully make use of it. The illegally-squattered land by some private sectors must be prevented. In addition, there should be a co-operative plan of the people in the community to help protect the swamp forest and regard it as the community forest.

2. There must be a promotion plan to help the people in the community to succeed in adjusting themselves to new alternatives of occupations in order to survive and become more stable and secure in their livelihood as follows :

2.1 The high potential families should be promoted and provided with the knowledge of work performances and the value addition of different products.

2.2 The moderately potential families should be assisted and provided with occupational prospects and alternatives so that they can bring in more income. They should also be aware of production factors which are relevant to their potentiality in occupational adjustment, regarding the possibility and the effectiveness.

2.3 The low potential families are the most critical, and should be supported in various aspects, and provided with the knowledge concerning alternatives of occupation so that they can gain family stability and farmland. Some illegally-squattered swamp forest must be revoked and allocated to the families, which have not had their own farm land.

Key words : Swamp forest resources, accessibility, Pakphanang River Basin Development Project, adjustment strategies, Potentiality.

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยเรื่อง “ปัญหาในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุช่วงก่อนและหลังการเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง” ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงลงได้ด้วยดี ด้วยความเอาใจใส่และการให้คำปรึกษาอย่างดียิ่งจาก ดร.เลิศชาย ศิริชัย ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้ด้วย และที่สำคัญที่จะขาดไม่ได้ก็คือ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่ให้ทุนสนับสนุนการวิจัยในครั้งนี้ ตลอดจนนักวิจัยทุกท่านในชุดโครงการวิจัยเรื่อง “ชุมชนกับการปรับตัวด้านอาชีพ” ที่คอยให้คำแนะนำและให้กำลังใจแก่ผู้วิจัยด้วยดีเสมอมาตลอดจนจบโครงการ

นอกจากนี้ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณชาวบ้านทุกท่านในชุมชนพรุคลองค้อง ตลอดจนบุคคลอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องที่ให้การสนับสนุนและช่วยเหลือผู้วิจัยในด้านข้อมูล ซึ่งหากขาดส่วนนี้ งานวิจัยฉบับนี้ก็คงจะสำเร็จลุล่วงลงไม่ได้

ขอกราบขอบพระคุณคุณพ่อเจริญ-คุณแม่ปราณี แสงมณี เป็นอย่างสูง ที่คอยช่วยเหลือผู้วิจัยและให้กำลังใจแก่ผู้วิจัยเสมอมาในทุกๆ ด้าน รวมทั้งอาจารย์พรไทย ศิริสาธิตกิจ เพื่อนคู่ชีวิตที่คอยให้กำลังใจและคอยให้การช่วยเหลือแก่ผู้วิจัยอย่างดียิ่งเสมอมาในทุกๆ เรื่อง และสุดท้ายที่สำคัญที่สุดในชีวิตของผู้วิจัย คือ ค.ญ. ชลพรรษ ศิริสาธิตกิจ ชีวิตที่ก่อกำเนิดขึ้นมาในช่วงระยะเวลาเดียวกันกับงานวิจัยชิ้นนี้ ซึ่งเป็นกำลังใจอย่างดียิ่งเยี่ยมให้กับผู้วิจัย

คุณค่าและประโยชน์อันพึงมีจากงานวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยขอมอบเป็นกตัญญูกตเวทิตาแก่ครอบครัว ครูบาอาจารย์ และชาวบ้านทุกท่านในชุมชนพรุคลองค้อง

ชลลดา แสงมณี ศิริสาธิตกิจ

สารบัญ

	หน้า
บทสรุปสำหรับผู้บริหาร	(1)
บทคัดย่อ	(7)
Abstract	(10)
กิตติกรรมประกาศ	(13)
สารบัญ	(14)
สารบัญแผนภาพ	(19)
สารบัญแผนภูมิ	(22)
สารบัญตาราง	(23)
บทที่ 1 บทนำ	1
ความเป็นมาของปัญหา	1
คำถามการวิจัย	4
วัตถุประสงค์การวิจัย	5
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	5
การทบทวนเอกสาร	6
- งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	6
- เอกสารเกี่ยวกับแนวคิดที่ใช้ในการศึกษา	22
วิธีดำเนินการวิจัย	45
การวิเคราะห์และการนำเสนอข้อมูล	47
บทที่ 2 พัฒนาการการผลิตของชุมชนพรุกลองค้อง	48
บริบททั่วไปของป่าพรุกลองค้อง	48
บริบททั่วไปของชุมชนพรุกลองค้อง	55
พัฒนาการการผลิตของชุมชน	61
- ยุคที่ 1 ยุคการผลิตท่ามกลางความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร (ก่อน พ.ศ. 2505)	61
- ยุคที่ 2 ยุคการผลิตท่ามกลางการลดลงของทรัพยากร (พ.ศ. 2505 – 2530)	78
- ยุคที่ 3 ยุคการผลิตท่ามกลางการเข้ามาส่งเสริมของหน่วยงาน (พ.ศ. 2531-2542)	90
สรุป	106

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 3 ความซับซ้อนและสิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุ	108
สิทธิและการเข้าถึงทรัพยากรแต่ละประเภท	108
- การถอนกระชูด	108
- การหาปลาและสัตว์น้ำ	112
- การตัดไม้	115
- การหาของป่า “ผึ่ง”	118
สัญลักษณ์แห่งการแสดงกรรมสิทธิ์ในทรัพยากร	119
- การปักก่า	120
- การคายหญ้า “ถางร่อง”	122
- การขุดบ่อล่อปลา	122
สรุป	123
บทที่ 4 การเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนังกับผลกระทบต่อชุมชนพรุคลองค้อ	125
ความเป็นมาของโครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง	125
องค์ประกอบของโครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนังที่ส่งผลกระทบต่อชุมชน	133
ผลกระทบจากโครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง	141
- ผลกระทบต่อระบบนิเวศ	141
- ผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้อ	148
- ผลกระทบต่อระบบความสัมพันธ์	153
กลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบต่างกัน	154
- กลุ่มที่ไม่ได้รับผลกระทบ	154
- กลุ่มที่ได้รับผลกระทบน้อย	155
- กลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบปานกลาง	156
- กลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบมาก	157
สรุป	160

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 5 การขยายตัวของเกษตรเชิงพาณิชย์และเงื่อนไขอื่นที่ส่งผลต่อการเข้าถึง และใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุ	161
การขยายตัวของการเกษตรเชิงพาณิชย์	161
เงื่อนไขอื่นที่ส่งผลต่อการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุ	165
- การเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศตามธรรมชาติ	165
- การทำลายป่า	168
- ไฟไหม้	168
- การถือครองที่ดิน	175
- ความเข้มงวดกวดขันของเจ้าหน้าที่ของรัฐ	182
- ประศุนะบายน้ำคลองฝ้อง	183
ข้อจำกัดในการประกอบอาชีพอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลง	185
- ความร่อยหรอของทรัพยากร	185
- ปัญหาน้ำและดินเปรี้ยว	185
- การกีดกันการเข้าถึงทรัพยากร	186
ความขัดแย้งอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลง	188
- ความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้าน	188
- ความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับนายทุนหรือผู้มีอิทธิพล	189
- ความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ	190
- ความขัดแย้งระหว่างนายทุนหรือผู้มีอิทธิพลกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ	192
- การจัดการความขัดแย้ง	193
สรุป	193
บทที่ 6 การปรับตัวบนพื้นฐานการผลิตแบบปฐมภูมิ	195
เงื่อนไขการปรับตัว	196
กระบวนการปรับตัว	208

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 6 การปรับตัวบนพื้นฐานการผลิตแบบปฐมภูมิ (ต่อ)	194
การปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคม	210
การปรับตัวบนพื้นฐานการผลิตแบบปฐมภูมิ	211
- การใช้ทรัพยากรส่วนรวมอย่างเข้มข้น	211
- การปลูกพืชเศรษฐกิจอย่างเข้มข้น	216
ศักยภาพของครัวเรือนกับการปรับตัว	233
บทที่ 7 การปรับตัวบนพื้นฐานการผลิตแบบทุนนิยม	239
เงื่อนไขการปรับตัว	240
กระบวนการปรับตัว	242
การปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคม	243
การปรับตัวบนพื้นฐานการผลิตแบบทุนนิยม	244
- การแปรรูปทรัพยากรในท้องถิ่น	244
- การสร้างสินค้าทางวัฒนธรรม	248
ศักยภาพของครัวเรือนกับการปรับตัว	255
บทที่ 8 การปรับตัวบนพื้นฐานการผลิตอย่างไม่เป็นทางการ	258
เงื่อนไขการปรับตัว	259
กระบวนการปรับตัว	260
การปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคม	261
การปรับตัวบนพื้นฐานการผลิตอย่างไม่เป็นทางการ	262
- การใช้แรงงานในการผลิตใหม่ในชุมชน	262
- การเคลื่อนย้ายแรงงานออกนอกชุมชน	268
ศักยภาพของครัวเรือนกับการปรับตัว	271

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 9 บทสรุป	274
สรุป	274
ข้อเสนอแนะ	287
- ข้อเสนอแนะเฉพาะพื้นที่	287
- ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	289
 บรรณานุกรม	 290
ภาคผนวก	301
ประวัตินักวิจัย	308

สารบัญแผนภาพ

	หน้า
แผนภาพ 1.1 แสดงกรอบความคิดพื้นฐานในการวิจัย	44
แผนภาพ 2.1 คลองค้อง หรือคลองขี้อง	52
แผนภาพ 2.2 อีกลักษณะหนึ่งของบ้านเรือนชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในชุมชนพรุคลองค้อง	58
แผนภาพ 2.3 ลักษณะของเตาเผาถ่านขนาดเล็กที่ทำจากอิฐแดง	68
แผนภาพ 2.4 “ซั้ง” ดักปลาในปัจจุบัน	76
แผนภาพ 2.5 การเป่าควันไฟไล่ตัวผึ้ง	86
แผนภาพ 2.6 โครงการพัฒนาพื้นที่ดินเปรี้ยวจัด อันเนื่องมาจากพระราชดำริ	91
แผนภาพ 2.7 การตัดไม้ในพื้นที่พรุคลองค้อง	94
แผนภาพ 2.8 วิธีการตลาดข้าว	96
แผนภาพ 2.9 “ลัน” รูปแบบต่างๆ สำหรับใช้ดักปลาไหล	100
แผนภาพ 2.10 แปลงสาริตโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ศึกษาความเป็นไปได้ในการปลูกปาล์มน้ำมัน	102
แผนภาพ 2.11 “การทอดผ้า” การผลิตที่เกิดขึ้นใหม่ในชุมชนพรุคลองค้อง	105
แผนภาพ 3.1 กระชูดขนาดต่างๆ ในพื้นที่พรุคลองค้อง สำหรับนำไปใช้ในการทำผลิตภัณฑ์ จากกระชูด	110
แผนภาพ 3.2 นากระชูดของกลุ่มแปรรูปผลิตภัณฑ์จากกระชูด	112
แผนภาพ 3.3 เครื่องหมาย “ปักกำ” ซึ่งทำจากกิ่งไม้สด	121
แผนภาพ 4.1 แผนที่แสดงแผนงานทั้ง 4 กิจกรรมของกรมชลประทาน	129
แผนภาพ 4.2 แผนที่แสดงการบริหารจัดการน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง	132
แผนภาพ 4.3 แผนที่แสดงที่ตั้งประตูระบายน้ำปากพนัง หรือ ประตูระบายน้ำ อุทกวิชายประสิทธิส่วนหนึ่งของโครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง	134
แผนภาพ 4.4 แผนที่แสดงที่ตั้งคลองชะอวด-แพรกเมือง ส่วนหนึ่ง ของโครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง	139

สารบัญแผนภาพ (ต่อ)

	หน้า
แผนภาพ 4.5 สรุปปัญหาและผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากประตูลอยน้ำ อุทกวิทยาประสิทธิและประตูลอยน้ำสาขาของ โครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง	143
แผนภาพ 4.6 ส่วนหนึ่งของระบบนิเวศป่าพรุที่เปลี่ยนแปลงไป	145
แผนภาพ 4.7 สรุปปัญหาและผลกระทบต่อทรัพยากรดินในพื้นที่พรุคลองค้อ ช่วงก่อนและหลัง การเกิดโครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง ที่ส่งผลต่อชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้อ	146
แผนภาพ 4.8 สรุปปัญหาและผลกระทบต่อทรัพยากรชีวภาพในพื้นที่ป่าพรุช่วงก่อนและหลัง การเกิดโครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนังที่ส่งผลต่อชาวบ้านในชุมชนป่าพรุ	147
แผนภาพ 4.9 พื้นที่แปลงสาธิตปลูกข้าวที่ถูกปรับเปลี่ยนเป็นพื้นที่ปลูกปาล์มน้ำมัน	150
แผนภาพ 5.1 แผนที่แสดงความเหมาะสมการปลูกปาล์มน้ำมัน จังหวัดนครศรีธรรมราช	164
แผนภาพ 5.2 การเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศตามธรรมชาติที่ส่งผลต่อการเข้าถึง และใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุ	167
แผนภาพ 5.3 แผนที่แสดงบริเวณพื้นที่ป่าพรุคลองค้อที่ถูกไฟไหม้ในปี พ.ศ. 2545	170
แผนภาพ 5.4 ไฟไหม้ป่าพรุ	171
แผนภาพ 5.5 สรุปสาเหตุของการเกิดไฟไหม้ป่าพรุแบ่งตามระดับความสำคัญ 6 ระดับ	173
แผนภาพ 5.6 สภาพป่าพรุหลังจากไฟไหม้	174
แผนภาพ 5.7 ประตูลอยน้ำคลองข้อง	184
แผนภาพ 6.1 เหตุการณ์น้ำท่วมพื้นที่พรุคลองค้อ เมื่อปี พ.ศ.2548	208
แผนภาพ 6.2 น้ำผิวดิน	214
แผนภาพ 6.3 การทำนาในพื้นที่พรุคลองค้อ	218
แผนภาพ 6.4 ปุ๋ย สูตร 46-0-0 หรือ “ปุ๋ยยูเรีย”	219
แผนภาพ 6.5 การปลูกปาล์มน้ำมันในชุมชนพรุคลองค้อ	223
แผนภาพ 6.6 การปลูกยางพาราในชุมชนพรุคลองค้อ	225
แผนภาพ 6.7 แสดงวิถีการตลาดของบวบกในในพื้นที่พรุคลองค้อ	228

สารบัญแผนภาพ (ต่อ)

	หน้า
แผนภาพ 6.8 การปลูกบัวบกของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค็อง	228
แผนภาพ 6.9 การปลูกอ้อยพันธุ์สุพรรณบุรี 50 การผลิตอีกอย่างหนึ่งของชาวบ้าน ในชุมชนพรุคลองค็อง	232
แผนภาพ 7.1 การแปรรูปผลิตภัณฑ์จากกระจุค	245
แผนภาพ 7.2 การนั่งรวมกลุ่มกันของชาวบ้านในการแปรรูปผลิตภัณฑ์จากกระจุค	246
แผนภาพ 7.3 “ผ้าทอ” สินค้าทางวัฒนธรรมของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค็อง	249
แผนภาพ 7.4 “น้ำผึ้งจากป่าพรุ” สินค้าทางวัฒนธรรมของชุมชนพรุคลองค็อง	252
แผนภาพ 7.5 การเลี้ยงผึ้งพันธุ์ “ออสเตรเลีย” ของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค็อง	254
แผนภาพ 8.1 ชิ้นส่วนของผ้าที่ตัดสำเร็จรูปมาแล้ว	266
แผนภาพ 8.2 การเย็บผ้าโหลของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค็อง	266
แผนภาพ 8.3 การรับจ้างตัดบัวบกเพื่อตกแต่งบัวบกก่อนนำไปจำหน่าย	267

สารบัญแผนภูมิ

	หน้า
แผนภูมิ 2.1 แสดงข้อมูลพื้นฐานป่าพรุคลองค้อง	50
แผนภูมิ 5.1 แสดงสัดส่วนการถือครองที่ดินของครัวเรือนตัวอย่างที่เข้าถึงและใช้ประโยชน์ ทรัพยากรในป่าพรุ	177
แผนภูมิ 5.2 แสดงสัดส่วนการถือครองที่ดินเฉลี่ยต่อครัวเรือนของครัวเรือนกลุ่มตัวอย่างที่ เข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุ จำแนกตามลักษณะการถือครอง	179
แผนภูมิ 6.1 แสดงร้อยละของครัวเรือนที่เข้าถึงและใช้ประโยชน์ ทรัพยากรในป่าพรุ จำแนกตามขนาดการถือครองที่ดิน	198
แผนภูมิ 6.2 แสดงร้อยละของจำนวนสมาชิกของครัวเรือนกลุ่มตัวอย่างที่เข้าถึงและ ใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุ จำแนกตามแรงงาน	205

สารบัญตาราง

	หน้า
ตาราง 2.1 แสดงข้อมูลพื้นฐานป่าพรุคลองค้อง	49
ตาราง 2.2 แสดงเนื้อที่ป่าพรุคลองค้อง ตามกฎหมาย	50
ตาราง 2.3 แสดงจำนวนครัวเรือนและประชากรของหมู่บ้านต่างๆ ที่อยู่ในชุมชน พรุคลองค้อง	56
ตาราง 4.1 แสดงต้นทุนการผลิตข้าวต่อไร่โดยเฉลี่ยในในเขตพื้นที่ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว	149
ตาราง 4.2 สรุปเกี่ยวกับกลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบต่างกัน อันเนื่องมาจากโครงการ พัฒนาลุ่มน้ำ ปากพนัง	159
ตาราง 5.1 แสดงร้อยละของครัวเรือนกลุ่มตัวอย่างที่เข้าถึงและใช้ประโยชน์ ทรัพยากรในป่าพรุ จำแนกตามการถือครองที่ดิน	176
ตาราง 5.2 แสดงการถือครองที่ดินเฉลี่ยต่อครัวเรือนของครัวเรือนกลุ่มตัวอย่างที่เข้าถึง และใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุ	178
ตาราง 5.3 แสดงจำนวนและร้อยละของครัวเรือนที่เข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากร ในป่าพรุ จำแนกตามความจำเป็นในการใช้ไม้	191
ตาราง 6.1 แสดงร้อยละของครัวเรือนที่เข้าถึงและใช้ประโยชน์ ทรัพยากรในป่าพรุ จำแนกตามขนาดการถือครองที่ดิน	198
ตาราง 6.2 แสดงร้อยละของครัวเรือนกลุ่มตัวอย่างที่เข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุ จำแนกตามจำนวนหนี้สิน	200
ตาราง 6.3 แสดงร้อยละของครัวเรือนกลุ่มตัวอย่างที่เข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุ จำแนกตามจำนวนแหล่งเงินกู้	201
ตาราง 6.4 แสดงร้อยละของครัวเรือนกลุ่มตัวอย่างที่เข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุ จำแนกตามแหล่งเงินกู้	202
ตาราง 6.5 แสดงร้อยละของจำนวนสมาชิกของครัวเรือนกลุ่มตัวอย่างที่เข้าถึงและใช้ประโยชน์ ทรัพยากรในป่าพรุ จำแนกตามแรงงาน	204
ตาราง 6.6 แสดงต้นทุนและผลตอบแทนการผลิตข้าวบักโดยเฉลี่ย	226

	หน้า
ตาราง 6.7 สรุปการปรับตัวบนพื้นฐานการผลิตแบบปฐมภูมิของชาวบ้าน ในชุมชนพรุคลองค้อ	238
ตาราง 7.1 สรุปการปรับตัวบนพื้นฐานการผลิตแบบทุติยภูมิของชาวบ้าน ในชุมชนพรุคลองค้อ	257
ตาราง 8.1 แสดงร้อยละของครัวเรือนที่เข้าถึงและใช้ประโยชน์ ทรัพยากรในป่าพรุ จำแนกตาม ระดับการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือน	260
ตาราง 8.2 สรุปการปรับตัวบนพื้นฐานการผลิตอย่างไม่เป็นทางการของชาวบ้านในชุมชน	273
ตาราง 9.1 สรุปการปรับตัวของครัวเรือนกลุ่มต่างๆ ในชุมชนพรุคลองค้อ	286

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาของปัญหา

“ลุ่มน้ำปากพนัง” เป็นพื้นที่กว้างใหญ่ มีพื้นที่ประมาณ 1.9 ล้านไร่ หรือมีพื้นที่ประมาณร้อยละ 26.64 ของพื้นที่ทั้งหมดของจังหวัดนครศรีธรรมราช มีพื้นที่ครอบคลุม 5 อำเภอหลักของจังหวัดนครศรีธรรมราช ได้แก่ อำเภอปากพนัง อำเภอเชียรใหญ่ อำเภอหัวไทร อำเภอชะอวด และอำเภอเฉลิมพระเกียรติ และบางส่วนของอำเภอเมือง อำเภอร่อนพิบูลย์ โดยมีแม่น้ำปากพนังและลำคลองสาขา จำนวน 119 สาย ซึ่งมีความยาวรวมประมาณ 700 กว่ากิโลเมตร เป็นแนวแกนของการตั้งถิ่นฐานของประชาชน ลักษณะของพื้นที่ประกอบด้วยสันทรายเชียรใหญ่ที่ทอดตัวจากทิศเหนือไปสู่ทิศใต้เป็นเหมือนแนวกั้นกับพื้นที่ราบส่วนใหญ่ที่มีถึงร้อยละ 82.42 ของพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังทั้งหมด และในจำนวนนี้ ประกอบด้วยนาข้าว ซึ่งมีสัดส่วนการใช้ที่ดินมากที่สุด ประมาณ 745,516 ไร่ หรือร้อยละ 75.62 กับพื้นที่ป่าพรุ ซึ่งมีประมาณ 67,326.25 ไร่ (ณรงค์ บุญสวขัญญ์, 2544 : 30)

“ป่าพรุ” (Peat Swamp Forest) เป็นป่าดงดิบชนิดหนึ่งที่ขึ้นอยู่ในพื้นที่ที่มีน้ำท่วมขัง ระดับน้ำในพรุแม้จะขึ้นลงตามฤดูกาล แต่ก็จะมีน้ำขังอยู่เสมอ น้ำในพรุแม้จะมีส่วนช่วยเพาะพันธุ์พืช แต่ก็เป็นที่อาศัยของสัตว์น้ำและแมลงตอมด้วย ผืนพรุเป็นแหล่งอาหารและแหล่งเพาะพันธุ์ที่สำคัญของปลาหลายชนิด ชั้นผิวดินของป่าพรุเป็นดินที่มีลักษณะเฉพาะ ส่วนใหญ่เป็นดินที่เรียกกันว่า “ดินพีท” (Peat) ที่เกิดจากรากพืช ซากต้นไม้และใบไม้ที่สลายตัวอย่างช้าๆ ทับถมกันเป็นดินที่มีความหนาแน่นน้อย มีสภาพคล้ายๆ กับฟองน้ำนุ่มๆ ที่อุ้มน้ำไว้ (ธาริน และพิชญ์ เขียวภิรมย์, 2538 : 177,181)

“พรุ” เป็นแหล่งป่าของชุมชนที่คนลุ่มน้ำปากพนังใช้ประโยชน์ร่วมกันมาตั้งแต่อดีต ในการใช้ไม้และของป่า ตลอดจนเป็นแหล่งพันธุ์ปลาที่สมบูรณ์มานาน ป่าพรุในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังในอดีตเคยเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำผืนใหญ่ที่มีระบบนิเวศน้ำผิวดินเชื่อมติดกัน และเชื่อมต่อกับบึงทะเลน้อย จังหวัดพัทลุง มีความอุดมสมบูรณ์และเอื้อประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของประชาชนมาตั้งแต่ก่อนยุคสุโขทัย ครั้นเมื่อปี พ.ศ. 2505 ได้เกิดวาตภัยครั้งสำคัญ โดยพายุไต้ฝุ่นที่ชื่อ “แฮเรียต” พัดผ่านภาคใต้ ทำให้พันธุ์ไม้ดั้งเดิมในพรุโคนล้มเสียหายจำนวนมาก เมื่อมีการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรในยุคที่การพัฒนาประเทศเน้นในเรื่องการก่อสร้างถนน ประชาชนได้เข้าไปจับจองถือครองที่ดินในป่า และจากนโยบายส่งมอบป่าสงวนแห่งชาติให้แก่สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อ

การเกษตร จึงส่งผลให้ป่าพรุถูกแบ่งออกเป็นแปลงน้อยใหญ่ (สำนักงานบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 5, 2548 : 1)

พื้นที่ป่าพรุที่สำคัญของพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ได้แก่ พื้นที่ป่าพรุควนเคร็ง พื้นที่ป่าพรุกุมแป และพื้นที่ป่าพรุคลองค้อ (หรือ “คลองฆ้อง” หรือ “คลองฆ้อง”) เป็นต้น ต่อมาเมื่อมีโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเกิดขึ้น ได้ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศของป่าพรุในแต่ละพื้นที่แตกต่างกันไป

สำหรับการศึกษาค้นคว้าวิจัยเลือกศึกษาพื้นที่ป่าพรุคลองค้อ ซึ่งครอบคลุมพื้นที่บางส่วนของเขตพื้นที่ 3 ตำบล ได้แก่ ตำบลสวนหลวง อำเภอเฉลิมพระเกียรติ ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ และตำบลชะอวด อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช เนื่องจากพื้นที่ป่าพรุคลองค้อเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเป็นอย่างมาก

สำหรับพื้นที่ป่าพรุคลองค้อ มีเนื้อที่ประมาณ 29,949 ไร่ มอบให้สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (สปก.) ไปดำเนินการปฏิรูปที่ดิน จำนวน 14,472 ไร่ ซึ่งได้มีการแจกเอกสาร สปก. 4-01 ไปแล้ว จำนวน 101 ราย จำนวน 117 แปลง พื้นที่ส่วนที่เหลืออยู่ในความดูแลรับผิดชอบของกรมป่าไม้ จำนวน 15,477 ไร่ (ปิตวิทย์ ดันติโชค และคณะ, 2547 : 1)

ดังนั้นชุมชนต่างๆ ที่ตั้งอยู่บริเวณใกล้ๆ พื้นที่ป่าพรุคลองค้อ ชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนจึงมีวิถีชีวิตและวิถีชุมชนที่ผูกพันและข้องเกี่ยวกับป่าพรุมานับแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบัน โดยชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนที่ตั้งอยู่บริเวณใกล้ๆ ป่าพรุคลองค้อจะประกอบอาชีพทำนาข้าว ถอนกระจุย และหาปลาในพื้นที่ป่าพรุ เป็นต้น

ป่าพรุคลองค้อก็เช่นเดียวกับป่าพรุแห่งอื่นๆ หากกล่าวในแง่กฎหมายก็เป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ หากกล่าวในแง่การใช้ประโยชน์ก็เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่เรียกว่า Common pool Resource คือทรัพยากรธรรมชาติที่ชาวบ้านใช้ร่วมกัน โดยเป็นป่าพรุที่ชาวบ้านเข้ามาใช้ประโยชน์ในการทำมาหากินมากมาย ทั้งการจับสัตว์น้ำ การหาของป่า และการทำไม้ อีกทั้งยังเป็นแหล่งวัตถุดิบในการจักสานโดยเฉพาะต้นกระจุยซึ่งเป็นแหล่งที่มาของรายได้ในการเลี้ยงครอบครัว ด้วยเหตุนี้ป่าพรุคลองค้อจึงมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชนอย่างแยกออกจากกันไม่ได้

สำหรับคนกลุ่มต่างๆ ที่เข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุมีมากมายหลายกลุ่ม ซึ่งพอจะจำแนกเป็นกลุ่มใหญ่ๆ ได้ 3 กลุ่ม ดังนี้ **กลุ่มแรก** เป็นกลุ่มที่หากินกับทรัพยากรแบบยั่งยืน คือการใช้ทรัพยากรจากผลการหมุนเวียนของทรัพยากร ซึ่งเป็นการหากินที่ป่าไม้ได้สูญเสียทุนเดิมของความเป็นป่า ได้แก่ กลุ่มจับสัตว์น้ำ กลุ่มหาผึ้ง กลุ่มถอนกระจุย **กลุ่มที่สอง** เป็นกลุ่มที่หากินโดยการทำลายทุนเดิมของความเป็นป่า เพราะได้ทำลายทรัพยากรที่เป็นรากฐานสำคัญของป่าไป

ได้แก่กลุ่มตัดไม้ และกลุ่มที่สาม เป็นกลุ่มที่ไม่สนใจหากินกับทรัพยากรที่มีอยู่ในป่าพรุ แต่ต้องการครอบครองทรัพยากรในป่าพรุซึ่งเป็นทรัพย์สินส่วนรวมมาเป็นสมบัติส่วนตัว ได้แก่กลุ่มที่เข้าไปครอบครองที่ดินในป่าพรุเป็นสมบัติส่วนตัวเพื่อทำเกษตรเชิงพาณิชย์ หรือเพื่อผลประโยชน์อื่นๆ ซึ่งทั้ง 3 กลุ่มดังกล่าว ต่างก็มีความสัมพันธ์เกี่ยวโยงซึ่งกันและกัน โดยความสัมพันธ์เป็นไปทั้งในรูปของการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และความขัดแย้ง ซึ่งเป็นความขัดแย้งในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุ เมื่อเงื่อนไขแวดล้อมต่างๆ เปลี่ยนไปรูปแบบความขัดแย้งก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย

ต่อมาเมื่อเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง และได้มีการปิดประตูระบายน้ำปากพนัง ทำให้เกิดน้ำเปรี้ยวในบางพื้นที่ของป่าพรุ เนื่องจากไม่มีน้ำไหลเวียนชะล้างความเปรี้ยวของดินและชะน้ำออกจากป่าพรุ ตลอดจนไม่มีการพัฒนาโคลนตมเข้าในพื้นที่ป่าพรุเหมือนในอดีต ดังที่ควรจะเป็นไปตามลักษณะของธรรมชาติ จึงส่งผลให้คุณสมบัติของน้ำเปลี่ยนแปลงไปไม่เหมาะต่อการใช้สอยและการเพาะปลูก ตลอดจนทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำลดลง ซึ่งได้ส่งผลกระทบต่อคนกลุ่มต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากินในป่าพรุแตกต่างกันออกไป

นอกจากการสร้างประตูระบายน้ำปากพนังแล้ว ยังมีการสร้างประตูระบายน้ำคลองฆ้อง ซึ่งเป็นประตูระบายน้ำที่กั้นน้ำระหว่างคลองกับป่าพรุอีกด้วย ซึ่งส่งผลให้น้ำในบริเวณดังกล่าวไม่ไหลเวียนกลายเป็นน้ำนิ่ง ตลอดจนปลา也不能ขึ้นมาวางไข่ได้ จากลักษณะดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศป่าพรุคลองก็องเพิ่มมากยิ่งขึ้นไปอีก

ผลกระทบต่างๆ เหล่านี้ ได้ส่งผลให้เกิดการปรับตัวของคนกลุ่มต่างๆ ที่เข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในป่าพรุ โดยเฉพาะกลุ่มคนที่เป็ชชาวบ้านต่างได้พยายามหาทางออกให้กับตนเองเพื่อให้สามารถมีชีวิตรอดอยู่ได้ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

ในขณะเดียวกันในปัจจุบันการเข้าไปแผ้วถางป่าพรุเพื่อยึดเป็นที่ดินส่วนตัวสำหรับการทำเกษตรเชิงพาณิชย์ยิ่งรุนแรงมากขึ้นเพราะไม่เพียงเป็นการกระทำของคนในท้องถิ่นเท่านั้นแต่กลุ่มทุนหรือนักธุรกิจจากภายนอกได้เข้าไปแผ้วถางหรือซื้อที่ดินจากชาวบ้านที่แผ้วถางไว้โดยหวังว่าจะได้เอกสารสิทธิในอนาคต โดยเฉพาะเมื่อรัฐบาลดำเนินนโยบาย “แปลงทรัพย์สินให้เป็นทุน” พร้อมๆ กับการส่งเสริมการปลูกปาล์ม การกว้านซื้อที่ดินที่เกิดจากการบุกรุกแผ้วถางป่าพรุก็เกิดขึ้นทั่วไปทั้งในเขตลุ่มน้ำปากพนังและลุ่มน้ำทะเลสาบ ซึ่งเป็นเขตที่มีป่าพรุมากในภาคใต้ ทั้งนี้กลุ่มนายทุนหรือนักธุรกิจที่เข้าไปกว้านซื้อที่ดินดังกล่าวเชื่อว่าจะต้องได้เอกสารสิทธิอย่างใดอย่างหนึ่งตามนโยบายแปลงทรัพย์สินให้เป็นทุน สภาพการณ์เช่นนี้ยังทำให้การบุกรุกแผ้วถางป่าพรุขยายตัวเพิ่มขึ้นอีกมาก จนชาวบ้านในท้องที่ดังกล่าวที่ไม่ได้เกี่ยวข้องด้วยกล่าวว่าแท้จริงแล้วนโยบายแปลงทรัพย์สินให้เป็นทุนคือ “นโยบายแปลงทรัพย์สินให้เป็นทุนของคนรวย” พรุคลองก็องก็หลีกเลี่ยงไม่พ้น

สภาพเช่นนี้ ทำให้ความขัดแย้งจากการแย่งชิงทรัพยากรในป่าพรุยังซับซ้อนและรุนแรงมากขึ้นอีก และผู้ที่ได้รับผลกระทบโดยตรงเพิ่มขึ้นอีกก็คือชาวบ้านที่ต้องพึ่งพาอาศัยทรัพยากรจากป่าพรุในการทำมาหากิน ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มคนหาปลา กลุ่มคนถอนกระชูด กลุ่มคนหาผึ้ง กลุ่มคนหาไม้ และกลุ่มคนที่มีการเพาะปลูกเพียงเล็กน้อยอยู่ในเขตป่าพรุ ความขัดแย้งดังกล่าวถึงกับมีการข่มขู่จะฆ่ากันในปัจจุบัน

จากที่กล่าวมาผู้วิจัยจึงสนใจที่จะหาคำตอบเกี่ยวกับพัฒนาการการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากป่าพรุ โดยเฉพาะประเด็นความขัดแย้งจากการแย่งชิงทรัพยากรและการปรับตัวของกลุ่มคนที่พึ่งพาทรัพยากรในป่าพรุเพื่อความอยู่รอด ทั้งนี้จุดตัดเวลาสำคัญที่ผู้วิจัยใช้สำหรับวางจุดเน้นในการศึกษาวิเคราะห์คือการเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง เพื่อที่จะทำให้งานวิจัยชิ้นนี้สามารถมองเห็นผลกระทบของโครงการที่มีต่อป่าพรุและคนกลุ่มต่างๆ ที่ทำมาหากินในป่าพรุ และการเคลื่อนไหวปรับตัวของกลุ่มคนต่างๆ ดังกล่าว แต่อย่างไรก็ตามผลกระทบ ความขัดแย้ง และการเคลื่อนไหวปรับตัวของกลุ่มคนต่างๆ ไม่ได้เกิดจากผลของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังโดยตรง เพราะแรงกดดันจากการขยายตัวเข้าไปในเขตป่าพรุของการเกษตรเชิงพาณิชย์ก็เป็นแรงผนวกสำคัญที่ทำให้ความขัดแย้งจากการแย่งชิงทรัพยากรมีความรุนแรงและซับซ้อนมากยิ่งขึ้น กระทั่งเป็นเงื่อนไขสำคัญต่อการปรับตัวของผู้ที่ทำมาหากินในป่าพรุด้วย ดังนั้นจึงต้องศึกษาถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นจากโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังและการขยายตัวของการเกษตรเชิงพาณิชย์ประกอบกัน

คำถามการวิจัย

1. คนกลุ่มต่างๆ เข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุอย่างไรจนถึงช่วงก่อนเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ในกระบวนการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ดังกล่าวเกิดความขัดแย้งอะไรขึ้นบ้าง เงื่อนไขของความขัดแย้งดังกล่าวคืออะไร
2. การเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังและการขยายตัวของการเกษตรเชิงพาณิชย์ในเขตป่าพรุก่อให้เกิดปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรแบบใหม่อย่างไร ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นเป็นอย่างไร เพราะเหตุใด และคนกลุ่มใดต้องแบกรับผลกระทบที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว
3. กระบวนการปรับตัวของคนกลุ่มต่างๆ ที่อาศัยทรัพยากรในป่าพรุในช่วงต่างๆ เป็นอย่างไร เงื่อนไขอะไรที่ทำให้คนกลุ่มต่างๆ ปรับตัวต่างกัน คนกลุ่มใดสมควรได้รับการสนับสนุนในการปรับตัวมากกว่ากลุ่มอื่น เพราะเหตุใด และสมควรได้รับการสนับสนุนอย่างไร

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาลักษณะการเข้าไปใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุของคนกลุ่มต่างๆ ก่อนการเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง และความขัดแย้งต่างๆ ที่เกิดขึ้น
2. เพื่อศึกษาผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อคนกลุ่มต่างๆ ที่ใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุอันเนื่องมาจากการเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังและการขยายตัวของการเกษตรเชิงพาณิชย์ในเขตป่าพรุ
3. เพื่อศึกษากระบวนการและเงื่อนไขการปรับตัวของผู้ที่อาศัยทรัพยากรในป่าพรุอันเนื่องมาจากผลกระทบตามข้อ 2
4. เพื่อศึกษาแนวทางการสนับสนุนผู้ที่มีปัญหาในการปรับตัว และต้องแบกรับผลกระทบที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทราบลักษณะการเข้าไปใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุของคนกลุ่มต่างๆ ก่อนการเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง และความขัดแย้งต่างๆ ที่เกิดขึ้น
2. ทราบผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อคนกลุ่มต่างๆ ที่ใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุอันเนื่องมาจากการเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังและการขยายตัวของการเกษตรเชิงพาณิชย์ในเขตป่าพรุ
3. ทราบกระบวนการและเงื่อนไขการปรับตัวของผู้ที่อาศัยทรัพยากรในป่าพรุอันเนื่องมาจากผลกระทบตามข้อ 2
4. ได้แนวทางการสนับสนุนผู้ที่มีปัญหาในการปรับตัว และต้องแบกรับผลกระทบที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว
5. ประชาชนมีส่วนร่วมในการศึกษาปัญหาต่างๆ ของพวกเขา และมีความผูกพันในการแก้ปัญหาต่างๆ ตามผลที่พบจากการศึกษา

การทบทวนเอกสาร

การทบทวนเอกสารในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในประเด็นต่างๆ โดยแบ่งออกเป็นประเด็นๆ ดังนี้

1. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
 - 1.1 ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับป่าพรุ
 - 1.2 งานวิจัยเกี่ยวกับป่าพรุและที่ใกล้เคียง
2. แนวคิดที่ใช้ในการศึกษา
 - 2.1 แนวคิดเกี่ยวกับการแย่งชิงทรัพยากรและการขยายตัวของเกษตรเชิงพาณิชย์
 - 2.2 แนวคิดเกี่ยวกับนิเวศวิทยาการเมือง
 - 2.3 แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิชุมชน
 - 2.4 แนวคิดเกี่ยวกับการปรับตัว

1. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1.1 ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับป่าพรุ

ป่าพรุ (Peat Swamp Forest) นับเป็นป่าไม้ในจำพวกป่าไม่ผลัดใบ (Evergreen) อีกชนิดหนึ่งซึ่งมีลักษณะเฉพาะเป็นของตนเอง กล่าวคือ พืชพันธุ์โดยทั่วไปในป่าพรุจะเป็นพันธุ์ไม้ป่าดงดิบชื้น หรือป่าที่ราบต่ำที่มีไม้ดั้งเดิม อาทิ ดำเส้า กระต่อนพรุ ช้างไห้ ตอแย กาบพร้าว โกงง้อ อ้ายบัว และไม้ในวงศ์ปาล์มหลายชนิด เช่น หลุมพี หลาวชะโอน กระพ้อพรุ รวมทั้งพรรณไม้หายากจำพวกหมากแดง ซึ่งพบเพียงแห่งเดียวที่พรุโต๊ะแดง และหวายตะค้าทอง ซึ่งเป็นพรรณไม้ที่กำลังถูกคุกคามจน ใกล้จะสูญพันธุ์ นอกจากนี้ ในป่าพรุจะอุดมไปด้วยไม้พื้นล่างแน่นขนัด มีทั้งย่านลิเภา กระเช้าสีดา และหม้อข้าวหม้อแกงลิง เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ลักษณะเด่นอีกอย่างหนึ่งของป่าพรุก็คือ พื้นดินในพรุจะมีความเป็นกรดและอยู่ลึกลงไปนับได้เป็นเมตร โดยเหนือชั้นของดินจะเป็นชั้นของอินทรีย์วัตถุหรือซากพืชต่างๆ ทับถมเป็นตะกอนอัดหนาเป็นเมตร เรียกว่า Peat Bog โดยพื้นที่ส่วนใหญ่ของพรุจะมี น้ำท่วมขังเกือบตลอดทั้งปี และมีบางส่วนที่เป็นดินดอนอยู่บ้าง และเนื่องจากความหลากหลายของสังคมพืชในป่าพรุ จึงก่อให้เกิดความหลากหลายของสังคมสัตว์ตามมา (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2548)

ป่าพรุเกิดในภูมิประเทศใกล้ฝั่งทะเลทางภาคใต้ตอนล่าง เช่น จังหวัดนราธิวาส เป็นต้น ที่มีฝนชุกและเป็นพื้นที่ลุ่มต่ำหรือมีสภาพเป็นแอ่งน้ำจึงขังคึดต่อกันชั่วนาตาปี มีการสะสมของชั้นอินทรีย์วัตถุหรือดินอินทรีย์ที่หนาแน่นหรือหน้อยอยู่เหนือชั้นดินแท้ๆ การสะสมของซากพืชและ

อินทรียัตถุเกิดขึ้นต่อเนื่องกันในสภาวะน้ำท่วมขังที่ได้จากฝนในแต่ละปี พืชพรรณส่วนใหญ่จึงมีโครงสร้างพิเศษเพื่อดำรงชีพในสภาพสิ่งแวดล้อมเช่นนี้ได้ (มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2548)

ความสำคัญของป่าพรุ

ป่าพรุเป็นแหล่งรวบรวมความหลากหลายทางชีวภาพโดยเฉพาะเป็นแหล่งพันธุกรรมของพรรณไม้ป่าที่มีศักยภาพในเชิงเศรษฐกิจ และพรรณไม้ที่หายากอีกหลายชนิดในประเทศไทย นอกจากพรรณไม้เศรษฐกิจใช้ในการก่อสร้างดังกล่าวแล้ว ยังมีพรรณไม้ป่าพรุอีกหลายชนิดที่สามารถนำมาปลูกเป็นไม้ประดับได้ เช่น หมากแดง หมากงาช้าง เต่าร้าง กะพ้อ รัศมีเงิน เป็นต้น พรรณไม้ป่าพรุหลายชนิดอาจจะนำมาใช้คัดเลือกพันธุ์หรือใช้เป็นต้นตอในการสร้างสวนผลไม้ เช่น มะมุด มะม่วงป่า เงาะป่า และหลุมพี ปาล์มและหวายบางชนิดใช้ในการก่อสร้างและทำครุวเรือน เช่น หลาวชะโอน หวายตะคล้าทอง พรรณไม้หลายชนิดเป็นอาหารของสัตว์ป่า เช่น หลุมพี สะเดียว หว่าหิน ชมพู่มะเหม็ด เงาะป่า สะท้อนพรุ มะมุด มะม่วงป่า และมะเดื่อต่างๆ รวมทั้งพืชสมุนไพรอีกหลายชนิด เช่น จันทนา กาพุ่ม เทพี สักชี อบเชย ข่าลิง หลาว จันทน์แดง บอนจัน ฯลฯ

ป่าพรุนอกจากจะประกอบด้วยไม้และของป่าที่อำนวยประโยชน์ต่อมนุษย์ดังกล่าวแล้ว ยังเป็นที่อาศัยของสัตว์ป่านานาชนิดดังที่กล่าวไปแล้วนั้น ยังมีปลาบางชนิดที่พบเฉพาะในป่าพรุ เช่น ปลาตุกร้าฟัน เมื่อเปรียบเทียบ ความหลากหลายของชนิดสัตว์ป่าในพื้นที่ป่าพรุดั้งเดิมกับพื้นที่อื่นๆ รอบป่าพรุ เช่น ป่าเสม็ด ทุ่งนา ทุ่งกระจูด ฯลฯ พบว่าสัตว์ป่าสัตว์ป่าชนิดที่ใกล้จะสูญพันธุ์และสัตว์ป่าที่มีจำนวนลดลงไปจนอาจจะอยู่ในภาวะใกล้สูญพันธุ์ได้นั้น ส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในป่าพรุดั้งเดิม

ป่าพรุยังให้ข้อมูลด้านการวิวัฒนาการของสังคมพืช การเปลี่ยนแปลงทางธรณีวิทยาและการเปลี่ยนแปลงสภาพดินฟ้าอากาศของท้องถิ่นครั้งอดีตกาล ข้อมูลเหล่านี้ ได้จากการวิเคราะห์ซากเรณูดอกไม้ที่ถูกเก็บรักษาสภาพไว้อย่างดี ปะปนอยู่ในชั้นดินตะกอนและชั้นอินทรียัตถุของพืช และจำนวนเรณูของพืชและจำนวนของเรณูแต่ละชนิดในชั้นต่างๆ ตามวิธีการวิเคราะห์ซากเรณู ที่บ่งบอกอย่างชัดเจนถึงวิวัฒนาการของพื้นที่พรุตั้งแต่แรกเริ่มจนกลายมาเป็นสังคมพืชป่าพรุในปัจจุบันได้ (โครงการอนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำและชายฝั่ง, 2548)

ปัจจัยที่ควบคุมระบบนิเวศของป่าพรุ

การที่ระบบของป่าพรุจะดำรงอยู่ในสภาวะสมดุลนั้น ปกติจะมีองค์ประกอบต่างๆ เข้ามาเกี่ยวข้องและควบคุมกันเป็นโครงข่ายที่ซับซ้อนโดยประกอบด้วยกลุ่มพลังงานระดับต่างๆ ทำหน้าที่แตกต่างกันไป (Tropic functional group) สามารถจำแนกได้เป็น 5 กลุ่มใหญ่ๆ คือ สิ่งที่ไม่มีชีวิต ผู้ผลิต ผู้บริโภค สิ่งมีชีวิตขนาดเล็กภายในดิน และแร่ธาตุในดิน แต่ละกลุ่มก็จะ

ประกอบด้วยองค์ประกอบย่อยๆ ลงไป ซึ่งจะควบคุมกิจกรรมเฉพาะอย่างภายในระบบนิเวศน์ของป่า (ชรินทร์ สมานธิ, 2536 : 29-32)

1. สิ่งที่ไม่มีชีวิต (A biotic component) ได้แก่ ปัจจัยสิ่งแวดล้อมต่างๆ ซึ่งจะควบคุมการดำเนินการกิจกรรมของระบบนิเวศน์ เช่น อุณหภูมิของบรรยากาศรอบๆ ต้นพืช (Microclimate temperature) อุณหภูมิของดินและน้ำ (Soil and water temperature) และระดับน้ำที่ปกคลุมพื้นป่า (Water level) โดยที่อุณหภูมิของบรรยากาศรอบๆ ต้นไม้ได้รับพลังงานมาจากดวงอาทิตย์ (Solar energy) และอุณหภูมิของอากาศภายนอก (Air temperature) ส่วนอุณหภูมิของดินและน้ำได้รับพลังงานจากดวงอาทิตย์โดยตรง สำหรับน้ำที่ระดับพื้นป่านั้นขึ้นอยู่กับปริมาณน้ำฝน (Precipitation) และการระเหยของน้ำกลับสู่บรรยากาศ รวมทั้งการระบายน้ำออกจากพื้นที่นั้น ซึ่งปัจจัยทั้งสามนี้ได้รับอิทธิพลจากปัจจัยร่วมกันคือ ความเร็วลม (Wind velocity) ซึ่งเป็นตัวการทำให้อุณหภูมิของบรรยากาศลดลงหรือสูงขึ้นก็ได้ และเป็นปัจจัยส่งเสริมการระเหยที่ผิวน้ำในกรณีที่อุณหภูมิของบรรยากาศ อุณหภูมิของดินและน้ำ และระดับน้ำอยู่ในระดับที่เหมาะสม พืชและสิ่งมีชีวิตในน้ำก็สามารถดำรงชีพอยู่ได้ในภาวะสมดุล

2. ผู้ผลิต (Producer component) องค์ประกอบซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้สร้างผลผลิตให้กับระบบนิเวศน์ป่าพรุ ได้แก่ พืชพรรณประเภทต่างๆ ที่ปะปนกันอยู่ในป่าพรุ ซึ่งมีทั้งไม้ยืนต้น พืชล้มลุก พืชที่ส่งลำต้นโผล่พ้นผิวน้ำ พืชลอยน้ำและพืชใต้น้ำ พืชเหล่านี้จะต้องมีการพึ่งพาอาศัยกัน โดยพืชที่อยู่เหนือน้ำจะทำหน้าที่บังความรุนแรงของดวงอาทิตย์ ทำให้อุณหภูมิของน้ำและพลังงานที่พืชใต้น้ำได้รับดวงอาทิตย์ไม่สูงมากนัก พืชที่อยู่เหนือน้ำและพืชใต้น้ำจะทำการสังเคราะห์แสง พืชที่อยู่เหนือน้ำปลดปล่อยก๊าซออกซิเจนสู่บรรยากาศโดยรอบ และพืชใต้น้ำก็จะปลดปล่อยก๊าซออกซิเจนออกสู่ท้องน้ำ ซึ่งสัตว์น้ำใช้ในการหายใจได้ ทั้งพืชที่อยู่เหนือน้ำและพืชที่อยู่ใต้น้ำถูกควบคุมโดยสิ่งแวดล้อมที่ไม่มีชีวิตได้แก่อุณหภูมิของบรรยากาศโดยรอบอุณหภูมิของน้ำและดิน และระดับน้ำที่ปกคลุมพื้นป่า เมื่อถึงฤดูแล้งระดับน้ำได้พื้นป่าอาจลดลงจนมีระดับน้ำต่ำกว่าผิวดิน พืชที่ขึ้นอยู่ตามพื้นป่าก็ไม่สามารถทนทานต่อความแห้งแล้ง จะแห้งตายกลายเป็นซากพืชทับถมกันอยู่บนพื้นป่า เมื่อเวลาผ่านไปหลายๆ ปี ซากพืชที่ทับถมกันนานจะมีความหนาตั้งแต่หนึ่งถึง 1-10 เมตร และเนื่องจากอยู่ในสภาวะขาดอากาศจึงมีการสลายตัวช้ามาก

3. ผู้บริโภค (Consumer component) องค์ประกอบที่ทำหน้าที่เป็นผู้บริโภคภายในระบบนิเวศน์ป่าพรุ ได้แก่ สัตว์น้ำ สัตว์ป่า ที่อาศัยอยู่ได้พื้นป่าและภายในป่าพรุ อันประกอบด้วยสัตว์ประเภทที่ดำรงชีพด้วยการกินพืชเป็นอาหาร (Herbivore) และสัตว์ประเภทที่ดำรงชีพด้วยการกินสัตว์ด้วยกันเป็นอาหาร (Carnivore) รวมทั้งมนุษย์ที่อาศัยอยู่รอบป่าพรุ ซึ่งจะดำรงชีพด้วยการอาศัยพืชและสัตว์ที่อาศัยอยู่ในป่าพรุเป็นอาหาร ระบบนี้ได้รับพลังงานโดยตรงจากผู้ผลิต (Producer)

ซึ่งทำหน้าที่สร้างผลผลิตให้กับระบบนิเวศน์และถูกถ่ายทอดไปสู่ระดับพลังงานที่สูงขึ้น โดยการถูกบริโภคโดยมนุษย์ สัตว์ป่าและสัตว์น้ำที่มีขนาดใหญ่ขึ้นไป พลังงานจะสะสมตัวในรูปของพลังงานชีวภาพ สัตว์ที่อาศัยอยู่ในป่าจะถูกควบคุมโดยระดับน้ำที่ปกคลุมผิวดิน เมื่อระดับน้ำในป่าลดลงจนแห้งพวกสัตว์น้ำเหล่านี้ก็ดำรงชีพอยู่ไม่ได้ และจะพาพลังงานออกไปจากป่าในรูปของการย้ายถิ่นลงสู่แอ่งน้ำ ร่องน้ำ และลำคลอง ส่วนหนึ่งของพลังงานถูกถ่ายทอดไปสู่สิ่งมีชีวิตที่มีระดับพลังงานสูงขึ้น เช่น มนุษย์ สัตว์ป่า และสัตว์น้ำที่มีขนาดใหญ่ขึ้นไป บางส่วนที่ตายก็จะทับถมกันอยู่ตามพื้นป่ากลายเป็นอินทรีย์วัตถุต่อไป และเมื่ออย่างเข้าฤดูฝนระดับในแอ่งน้ำ ร่องน้ำ และลำคลองก็จะสูงขึ้นจนท่วมพื้นป่าอีกครั้งหนึ่ง พืชน้ำก็สามารถเจริญเติบโตได้อีก สัตว์ก็พากันอพยพจากแอ่งน้ำ ร่องน้ำ และลำคลองกระจายเข้าสู่ป่าและอาศัยพืชน้ำเหล่านี้เป็นอาหาร พวกสัตว์น้ำขนาดใหญ่บางชนิดก็อาศัยสัตว์น้ำขนาดเล็กเป็นอาหาร ระบบก็อยู่ในสภาวะสมดุลอีกครั้งหนึ่ง

4. สิ่งมีชีวิตขนาดเล็กในดิน (Soil microorganisms component) เป็นองค์ประกอบซึ่งทำหน้าที่ย่อยสลายซากพืชและสัตว์ที่ล้มตายลงให้กลับสู่ดินและบรรยากาศ ได้แก่ พวกแบคทีเรียต่างๆ ซึ่งมีจุลินทรีย์ประเภทที่ใช้ออกซิเจนในการหายใจ และประเภทที่ไม่ใช้ออกซิเจนในการหายใจ การหายใจของจุลินทรีย์ทำให้ความเข้มข้นของออกซิเจนบริเวณผิวดินลดลง เนื่องจากพืชน้ำที่ปกคลุมผิวน้ำอยู่ทางเบื้องบนจะบังแสงแดดที่ส่องลงถึงพื้นดินได้น้ำ ทำให้การสังเคราะห์แสงของพืชบริเวณท้องน้ำน้อยลง แต่การใช้ออกซิเจนเพื่อการหายใจยังคงมีอยู่เท่าเดิมหรือมากขึ้น ปริมาณการปลดปล่อยคาร์บอนไดออกไซด์ก็ดำเนินไปเช่นเดียวกัน จนเกิดสภาวะขาดแคลนออกซิเจนขึ้นในท้องน้ำ พวกจุลินทรีย์ที่ใช้ออกซิเจนหายใจจึงไม่สามารถดำเนินกิจกรรมต่อไปได้ ซากพืชและซากสัตว์ที่ล้มตายและทับถมกันในบริเวณพื้นป่าได้ผิวน้ำจึงสลายตัวได้ช้า เพราะการย่อยสลายเกิดจากจุลินทรีย์ที่ไม่ใช้ออกซิเจนเท่านั้น ซึ่งส่วนที่ย่อยสลายได้เป็นพวกกึ่งไม้ใบไม้ขนาดเล็กหรือพืชและสัตว์ขนาดเล็กเท่านั้น ชิ้นส่วนของพืชที่มีขนาดใหญ่ซึ่งไม่อาจสลายตัวได้ก็จะทับถมกันจนมีความหนาเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เรียกว่า “พีท” (Peat) ชิ้นส่วนของพีทที่สลายตัวแล้วสมบูรณ์เรียกว่า “มัค” (Muck) ซึ่งเป็นส่วนสำคัญสำหรับสร้างอาหารของพืชสำหรับสร้างผลผลิตให้กับระบบนิเวศน์ต่อไป

5. แร่ธาตุในดิน (Soil mineral component) เป็นองค์ประกอบที่ทำหน้าที่ส่งเสริมการสร้างผลผลิตภายในระบบนิเวศน์ โดยที่ผู้ผลิตจะใช้ในการสร้างผลผลิตให้กับระบบนิเวศน์ต่อไป โดยทั่วไปอินทรีย์วัตถุที่ยังไม่สลายตัวและทับถมกันอยู่บนพื้นป่า (Peat) จนมีความหนาดั้งแต่ 1-5 เมตร มีการซ้อนทับกันอย่างหลวมๆ มีความหนาแน่นน้อยมากและมีปริมาณการอุ้มน้ำสูงมากที่ได้ชั้นของพีท (Peat) ลงไปเป็นชั้นของอินทรีย์วัตถุที่สลายตัวหมดแล้ว (Muck) ซึ่งมีความหนาแน่นน้อยและปริมาณการอุ้มน้ำสูง ปกติมีสีดำ สีเทาหรือสีน้ำตาล มีกลิ่นของแก๊สไข่เน่า (H_2S) ซึ่งเกิด

จากปฏิกิริยาเคมีในการสลายตัว ดินชั้นล่างใต้ชั้นม็อค (Muck) ลงไปเป็นตะกอนจากน้ำทะเลส่วนใหญ่มีสารประกอบไพไรต์ (FeS_2) ปะปนในปริมาณที่สูง สารประกอบไพไรต์เกิดขึ้นในบริเวณพื้นที่ที่มีน้ำแช่ขังอยู่ตลอดเวลาหรือเกือบตลอดเวลา และมีปริมาณอินทรีย์วัตถุสูงมากพอที่จะทำให้จุลินทรีย์ย่อยสลายให้เกิดธาตุกำมะถัน และสารประกอบซัลไฟด์ขึ้น ประกอบกับในตะกอนน้ำมีธาตุเหล็กหรือสารประกอบของเหล็กปะปนอยู่ในปริมาณที่สูง สารเหล่านี้จะทำปฏิกิริยากันเกิดเป็นสารประกอบซัลไฟด์ (FeS_2) ตกตะกอนเป็นอนุภาคสารไพไรต์ (Pyrite) ปะปนอยู่กับดิน สารไพไรต์จะยังคงสะสมอยู่ในดินในปริมาณมากขึ้นเรื่อยๆ ครอบคลุมพื้นที่สภาพแวดล้อมดังกล่าวไม่มีการเปลี่ยนแปลง และเนื่องจากการตกตะกอนในรูปสารประกอบ ดินดังกล่าวจึงยังไม่แสดงฤทธิ์เป็นกรดจัดให้เห็น

เมื่อพื้นที่ดังกล่าวถูกแผ้วถางเพื่อทำการกสิกรรม เป็นที่อยู่อาศัยหรือกิจกรรมอื่นๆ และมีการขุดคลองระบายน้ำออกจากป่าพรุและป้องกันน้ำท่วมป่าพรุ เมื่อน้ำถูกระบายออกไปทำให้พื้นที่ป่าแห้งอากาศซึมผ่านลงไปถึงดินชั้นล่าง สารประกอบไพไรต์ (FeS_2) ถูกออกซิไดซ์กับออกซิเจนในอากาศเกิดเป็นกรดกำมะถัน (H_2SO_4) และสารประกอบจาโรไซต์ ($\text{KFe}_3(\text{SO}_4)_2(\text{OH})_6$) ซึ่งมีลักษณะเป็นจุดประสีเหลืองคล้ายสีของฟางข้าว ในระยะนี้ดินจะแสดงฤทธิ์เป็นกรดจัดอย่างรุนแรง ค่าความเป็นกรดเป็นด่างประมาณ 3.0 – 4.0 ซึ่งเป็นอันตรายต่อพืช และเมื่อมีการเผาไม้ ปลายไม้ และวัชพืช ชั้นพีชตอนบนจะถูกไฟเผาทำลายไปและเกิดการยุบตัว ชั้นของดินเปรี้ยวก็โผล่ขึ้นมาจนถึงผิวดิน พืชบางชนิดซึ่งเคยมีอยู่แต่ไม่สามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาวะเช่นนี้ได้ ก็จะล้มตายและสูญหายไปจากสังคมพืชได้ง่าย

ลักษณะการใช้ประโยชน์พื้นที่ป่าพรุในปัจจุบัน

การใช้ประโยชน์พื้นที่ป่าพรุเป็นไปอย่างไม่กว้างขวางนัก ทั้งนี้เนื่องจากมีปัญหาและอุปสรรคมากมายหลายประการ ได้แก่ ปัญหาเรื่องการระบายน้ำออกจากพื้นที่ ดินมีลักษณะเป็นดินอินทรีย์ (Peat) เกิดจากการทับถมของซากพืชที่ล้มตายมีความสมบูรณ์ต่ำ และมีสภาพเป็นกรด แต่อย่างไรก็ตามยังมีการใช้ประโยชน์ตามบริเวณขอบพรุโดยรอบป่า และในบริเวณพื้นที่พรุที่มีระยะเวลาน้ำแห้งหลายเดือนโดยใช้ในกิจกรรมต่างๆ ดังนี้ (ชรินทร์ สมานิช, 2536 : 32-33)

1. การเกษตร ชนิดของพืชที่ปลูกส่วนใหญ่ได้แก่ ข้าว ข้าวโพด มันเทศ ถั่วฝักยาว ถั่วเขียว และพืชผักต่างๆ พืชเหล่านี้จะให้ผลผลิตพอใช้ได้ในระยะปีแรก และปีที่สอง หลังจากนั้นผลผลิตจะลดลงเรื่อยๆ พืชจะแสดงอาการขาดธาตุอาหารปรากฏให้เห็นอยู่ทั่วไป ในบางปีได้รับความเสียหายจากน้ำท่วม ทำให้ผลผลิตต่ำลงไปอีก จนในที่สุดต้องปล่อยทิ้งร้างไป นอกจากนี้ยังมีการปลูกไม้ผลชนิดต่างๆ ได้แก่ มะพร้าว ขนุน เงาะ มะม่วง และมะละกอ เป็นต้น

โดยปลูกในพื้นที่พุ่มที่มีระดับสูงกว่าระดับน้ำโดยทั่วไป แต่ส่วนมากมักมีลำต้นที่กระแกรน ต้นที่มีความสูงมาก ๆ ก็จะเอนล้ม ผลผลิตที่ได้ต่ำกว่าพื้นที่ดอนโดยทั่วไป

2. ชลประทาน ได้แก่ การสร้างอาคาร สะพาน ถนน อ่างเก็บน้ำ คลองส่งน้ำ คันกั้นน้ำ ประตูควบคุมน้ำ และคลองระบายน้ำในบริเวณพื้นที่ป่าพรุ แต่เนื่องจากดินในพื้นที่ดังกล่าวมีความอ่อนตัวสูง ไม่มีความสามารถในการรับน้ำหนัก มีเสถียรภาพต่ำสามารถบดอัดให้แน่นได้ อาคาร สะพาน และสิ่งก่อสร้างที่อยู่บนดินเหล่านี้มักจะทรุดหรือแตกร้าว จึงไม่เหมาะที่จะใช้ในการก่อสร้าง

3. การประมง ได้แก่ การขุดบ่อเลี้ยงปลา การจับสัตว์น้ำตามธรรมชาติในบริเวณป่าและตามพื้นที่ป่าในช่วงฤดูน้ำท่วม ในบริเวณที่ดินและน้ำแปรสภาพเป็นกรดจัด การเลี้ยงปลาก็ไม่ประสบผลสำเร็จนัก สัตว์น้ำก็ไม่สามารถทนต่อสภาพเช่นนี้ได้ จึงพากันย้ายถิ่นฐานจากพื้นที่ดังกล่าวไปอยู่ตามแม่น้ำลำคลองบริเวณที่น้ำไม่มีสภาพเป็นกรด

4. ปศุสัตว์ ได้แก่ การใช้ทุ่งหญ้าธรรมชาติในบริเวณป่าพรุเป็นทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ และการปลูกหญ้าเลี้ยงสัตว์ สัตว์ที่เลี้ยงได้แก่ แพะ แกะ โค และกระบือ เป็นต้น แต่ในพื้นที่ซึ่งดินและน้ำมีฤทธิ์เป็นกรด สัตว์เหล่านี้ไม่สามารถใช้น้ำตามธรรมชาติดื่มน้ำได้ และหญ้าที่ขึ้นอยู่ในพื้นที่เช่นนี้สัตว์ก็ไม่ชอบกิน ผลผลิตที่ได้จึงต่ำ

5. ที่อยู่อาศัย โดยการสร้างบ้านเรือนตั้งถิ่นฐานในบริเวณรอบๆ พื้นที่ป่าพรุ พร้อมกับการปลูกพืชเกษตร แต่มีปัญหาเรื่องการใช้ น้ำ เนื่องจากน้ำในบริเวณพื้นที่ป่าพรุโดยทั่วไปมีสีค้ำคล้ำมีรสฝาดหรือรสเปรี้ยวไม่เหมาะสำหรับการบริโภคส่วนใหญ่จึงมักตั้งบ้านเรือนตามบริเวณที่ดอนและใช้พื้นที่พรุในการทำนาและปลูกพืชผักสวนครัว ซึ่งอยู่แยกต่างหากจากบริเวณที่ตั้งบ้านเรือน

6. การใช้ไม้จากป่าและการเก็บหาของป่าไม้หลายชนิดจากป่าพรุสามารถใช้ในกิจการที่การความแข็งแรงได้อย่างดี ได้แก่ ดั้งหนใบใหญ่ ช้างไห้ สะเดียว ดินเป็ดพรุ สะท้อนพรุ กาบพร้าว มะฮุง อ้ายบัว ออกปลาช่อง จอเกาะ และปาหนันช้าง เป็นต้น ต้นที่มีลำต้นขนาดใหญ่ได้มีการใช้ทำเรือ โดยเฉพาะเรือที่ทำจากต้นดั้งหนใบใหญ่มีความทนทานสูง สามารถใช้งานได้นานถึง 20 ปี ส่วนเรือที่ทำจากต้นจอเกาะ ถ้าทำจากส่วนที่เป็นแก่นไม้สามารถใช้งานได้ถึง 15-20 ปี สำหรับเรือที่ทำจากต้นสะเดียวใช้งานได้เพียง 2-3 ปี นอกจากนี้ยังมีการเผาถ่านและการเก็บหาของป่า ได้แก่ ผลหลุมพี หวายและน้ำผึ้ง สำหรับบริโภคในครัวเรือนและส่งขายในตลาดเป็นบางเวลา

7. ป่าพรุเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าและสัตว์น้ำ สัตว์ป่าที่พบ ได้แก่ หมี ลิง ค่าง ไก่ และนกนานาชนิด โดยที่สัตว์ป่าจะหาอาหารจากพืชน้ำสัตว์น้ำ และพืชผลในป่า เนื่องจากน้ำบริเวณ

พื้นป่ามีระดับดิน ตามบริเวณที่เป็นช่องว่างของป่า แสงอาทิตย์จึงส่องถึงพื้นป่าทำให้พืชน้ำน่านา ชนิดเจริญเติบโตดี จึงเป็นแหล่งอาหารของสัตว์น้ำประเภท ปลา ปู กุ้ง หอย เต่า และอื่นๆ สัตว์น้ำเหล่านี้ดำรงอยู่ตามระดับน้ำที่ขึ้นลงในฤดูกาลต่างๆ

8. การใช้ประโยชน์จากดินอินทรีย์ (Peat) ซึ่งเป็นดินที่เกิดจากการทับถมของซากพืชที่ล้มตาย ส่วนใหญ่ยังไม่มี การสลายตัวหรือมีการสลายตัวน้อยมาก ปัจจุบันได้มีการนำไปใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ ได้แก่ ใช้ทำปุ๋ยอินทรีย์ ใช้เพาะชำกล้าไม้ และใช้เป็นเชื้อเพลิง เป็นต้น

การกำหนดเขตการใช้ที่ดินในบริเวณพื้นที่ป่าพรุ

ผลจากการใช้ประโยชน์พื้นที่ป่าพรุอย่างไม่ถูกต้องตามหลักวิชาการ ทำให้ป่าพรุบางแห่งเสื่อมโทรมลงไปจนไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้อีกต่อไปต้องปล่อยทิ้งร้างไว้ตามสภาพธรรมชาติ ก่อให้เกิดผลกระทบต่อทุกคนทุกหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะราษฎรที่อาศัยอยู่โดยรอบๆ ป่าพรุโดยทั่วไปมีฐานะทางเศรษฐกิจต่ำ เพราะพื้นที่ที่ใช้ทำการเกษตรให้ผลผลิตน้อยมาก ราษฎรเองก็ไม่มีความรู้ในการที่จะแก้ไขพื้นที่นั้นให้สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ การพัฒนาจึงเป็นไปได้ยากลำบาก จึงควรกำหนดเขตการใช้ที่ดินบริเวณพื้นที่พรุออกเป็น 3 เขต คือ เขตสงวน เขตอนุรักษ์ และเขตพัฒนา โดยพิจารณาจากข้อมูลทางด้านกายภาพที่คาดว่าจะมีผลกระทบต่อการ ใช้ประโยชน์ที่ดินในบริเวณพื้นที่พรุดังกล่าว

1.เขตสงวน (Preservative Zone) เป็นบริเวณพื้นที่พรุที่ยังคงสภาพเป็นป่าธรรมชาติอย่างสมบูรณ์และยังมิถูกรบกวนจากมนุษย์ปกติพื้นป่ามีน้ำท่วมขังตลอดปีในฤดูฝนระดับน้ำท่วมสูงสุดถึงประมาณ 2-3 เมตร พื้นป่ามีลักษณะเป็นเนินสูงๆ ต่ำๆ เกิดจากการทับถมของใบไม้กิ่งไม้แห้งที่ ล่องหล่นจากชั้นเรือนยอดของป่าต้นไม้ส่วนใหญ่แตกรากค้ำยันหรือแตกพุ่มอนบริเวณโคนต้น ดินเป็นดินอินทรีย์ (peat) ทั้งหมดทับถมกันหนาประมาณ 1-3 เมตร ได้ชั้นดินอินทรีย์ลงไปเป็นดินเลน สีเทาปนน้ำเงิน ซึ่งมีสารประกอบไพไรท์ (FeS_2) สะสมอยู่เป็นปริมาณมาก ในเขตนี้มีพืชพรรณธรรมชาติขึ้นเบียดปนกันเกือบร้อยชนิด ความสูงทั้งหมดของต้นไม้อยู่ในระดับ 20 – 30 เมตร พืชพื้นล่างที่ขึ้นอยู่บริเวณพื้นป่ามีทั้ง ไม้พุ่ม เถาวัลย์ ปาล์ม หวาย และเฟิร์นนานาชนิด

2. เขตอนุรักษ์ (Conservative Zone) เป็นบริเวณพื้นที่ป่าพรุซึ่งพืชพรรณธรรมชาติถูกทำลายไปแล้วเป็นส่วนใหญ่ พื้นที่ป่าถูกแผ้วถางและถูกไฟไหม้ทำความเสียหายในช่วงปีที่อากาศ แล้งจัด และยังมีโครงการพัฒนาเข้าไปดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง พื้นที่มีลักษณะเป็นที่ลุ่มมีน้ำท่วมขังเกือบตลอดปี และดินเปียกชื้นตลอดปี ในช่วงฤดูฝนระดับสูงจากผิวดินตั้งแต่ 20-30 เซนติเมตร ไปจนถึง 1 เมตร ดินมีทั้งดินอินทรีย์และดินมีทั้งดินอินทรีย์และดินอนินทรีย์ ส่วนใหญ่เป็นดินอินทรีย์ทับถมกันหนา ประมาณ 1-3 เมตร ดินชั้นล่างเป็นดินเลนที่มีสารประกอบกำมะถัน

สะสมอยู่ น้ำที่ท่วมขังอยู่ในบริเวณส่วนใหญ่มีฤทธิ์เป็นกรดจัด มีสีดำหรือสีน้ำตาลปนดำ เนื่องจากมีสารอินทรีย์ปะปนอยู่เป็นจำนวนมาก พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าเสม็ดขาวและป่าที่ได้รับ ความเสียหายจากไฟฟ้า ปกติมีพืชพวกคมบาง ย่านลำเห็ง กกเหลียม กกจี่หมา กระจุคใหญ่ กระจุคหนู และพืชพวกหญ้าปล้องขึ้นเป็นพืชพื้นล่าง หรือเป็นพื้นที่ซึ่งในอดีตถูกแผ้วถางใช้ทำการ กสิกรรม ต่อมาปล่อยทิ้งร้างไป และมีไม้เสม็ด ขาวคมบาง กกเหลียม กกจี่หมา กระจุคใหญ่ กระจุคหนู และพืชพวกหญ้าปล้องขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น

3. เขตพัฒนา (Development Zone) เป็นบริเวณพื้นที่พรุที่ได้มีการระบายน้ำออกไปแล้ว พืชพรรณธรรมชาติดั้งเดิมถูกแผ้วถางจนหมดพื้นที่ใช้เพื่อกิจกรรมทางด้านการเกษตรและมี โครงการพัฒนาต่างๆ เข้าไปดำเนินงานอย่างต่อเนื่องพื้นที่เหล่านี้ได้จัดสรรที่ดินให้ราษฎรเข้าอยู่ และทำกินอย่างถาวร ส่วนใหญ่มีโครงการชลประทานเข้าไปดำเนินงานระบายน้ำออกจากพื้นที่ ซึ่งโดยทั่วไปพื้นที่ที่มีน้ำท่วมขังในช่วงฤดูฝนในช่วงเดือนตุลาคมถึงเดือนกุมภาพันธ์ ระดับน้ำท่วม ลึก ประมาณ 0.3–1 เมตร ในช่วงฤดูแล้งตั้งแต่เดือนมีนาคมถึงเดือนพฤษภาคม ระดับน้ำลดลงจน ต่ำกว่าผิวดินประมาณ 0.5–1 เมตร ในเขตนี้ดินมีลักษณะแตกต่างกันไปตามสภาพพื้นที่ เช่น ดิน ส่วนใหญ่เป็นดินอินทรีย์ทับถมกันเป็นชั้นหนาไม่เกิน 2.5 เมตร เป็นกรดจัดและมีคุณภาพทาง การเกษตรต่ำ ได้ชั้นดินอินทรีย์ลงไปมีทั้งชั้นดินเลนสีน้ำตาลเงินและดินทราย หรือดินเป็นดินอินทรีย์ ซึ่งทั้งดินและน้ำมีฤทธิ์เป็นกรดจัด หรือ ดินมีทั้งดินอินทรีย์และดินอนินทรีย์ปนกันอยู่ (ชรินทร์ สมาน, 2536 : 35-36)

การกำหนดเขตการใช้ที่ดินในบริเวณพื้นที่ป่าพรุตามแนวคิดของชรินทร์ สมาน โดยแบ่ง ออกเป็น 3 เขตดังกล่าว มีความสอดคล้องกับงานของพิสุทธิ์ วิจารณ์สรณ์ และวุฒิชชาติ สิริช่วยชู (2529 : 3-16) ที่ได้ศึกษาข้อมูลดิน ข้อมูลสภาพการใช้ที่ดิน ข้อมูลด้านป่าไม้ ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพ น้ำและโครงการชลประทาน ข้อมูลเกี่ยวกับการจัดสรรที่ดินและการถือครองที่ดินของพื้นที่พรุ จังหวัดนราธิวาส ในการพิจารณากำหนดเขตการใช้ที่ดินในพื้นที่พรุจังหวัดนราธิวาส และได้ จำแนกเขตการใช้ที่ดินในพื้นที่พรุจังหวัดนราธิวาส ออกเป็น 3 เขต เช่นเดียวกัน ได้แก่ เขต พัฒนา เขตอนุรักษ์ และเขตสงวน

แนวทางการดำเนินงานพัฒนาพื้นที่ป่าพรุ

โครงการพัฒนาต่างๆ ที่ดำเนินการในเขตพื้นที่ป่าพรุซึ่งได้จำแนกเขตการใช้ที่ดินออกเป็น 3 เขตดังกล่าว จะต้องดำเนินการให้สอดคล้องกันหลายด้าน ทั้งในด้านการพัฒนาเศรษฐกิจและ สังคม โดยดำเนินงานแบบผสมผสานอาศัยความร่วมมือของหลายหน่วยงาน ทั้งหน่วยงานใน

ส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น ตามแนวทางการพัฒนาที่ได้กำหนดไว้ดังนี้ (ชรินทร์ สมาริ, 2536 : 36-37)

1. เขตสงวน เป็นเขตที่ได้ดำเนินการสงวนรักษาป่าไว้อย่างเข้มงวด เพื่อรักษาสภาพแวดล้อมให้มีการพัฒนาตัวเองไปตามสภาพธรรมชาติ ไม่ให้ถูกรบกวนจากมนุษย์ ในเขตนี้ควรประกาศเป็นอุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าวนอุทยาน หรือป่าสงวนแห่งชาติ ซึ่งจะทำให้การดูแลพื้นที่เหล่านี้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ อีกทั้งควรมีการจัดทำคันดินกั้นน้ำรอบเขตพื้นที่ป่าและจัดทำประตูควบคุมระดับน้ำตามบริเวณปากแม่น้ำลำคลอง การสร้างประตูควบคุมระดับน้ำดังกล่าว ควรดำเนินการในบริเวณปากแม่น้ำลำคลองทุกสายที่ไหลออกมาจากป่าพรุ ซึ่งจะทำให้การควบคุมระดับน้ำในป่าเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น
2. เขตอนุรักษ์ เป็นเขตที่ดำเนินการฟื้นฟูให้กลับเป็นป่าดั้งเดิม เพื่อเปลี่ยนไปเป็นเขตสงวนหรือเขตพัฒนา โดยการใช้พื้นที่ที่กระทำกิจกรรมต่างๆ ที่จะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อพื้นที่พรุ โดยไม่มีผลกระทบต่อระบบนิเวศของป่า
3. เขตพัฒนา เป็นเขตที่กำหนดให้หน่วยงานต่างๆ ดำเนินงานร่วมกันพัฒนาพื้นที่เพื่อยกระดับความเป็นอยู่ของราษฎรให้ดีขึ้น

ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาพื้นที่ป่าพรุ

ป่าพรุที่ผ่านการรบกวนจากมนุษย์ และได้มีการพัฒนาเพื่อใช้ในกิจกรรมต่างๆ นั้นปรากฏว่า ดิน น้ำ และ สภาพแวดล้อมในบริเวณพื้นที่ป่าได้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากมา ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ได้แก่ (ชรินทร์ สมาริ, 2536 : 33-35)

1. ดินเปรสสภาพเป็นดินเปรี้ยวจัด เนื่องจากดินเป็นดินอินทรีย์ (Peat) ซึ่งเป็นชั้นของซากพืชที่ล้มตาย และอยู่ในการสลายตัวทับถมกันอยู่ในบริเวณพื้นที่ป่า ได้ชั้นดินเลนสีน้ำเงินมีสารประกอบไพไรท์ (FeS_2) สะสมอยู่ในระหว่างอนุภาคของดิน ในสภาพธรรมชาติที่มีน้ำท่วมขังดินและน้ำยังไม่มีความเป็นกรดเมื่อพื้นที่ถูกระบายน้ำออกไป ดินเริ่มแห้งสารประกอบไพไรท์จะทำปฏิกิริยากับอากาศเกิดกรดกำมะถัน (H_2SO_4) และสารประกอบจาโรไซต์ ($\text{KFe}_3(\text{SO}_4)_2(\text{OH})_6$) มีสีเหลืองคล้ายสีของฟางข้าว ในระยะนี้ดินแสดงฤทธิ์เป็นกรดอย่างรุนแรงค่าความเป็นกรดเป็นด่างของดิน (pH) ประมาณ 3-4 เท่านั้น
2. ชั้นดินเกิดการยุบตัว สาเหตุของการยุบตัวเกิดขึ้นเนื่องจากการแผ้วถางป่าและการเผาวัชพืชตามพื้นที่ป่า เมื่อดินแห้งก็มีศักยภาพที่จะติดไฟได้ง่าย ทำให้ชั้นดินอินทรีย์ถูกเผาทำลายและมีความหนาแน่นน้อยลง การแห้งตัวและการสูญเสียน้ำออกจากช่องว่างระหว่างอนุภาคของดิน ทำให้อนุภาคของดินที่เกาะกันอยู่อย่างหลวมๆ เกิดการหดตัวและน้ำหนักของดินเองทำให้มีการอัดตัว

แน่นขึ้น จุลินทรีย์ที่อยู่ในดินยังเป็นตัวการที่ทำให้เกิดการสลายตัว ในสภาพที่น้ำแช่ขังอยู่การสลายตัวเป็นไปได้ช้ามาก เมื่อน้ำลดระดับลงต่ำกว่าผิวดิน และดินเริ่มแห้ง การสลายตัวจะเป็นไปอย่างรวดเร็วจนทำให้ดินมีอนุภาคเล็กลง และมีปริมาตรน้อยลง การที่ได้มีการขุดเอาดินชั้นบนออกไปและการที่ผิวดินถูกพัดพาไปโดยกระแสน้ำหรือลม ทำให้ชั้นดินมีความหนาแน่นน้อยลงต่อไปเรื่อยๆ

3. ดินหมดสภาพในการที่จะอุ้มน้ำ ดูดซับ และปลดปล่อยธาตุอาหารที่เป็นประโยชน์ต่อพืช เกิดจากการเผาวัชพืช ทำให้ดินแห้งตัวลงถึงระดับที่ไม่มีความชื้นเหลืออยู่ในอนุภาคของดินเลยทำให้การเติบโตของต้นพืชหยุดชะงักไป

4. ดินเกิดการเปลี่ยนแปลงทางเคมี เมื่อดินได้รับความร้อนสูงหรือถูกเผาไหม้ ธาตุอาหารบางอย่าง เช่น ไนโตรเจน ฟอสฟอรัส โพแทสเซียม และแมกนีเซียม ถูกปลดปล่อยออกมาโดยกระบวนการแปรสภาพสารอินทรีย์เป็นสารอนินทรีย์ (mineralization) ในสภาพไนโตรเจนถูกปลดปล่อยออกมาในรูปของแอมโมเนีย และจุลินทรีย์พวกไนโตรโซโมแนส และไนโตรแบคเตอร์ทำหน้าที่เปลี่ยนแปลงแอมโมเนียเป็นไนเตรต และไนไตรท์ ตามลำดับ ซึ่งมีค่าอัตราส่วนระหว่างคาร์บอนกับไนโตรเจน (C/N ratio) ประมาณ 38 ซึ่งน้อยมากและส่วนใหญ่ถูกนำไปใช้โดยจุลินทรีย์ในดินมากกว่าที่จะเป็นประโยชน์ต่อพืช ธาตุฟอสฟอรัสส่วนใหญ่อยู่ในรูปของสารอินทรีย์ซึ่งพืชไม่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ ปกติธาตุฟอสฟอรัสที่เป็นประโยชน์ต่อพืชมีอยู่เพียง 12-15 ส่วนในล้านส่วนของดิน (ppm) เท่านั้น ซึ่งเป็นปริมาณที่น้อยมาก สำหรับธาตุโพแทสเซียมที่เป็นประโยชน์ต่อพืชมีอยู่ประมาณ 38-80 ส่วนในล้านส่วนของดิน ซึ่งเป็นปริมาณค่อนข้างน้อย และในดินที่มีการเผาชั้นดินอินทรีย์ ปริมาณของธาตุโพแทสเซียมเพิ่มขึ้นเป็น 133-188 ส่วนในล้านส่วนของดินเท่านั้น

5. การเกิดสันทรายบริเวณปากแม่น้ำลำคลอง เป็นผลมาจากการขุดคลองระบายน้ำ จากพื้นที่ป่าพรุออกสู่ทะเล ทำให้น้ำไหลเป็นทางตรงและมีความเร็วมากขึ้น ความเร็วของกระแสน้ำและการกระทำของกระแสลมผลักดันให้สันทรายบริเวณปากแม่น้ำลำคลองยื่นออกไปในทะเลมากขึ้นและเมื่อมีการสร้างประตูควบคุมน้ำ ในช่วงเวลาที่มีการปิดประตูและช่วงฤดูแล้งซึ่งระดับน้ำในพื้นที่พรุลดลงจนมีระดับใกล้เคียงระดับน้ำทะเล แรงดันของกระแสน้ำที่ออกสู่ทะเลมีน้อย คลื่นทะเลก็จะพาทรายมากองทับถมปิดปากแม่น้ำลำคลอง ในช่วงเวลาดังกล่าวการระบายน้ำจึงเป็นไปได้ช้า

6. น้ำเค็มรุกล้ำเข้ามาในแผ่นดิน เป็นผลมาจากการขุดคลองระบายน้ำ กระแสน้ำที่เคยไหลผ่านสันทรายออกสู่ทะเล ได้เปลี่ยนทิศทางมาไหลลงสู่คลองระบายน้ำ ทำให้กระแสน้ำจากพื้นที่พรุไหลผ่านบริเวณนั้นน้อยลง บางแห่งไม่มีกระแสน้ำจากพื้นที่พรุไหลผ่านบริเวณนั้นออกไปอีกเลย

เป็นเหตุให้น้ำเค็มจากทะเลไหลผ่านสันทรายเข้ามาในแผ่นดิน ทำให้ดินในบริเวณนั้นแปรสภาพเป็นดินเค็ม และเป็นอันตรายต่อพืชทุกชนิดที่ไม่สามารถทนต่อสภาพดินเค็มได้

7. ระบบนิเวศของป่าถูกทำลาย เกิดจากการระบายน้ำออกจากพื้นที่ป่าโดยปราศจากการควบคุมระดับน้ำ ทำให้ระดับน้ำลดลงจนมีระดับต่ำกว่าระดับพื้นผิวดินในป่า พื้นป่าจึงแห้งพวกพืชน้ำที่เคยเจริญเติบโตดีก็พากันแห้งตายทับถมกันอยู่บริเวณพื้นป่า รอบบริเวณพื้นที่ป่าก็เกิดการบุกรุกแผ้วถางป่า แล้วจุดไฟเผาวัชพืชโดยปราศจากการควบคุม ไฟป่าก็จะไหม้ลุกลามไปตามชั้นดินที่แห้ง พืชที่ขึ้นอยู่ส่วนใหญ่ก็ไม่สามารถทนต่อความร้อนของไฟได้ เนื่องจากการสูญเสียน้ำออกจากลำต้นอย่างรุนแรง ต้นพืชที่มีขนาดเล็กก็จะถูกเผาไหม้เป็นเถาถ่านไป ส่วนไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ก็ทิ้งใบหมดและยืนต้นแห้งตายเป็นจำนวนมาก

8. แหล่งอาหารและที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าถูกทำลาย เกิดจากการระบายน้ำออกไปจนมีระดับต่ำกว่าพื้นป่า พื้นที่ป่าถูกแผ้วถางและเผาทำลายเพื่อใช้พื้นที่ทำการกสิกรรม สัตว์ที่เคยอาศัยอยู่บริเวณดังกล่าว และแสวงหาอาหารจากภายในป่า ก็ขาดที่อยู่อาศัยและขาดแคลนอาหารทำให้สัตว์ป่าลดจำนวนลงไป บ้างก็ย้ายถิ่นฐานไปอยู่ในแห่งใหม่ แต่ส่วนใหญ่ถูกล่าเป็นอาหารและส่งขายในตลาด จนทำให้พื้นที่ป่าบางแห่งไม่มีสัตว์ป่าเหลืออยู่อีกเลย

9. สัตว์น้ำลดปริมาณลงไป เกิดจากการระบายน้ำจนทำให้ระดับน้ำต่ำกว่าพื้นป่า เป็นเหตุให้สัตว์น้ำที่อาศัยอยู่ตามบริเวณพื้นป่าตายไปเป็นจำนวนมาก บางส่วนถูกบังคับให้ย้ายถิ่นฐานไปอยู่ตามแม่น้ำลำคลองที่มีน้ำขังอยู่ แต่มีปริมาณออกซิเจนที่ใช้ในการหายใจ และมีอาหารจำกัด เนื่องจากท้องน้ำมีความลึกมากเกินไป แสงอาทิตย์ไม่สามารถส่องถึงพื้นลำคลอง การสังเคราะห์แสงของพืชน้ำบริเวณพื้นลำคลองจึงหยุดชะงัก และธาตุอาหารที่แขวนลอยอยู่ในน้ำส่วนใหญ่อยู่ในรูปที่พืชไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้ การเจริญเติบโตของพวกพืชน้ำและสัตว์น้ำจึงถูกจำกัด ระบบนิเวศของแม่น้ำลำคลองในบริเวณป่าพรุจึงไม่มีการพัฒนาเท่าที่ควร

10. น้ำมีฤทธิ์เป็นกรด บริเวณพื้นที่ป่าพรุที่ถูกรบกวนจากมนุษย์เพื่อใช้ในกิจกรรมต่างๆ และดินแปรสภาพเป็นดินเปรี้ยว กรดที่แทรกตัวอยู่ระหว่างอนุภาคของดินก็ละลายออกสู่ท้องน้ำ เป็นเหตุให้น้ำมีสภาพเป็นกรดและมีรสเปรี้ยวไปด้วย โดยทั่วไปค่าความเป็นกรดเป็นด่างของน้ำ (pH) ประมาณ 4-5 ปกติมีสีน้ำตาลจนถึงสีน้ำตาลปนดำ ขุ่นข้นสกปรก ไม่เหมาะสำหรับใช้บริโภคในครัวเรือน

จากที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้นเกี่ยวกับป่าพรุ พอที่จะสรุปได้ว่าป่าพรุเป็นป่าไม้ไม่ผลัดใบชนิดหนึ่งที่มีลักษณะโครงสร้างและความหลากหลายทางชีวภาพที่มีลักษณะเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของตนเองที่แตกต่างจากสังคมพืชป่าไม้ประเภทอื่นๆ ด้วยลักษณะดังกล่าวป่าพรุจึงเป็นแหล่งพึ่งพิงทรัพยากรที่สำคัญของชาวบ้านในบริเวณใกล้เคียง และเป็นแหล่งรวมผลประโยชน์ทาง

เศรษฐกิจของกลุ่มนายทุนและผู้มีอำนาจบางกลุ่ม จากการที่ป่าพรุเป็นป่าไม้ที่มีประโยชน์ต่อชาวบ้านและคนกลุ่มต่างๆ นี่เอง ปัญหาต่างๆ จึงเกิดขึ้นมากมาย โดยเฉพาะปัญหาเกี่ยวกับการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าพรุในแต่ละพื้นที่ ซึ่งปรากฏให้เห็นมากมายในปัจจุบัน และนับวันปัญหาดังกล่าวจะทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น และยังคงเป็นปัญหาที่รบกวนการแก้ไขจากทุกๆ ฝ่ายที่เกี่ยวข้องอย่างจริงจัง

1.2 งานวิจัยเกี่ยวกับป่าพรุและที่ใกล้เคียง

การทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับปัญหาในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในป่าพรุช่วงก่อนและหลังการเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ยังไม่มีงานวิจัยชิ้นใดที่ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้โดยตรง แต่มีงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับป่าพรุในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังซึ่งมีความน่าสนใจ เช่น งานวิจัยของปิตินัย ตันติโชค และคณะ (2547) เรื่อง การศึกษาลำดับความสำคัญของปัญหาและความต้องการของประชาชนเพื่อการวิจัยและพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังกลุ่มป่าพรุ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อระดมความคิดเห็นจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในพื้นที่กลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าพรุ ผลการศึกษาพบว่า ปัญหาที่สำคัญในพื้นที่ป่าพรุ ได้แก่ การไม่มีเอกสารสิทธิ์ในที่ดินทำกิน ปัญหาความอุดมสมบูรณ์ของป่าพรุลดลง ปัญหาการขาดแคลนน้ำอุปโภค บริโภค และน้ำเพื่อการเกษตร ปัญหาน้ำเสีย และปัญหาเนื่องจากโครงการปลูกป่าของรัฐบาลที่ปลูกเฉพาะไม้เสม็ด ซึ่งไม่ใช่พันธุ์ไม้ดั้งเดิมของพื้นที่ ทำให้ป่าพรุขาดความหลากหลาย และงานวิจัยของสมคิด ทองสง และคณะ (2546) เรื่อง ประวัติศาสตร์ชุมชนบริเวณป่าพรุควนเค็งในเขตรอยต่อจังหวัดพัทลุง สงขลา และนครศรีธรรมราช ผลการศึกษาพบว่า ชาวเค็งขาดความมั่นใจในการผลิตบนพื้นฐานที่ปราศจากจากรมสิทธิ์ที่แน่นอน จึงทำให้ชาวเค็งอ่อนไหวต่ออุปสรรคในการทำมาหากินได้ง่าย เมื่อผนวกกับการที่ช่องทางทำมาหากินน้อยลง เช่น เกิดน้ำท่วม และไฟไหม้พรุ เป็นต้น ทำให้ผลผลิตจากพรุลดน้อยลง ชาวเค็งจึงสามารถอพยพละทิ้งชุมชนออกไปโดยไม่หวั่นหน้าพะวงหลังมากนัก และแนวโน้มของประชากรในเค็งจะลดลงเรื่อยๆ สำหรับผู้ที่ยังคงอยู่ในชุมชนตอนนี้จึงเรียกตนเองอย่างทอทั่ในชะตากรรมว่า “คนจนตรอก”

งานวิจัยเกี่ยวกับป่าพรุในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังทั้ง 2 เรื่อง จะเห็นว่าเป็นการศึกษาที่น่าสนใจเกี่ยวกับปัญหาของชาวชุมชนป่าพรุที่ต้องประสบกับปัญหาต่างๆ ที่สืบเนื่องมาจากปัญหาทรัพยากรท้องถิ่น ซึ่งก็คือ “ป่าพรุ” นั่นเอง

นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยเกี่ยวกับป่าพรุในพื้นที่อื่นๆ ซึ่งสามารถนำมาปรับประยุกต์ใช้กับงานวิจัยชิ้นนี้ได้ เช่น งานวิจัยของชรินทร์ สมานี (2534 : 267) เรื่อง การพัฒนาป่าพรุในจังหวัดนราธิวาส ผลการศึกษาพบว่า พื้นที่ป่าพรุในจังหวัดนราธิวาสถูกแบ่งเขตการใช้ที่ดินออกเป็น 3

เขต คือ เขตสงวน เขตอนุรักษ์ และเขตพัฒนา เขตสงวนเป็นบริเวณป่าพรุที่ยังคงสภาพเป็นป่าธรรมชาติอย่างสมบูรณ์ ยังไม่ถูกรบกวนจากมนุษย์ เขตอนุรักษ์เป็นบริเวณป่าพรุที่พืชพรรณธรรมชาติถูกทำลายไปแล้วเป็นส่วนใหญ่ และยังไม่มีโครงการพัฒนาเข้าไปดำเนินการอย่างต่อเนื่อง เขตพัฒนาเป็นบริเวณป่าพรุที่ได้มีการระบายน้ำออกไป พืชพรรณธรรมชาติดั้งเดิมถูกแผ้วถางจนหมดสภาพป่าแล้ว พื้นที่ใช้ทำการเกษตรและมีโครงการพัฒนาต่างๆ เข้าไปดำเนินการอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน ป่าพรุในเขตสงวนได้ดำเนินการรักษาป่าให้คงอยู่ตามสภาพธรรมชาติอย่างเข้มงวด เพื่อให้สภาพแวดล้อมมีการเปลี่ยนแปลงน้อยที่สุด ในเขตอนุรักษ์ได้ดำเนินการฟื้นฟูพื้นที่ที่มีสภาพเสื่อมโทรมให้กลับสภาพเป็นป่าอุดมสมบูรณ์ดั้งเดิม โดยการปลูกป่าทดแทนและใช้ในกิจกรรมต่างๆ ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อพื้นที่ป่าพรุ และมีผลกระทบต่อระบบนิเวศน้อยที่สุด สำหรับเขตพัฒนาได้ดำเนินการพัฒนาแบบครบวงจรให้สอดคล้องกับความต้องการพื้นฐานของราษฎรในท้องถิ่น เพื่อยกระดับความเป็นอยู่ของราษฎรให้ดีขึ้น ซึ่งการพัฒนาจะต้องได้รับการร่วมมือจากทุกหน่วยงานและบุคคลที่เกี่ยวข้อง จึงจะทำให้การดำเนินงานบรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมาย

งานวิจัยของปัญญา เอี่ยมอ่อน (2540) เรื่อง ผลกระทบของการจัดการน้ำต่อคุณภาพน้ำในพื้นที่พรุในจังหวัดนราธิวาส โดยการศึกษาครั้งนี้ได้เปรียบเทียบคุณภาพน้ำในพรุ ระหว่างพื้นที่พรุธรรมชาติดั้งเดิมกับพื้นที่พรุเสื่อมโทรม ผลการศึกษาพบว่า คุณสมบัติของน้ำในพรุเสื่อมโทรมจะแตกต่างจากน้ำในพรุสมบูรณ์ โดยค่าอุณหภูมิของน้ำ ปริมาณของแอมโมเนีย ความเป็นกรด ค่าการนำไฟฟ้า และสารอินทรีย์บางชนิดมีปริมาณสูงขึ้น เนื่องจากอินทรีย์วัตถุในดินสูง พื้นที่พรุเสื่อมโทรมจะมีการสลายตัวได้มากขึ้นเมื่อดินแห้งแสดงถึงคุณภาพน้ำที่ลดลง แต่ในทางตรงกันข้ามปริมาณออกซิเจนละลายของน้ำกลับดีขึ้น ทั้งนี้เพราะน้ำในพรุเสื่อมโทรมมีการระบายน้ำจากพื้นที่พรุไปลงสู่คลองระบายและไหลออกทะเลที่ประตูบังคับน้ำบริเวณปลายคลอง และการศึกษาครั้งนี้ยังชี้ให้เห็นชัดเจนว่า การอนุรักษ์สภาพธรรมชาติของป่าพรุให้คงไว้ จะทำให้น้ำในพื้นที่พรุมีคุณภาพดี และช่วยรักษาสมดุลธรรมชาติไว้ได้ด้วย หากพื้นที่พรุเปลี่ยนสภาพไปแล้ว ต้องมีการจัดการน้ำอย่างมีประสิทธิภาพและเหมาะสม การกักเก็บน้ำไว้ในพื้นที่พรุจำเป็นต้องมีการปล่อยให้น้ำไหลได้อย่างช้าๆ ในลักษณะเดียวกันกับในพรุธรรมชาติหรือพรุสมบูรณ์ เพื่อรักษาคุณภาพของน้ำ

งานวิจัยของมูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทยในพระบรมราชินูปถัมภ์ เรื่อง การจัดทำแผนปฏิบัติการการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่วิกฤตพรุคันธุลี อำเภอนาทม จังหวัดสุราษฎร์ธานี (มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทยในพระบรมราชินูปถัมภ์, 2548) ซึ่งเป็นรายงานผลการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนท้องถิ่นกับการ

อนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพ ที่ดำเนินการในช่วง พ.ศ. 2539 - 2540 ใน การศึกษาครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อกำหนดแนวทางในการอนุรักษ์ และใช้ประโยชน์ทรัพยากร ชีวภาพในพื้นที่ชุ่มน้ำพรุคันธูลี ซึ่งมีความหลากหลายเพื่อคงความเป็นถิ่นที่อยู่อาศัยตามธรรมชาติ อย่างยั่งยืน เพื่อเป็นแนวทางที่จะประยุกต์ใช้กับพื้นที่ถิ่นที่อยู่อาศัยแห่งอื่นต่อไป

ผลการศึกษาพบว่า “ป่าพรุคันธูลี” เดิมเป็นระบบนิเวศพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีขนาดใหญ่ ปัจจุบัน มีเนื้อที่ประมาณ 875 ไร่ น้ำในพรุมีสภาพเป็นกรด มีคุณสมบัติเป็นน้ำอ่อน ซึ่ง Phytoplankton เจริญเติบโตได้ดี ขณะเดียวกันพบปริมาณสารเคมีหลายชนิดปนเปื้อนในแหล่งน้ำสูงเกินค่า มาตรฐาน เนื่องจากการใช้ยาปราบศัตรูพืชในพื้นที่การเกษตรรอบป่าพรุ และยังพบว่าชุมชนรอบ พรุใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพโดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นทั้งเพื่อการบริโภคใน ครวเรือนและเป็นรายได้ อย่างไรก็ตาม ปัญหาสำคัญที่ส่งผลกระทบโดยตรงต่อระบบนิเวศของป่า พรุและชุมชน คือ การถือครองที่ดินทั้งที่เป็นกรรมสิทธิ์เอกชน และการเป็นพื้นที่ สาธารณประโยชน์ และพบว่าเพื่อให้ป่าพรุคันธูลีได้รับการฟื้นฟูมีการจัดการและใช้ประโยชน์อย่าง ยั่งยืนควรมีการดำเนินการดังนี้ คือ ดำเนินการจัดระบบกรรมสิทธิ์ใหม่ ประกาศเป็นพื้นที่คุ้มครอง โดยมีกฎเกณฑ์การใช้ประโยชน์ที่ดินที่สอดคล้องกับระบบนิเวศป่าพรุ และดำเนินการให้ป่าพรุคัน ธูลีเป็นแหล่งศึกษาด้านธรรมชาติวิทยา ตลอดจนดำเนินการให้มีกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษา สำหรับคนท้องถิ่นและผู้สนใจ

งานวิจัยเกี่ยวกับป่าพรุในพื้นที่อื่นๆ ที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า ไม่ว่าจะเป็นงานของชรินทร์ สมานี (2534) หรือ ปัญญา เอี่ยมอ่อน (2540) ส่วนใหญ่เป็นงานที่ไม่ได้กล่าวถึงการแย่งชิงหรือ ความขัดแย้งในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าพรุ แต่เป็นงานที่เน้นเกี่ยวกับการพัฒนา และการอนุรักษ์พื้นที่ป่าพรุ ส่วนงานของมูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทยใน พระบรมราชินูปถัมภ์ เป็นงานที่ศึกษาเกี่ยวกับปัญหาด้านระบบนิเวศป่าพรุ ตลอดจนการใช้ ประโยชน์จากพื้นที่ป่าพรุ

อย่างไรก็ตาม การศึกษาเรื่อง “ความขัดแย้งในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่า พรุช่วงก่อนและหลังการเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง” นอกจากผู้วิจัยจะให้ความสำคัญ กับงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับป่าพรุแล้ว ในการศึกษาเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องผู้วิจัยยังให้ความสำคัญ กับงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับความขัดแย้งในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรหรือการแย่งชิง ทรัพยากรอีกด้วย เช่น งานวิจัยของจรรยา กุสุมาลี (2547) เรื่อง ความขัดแย้งระหว่างรัฐ ทน และท้องถิ่น : ศึกษาจากการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ บริเวณตำบลเกาะเพชร และตำบลท่าชอม อำเภอกว๊านไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ทน และท้องถิ่น บนความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ผลการศึกษาพบว่า ภายใต้อำนาจการฉกฉวย

ปัจจุบันโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังอันเนื่องมาจากพระราชดำริ กำลังแปรเปลี่ยนสภาพแวดล้อมโดยเฉพาะเรื่องการจัดการน้ำทรัพยากรที่เป็นรากฐานของการเกษตรกรรมและของวิถีชีวิตผู้คนในบริเวณนี้ ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมอย่างมากมาย โดยที่ความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับสภาพแวดล้อมและภูมิความรู้ของท้องถิ่นที่มีต่อสภาพแวดล้อมรัฐกลับไม่ได้ให้ความสำคัญ มุ่งแต่การพัฒนาเพื่อตอบสนองต่อการผลิตเป็นสำคัญ ไม่เพียงแต่สถานการณ์ของท้องถิ่นต้องเผชิญกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติจากรัฐ แต่ในอีกด้านหนึ่งมีความสัมพันธ์ในเชิงเศรษฐกิจกับทุนก็เกิดปัญหา ชาวบ้านต้องประสบกับภาวะหนี้สินที่ผูกพันด้วยเหตุนี้ภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจรัฐและทุนต่างเข้ามาครอบงำและสร้างทางเลือกที่จำกัดให้กับท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม ผู้คนในท้องถิ่นต่างพยายามปรับตัว เลือกสรรวิธีการ และแสวงหาทางออกให้กับตนเองตามแต่เงื่อนไขและความสามารถที่มีอยู่ เพื่อต่อสู้และดิ้นรนให้ดำรงอยู่รอดภายใต้โครงสร้างแห่งอำนาจที่เป็นอยู่

งานวิจัยของอารยะ ภูสาคัส และคณะ (2546) เรื่อง ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นการจัดการทรัพยากรส่วนร่วมของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำล่าง-น้ำของ อำเภอบางมะฝ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ผลการศึกษาพบว่า ถึงแม้จะมีโครงการพัฒนาต่างๆ เข้าสู่ชุมชนอย่างมากมาย แต่ผลกระทบและปัญหาที่ยังคงดำรงอยู่ในพื้นที่ก็คือ ความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรร่วมกัน เนื่องจากสิทธิและอำนาจการจัดการทรัพยากรตามระบบความเชื่อและจารีตประเพณีของชุมชนถูกกดทับด้วยสิทธิและอำนาจตามระบบกฎหมายและนโยบายของรัฐ ส่งผลให้เกิดปัญหาความขัดแย้งและการต่อสู้ดิ้นรนแย่งชิงทรัพยากรระหว่างชุมชนมีมากขึ้นและรุนแรงขึ้น จนกฎกติกาเดิมของชุมชนและกฎหมายรัฐไม่สามารถยับยั้งชาวบ้านซึ่งได้รับความเดือดร้อนไว้ได้

งานวิจัยของอารยะ ภูสาคัส และคณะ (2546) มีบางประเด็นที่ใกล้เคียงกับงานวิจัยของขจรจบ ภูสุมาวลี (2547) นั่นคือเป็นการศึกษาที่พบว่าปัญหาความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรที่เกิดขึ้นในชุมชน ส่วนหนึ่งเกิดจากการที่มีภาครัฐเข้ามาเกี่ยวข้อง หรือเข้ามาจัดการทรัพยากรในชุมชนนั่นเอง ซึ่งผลการศึกษาดังกล่าวสอดคล้องกับงานวิจัยหลายชิ้น เช่น งานของเฮิร์ช (Hirsch, 1987, 1989) โลแมน (Lohman, 1993) และเจมส์คัลด์ ปิ่นทอง (2535) เป็นต้น ที่พบว่าสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ชุมชนไม่สามารถพัฒนาศักยภาพในการจัดการทรัพยากรของตนเอง เป็นเพราะความล้มเหลวในด้านนโยบายการจัดการทรัพยากรซึ่งถูกผูกขาดโดยรัฐบาลส่วนกลาง ซึ่งเป็นภาพสะท้อนของโครงสร้างทางการเมืองและระบบราชการ ที่มีลักษณะอำนาจนิยม (อานันท์ กาญจนพันธ์, 2543 : 137) เช่นเดียวกับงานของตฤณ สุขนวล (2546) เรื่อง วาทกรรมการพัฒนาศึกษากรณีการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ที่ผลการศึกษาพบว่า การเข้ามาของการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ภายใต้ “โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ” ซึ่งเป็นโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ ทำ

ให้แนวทางการพัฒนาของรัฐสามารถยึดกุมอำนาจในการกำหนดนิยามและการกำหนดกฎเกณฑ์การพัฒนาในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังในฐานะที่เป็นแนวทางการพัฒนากระแสหลักได้ ผลจากกระบวนการสร้างวาทกรรมของรัฐและการปฏิบัติการทางวาทกรรมดังกล่าว กลับก่อให้เกิดปฏิกิริยาต่อต้านจากชาวบ้านในพื้นที่โดยมีการปฏิบัติการตอบโต้ และต่อต้านกับการพัฒนากระแสหลักด้วยการผลิตและสร้างวาทกรรมทางเลือกขึ้น ภายใต้ขอบเขตข้อจำกัดเท่าที่จะกระทำได้ โดยชาวบ้านได้ให้ความหมายต่อการพัฒนากระแสหลักว่า เป็นการพัฒนาที่ไม่ตอบสนองความต้องการของชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านเกิดความทุกข์ยากจากการพัฒนา

นอกจากนี้งานวิจัยเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติก็เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจ เพราะเป็นงานที่มีความเกี่ยวพันและเชื่อมโยงกับความขัดแย้งในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรหรือการแย่งชิงทรัพยากร ถ้าหากมีการจัดการที่ไม่ถูกกระบวนการ และปราศจากความเป็นธรรม งานวิจัยเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรที่น่าสนใจในภาคใต้ เช่น งานวิจัยของนฤมล หิณูชิระนันท์ (2543) เรื่อง ชุมชนกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในภาคใต้ : สถานภาพการศึกษา และงานวิจัยของคำณวน นวลสนอง (2543) ซึ่งศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้านกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ กรณีการจับฝู้งของชาวบ้านตำบลตะโหนด อำเภอดะโหมด จังหวัดพัทลุง โดยงานวิจัยทั้ง 2 ชิ้น พบว่า ชุมชนมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างแนบแน่น และชุมชนได้จัดการกับทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนโดยชุมชนเอง โดยอาศัยพฤติกรรมและองค์ประกอบของภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

งานวิจัยของวิทวัส แก้วทอนง (2541) เรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช ผลการศึกษาพบว่า ประชาชนในบริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเคยมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรน้ำค่อนข้างน้อยทั้งตามขั้นตอนและรูปแบบการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรน้ำ และปัญหาความเดือดร้อนในการจัดการน้ำเพื่อการดำรงชีพและการประกอบอาชีพเกษตรกรรมของประชาชนในท้องถิ่น ทำให้ประชาชนมีจุดร่วมของความต้องการที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช

งานวิจัยของเลิศจาย ศิริชัย (2546) เรื่อง พัฒนาการการใช้ทรัพยากรในทะเลสาบสงขลา ศึกษากรณี ชุมชนประมงพื้นบ้าน ผลการศึกษาพบว่า ในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในทะเลสาบสงขลา ชุมชนมีระบบการจัดการของตนเองมาแต่ดั้งเดิมแล้ว เมื่อเข้าสู่ยุคการพัฒนาของชาติ ชุมชนก็ยังสามารถสืบทอดหลักการของระบบการจัดการทรัพยากรของตนไว้ได้เป็นส่วนใหญ่ ยกเว้นในพื้นที่อนุญาตที่รัฐเข้ามาแทรกแซงให้มีการประมงพาณิชย์ ทำให้บุคคลเข้าไปมีสิทธิในการใช้ทะเลบางพื้นที่เป็นส่วนตัว และระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนทั้งพุทธและมุสลิมจะมี

หลักการร่วมกัน เนื่องจากอยู่ภายใต้เงื่อนไขของระบบนิเวศและยุคสมัยร่วมกัน นอกจากนี้ระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนสามารถดูแลให้ทั้งสมาชิกของชุมชน และเครือข่ายชุมชนที่รวมกันเป็นท้องถิ่น ใช้ทรัพยากรในทะเลสาบได้เป็นอย่างดีต่อเนื่องกันมาเป็นเวลานาน แม้จะมีการรวบรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางและทางการพยายามเข้าไปควบคุมการใช้ทรัพยากร แต่ในทางปฏิบัติรัฐไม่สามารถทำอะไรได้มากเนื่องจากขาดกลไก เจ้าหน้าที่ และงบประมาณ ชุมชนจึงยังคงใช้ระบบของตนได้มาก แม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา และมีร่องรอยของการเปลี่ยนแปลงที่ท้าทายต่อระบบของชุมชน แต่ก็เกิดขึ้นเป็นส่วนน้อย ส่วนใหญ่ชุมชนยังสามารถบริหารระบบของตนให้เกิดประโยชน์ในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงได้

อย่างไรก็ตามการศึกษาเกี่ยวกับประเด็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ได้มีนักวิชาการศึกษาไว้ค่อนข้างมาก เนื่องจากในสถานการณ์ปัจจุบันปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในช่วงที่ผ่านมาได้เกิดขึ้นมากมายและทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น เมื่อผนวกกับกระแสเรียกร้องของประชาชนในเกือบทุกภาคส่วนของสังคมไทยในเรื่องของการปกป้องฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และกระแสการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้ส่งผลให้ทั้งหน่วยงานภาครัฐ เอกชน และนักวิชาการ ตลอดจนนักพัฒนาต่างให้ความสนใจต่อแนวคิด และทิศทาง ตลอดจนยุทธศาสตร์ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างหลากหลาย การวิจัยครั้งนี้ก็เช่นเดียวกันเป็นการศึกษาปัญหาในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุช่วงก่อนและหลังการเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง เพื่อหาวิธีการหรือแนวทางในการแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรส่วนรวมซึ่งเป็นทรัพยากรในท้องถิ่นของชุมชน โดยพยายามให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรในฐานะที่เป็นเจ้าของทรัพยากรดังกล่าว ซึ่งจะนำไปสู่การจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืนต่อไป

2. เอกสารเกี่ยวกับ แนวคิดที่ใช้ในการศึกษา

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับการแย่งชิงทรัพยากรและการขยายตัวของเกษตรเชิงพาณิชย์

การแย่งชิงทรัพยากรมีให้เห็นอยู่ทั่วไปตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติประเภทที่ต้องใช้ร่วมกัน (Common-pool Resource) อาทิเช่น ทรัพยากรป่าไม้ ทรัพยากรน้ำ ทรัพยากรประมง สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และแม้แต่ทรัพยากรที่ดินก็ตาม ซึ่งเป็นฐานทรัพยากรที่สำคัญต่อการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษยชาติ แต่ก็ยังมีคนจำนวนมากไม่เข้าใจว่า ทรัพยากรธรรมชาติดังกล่าวมีลักษณะสำคัญอีก 2 ประการ คือ ประการแรก เป็นทรัพยากรชนิดที่ต้องใช้ต้นทุนมหาศาลในการจัดการกีดกันและควบคุม เพื่อไม่ให้คนเข้ามาใช้ประโยชน์ จนยากที่ใครหรือรัฐใดจะจัดการและควบคุมได้ด้วยตัวคนเดียว ประการที่สอง เป็น

ทรัพยากรที่มีคุณสมบัติหลายๆ อย่าง เมื่อมีผู้ใดคนหนึ่งใช้แล้วหมดไปไม่เหลือให้ผู้อื่นอีก (Ostrom and Schlager, 1996 : 129 อ้างถึงใน อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2546 : 47) ทั้งนี้เพราะทรัพยากรประเภทนี้มีความเชื่อมโยงกันอย่างสลับซับซ้อนในหลายระดับ และทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้จะสัมพันธ์เกี่ยวข้องและส่งผลกระทบต่อกันและกันอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรจึงแสดงถึงปัญหาของทิศทางการพัฒนาประเทศซึ่งมุ่งแสวงหาประโยชน์จากทรัพยากรในเชิงพาณิชย์เป็นหลัก และความล้มเหลวของระบบในการจัดการทรัพยากรเชิงเดี่ยวแบบผูกขาดของรัฐจนปล่อยให้เกิดการเข้าถึงทรัพยากรได้อย่างเสรีในลักษณะที่เรียกว่า "มีใครยาวสาวได้สาวเอา" จึงทำให้มีการแย่งชิงทรัพยากรพร้อมๆ กับจงใจให้ใช้ทรัพยากรอย่างสิ้นเปลือง ซึ่งมีผลต่อการทำลายทรัพยากรให้หมดลงไปอย่างรวดเร็ว

อย่างไรก็ตามความคิดกระแสหลักที่ครอบงำอยู่ในสังคมไทยขณะนี้เกี่ยวกับมุมมองการใช้ทรัพยากร ยังเน้นมุมมองเชิงอรรถประโยชน์ และความคิดเกี่ยวกับมูลค่าในระบบตลาด ซึ่งมองทรัพยากรเฉพาะในแง่ที่มีความหมายเป็นเพียงปัจจัยการผลิตและทุนทางเศรษฐกิจในฐานะที่มีราคาค่างวดทางเศรษฐกิจและสามารถนำมาแลกเปลี่ยนซื้อขายกันได้ ซึ่งสัมพันธ์โยงใยอยู่กับระบบตลาดที่เชื่อมโยงกับระบบตลาดโลก มุมมองเช่นนี้ทำให้คนในสังคมไร้อำนาจในการควบคุมสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ

ดังนั้นการแสวงหาทางเลือกในการจัดการทรัพยากร เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม จึงจำเป็นต้องพิจารณาวิธีคิดอื่นๆ ประกอบด้วย โดยเฉพาะวิธีคิดในแนวนิเวศวิทยาการเมือง ที่เน้นความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ขัดแย้งกันในการจัดการทรัพยากร ซึ่งจะปรับเปลี่ยนไปตามความเคลื่อนไหวของการนิยามความหมายของทรัพยากร โดยนิเวศวิทยาการเมืองจะช่วยวิเคราะห์ปัญหาของการปรับเปลี่ยนความหมายของฐานทรัพยากรไปตามการเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคม (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2546 : 47-52) ซึ่งในส่วนของนิเวศวิทยาการเมืองผู้วิจัยจะกล่าวถึงในตอนต่อไป

สำหรับในส่วนนี้จะกล่าวถึงการแย่งชิงทรัพยากร ซึ่งแท้ที่จริงแล้วการแย่งชิงทรัพยากรก็คือการใช้อำนาจรัฐ และพลังของระบบตลาด เปลี่ยนทรัพยากรของส่วนรวมให้กลายเป็นทรัพย์สินส่วนบุคคลมากขึ้นนั่นเอง ซึ่งภายใต้สถานการณ์ดังกล่าว ชุมชนและชาวบ้านที่เคยมีอำนาจควบคุมและจัดการทรัพยากรส่วนรวมก็ค่อยๆ สูญเสียอำนาจนั้นไป เกิดสถานะที่เรียกว่า “การกลายเป็นชายขอบ” (Marginalization) เพิ่มขึ้น

ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาตินั้น ได้สะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ในการก่อตัวของรัฐไทยปัจจุบันได้เป็นอย่างดี ซึ่งเริ่มปรากฏเป็นรูปเป็นร่างหลังการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 แต่ได้ขยายอำนาจออกไปเต็มขอบเขตของราชอาณาจักร เมื่อประมาณ

10 ปีที่ผ่านมา พร้อมๆ กับการเกิดปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรนั่นเอง การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ กฎหมาย และชุมชนชนบท อย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน ในประวัติศาสตร์ของสังคมไทย

ผลกระทบสำคัญของการแย่งชิงทรัพยากรก็คือ ทรัพยากรของส่วนรวมถูกนำไปใช้เพื่อประโยชน์ของคนส่วนน้อย โดยอ้างเหตุผลของการพัฒนา ขณะที่ชาวบ้านและประชาชนส่วนใหญ่กลับถูกปิดกั้นสิทธิที่จะเข้าถึงทรัพยากรของส่วนรวมมากขึ้น โดยเฉพาะป่าซึ่งเป็นที่พักสุดท้ายของคนยากคนจน ด้วยการอ้างเหตุผลของการอนุรักษ์ แต่ไม่ว่าจะอ้างเหตุผลเพื่อการพัฒนา หรือเพื่อการอนุรักษ์ก็ตาม เบื้องหลังก็คือการช่วงชิงเอาทรัพยากรของส่วนรวมไปใช้ประโยชน์เพื่อคนส่วนน้อย และปิดกั้นสิทธิของคนส่วนใหญ่นั้นเอง (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544 : 139-140) ดังเช่นกรณีการแย่งชิงทรัพยากรป่าพรุในเขตตำบลไม้ขาว อำเภอถลาง จังหวัดภูเก็ต ซึ่งมีน้อยคนนักที่คิดว่าจังหวัดเล็กๆ อย่างภูเก็ตจะมีป่าพรุ แถมยังเป็นป่าพรุที่อุดมสมบูรณ์มาก แต่ออกจะน่าตระหนกตกใจเพราะป่าพรุที่อุดมสมบูรณ์เหล่านั้นกำลังจะถูกทำลาย อันเนื่องมาจากการบุกรุกเพื่อครอบครองของชาวบ้านและนายทุน ตลอดจนโครงการพัฒนาต่างๆ ของรัฐ (วิโชติ ไกรเทพ, 2536 : 12-17) และนอกจากการแย่งชิงทรัพยากรป่าพรุในเขตตำบลไม้ขาว ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ยังมีการแย่งชิงทรัพยากรป่าพรุซึ่งเป็นทรัพยากรในท้องถิ่นได้เกิดขึ้นอีกในหลายๆ พื้นที่ เช่น การแย่งชิงทรัพยากรป่าพรุคันธุลี ซึ่งเป็นป่าพรุที่อยู่ในเขตพื้นที่ตำบลคันธุลี อำเภอท่าชนะ จังหวัดสุราษฎร์ธานี มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 2,000 ไร่ ป่าพรุแห่งนี้ก็เช่นเดียวกับป่าพรุแห่งอื่นๆ คือเป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์มากในอดีต จนกระทั่งประมาณปี พ.ศ. 2533 มีการตัดถนนผ่านป่าพรุ และได้มีนายทุนเข้าไปกว้านซื้อที่ดินจากชาวบ้าน ซึ่งก็มีชาวบ้านขายไปเป็นจำนวนมาก เพราะเห็นว่าหากเก็บเอาไว้ก็ทำประโยชน์อะไรไม่ได้ นายทุนที่ซื้อที่ดินได้ใช้รถแทรกเตอร์ไถปรับพื้นที่ป่าพรุเพื่อปลูกยางพาราและปาล์มน้ำมัน แต่ก็มีชาวบ้านบางส่วนได้คัดค้านการเข้าครอบครองที่ดินของนายทุนดังกล่าว เพราะเห็นว่าป่าพรุมีประโยชน์ต่อคนในชุมชน ปัจจุบันป่าพรุคันธุลีถูกบุกรุกยึดครองจนเหลือน้อยมาก แต่ก็เป็นป่าพรุผืนน้อยที่มีคุณภาพและให้คุณประโยชน์ทางด้านแหล่งน้ำธรรมชาติแก่ชุมชน (นิพนธ์ ศรีสว่าง, 2536 : 21-22)

นอกจากที่กล่าวมาแล้วยังมีกรณีตัวอย่างของการแย่งชิงทรัพยากรป่าพรุของชาวบ้านในพื้นที่ป่าพรุทุ่งกระเจ็ด ตำบลท่าสะท้อน อำเภอพนมพิณ จังหวัดสุราษฎร์ธานี ซึ่งเป็นอีกกรณีหนึ่งที่น่าสนใจ เนื่องจากในอดีตทุ่งกระเจ็ดบริเวณนี้จะอุดมสมบูรณ์ไปด้วยพันธุ์ไม้และสัตว์นานาชนิด แต่หลังจากที่รัฐบาลได้เปิดป่าวัดประดู่และป่าเขาพลูให้สัมปทานทำไม้ ซึ่งพื้นที่ป่าดังกล่าวเป็นพื้นที่ต้นน้ำของป่าพรุ ปัจจุบันพื้นที่ป่าทั้งสองแห่งมีราษฎรเข้าไปปลูกยางพาราจนเต็มพื้นที่ ปริมาณน้ำได้ลดน้อยลง จนทำให้เกิดผลกระทบต่อทุ่งกระเจ็ด ลำห้วยเริ่มแห้งขอด พื้นที่ป่าพรุแห่ง

แล้งดินแตกกระแหง ในขณะที่ชาวบ้านกลุ่มหนึ่งก็ลงไปจับจองบุกรุกป่าพรุ นายทุนนอกพื้นที่ได้เข้ามาคว้านซื้อที่ดินเพื่อจะปลูกปาล์มน้ำมัน ซึ่งจากสภาพดังกล่าวได้ก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมามากมาย (วิระศักดิ์ สุวรรณศักดิ์, 2535 : 437-439)

อย่างไรก็ตามกรณีตัวอย่างปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรป่าพรุที่ได้กล่าวมา เป็นเพียงเศษเสี้ยวส่วนหนึ่งของปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรเท่านั้น นอกจากนี้ยังมีปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรอื่นๆ อีกมากมายหลายประเภทไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรน้ำ ทรัพยากรดิน หรือทรัพยากรธรรมชาติประเภทอื่นๆ ซึ่งนับวันจะเพิ่มจำนวนและทวีความรุนแรงมากขึ้นเรื่อยๆ และจำเป็นจะต้องได้รับการแก้ไขอย่างเร่งด่วน เนื่องจากปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรเป็นต้นตอของปัญหาต่างๆ อย่างต่อเนื่องทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมนั่นเอง

ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรเป็นเรื่องที่สลับซับซ้อน เป็นเรื่องวิจิตร และความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเป็นเรื่องรากเหง้าของมุมมองและวิถีคิดที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ แนวคิดเกี่ยวกับหลักการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ กล่าวได้ว่า หลักการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในประวัติศาสตร์ของมนุษย์ที่ผ่านมา มีหลักการสำคัญอยู่ 2 ประการ คือ

1. **การจัดการควบคุมดูแลโดยท้องถิ่น** หมายถึง การควบคุมดูแลทรัพยากรโดยกลุ่มหรือองค์กรที่มีรากเหง้ามาจากประวัติศาสตร์ดั้งเดิมและเป็นการควบคุมจากผู้ใช้อย่างตรง

2. **การจัดการควบคุมโดยสังคม** หมายถึง การจัดการที่วางอยู่บนหลักการควบคุมดูแลเพื่อผลประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ เป็นการควบคุมจากรัฐในรูปแบบของกฎหมาย ด้วยเหตุผลว่าเพื่อรักษาผลประโยชน์ของสังคม เพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ซึ่งมีสมมุติฐานว่าความต้องการของมนุษย์นั้น เป็นความกระหายที่ไม่มีขีดจำกัด ดังนั้นการควบคุมทางสังคมมีความจำเป็นในการรวบรวมระเบียบและป้องกันทางศีลธรรมเพื่อเป็นการเสริมสร้างและธำรงรักษาส่วนที่เรียกว่าผลประโยชน์ของสาธารณชน ระบบศีลธรรมจะเป็นตัวควบคุมมิให้ปัจเจกชนขัดขืนหรือทำตามอำเภอใจ และขณะเดียวกันก็เชื่อมั่นว่าการควบคุมทางสังคมนั้น จะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อระบบราชการนั้นน่าจะเป็นระบบที่มีเหตุผลในการควบคุมได้

หากพิจารณาแนวความคิดที่กล่าวมาข้างต้น น่าจะเป็นหลักการที่มีความเหมาะสมในการควบคุมดูแลใช้ทรัพยากรธรรมชาติได้ดี ทั้งยังช่วยป้องกันปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรที่ยืนอยู่บนหลักการเพื่อคนส่วนรวมและมีอำนาจบังคับ แต่อย่างไรก็ตาม มีอีกกระแสความคิดในทางตรงกันข้ามซึ่งเห็นว่าขณะที่องค์กรทางสังคมที่มีการพัฒนาไปแล้วภายใต้ระบบทุนนิยม อันมีกลไกด้านตลาดเข้ามาเกี่ยวข้องนั้น จะก่อให้เกิดช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจน หลักการควบคุมทรัพยากรโดยสังคมจึงเป็นเรื่องที่น่าเป็นห่วง เพราะเป็นเรื่องง่ายที่หลักการจะถูกบิดเบือนโดยกลุ่มที่มีอำนาจและกลุ่มทุน โดยเปิดโอกาสให้กลุ่มที่มีอำนาจและกลุ่มทุนมีการใช้ทรัพยากรอย่างถูกต้องตามกฎหมาย

ความพยายามในการสร้างอุดมการณ์ขึ้นมาว่าทรัพยากรธรรมชาตินั้นต้องมีการอนุรักษ์และจัดการเพื่อคนส่วนใหญ่ ทำให้ผู้ใช้แรงงานของตัวเองตามสิทธิการใช้ไม่สามารถใช้ทรัพยากรได้ ทรัพยากรกลายเป็นทรัพย์สินที่คนท้องถิ่นห้ามเข้าไปใช้ประโยชน์ ต้องเก็บรักษาและอนุรักษ์ไว้เพื่อผลประโยชน์ต่อส่วนรวม ถ้าหากการควบคุมโดยสังคมตามหลักการนั้นเหมาะสมจริง และสามารถรักษาผลประโยชน์เพื่อคนส่วนใหญ่ไว้ได้จริง ทำไมในปัจจุบันกรมป่าไม้ดูแลป่าแต่พื้นที่ป่ากลับลดลง เป็นต้น

อย่างไรก็ตามภายใต้สถานการณ์ปัจจุบันที่กลุ่มอิทธิพลต่างๆ พยายามแย่งชิงการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะป่าไม้และที่ดินอย่างเข้มข้นนั้น หากตราบไคที่รัฐไม่ปรับเปลี่ยนวิธีคิดในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ หรือประชาสังคมไทยไม่มีคุณภาพเพียงพอที่จะนำพาสังคมไทยสู่เป้าหมายเพื่อการพัฒนาที่เป็นธรรมและดำรงความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติ ความขัดแย้งจะไม่มีที่ยุติ สงครามแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติก็จะไม่สิ้นสุดลงง่ายๆ การอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขของทุกกลุ่มชนทุกชนชั้นทุกชาติพันธุ์ก็มิอาจเกิดขึ้นได้ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติในมิติใหม่จึงเป็นทางออกในการแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งที่ทุกส่วนของสังคมต้องผลักดันเพื่อเป็นรากฐานที่สำคัญของประชาธิปไตยในระดับรากหญ้าที่ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง (ประชาธรรมดา, 2548)

นอกจากนี้แล้วอีกประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจเกี่ยวกับปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ ก็คือประเด็นเกี่ยวกับการขยายตัวของการเกษตรเชิงพาณิชย์ที่ขยายตัวลุกล้ำเข้ามาอย่างรวดเร็วในชุมชน ทั้งนี้ก็มีผลมาจากกระบวนการตลาดแบบเสรีและแนวนโยบายต่างๆ ของรัฐที่พยายามเข้ามาส่งเสริมและยกระดับผลผลิตทางการเกษตร อย่างไรก็ตามการเกษตรเชิงพาณิชย์ได้กลายเป็นกิจกรรมที่ทำให้กำไรมหาศาลให้กับกลุ่มคนบางกลุ่ม และการเกษตรเชิงพาณิชย์นี้เองที่เป็นสาเหตุสำคัญอีกสาเหตุหนึ่งที่ก่อให้เกิดปัญหาการแย่งชิงทรัพยากร ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรน้ำ ทรัพยากรดิน ทรัพยากรป่าไม้ หรือแม้แต่ทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ ซึ่งกลุ่มที่เสียเปรียบตลอดมาในการแย่งชิงทรัพยากรส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มชาวบ้านที่ไร้อำนาจและไร้พลังในการต่อสู้และต่อรองต่างๆ

จากการที่ประเทศไทยถูกผนวกเข้ากับเศรษฐกิจโลกอย่างเต็มตัว การเกษตรเชิงพาณิชย์จึงแพร่หลายอย่างรวดเร็วในทุกๆ ภาคของสังคมไทย ซึ่งหากไม่นับภาคกลางแล้ว ดูเหมือนว่าการเกษตรเชิงพาณิชย์ที่ก้าวหน้าที่สุดอยู่ที่ภาคเหนือ (วอลเดน เบลโล เชียร์ คันนิงแฮม และลี เก็งปอห์, 2542 : 212) แต่สำหรับในพื้นที่ภาคใต้การขยายตัวของการเกษตรเชิงพาณิชย์ก็มีความรุนแรงที่อยู่ในระดับที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชนได้ค่อนข้างมากทีเดียว และผลท้ายที่สุดแล้วส่วนใหญ่ก็มักจะจบลงตรงความขัดแย้ง กรณีตัวอย่างการขยายตัวของการเกษตรเชิงพาณิชย์ที่เห็นได้ชัดในพื้นที่ภาคใต้ เช่น การขยายพื้นที่ปลูกยางพาราและปาล์มน้ำมันของ

นายทุนในพื้นที่ป่าพรุคันธุลี อำเภอท่าชนะ จังหวัดสุราษฎร์ธานี และการขยายพื้นที่ปลูกยางพาราในพื้นที่ทุ่งกระเจ็ด ตำบลท่าสะท้อน อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี ตลอดจนในพื้นที่อื่นๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เป็นต้น

การขยายตัวของการเกษตรเชิงพาณิชย์ในปัจจุบันมีผลสืบเนื่องมาจากการขยายตัวของการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรเชิงพาณิชย์ในช่วงทศวรรษ 1950-1970 เหตุผลสำคัญของการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรเชิงพาณิชย์ในช่วงทศวรรษ 1950-1970 ก็คือการลงทุนของรัฐบาลในเรื่องสาธารณูปโภคพื้นฐานในชนบท และการที่รัฐบาลให้ความสนใจพื้นที่ในชนบทมากขึ้นนั่นเอง ซึ่งเป็นผลมาจาก (วอลเดน เบลโล เชียร์ คันนิงแฮม และลี เค็ง ปอห์, 2542 : 218-219)

1. การขยายอำนาจของทางการไทยที่ดำเนินมาตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 19
2. ความพยายามที่จะวางสาธารณูปโภคเพื่อเชื่อมพื้นที่ชนบทให้เข้ากับเศรษฐกิจแบบตลาดภายใต้อุดมการณ์การพัฒนาที่ได้รับอิทธิพลมาจากธนาคารโลกและUSAID
3. ความพยายามที่จะป้องกันและลดการก่อการร้ายในพื้นที่ที่ล่อแหลมในชนบท

อย่างไรก็ตามดังที่ได้มาแล้วเกี่ยวกับผลของการขยายตัวของการเกษตรเชิงพาณิชย์ที่มักจะจบลงด้วยความขัดแย้ง และผู้ที่เสียเปรียบตลอดมามักจะเป็นชาวบ้านที่ไร้อำนาจและไร้พลังในการต่อสู้และต่อรองต่างๆ ซึ่งปรากฏให้เห็นอยู่มากมายในปัจจุบัน เช่น จากงานศึกษาของชาร์ลส เมห์ล (อ้างถึงใน วอลเดน เบลโล เชียร์ คันนิงแฮม และลี เค็ง ปอห์, 2542 : 220-222) ที่ได้สรุปผลการศึกษาของสภาพพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เรื่องปฏิสัมพันธ์ของผู้เช่าที่ดินทำกินในประเทศกับการทำการเกษตรในเชิงพาณิชย์ที่ถูกชักจูงโดยตลาดโลกในอำเภอกง จังหวัดนครราชสีมา ที่พบว่า ชาวบ้านเกือบทั้งหมดกู้เงินจากพ่อค้าท้องถิ่นที่คิดดอกเบี้ยร้อยละ 50-75 ต่อปี ชาวบ้านที่มีที่ดินมากพอที่จะจำนองก็ยิ่งเป็นหนี้มากขึ้น พวกที่ไม่สามารถชำระหนี้ได้ก็ต้องเสียที่ดินของตนให้แก่พ่อค้าคนเดียวกัน ชาวบ้านต้องเช่าที่ดินที่เคยเป็นของตนเองจากพ่อค้าในราคาสูง ส่วนพวกที่ยังเป็นหนี้ก็ต้องดิ้นรนเพื่อรักษาที่ดินของตนเองไว้ ซึ่งสภาพการณ์ดังกล่าวจะเป็นเชื้อเพลิงที่โหมกระพือให้เกิดความขัดแย้งทางสังคมได้เป็นอย่างดี

โดยสรุปจากที่กล่าวมาทั้งหมดเกี่ยวกับแนวคิดการแย่งชิงทรัพยากรและการขยายตัวของเกษตรเชิงพาณิชย์เป็นแนวคิดที่สำคัญที่จะช่วยให้การศึกษาปัญหาในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุช่วงก่อนและหลังการเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังในครั้งนี้มีคุณสมบัติและชัดเจนมากยิ่งขึ้น เนื่องจากแนวคิดดังกล่าวสะท้อนให้เห็นมุมมองอีกมุมมองหนึ่งที่แตกต่างออกไปจากมุมมองเดิมๆ แต่อย่างไรก็ตามในทุกสภาพการณ์เมื่อมีด้านบวกก็ต้องมีด้านลบเสมอ เจกเช่นเดียวกันเมื่อมีผู้เสียเปรียบก็จะมีผู้ได้เปรียบเสมอ ดังนั้นคำตอบที่ท้าทายก็คือ การทำ

อย่างไรจึงจะลดช่องว่างระหว่างขั้วทั้งสองขั้วได้ดีที่สุด โดยให้เกิดความสมดุลที่ลงตัวมากที่สุด ซึ่งหากทำได้ดังนี้สิ่งที่จะตามก็คือการยุติความขัดแย้งที่กำลังโหมกระพืออยู่นั่นเอง

2.2 แนวคิดนิเวศวิทยาการเมือง

ท่ามกลางวิกฤตรอบด้านของสังคมไทยในทุกวันนี้ หลายๆ ฝ่ายเริ่มแสวงหาทิศทางใหม่ที่จะนำพาสังคมไปสู่สันติสุขร่วมกัน โดยนิเวศวิทยาการเมือง (Political ecology approach) เป็นเพียงหนึ่งในทางเลือกอันหลากหลาย และในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำแนวคิดเกี่ยวกับนิเวศวิทยาการเมืองมาใช้ในการอธิบายการศึกษาครั้งนี้

ในช่วงที่มีการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมเข้าสู่กระแสสูง ได้มีการวิเคราะห์แนวใหม่อุบัติขึ้นมา ซึ่งเรียกกันทั่วไปว่า “นิเวศวิทยาการเมือง” ก่อนหน้า 1970 แนวคิดแบบนี้ไม่เป็นที่รู้จักกันเลย การเคลื่อนไหวและการอภิปรายทางทฤษฎีเกี่ยวกับอนาคตของสังคมที่ยั่งยืนทางนิเวศได้มีส่วนช่วยให้นิเวศวิทยาการเมือง กลายเป็นศาสตร์ใหม่ที่ทรงพลัง นอกจากจะวิเคราะห์ภาวะที่เป็นจริงที่กำลังดำรงอยู่แล้ว ยังได้มีการเสนออยู่ใต้อิทธิพลของสังคมแบบใหม่ด้วย นิเวศวิทยาการเมืองทำหน้าที่คล้ายๆ กับเศรษฐศาสตร์การเมืองในศตวรรษที่ 19 และต้นศตวรรษที่ 20 ซึ่งเสนออุทธรศาสตร์การเคลื่อนไหวต่อต้านทุนนิยม และเสนอภาพสังคมนิยมในอุดมคติ ในระดับการวิเคราะห์ นิเวศวิทยาการเมืองเน้นการวิพากษ์ระบบอุตสาหกรรมนิยม (Industrialism) ในโลกตะวันตก ซึ่งในที่นี้รวมไปถึงระบบสังคมนิยมที่เป็นจริงด้วย (กลุ่มประเทศยุโรปตะวันออก และสหภาพโซเวียตหรือรัสเซียในวันนี้) โดยมองว่าทั้งทุนนิยมและสังคมนิยม แม้ว่าจะแตกต่างกันทางด้านการเมือง แต่ทั้ง 2 ก็มีระบบอุตสาหกรรมนิยมที่ทำลายล้างสิ่งแวดล้อม นิเวศวิทยาการเมืองเสนอว่าการเคลื่อนไหวแนวปฏิรูปจะไม่สามารถแก้ไขอะไรได้ สิ่งที่ต้องการมากกว่านั้นคือแนวคิดแบบ “นิเวศวิทยานิยม” (Ecologism) ซึ่งเน้นการเปลี่ยนแปลงแบบถอนรากถอนโคน (Radical environmentalism หรือ Radical ecology) เป้าหมายสุดท้ายคือการสร้างสังคมแบบใหม่บนหลักการของนิเวศวิทยา นอกจากวิเคราะห์อุตสาหกรรมนิยมของโลกตะวันตกแล้ว นิเวศวิทยาการเมืองสมัยใหม่เริ่มหันมาวิเคราะห์ปัญหาวิกฤตการณ์ของสิ่งแวดล้อมในประเทศที่กำลังพัฒนามากขึ้น โดยมองว่าลัทธิบริโภคนิยมผสมกับอุดมการณ์ที่เน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ รวมทั้งการพัฒนาที่เน้นด้านวัตถุและสินค้าเป็นต้นตอของปัญหาสิ่งแวดล้อมทั้งปวง (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2548)

แนวความคิดนิเวศวิทยาการเมืองเป็นแนวคิดเชิงวิพากษ์ (Critical approach) ในการศึกษาปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ถือกำเนิดขึ้นในช่วงทศวรรษ 1980 มีจุดเริ่มต้นมาจากความรุนแรงของปัญหาสิ่งแวดล้อมที่มีเพิ่มมากขึ้นในโลกใบนี้ โดยเฉพาะในประเทศโลกที่สามที่มีการถกเถียงกันถึงสาเหตุ ของความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม และนักสังคมศาสตร์ได้เริ่มตระหนัก

มากขึ้น ถึงความสัมพันธ์ระหว่างปัญหาสิ่งแวดล้อมและความสำคัญทางการเมือง นิเวศวิทยาการเมืองจึงถือกำเนิดขึ้นในฐานะที่เป็นกระบวนทัศน์ใหม่ในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปัญหาสิ่งแวดล้อมกับ พัฒนาการทางด้านเศรษฐกิจและการเมือง (ชูศักดิ์ วิทยาค, 2539 อ้างถึงใน ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, 2543 :21)

นิเวศวิทยาการเมืองตั้งอยู่บนวิธีคิดที่เน้นการมองประเด็นปัญหาในสองด้าน ด้านหนึ่งจะมีพื้นฐานความคิดว่าระบบนิเวศทางธรรมชาติและระบบสังคมของมนุษย์นั้นสามารถอยู่ร่วมกันได้ แต่อีกด้านหนึ่งจะตั้งคำถามอีกด้วยว่าสาเหตุใดทำให้สังคมมนุษย์ยังทำลายสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติโดยที่มุมมองทั้งสองด้านนี้มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน ในแง่ที่เป็นเงื่อนไขของกันและกัน กล่าวคือ ความเป็นไปได้ของมุมมองในด้านแรกนั้นจะขึ้นอยู่กับการแก้ไขสาเหตุในมุมมองอีกด้านหนึ่ง ซึ่งแนวทางการศึกษานี้มีสมมติฐานว่า สาเหตุสำคัญเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคม ที่มีความขัดแย้งและความไม่เท่าเทียมกันในการเข้าถึงทรัพยากร ทำให้ด้านหนึ่งเกิดการกีดกันกลุ่มชนบางกลุ่ม ขณะที่อีกด้านหนึ่งกลับเปิดโอกาสให้กลุ่มอื่นๆ จนนำไปสู่ปัญหาของการแย่งชิงทรัพยากรและความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อม

ด้วยเหตุนี้เอง แนวทางการศึกษานี้จึงยังไม่มี ความมั่นใจกว่า ข้อเสนอต่างๆ ก่อนหน้านี้ ไม่ว่าจะเป็นการออกกฎหมายมาบังคับ การพึ่งพาตลาด การสร้างจิตสำนึกของชุมชนหรือประชาสังคม และแม้แต่การสร้างสถาบันของการจัดการร่วมกันระหว่างรัฐกับชุมชน จะช่วยแก้ไขปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรและความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมได้ ในเมื่อยังไม่สามารถเข้าใจมูลเหตุที่แท้จริงของปัญหา ซึ่งมีพื้นฐานอยู่ที่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคม และไม่ใช่ว่าปัญหาเฉพาะของหน่วยหนึ่งหน่วยใดในสังคมเท่านั้นจึงไม่อาจศึกษาอย่างแยกส่วนได้ ดังนั้นการศึกษาแนวนิเวศวิทยาการเมืองจึงหันมาใช้วิธีการศึกษาเชิงวิพากษ์วิจารณ์เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคม ที่มีความสลับซับซ้อนและแตกต่างหลากหลายอย่างมากในแต่ละพื้นที่ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2543 : 20-21)

นิเวศวิทยาการเมืองหากมองในแง่ของการเคลื่อนไหวจะพบว่ามีส่วนผสมของ เศรษฐศาสตร์การเมือง (Political economy) อยู่ไม่น้อย นอกจากว่าด้วยเรื่องนิเวศวิทยาสังคม ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกัน แล้วก็ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับภายในตัวมนุษย์ โดยความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์นั้นก็ เป็นเรื่องของเศรษฐศาสตร์การเมือง ที่เน้นการศึกษาด้านความสัมพันธ์ในเชิงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง ซึ่งถือเป็นประเด็นปัญหาทางการเมืองของการใช้อำนาจ ที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างกลุ่ม ชนต่างๆ ในสังคม โดยให้ความสำคัญกับกระบวนการ ระบบการทำงาน และกลไกของการขยาย อำนาจรัฐ ทั้งที่ปรากฏอยู่ในแนวนโยบาย กฎหมาย และการปฏิบัติการที่เกิดขึ้นจริงในระดับต่างๆ

ตั้งแต่ระดับมหาคจนถึงระดับท้องถิ่น ซึ่งมีผลกระทบต่อการใช้และการจัดการทรัพยากร ตลอดจนการศึกษากระบวนการและกลไกของระบบตลาดที่อาศัยความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับอำนาจรัฐ เพื่อสร้างรายได้เปรียบในการใช้ทรัพยากร โดยพยายามวิเคราะห์ว่าสาเหตุของความขัดแย้งในการเข้าถึงทรัพยากรและความเสื่อมโทรมของทรัพยากรอยู่ในระดับโครงสร้าง พร้อมๆ กับพยายามโต้แย้งกับความเข้าใจแบบสามัญสำนึก ที่มักจะอธิบายสาเหตุเฉพาะในระดับของปรากฏการณ์ ซึ่งถือเป็นเพียงการอธิบายปัญหาที่ปลายเหตุเท่านั้น (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2543 : 21-22) โดยเศรษฐศาสตร์การเมืองจะมีกลุ่มคนที่ได้เปรียบ มีกลุ่มคนที่ครอบครองทรัพยากรมากกว่า เพราะฉะนั้นการมองลักษณะนี้จึงเป็นการผสมผสานระหว่างเศรษฐศาสตร์การเมือง ซึ่งมีการต่อสู้ระหว่างคนได้เปรียบกับคนเสียเปรียบมานาน กับนิเวศวิทยาสังคม โดยนิเวศวิทยาการเมืองนี้จะพูดอยู่ 2 เรื่องด้วยกัน เรื่องแรกก็คือเรื่องความมั่นคงของธรรมชาติ เอาตัวธรรมชาติมาเป็นแกนหลัก ในส่วนนี้ก็จะพูดถึงคนอยู่ 2 กลุ่ม คนกลุ่มหนึ่งอยู่กับธรรมชาติ คนอีกกลุ่มหนึ่งขูดรีดธรรมชาติ หมายความว่าใช้ธรรมชาติในทางที่ก่อให้เกิดปัญหามลภาวะของโลกหรือทำให้ระบบนิเวศสูญเสียไป แล้วคนกลุ่มหนึ่งก็ลี้ภัยธรรมชาติ เช่น ถูกกันให้ออกจากการจัดสรรที่ดิน คนจนจะลี้ภัยไปเรื่อยๆ คนรวยก็จะมาครอบครองทรัพยากรมากขึ้น (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2548ก)

ในระยะแรกๆ แนวนิเวศวิทยาการเมืองจะเน้นการศึกษาด้านความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งเกี่ยวกับอำนาจและสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร ซึ่งส่งผลกระทบด้านลบต่อการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ โดยมุ่งวิเคราะห์ความซับซ้อนของทรัพยากร พร้อมๆ กับความซับซ้อนของบริบทและเงื่อนไขทั้งในประวัติศาสตร์ และปัจจุบันทั้งในเชิงโครงสร้าง และในเชิงปฏิบัติการจริงในท้องถิ่น ที่นำไปสู่ความขัดแย้งในการควบคุมและจัดการทรัพยากรระดับต่างๆ ซึ่งรวมถึงความขัดแย้งที่เกี่ยวกับความเข้าใจความหมายของสิทธิที่แตกต่างกัน และการซ้อนทับกันของสิทธิต่างๆ เช่น ระหว่างสิทธิตามกฎหมาย และสิทธิตามจารีตประเพณีของท้องถิ่น การกีดกันสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรของชุมชนบางกลุ่ม ความขัดแย้งระหว่างหน่วยงานสังคมต่างๆ เช่น ระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่น และความขัดแย้งภายในหน่วยงานสังคม เช่น ความขัดแย้งภายในส่วนต่างๆ ของรัฐ และความขัดแย้งภายในชุมชนเพื่อทำความเข้าใจกับพลวัตและกระบวนการแก้ไขความขัดแย้ง ตลอดจนแสวงหาแนวทางในการปรับเปลี่ยนเงื่อนไข ที่จะช่วยให้มีการจัดการทรัพยากรอย่างเป็นธรรมและยั่งยืน

การศึกษาแนวนิเวศวิทยาการเมืองในระยะต่อมา มา จะหันมาให้ความสนใจศึกษาความสัมพันธ์เกี่ยวกับกระบวนการของความเคลื่อนไหวทางสังคมของผู้ที่ได้รับผลกระทบจากโครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมืองในการสร้างและการนิยามความหมาย ตลอดจนการต่อรองในด้านความชอบธรรมของอำนาจในการเข้าถึงทรัพยากร โดยเน้นการศึกษาถึงพลวัตและมุมมองของ

ชุมชนท้องถิ่น ผ่านปฏิบัติการและขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมและวัฒนธรรม เพื่อเปิดเวทีในการแสดงความคิดเห็น และการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร

นอกจากนั้นแนวโน้มเวศวิทยาการเมืองยังให้ความสำคัญกับการศึกษาพลวัตของปฏิบัติการต่างๆ ในท้องถิ่น ที่แสดงถึงศักยภาพของชุมชน ในการสร้างกฎเกณฑ์ขึ้นมาใช้ในการอนุรักษ์ทรัพยากร ซึ่งถือเป็นปฏิกิริยาตอบโต้และต่อรองกับพลังอำนาจต่างๆ ในสังคม พร้อมๆ กับการศึกษาถึงกระบวนการการสร้างและนิยามความหมายของสิทธิประเภทใหม่ๆ ที่จะช่วยสร้างความชอบธรรมในการเข้าถึงทรัพยากร โดยผ่านวาทกรรมหรือการโต้เถียงเชิงอุดมการณ์และศีลธรรมในสังคม ทั้งนี้เพื่อทำความเข้าใจกับเงื่อนไขต่างๆ ที่ผลักดันให้เกิดกระบวนการของชุมชนในการปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจใหม่กับพลังอำนาจอื่นๆ ในสังคม

จากการศึกษาและวิเคราะห์ประเด็นปัญหาต่างๆ ในการจัดการทรัพยากรแนวโน้มเวศวิทยาการเมืองได้พยายามนำเสนอทางเลือกในการแก้ไขปัญหาอย่างหลากหลาย โดยเน้นลักษณะของการจัดการเชิงซ้อน ด้วยการเสนอให้เสริมความเข้มแข็งของอำนาจชุมชนในการจัดการทรัพยากร พร้อมๆ กับการปรับเปลี่ยนโครงสร้างอำนาจทางด้านเศรษฐกิจการเมือง ทั้งในแนวนโยบายของรัฐ และระบบกฎหมาย บนหลักการที่ต้องรักษาทรัพยากรส่วนรวม และเคารพในอำนาจและสิทธิของความแตกต่างทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีอยู่อย่างหลากหลายในสังคม และนอกจากนี้ยังได้เสนอให้สังคมร่วมกันพยายามผลักดันให้เกิดการพัฒนากฎเกณฑ์ขึ้นมาใหม่ เพื่อเปิดพื้นที่ให้กลุ่มชนต่างๆ ในสังคมมีส่วนร่วมอย่างจริงจังในการจัดการทรัพยากรส่วนรวม พร้อมทั้งการจัดการพัฒนากลไกในการตรวจสอบและถ่วงดุลระหว่างกลุ่มอำนาจต่างๆ ในสังคม เพื่อสร้างกระบวนการจัดการทรัพยากรของส่วนรวม ที่จะก่อให้เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืนและเป็นธรรมอย่างแท้จริง (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2543 : 22-24)

ดังนั้นรากฐานของกรอบแนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองก็คือการผนวกเอาข้อพิจารณาทางด้านเศรษฐศาสตร์การเมือง ซึ่งเป็นแนววิเคราะห์เชิงวิพากษ์และชนชั้นรวมเข้ากับหลักการทางนิเวศวิทยา (Ecology) ที่ยึดหลักระบบนิเวศหรือชีวนิเวศ (Biosphere) อาจกล่าวได้ว่า นิเวศวิทยาการเมืองเป็นวิภาษวิธี (Dialectic) ที่ปรับเปลี่ยนไปมาระหว่างสังคมมนุษย์กับธรรมชาติ และรวมถึงภายในชนชั้นและกลุ่มต่างๆ ในสังคม (Blaikie and Brookfield, 1987 อ้างถึงใน ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, 2543 :22)

การนำเสนอกรอบแนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองขึ้นมาในวงวิชาการจึงเป็นการเปลี่ยนแนวการวิเคราะห์ปัญหาสิ่งแวดล้อมแบบเดิมๆ ไปสู่แนวการวิเคราะห์เชิงปฏิสัมพันธ์ (Interactive approach) โดยแง่มุมของแนวการวิเคราะห์เชิงปฏิสัมพันธ์นั้น ไม่ได้มองไปที่ภูมิทัศน์ทางธรรมชาติ หรือการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพเท่านั้น แต่ได้เน้นไปที่เรื่องของความสัมพันธ์เชิงอำนาจของ

กลุ่มต่างๆ ในสังคม ปฏิสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างกับตัวบุคคลและกระบวนการเกิดขึ้นของการเปลี่ยนแปลงทางสิ่งแวดล้อม

อย่างไรก็ตาม ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ (2543 : 30-32) ได้แสดงความคิดเห็นว่ากรอบแนวคิดเกี่ยวกับนิเวศวิทยาการเมืองนั้นยังมีข้ออ่อนบางประการและมีความคิดเห็นว่าจะแก้ไขโดยควรเพิ่มเอาแนวคิดอื่นเข้าไปเพื่อให้สอดคล้องกับสังคมไทยมากขึ้น ซึ่งมีรายละเอียดของประเด็นต่างๆ ที่น่าสนใจดังนี้

ประเด็นแรก ในส่วนของแหล่งที่มาเชิงบริบทของการเปลี่ยนแปลงทางด้านสิ่งแวดล้อม (Contextual sources of environmental change) ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ เห็นว่า “รัฐ” ไม่ได้มีความหมายว่าเป็น “รัฐบาล” หรือ “อำนาจรัฐส่วนกลาง” เท่านั้น แต่ยังมี “ตัวแทนของรัฐ” ที่ใช้อำนาจรัฐในท้องถิ่นด้วย ดังนั้นการพิจารณานโยบายรัฐที่เป็นที่มาของการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมในประเทศไทย จึงเห็นว่าจะต้องพิจารณาและทำความเข้าใจกลุ่มชนกอำนาจ (Power bloc) และกลุ่มอำนาจท้องถิ่น (Local powers) และที่สำคัญอีกประการก็คือ ในการอธิบายความสัมพันธ์ของกลุ่มภายในสังคมนั้นจะต้องวิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางอำนาจ

ประเด็นที่สอง ในส่วนของการวิเคราะห์การเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อม ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ เห็นว่าควร ที่จะนำเอาแนวความคิดการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ (New social movement) เข้าไปศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อม โดยใช้แนวการวิเคราะห์ของ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2538) ที่ได้ระบุว่า ลักษณะการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมแตกต่างจากการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเก่าตรงที่ขบวนการเคลื่อนไหวสิ่งแวดล้อมเป็นการต่อสู้เพื่อให้เกิดการบริหารและจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยท้องถิ่นหรือชุมชน การเน้นไปที่การพัฒนาที่ให้ชุมชนหรือท้องถิ่นเป็นตัวตั้งไม่ใช่สังคมแบบตะวันตก ขบวนการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมได้ตั้งคำถามอย่างจริงจังกับชุดวาทกรรมการพัฒนากระแสหลักที่ไม่มีที่ยืนให้กับกลุ่มคนที่เสียเปรียบและด้อยโอกาส ไม่เคารพต่อภูมิปัญญาและวิถีชีวิตของชาวบ้าน ขบวนการเคลื่อนไหวเกิดขึ้นจากการที่ไม่ได้รับการปกป้องจากรัฐ ดังนั้นจึงได้ลุกขึ้นมาต่อสู้เอง

โดยสรุปนิเวศวิทยาการเมืองเป็นการศึกษาแบบวิภาษวิธีที่ปรับเปลี่ยนไปมาระหว่างสังคมมนุษย์กับธรรมชาติ และรวมถึงชนชั้นตลอดจนกลุ่มต่างๆ ภายในสังคม ดังนั้นการวิเคราะห์เชิงนิเวศวิทยาการเมืองก็เพื่อต้องการที่จะบอกว่าแนวทางการอธิบายปัญหาการเสื่อมโทรมของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมแบบเดิมๆ ที่ผ่านมา ที่มักจะอธิบายว่าปัญหาการเสื่อมโทรมของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมนั้นมีสาเหตุมาจากการเพิ่มขึ้นของประชากร การขาดแคลนเทคโนโลยี ความไร้เหตุผลเชิงเศรษฐกิจ และการหวังผลทางเศรษฐกิจแบบไร้จรรยาบรรณนั้น เหตุผลเหล่านี้ยังไม่ครอบคลุมเพียงพอที่จะอธิบายปัญหาดังกล่าวได้ทั้งหมด ดังนั้นจึงควรหันมาให้ความสำคัญ

ต่อปฏิสัมพันธ์ระหว่างพลังของสังคมและการเมืองกับการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อม หรือจะกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ เป็นการแสวงหาสาเหตุทางสังคมในปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่ก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมนั่นเอง จากแนวคิดดังกล่าวผู้วิจัยได้นำมาปรับประยุกต์ใช้กับการศึกษาในครั้งนี้ เพื่อจะได้อธิบายสาเหตุของปัญหาในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุช่วงก่อนและหลังการเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังได้ครอบคลุมและชัดเจนมากยิ่งขึ้น

2.3 แนวคิดสิทธิชุมชน

มนุษย์ทุกผู้ทุกนาม ไม่เพียงแต่มี “ศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์” เท่านั้น หากยังมี “ศักดิ์ศรี” แห่งความเป็นพวกพ้อง หมู่เหล่า และ “ศักดิ์ศรีแห่งชุมชน” ด้วยเหตุนี้ กระบวนทัศน์ “สิทธิชุมชน” จึงเกิดขึ้นทุกห้วงแห่ง มิใช่โดยการสร้างขึ้นใหม่จากความว่างเปล่าหรือจินตนาการทว่าจากฐานทรัพยากร อันเป็นพื้นภูมิที่มาของ “ฐานราก” ทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่ดั้งเดิม โดยบรรพชนแต่ละชั่วรุ่นของชุมชนหลากหลายชาติพันธุ์ได้สั่งสมสืบทอดต่อเนื่องกันมาอย่างเป็นพลวัต

การใช้ “สิทธิชุมชน” ในการกำหนดเจตจำนงตนเอง มิใช่เป็นการแบ่งแยกดินแดน หากเป็นการปลดปล่อยชุมชนให้เป็นอิสระจากการครอบงำกดขี่ขูดรีด รุกล้ำ ถ่วงละเมิด จากอำนาจภายนอกชุมชนที่เหนือกว่าการใช้ “สิทธิชุมชน” ในการกำหนดเจตจำนงตนเอง เป็นการจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจขึ้นใหม่ โดยมีศีลธรรมกำกับ และมีวัฒนธรรมสิทธิมนุษยชนเป็นเครื่องนำทาง เพื่อนำพาสังคมประเทศไทยไปสู่ความเป็นอารยประเทศ ที่มุ่งเน้นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เหนือสิ่งอื่นใด (ชลธิรา สัตยาวัฒนา, 2548)

สิทธิชุมชนเป็นสิทธิที่สังคมยังคงมีความเข้าใจคลาดเคลื่อนอยู่มาก โดยเฉพาะสังคมที่เน้นความเป็นปัจเจกจะมองสิทธิชุมชนเป็นเพียงสิทธิอย่างหนึ่งหรือประเภทหนึ่งที่มีลักษณะเช่นเดียวกับสิทธิเด็ก สิทธิสตรี และสิทธิผู้สูงอายุ เป็นต้น ซึ่งในความเป็นจริงแล้วสิทธิชุมชนไม่ได้มีสถานะแบบเดียวกับสิทธิที่กล่าวมา และสิทธิชุมชนก็ได้แยกออกไปจากสิทธิบุคคลหรือปัจเจกในลักษณะที่อยู่กันคนละส่วน ในการทำความเข้าใจสิทธิชุมชน จะต้องเข้าใจว่า สิทธิชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของสิทธิมนุษยชนที่ไม่สามารถแยกออกมาได้ เนื่องจากโดยธรรมชาติของคนเมื่อเกิดมาแล้วจะต้องอยู่ร่วมกัน ต้องสัมพันธ์กับผู้อื่น และต้องมีฐานะอย่างหนึ่งอย่างใดในชุมชนหรือสังคม ดังนั้นบุคคลก็จะมีสิทธิที่เป็นทั้งสิทธิส่วนบุคคลและสิทธิกลุ่มหรือชุมชนซึ่งเป็นสิทธิในฐานะสมาชิกของกลุ่มหรือชุมชนนั้น และจะไม่มีสิทธิบุคคลหรือสิทธิปัจเจกใดที่สามารถดำรงอยู่ได้โดยปราศจากสิทธิชุมชนในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง นั่นคือหากมนุษย์คนใดถูกทำให้ต้องอยู่อย่างโดด

เดียวโดยที่ไม่มีความสัมพันธ์กับใครเลย สิทธิในฐานะสมาชิกของชุมชนก็จะหมดไป และคนๆ นั้นก็จะไม่มีสมรรถนะหรือขีดความสามารถเพียงพอที่รักษาสิทธิส่วนบุคคลของตัวเองไว้ได้ หมายความว่า ปังเจกชนที่โดดเดี่ยวจะไม่มีพลังหรือขีดความสามารถในการเรียกร้องปกป้องยืนยันสิทธิของตนเองจากการละเมิดหรือคุกคามได้เลย

ดังนั้น ความพยายามที่จะแยกเอาสิทธิชุมชนออกไปเป็นกลุ่มสิทธิอีกกลุ่มหนึ่งต่างหากจากสิทธิมนุษยชน ก็เท่ากับเป็นการบอกว่าสิทธิชุมชนไม่เกี่ยวข้องกันกับสิทธิในชีวิตและร่างกาย สิทธิในเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรม สิทธิในการตัดสินใจหรือกำหนดชีวิตตนเอง ซึ่งถือว่าเป็นสิทธิมนุษยชน ทั้งที่ข้อเท็จจริงแล้วสิทธิชุมชนและสิทธิปังเจกเป็นปัจจัยที่เกื้อหนุนซึ่งกันและกันให้สิทธิทั้งสองมีความเข้มแข็ง ในทางตรงกันข้ามหากสิทธิชุมชนถูกปฏิเสธ ทำลาย หรือแยกขาดออกจากสิทธิมนุษยชนไปอยู่ในสถานะเดียวกับสิทธิเด็กหรือสิทธิอื่นๆ ที่มีลักษณะเดียวกัน สิทธิปังเจกเองก็ไม่สามารถจะดำรงอยู่ได้ และไม่สามารถต้านทานการละเมิดสิทธิจากพลังของกลุ่มทุนหรือพลังของกลุ่มใดๆ ได้

สิทธิชุมชนที่สำคัญและปรากฏอยู่ในกฎหมายระหว่างประเทศ คือ สิทธิในการกำหนดวิถีชีวิตตัวเอง ซึ่งหมายถึง สิทธิในการกำหนดแนวทางการพัฒนาด้วยตัวเอง สิทธิในการใช้และดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน สิทธิในการมีอาหารพอเพียงและมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี และสิทธิในการดำรงชีวิตตามวิถีวัฒนธรรมของชุมชน (บัณฑิต เอื้อวัฒนภูกุล, 2548)

นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวว่า สิทธิชุมชน ถ้ามองในแง่ปัจจุบัน สามารถมองได้สองระดับ ระดับที่หนึ่งคือ สิทธิชุมชนที่คนภายนอกยอมรับสิทธิชุมชนนั้น ซึ่งเป็นแนวคิดที่ค่อนข้างจะครอบงำ เมื่อประชาชนต่อสู้เคลื่อนไหวเรื่องสิทธิชุมชนนั้นเป็นการต่อสู้เคลื่อนไหวกับอะไรที่อยู่ภายนอก ไม่ว่าจะเป็นรัฐบาล บริษัท ร้านค้า ระดับที่สอง เป็นสิทธิชุมชนที่ภายในชุมชนยอมรับสิทธิชุมชนของตนเอง ถ้าเรามองย้อนกลับไปในประวัติศาสตร์จะพบว่า จากภายนอกเข้าไปกระทบสิทธิชุมชนของแต่ละชุมชนไม่ค่อยมี เนื่องจากคนภายนอกไม่มีสมรรถภาพพอที่จะเข้าไปเกี่ยวข้องกับตัวชุมชนข้างในได้ การยอมรับสิทธิชุมชนภายในค่อนข้างจะแข็งแรง เพราะเขาอยู่โดยต้องพึ่งพาอาศัยกัน ทำให้ต้องเคารพในสิทธิซึ่งกันและกันอย่างสูงทีเดียว โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิทธิการใช้ทรัพยากร มันจะมีระเบียบ หรือแม้กระทั่งเป็นลายลักษณ์อักษรในบางชุมชน ที่จะต้องทำให้เกิดการยอมรับสิทธิการใช้ทรัพยากรร่วมกันในชุมชนอย่างแข็งแรง จนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ 5 คนภายนอกไม่ว่าจะเป็นรัฐ ธุรกิจเอกชน เริ่มเข้าไปจัดการแทรกแซงสิทธิการใช้ทรัพยากรต่างๆ ของชุมชน โดยอาศัยกฎหมายและกลไกอื่นๆ ที่รัฐวางไว้ ซึ่งค่อนข้างเอื้อประโยชน์ให้คนภายนอก เหตุสำคัญคือ เมื่อตอนที่มีการเปลี่ยนแปลงปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 ความต้องการของรัฐบาลในเวลานั้นคือการเผชิญหน้ากับตะวันตก รัฐพยายามที่จะไม่ให้มีอำนาจใดๆ ที่จะขึ้นมาท้าทาย

อำนาจของส่วนกลาง เพราะเกรงว่าจะเป็นการทำให้เกิดการแทรกแซงของอำนาจตะวันตกได้ ไม่ว่าจะ
จะเป็นอำนาจของระดับเจ้าเมือง หรือว่าประเทศราชเก่าก็ตาม รวมไปถึงอำนาจระดับชุมชนท้องถิ่น
เพราะฉะนั้นเมื่อไรก็ตามที่มีการเคลื่อนไหวของอำนาจชุมชนท้องถิ่น ที่จะคานอำนาจกับรัฐบาล
กลาง จะมีการใช้วิธีรุนแรง เช่น กรณีการปราบกบฏผิวนูญทั้งหลาย และยังมาถึงสมัย จอมพลสฤษดิ์
 ธนะรัชต์ ซึ่งเป็นยุคที่เพิ่มอำนาจรัฐบาลกลางอย่างมาก มีการออกกฎหมายที่เปิดการใช้ทรัพยากร
ให้กับคนภายนอกมากขึ้น โดยเชื่อว่า การพัฒนาคือการที่คนมามากกับการใช้ทรัพยากร (วรินทร์
 ไกยวงศ์, 2548)

ยศ สันตสมบัติ (2548) กล่าวว่า "สิทธิชุมชน หมายถึง "สิทธิร่วม" เนื้อหาทรัพย์สินของ
ชุมชน สมาชิกของชุมชนซึ่งทำหน้าที่ดูแลรักษาป่าเท่านั้น จึงจะมีสิทธิใช้และได้ประโยชน์จากป่า
โดยนัยนี้ สิทธิชุมชนให้ความสำคัญกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพื่อส่วนรวมมากกว่า
ประโยชน์ส่วนตัว ดังนั้น แม้ว่าโดยทฤษฎีแล้วสมาชิกของชุมชนทั้งหมดจะมี "สิทธิตามธรรมชาติ"
ในการใช้ทรัพยากรส่วนรวม แต่ชุมชนก็สามารถใช้อำนาจออกกฎเกณฑ์โดยคำนึงถึง "ความเป็น
ธรรมทางสังคม" เป็นสำคัญ ตัวอย่างเช่น ชุมชนหลายแห่งมีกฎเกณฑ์อนุญาตให้แต่เฉพาะครัวเรือน
ที่แต่งงานใหม่และยากจนเท่านั้น จึงจะมีสิทธิตัดไม้เพื่อใช้ส่วนตัว ในขณะที่ครัวเรือนที่มีฐานะดีจะ
ไม่ได้รับสิทธิอันนั้น

เสน่ห์ จามริก (2548) กล่าวว่า “สิทธิชุมชน” คือ การให้ชุมชน ชาวบ้านมีสิทธิในการ
เลือกอนาคตของตัวเอง เป็นตัวของตัวเองเป็นอิสระโดยตัวเอง ในสถานการณ์ปัจจุบัน ชาวบ้าน
จำเป็นจะต้องเรียนรู้ชุมชนที่เขาอยู่ ทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ และภูมิปัญญา เหล่านี้
เป็นสิ่งที่โลกกำลังจ้องอยู่

ดังนั้น “สิทธิชุมชน” จึงเป็นกระบวนการที่ชุมชนใช้ภูมิปัญญาและอำนาจของชุมชนในการ
จัดการทรัพยากรที่เป็นฐานความอยู่รอดของชุมชน คือ ภูมิปัญญาในการเข้าใจและใช้ประโยชน์
ทรัพยากรธรรมชาติและใช้อำนาจจัดความสัมพันธ์ให้การใช้ทรัพยากรดังกล่าวมีความยั่งยืน
และคนสามารถใช้ประโยชน์ได้เท่าเทียมกัน (เลิศชาย สิริชัย และคณะ, 2546 : 362)

ลักษณะของ “สิทธิชุมชน” ซึ่งได้ถูกตั้งคำถามอย่างมากจากวงการนิสิตาตร์กระแสหลัก
ว่า ธรรมชาติของสิทธิชุมชนที่ค้นพบมีลักษณะอย่างไร จากกรณีศึกษาความขัดแย้งในการจัดการ
ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ทำให้สามารถที่จะประมวล “ความเป็นธรรมชาติของสิทธิชุมชน” ที่
มีลักษณะเด่นๆ (ไพสิฐ พาณิชย์กุล, 2548) ดังนี้

1. อุดมการณ์ของสิทธิชุมชน เป็นอุดมการณ์เพื่อความอยู่รอดของชุมชน
2. กระบวนการในการเกิดขึ้นของสิทธิชุมชนในแต่ละประเภท (ตามที่เกิดความขัดแย้งขึ้น)
ไม่ได้เกิดจากความสัมพันธ์ในเชิงพันธะสัญญา หากแต่เป็นผลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการภายในของ

ชุมชนในแต่ละพื้นที่ ที่ทดลองเรียนรู้สั่งสมขึ้นมาเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างสังคมในระดับชุมชน และในหลายๆ กรณีที่มีการเลียนแบบการกระทำ และผลิตซ้ำในทางความคิด

3. ตั้งอยู่บนสำนึกและความรับรู้ร่วมกันของชุมชนเป็นหลัก ดังนั้นจึงมักจะไม่ได้ทำให้ปรากฏในรูปของบันทึกที่เป็นลายลักษณ์อักษร

4. กลไกในการบังคับเป็นไปโดยอาศัยวิธีการของแต่ละชุมชน ผ่านทางระบบความสัมพันธ์ในด้านต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชน

5. สิทธิชุมชนเป็นความพยายามของชุมชนที่จะจัดความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของชุมชนให้สอดคล้องกับการผลิตที่ทุกคนสามารถเข้าถึงได้และมีทางเลือก

6. สิทธิชุมชนเป็นสิทธิที่มีเงื่อนไข ไม่ใช่สิทธิเด็ดขาด ต้องขึ้นอยู่กับปัจจัยทั้งหมดที่มีอยู่ในชุมชน

7. สิทธิชุมชนมักจะมีกลไกภายในชุมชน ที่เกื้อหนุนทรัพยากรที่จำเป็นต่อการดำรงชีพ และให้โอกาสกับสมาชิกของชุมชน

ส่วนเลิซาย สิริชัย และคณะ (2546 : 361-362) ได้กล่าวถึงลักษณะสำคัญของสิทธิชุมชนไว้ดังนี้

1. บุคคลจะไม่มีสิทธิถาวรในทรัพยากรธรรมชาติใดๆ จะมีสิทธิชั่วคราวเมื่อใช้ทำกิน หรือใช้ตั้งบ้านเรือน ถ้าเลิกทำกิน เลิกตั้งบ้านเรือน ที่ตรงนั้นไม่ว่าจะเป็นดินหรือน้ำหรือป่าก็จะกลับไปเป็นของส่วนรวม ใครจะใช้ประโยชน์ต่อไปก็ได้ ไม่มีใครสามารถจับจองทรัพยากรไว้เป็นของตัวเองโดยไม่ใช้ประโยชน์ และจะจองไว้ใช้ประโยชน์เกินความจำเป็นไม่ได้

2. สิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ในทรัพยากรของบุคคลจะไม่มีสิทธิในลักษณะที่เป็นสิทธิในการกีดกันผู้อื่น (Exclusion) โดยสมบูรณ์

3. การทำกินหรือการใช้ประโยชน์ในทรัพยากรต่างๆ จะต้องไม่ทำลายฐานความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรนั้น ซึ่งเป็นหลักประกันว่าคนในชุมชนจะมีปัจจัยในการหล่อเลี้ยงชีวิตได้อย่างมั่นคงเพียงพอ

อย่างไรก็ตามภายใต้มุมมองสิทธิการใช้ของสิทธิชุมชนนั้น นอกจากจะไม่ใช่หลักของการกีดกันแล้ว ยังมีหลักการสำคัญอื่นๆ ผสมผสานอยู่อีกก็คือ หลักการของ “สิทธิเชิงซ้อน” (Complexity of Rights) ซึ่งเป็นหลักในการจัดการสิทธิในลักษณะที่ซ้อนทับกันได้บนหน่วยของพื้นที่เดียวกัน หรือหน่วยของสิ่งของหนึ่ง (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2547 : 16)

นอกจากนี้แล้วมีงานวิจัยเกี่ยวกับเรื่องสิทธิหลายชิ้น ที่พบว่า สิทธิต่างๆ นั้นอยู่บนหลักการสิทธิตามธรรมชาติที่มนุษย์จะใช้แรงงานของตนเองเพื่อหาเลี้ยงชีพจากธรรมชาติ หรือสิทธิในการยังชีพจากธรรมชาติเพื่อดำรงชีวิตให้อยู่รอดได้ตามอัตภาพ โดยมีสิทธิการใช้ตราบเท่าที่เขาจะใช้

ประโยชน์อยู่ การใช้ก็คือการปรับเปลี่ยนทรัพยากรให้เกิดประโยชน์ ตลอดทั้งชุมชนท้องถิ่นยังมีสิทธิหน้าหมู่ สิทธิหน้าบ้าน ซึ่งเป็นสิทธิร่วมกันไม่ใช่ของใครคนใดคนหนึ่ง มีหลักการพื้นฐานในการใช้ทรัพยากรในระดับชุมชน ซึ่งยึดอยู่บนความคิดว่าด้วยสิทธิการใช่มากกว่าความเป็นเจ้าของ มีอำนาจในการจัดการทรัพยากรซึ่งถือเป็นสิทธิชุมชน ตามจารีตประเพณี เป็นสิทธิที่สะท้อนความคิดของชาวบ้านท้องถิ่นว่า พวกเขาน่าจะเป็นเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ด้วยได้ เพราะพวกเขาได้ดูแลรักษา ได้ใช้ประโยชน์และมีชีวิตผูกพันอยู่กับทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้นมาเป็นเวลาช้านาน (ประชา ธรรมดา, 2548)

ดังนั้น จากที่กล่าวมาหากรัฐไม่มีการรับรองสิทธิชุมชน จึงไม่เพียงทำให้ชุมชนเดือดร้อนในแง่ของแหล่งทำกินและแหล่งที่อยู่อาศัยเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการทำลายสิ่งสำคัญที่รัฐไม่เคยนึกถึงคือ วิญญาณของชุมชน ที่ผนึกชุมชนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ปรากฏให้เห็นชัดเป็นอัตลักษณ์ของชุมชน เพราะเมื่อชุมชนไม่สามารถใช้อำนาจของตัวเองจัดการดูแลเรื่องทรัพยากรให้เป็นฐานในการเลี้ยงชีวิตของคนในชุมชนได้อย่างเพียงพอ ชุมชนก็กลอนแคลน ระบบความคิดความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณีที่สืบทอดต่อกันมาเริ่มถูกฝ่าฝืนหรือทำลายเพื่อการดิ้นรนให้มีชีวิตรอด กรณีการไล่ที่หรือยึดที่ของชุมชนก็ยิ่งชัดเจนมาก เป็นการไล่คนออกมาจากวิญญาณของชุมชน แดกกระจาดพลัดพรายไปอยู่ในที่คนไม่ได้ผูกพันกับวิญญาณของบรรพชนและประวัติศาสตร์ของชุมชน (เลิศชาย ศิริชัย, อุดม หนูทอง และคณะ, 2548) เพราะในความเป็นจริงแล้วสิทธิชุมชนนั้นเป็นทั้งความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ความชอบธรรม และฐานคิดในการแสดงอัตลักษณ์และตัวตนของกลุ่มชนต่างๆ ในสังคม ที่ประกอบขึ้นจากมิติต่างๆ อย่างหลากหลาย ซับซ้อน และมีพลวัตขณะเดียวกันก็สามารถแสดงออกผ่านสิทธิต่างๆ ตลอดจนมีศักยภาพในการปรับตัวกับบริบทที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะเป็นสิทธิชุมชนในมิติเกี่ยวกับระบบคุณค่าร่วมกันของชุมชนหรือทุนทางสังคมของท้องถิ่น โดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่นและจารีตกฎเกณฑ์ ซึ่งไม่ได้คงลักษณะหยุดนิ่งแบบอุดมคติ เพราะระบบคุณค่าทางศีลธรรมนั้นจะปรับเปลี่ยนไปตามบริบททางสังคม โดยผ่านความขัดแย้งทางความคิดและวาทกรรม ด้วยการเคลื่อนไหวต่อสู้ของกลุ่มชนต่างๆ ในสังคม ซึ่งจะมีผลผลักดันให้เกิดการผลิตรบบคุณค่าและศีลธรรมขึ้นมาใหม่ (อานันท์ กาญจนพันธ์, 2544 : 229,250)

แต่อย่างไรก็ตามสิทธิชุมชนจะไม่สามารถที่จะเกิดขึ้นได้จริง ถ้าเราไม่สามารถทำให้ประชากรส่วนใหญ่ในสังคมเข้าใจว่า สิทธิชุมชนไม่ใช่เป็นเรื่องของการไปคัดค้านหรือจะไปขัดขวางการพัฒนาจริงๆ แล้ว ถ้าไม่มีสิทธิชุมชนต่างหาก การพัฒนาจะเกิดขึ้นไม่ได้ เพราะการพัฒนาไม่ใช่หมายความว่า การพัฒนาไปสู่การมีตัวเลขความเจริญเติบโตที่มากขึ้น แต่การพัฒนาที่ยั่งยืนนั้นหมายความว่า การมีส่วนร่วมและการแบ่งปันกันในสังคมที่เป็นธรรมมากขึ้น

ขณะเดียวกันมีการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืนด้วย สองประเด็นนี้เป็นเป้าหมายของการพัฒนา ไม่ใช่แค่ตัวเลขการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเท่านั้น

ถ้าเราคิดว่าการพัฒนาที่แท้จริง หมายถึง การกระจายทรัพยากรที่เป็นธรรม และเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนแล้วไซ้ สติชุมชนจึงเป็นเรื่องที่จำเป็น เพราะจะส่งเสริมให้หรือสร้างแรงจูงใจให้คนในสังคม มีความสนใจที่จะลงทุนหรือที่จะผลิตมากขึ้น แทนที่จะใช้การพัฒนาเศรษฐกิจในรูปแบบของการบริโภคอย่างเดียว อย่างที่เรา กำลังจะเข้าสู่แนวทางนั้นอยู่ หรือทำอยู่เวลานี้ ซึ่งจะ เป็นหนทางนำพาให้เราเข้าสู่ทางตันมากขึ้นเรื่อยๆ ในอนาคต (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2548 ข)

โดยสรุปการนำแนวคิดเกี่ยวกับสติชุมชนมาใช้ในการศึกษาปัญหาในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุช่วงก่อนและหลังการเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ก็เพื่อที่จะเป็นแนวทางในการตั้งคำถามเกี่ยวกับระบบการจัดการทรัพยากรในป่าพรุแต่เดิม และการคลี่คลายเปลี่ยนแปลงมาจนถึงปัจจุบัน และแนวทางที่จะสนับสนุนให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าพรุในอนาคต อย่างไรก็ตาม สติชุมชนไม่ใช่คำตอบสำเร็จรูปตายตัวเสมอไป แต่อาจมีเงื่อนไขหรือปัจจัยอื่นๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย แต่ถึงกระนั้นสติชุมชนก็ยังคงเป็นแนวคำถามสำหรับการแสวงหาแนวทางแก้ไขปัญหายุ่งยากเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรส่วนรวมได้ในระดับหนึ่งที่มีอาจจะปฏิเสธได้ในความเป็นจริง

2.4 แนวคิดเกี่ยวกับการปรับตัว

ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงที่ไหลบ่าเข้าสู่สังคมไทย ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากภายในท้องถิ่นหรือชุมชน ดังนั้นเพื่อความอยู่รอด ท้องถิ่นหรือชุมชนต่างๆ จึงได้พยายามปรับตัวเพื่อหาทางออกให้กับตนเอง ดังคำกล่าวของ โจเซฟ ปิณเชพฟ์ (2548) เกี่ยวกับปรับตัว ที่กล่าวว่า การปรับตัว (Adaptation) เป็นกระบวนการที่สิ่งมีชีวิตมีการเปลี่ยนแปลงหรือปรับเปลี่ยนบางประการให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่อาศัยอยู่ ซึ่งลักษณะที่เปลี่ยนแปลงไปดังกล่าวจะอำนวยความสะดวกแก่ชีวิตในแง่ของการอยู่รอด ท้องถิ่นหรือชุมชนก็เช่นเดียวกับสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ที่ต้องมีการปรับตัวเพื่อให้ทันกับกระแสการเปลี่ยนแปลงที่ไหลบ่าเข้ามา ไม่เช่นนั้นท้องถิ่นหรือชุมชนก็อาจจะต้องล่มสลายไปในที่สุด

ด้วยเหตุนี้การปรับตัวจึงเป็นกระบวนการที่มนุษย์มีปฏิกิริยาตอบโต้กับสิ่งแวดล้อมรอบๆ ตัว เป็นการปรับตัวให้เข้ากับปัญหา รวมถึงการปรับสภาพปัญหาที่เป็นอยู่ให้เข้ากับความต้องการของเขาเอง นั่นคือ มนุษย์ต้องมีการปรับความต้องการของตนเองให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม และสามารถปรับตัวให้เข้ากับปัญหา และสามารถแก้ไขปัญหาดังๆ ที่เกิดขึ้นได้ (Gillmer and Other, 1971 อ้างถึงใน เนาวรัตน์ ชินินา, 2542 : 14) ทั้งนี้ก็เพื่อความอยู่รอด

อย่างไรก็ตามการศึกษาเกี่ยวกับแนวความคิดการปรับตัวได้มีนักวิชาการศึกษาไว้พอสมควร โดยเฉพาะการปรับตัวของชาวบ้านท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้น เช่น งานของ ยศ สันตสมบัติ (2539) ที่ได้วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของชาวนาชุมชนท่าเกวียน ในจังหวัดอยุธยาท่ามกลางการปิดล้อมของวัฒนธรรมอุตสาหกรรม โดยพบว่า ผลกระทบจาก วัฒนธรรมอุตสาหกรรมที่คุกคามชุมชนได้สร้างเงื่อนไขให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชน เกษตรกรรม ทั้งวิธีการผลิตและความสัมพันธ์ในชุมชนทำให้ชุมชนชาวนาเกือบล่มสลาย แต่อย่างไรก็ตามชาวนาชุมชนท่าเกวียนบางกลุ่มก็ได้พยายามดิ้นรนแสวงหาทางออกเพื่อการปรับตัวให้ สามารถอยู่รอดได้ในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง และพบว่าชาวนาในชุมชนท่าเกวียนมีการ ปรับตัวอย่างน้อย 3 รูปแบบ คือ รูปแบบแรก การละทิ้งภาคการเกษตรกลายเป็นแรงงานอาชีพ ซึ่งเป็นรูปแบบที่ชาวบ้านส่วนใหญ่เลือก รูปแบบที่สอง ยังคงยึดอาชีพเกษตรอยู่ควบคู่กับการ รับจ้างแรงงานอิสระชั่วคราวนอกฤดูกาลทำนา และรูปแบบที่สาม การรวมกลุ่มปรับระบบการ ผลิตการเกษตรรูปแบบใหม่ขึ้นมา ได้แก่ การหันไปทำการเกษตรแบบผสมผสานแทนการเกษตร แผนใหม่ที่ทำอยู่เดิม แม้ว่าชาวนาบางส่วนจะเคยเข้าไปเป็นแรงงานรับจ้างเต็มตัว แต่เมื่อวันเวลา ผ่านไประยะหนึ่งชาวบ้านก็เริ่มพัฒนากระบวนการเรียนรู้ และหันกลับมาสู่พื้นนาโดยได้พลิกฟื้น ระบบการผลิตในภาคการเกษตรรูปแบบใหม่ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงทางเลือกที่หลากหลายในการ ปรับตัวเพื่อความอยู่รอดของชาวนาชุมชนท่าเกวียน

งานชิ้นนี้เป็นการวิเคราะห์เกี่ยวกับการปรับตัวของชาวนาท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงที่ เกิดขึ้นเนื่องจากการเข้ามาของวัฒนธรรมอุตสาหกรรม เป็นการวิเคราะห์ที่เน้นการปรับตัวของ ชาวนาเป็นสำคัญ เช่นเดียวกับงานวิจัยของเลิศชาย ศิริชัย (2538) ที่เน้นศึกษาการปรับตัวของ ชาวนาเช่นกัน โดยศึกษาเรื่อง การสูญเสียที่ดินและการตอบสนองด้านอาชีพของชาวนาศึกษากรณี หมู่บ้านภาคกลาง ผลการศึกษาพบว่า เมื่อชาวนาต้องสูญเสียที่ดินทำกินไปทั้งๆ ที่ภาระหน้าที่ใน ครอบครัวยังคงเดิม ทำให้ชาวนาจำต้องแสวงหากลยุทธ์ในการตอบสนองด้านอาชีพเพื่อความมี ชีวิตอยู่รอด ซึ่งกลยุทธ์ในการตอบสนองด้านอาชีพต่อการสูญเสียที่ดินทำกิน ได้แก่ การทำนาเช่า ทำงานรับจ้างในสวน การทำงานรับจ้างในตัวเมืองทั้งแบบชั่วคราวและแบบถาวร การทำ อุตสาหกรรมในครัวเรือน การค้าขาย และการขับรถจักรยานยนต์รับจ้าง เป็นต้น โดยสนใจ อธิบายว่าการเลือกกลยุทธ์ต่างๆ ในการตอบสนองด้านอาชีพของครัวเรือนนั้นขึ้นอยู่กับเงื่อนไข ทางด้านเศรษฐกิจ ด้านวัฒนธรรม และด้านอื่นๆ อย่างไรบ้าง ซึ่งครัวเรือนที่อยู่ภายใต้เงื่อนไขที่ ต่างกันก็จะเลือกกลยุทธ์ในการตอบสนองด้านอาชีพที่ต่างกัน

นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยของขจรจบ กุสุมาวดี (2547) เรื่อง ความขัดแย้งระหว่างรัฐ ทุน และท้องถิ่น ศึกษาจากการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ บริเวณตำบลเกาะเพชร และตำบลท่าซอม

อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช โดยพบว่า โครงการพัฒนาต่างๆ ที่พยายามเข้ามาส่งเสริมในลุ่มน้ำปากพนัง กำลังแปรเปลี่ยนสภาพแวดล้อมและวิถีชีวิตของคนในบริเวณลุ่มน้ำปากพนัง ความสัมพันธ์เชิงอำนาจและทุนต่างเข้ามาครอบงำและสร้างทางเลือกที่จำกัดให้กับท้องถิ่น ดังนั้นผู้คนในท้องถิ่นจึงต่างพยายามปรับตัว เลือกรับวิธีการ และแสวงหาทางออกให้กับตนเองตามเงื่อนไขและความสามารถที่มีอยู่ เพื่อต่อสู้และดิ้นรนให้ดำรงอยู่รอดภายใต้โครงสร้างแห่งอำนาจที่เป็นอยู่

งานวิจัยของเจษฎา โชติกิจวิทย์ (2542) เรื่อง การจัดการที่ดินอย่างยั่งยืน : กรณีศึกษาการจัดการไร่มุขเวียนของชาวปกาเกอญอในจังหวัดเชียงใหม่ ที่พบว่า ภายใต้ง่อนไขปัจจุบันจากการผนวกชุมชนเข้าสู่อำนาจของรัฐชาติและระบบตลาดนั้น เป็นผลให้มีความขัดแย้งในหลายระดับในสิทธิการเข้าถึงและควบคุมพื้นที่ ที่สำคัญคือความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชน ชุมชนอ้างระบบจารีตประเพณี และสิทธิในการเข้าถึงควบคุมทรัพยากรธรรมชาติตามลักษณะสิทธิการใช้ ขณะที่รัฐอ้างนโยบายอนุรักษ์ กฎหมายและระบบกรรมสิทธิ์โดยการควบคุมของรัฐ รวมทั้งระบบตลาดที่เข้ามาแทรกแซงชุมชน เป็นผลทำให้ชาวปกาเกอญอต้องปรับตัวอย่างหลากหลายวิธี ซึ่งพบว่าชาวปกาเกอญอมีการปรับตัว 3 รูปแบบ คือ รูปแบบแรก การทำไร่มุขเวียนแบบพึ่งพาและไม่ยั่งยืน รูปแบบที่สอง การทำไร่แบบเปลี่ยนผ่านและยั่งยืน และรูปแบบที่สาม การทำไร่แบบทางเลือกและยั่งยืน ซึ่งพบว่าการทำไร่มุขเวียนทั้ง 3 รูปแบบ คือ การถือครองที่ไร่อุสสัยกันทั้งสองลักษณะ กล่าวคือ ลักษณะแรก คราวเรือนที่ปรับปรุงพื้นที่ไร่ให้ปลูกข้าวอย่างเข้มข้น หรือใช้เพื่อการเกษตรแบบถาวรหรือวนเกษตร จะยึดพื้นที่ไร่นั้นว่าตนเป็นเจ้าของ ส่วนลักษณะที่สองคือ คราวเรือนจะยังคงยึดหลักสิทธิการใช้ในพื้นที่ไร่มุขเวียนที่พักดินไว้ รูปแบบการถือครองทั้งสองลักษณะ ที่ดำรงอยู่ร่วมกันในชุมชน แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านพยายามผสมผสานรูปแบบการถือครองที่ไร่ในเชิงซ้อน เพื่อรักษาระบบการทำไร่ของทั้งชุมชน ให้อยู่รอดได้ ภายใต้อำนาจจำกัดต่างๆ ที่กดดันมาจากภายนอก เพราะการถือครองที่ไร่ทั้งสองลักษณะเป็นการผสมลักษณะของกรรมสิทธิ์เอกชนกับกรรมสิทธิ์ร่วมให้อยู่ร่วมกันได้ ซึ่งเปิดโอกาสให้ชาวบ้านที่มีข้อจำกัดมาก สามารถปรับตัวได้บ้าง พร้อมๆ กับลดความขัดแย้งในชุมชน

สำหรับงานวิจัยของขจรจบ กุสุมาวดี (2547) และงานวิจัยของเจษฎา โชติกิจวิทย์ (2542) เป็นงานที่มีลักษณะผลการศึกษางานประเด็นสอดคล้องกัน นั่นก็คือเป็นงานศึกษาที่พบว่า การเข้ามาของโครงการหรือนโยบายต่างๆ ของรัฐ ได้สร้างความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวบ้าน และได้ส่งผลให้เกิดการปรับตัวของชาวบ้าน ทั้งนี้ทั้งนั้นการปรับตัวของชาวบ้านก็เป็นการปรับตัวเพื่อแสวงหาหนทางเพื่อความอยู่รอดนั่นเอง

นอกจากนี้งานวิจัยของเจษฎา โชติกิจวิทย์ (2542) ยังมีลักษณะใกล้เคียงกับงานของ เนตรดาว ยังยุบล (2544) เรื่อง คนชายขอบกับกระบวนการสร้างเวทีการต่อสู้เพื่อแย่งชิงทรัพยากร ซึ่งงานศึกษาทั้ง 2 ชิ้น ต่างก็ศึกษากระบวนการปรับตัวของชาวปกาเกอญอเช่นเดียวกัน และนอกจากนี้งานทั้ง 2 ชิ้นยังมุ่งเน้นการศึกษาความขัดแย้งระหว่างชาวปกาเกอญอกับรัฐ เหมือนกันอีกด้วย เพียงแต่งานของเนตรดาว ยังยุบล นอกจากให้ความสำคัญกับความขัดแย้งระหว่างชาว ปกาเกอญอกับรัฐแล้ว ยังให้ความสำคัญกับความขัดแย้งที่เกิดจากกลุ่มคนพื้นราบ และ กลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนด้วย โดยผลการศึกษาดังกล่าวพบว่า ความขัดแย้งในการแย่งชิงทรัพยากร ในพื้นที่จอมทองเป็นความขัดแย้งระหว่างกลุ่มอำนาจทางสังคม 4 กลุ่ม ได้แก่ รัฐ คนพื้นราบ กลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน (มูลนิธิธรรมนาถ) และคนพื้นที่สูงปกาเกอญอ ภายใต้อำนาจความขัดแย้งที่เกิดขึ้นพบว่าคนพื้นที่สูงปกาเกอญอได้ถูกทำให้เป็นคนชายขอบ ที่สูญเสียอำนาจและความชอบธรรมในการจัดการทรัพยากร ตลอดจนถูกเบียดขับออกจากการจัดการทรัพยากรและถูกจำกัดสิทธิการใช้พื้นที่ป่าและทรัพยากร แต่ในเวทีการต่อสู้ชุมชนปกาเกอญอไม่ได้ยอมจำนนต่อสถานะการถูกทำให้เป็นคนชายขอบที่ถูกกีดกันสิทธิการเข้าถึงทรัพยากรแต่เพียงฝ่ายเดียว ในทางตรงกันข้าม ชาวปกาเกอญอได้พยายามปรับตัวต่อสู้ ต่อได้ โดยอาศัยกลยุทธ์หรือยุทธวิธีการเมืองนิเวศ (Political Ecology) ด้วยการนำเสนอภาพชาวปกาเกอญอในฐานะ “นักอนุรักษ์” ด้วยกระบวนการสร้างภาพ “ผู้อนุรักษ์” นั้นทำให้เห็นถึงการปรับตัวในการต่อสู้ ต่อได้ และสร้างศักยภาพในการเข้าถึงเพื่อสร้างอำนาจช่วงชิงการจัดการพื้นที่ป่าหรือทรัพยากรของชาวปกาเกอญอ

จากงานศึกษาและงานวิจัยต่างๆ ที่กล่าวมา การปรับตัวจึงเปรียบเสมือนปฏิบัติการ (Practice) ของชาวบ้านที่กำลังตอบโต้ ต่อสู้ ดำรงสถานภาพ แสวงหาหนทางให้ตนเองดำรงอยู่ ภายใต้อำนาจที่โครงสร้างอำนาจที่ใหญ่กว่าที่ครอบตัวเองอยู่ การปรับตัวจึงเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่า ชาวบ้านตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงอย่างไร กลวิธีการปรับตัวของชาวบ้านเป็นการสร้างความหลากหลาย (Diversification) ในทุกทาง เช่น การใช้และจัดการด้านแรงงาน การแสวงหาแหล่งสินเชื่อ แหล่งที่มาของรายได้ ชนิดของพืชที่ปลูกรวมทั้งพืชเศรษฐกิจที่ปลูกตามฤดูกาล วิธีการเพาะปลูก การอิงแบบแผนพฤติกรรมของวัฒนธรรมตลาดเสรีพร้อมกันไปกับวัฒนธรรมของระบบอุปถัมภ์ เพื่อตอบสนองต่อการขยายตัวของการผลิตเชิงพาณิชย์และการร่อยหรอของทรัพยากร (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2536)

ดังนั้นในสถานการณ์ความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติดังกล่าว ซึ่งส่งผลให้ ชาวบ้านถูกเบียดขับให้ตกอยู่ในสถานะชายขอบของสังคม และถูกกีดกันจากการเข้าถึงทรัพยากรของชุมชน ชาวบ้านในฐานะเจ้าของทรัพยากรจึงได้พยายามปรับตัวในการต่อสู้ และต่อรอง เพื่อให้เกิดศักยภาพ และอำนาจในการต่อสู้ ตลอดจนการต่อรองในการจัดการทรัพยากรของ

ตนเอง ทั้งนี้ก็เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตรอดอยู่ได้ท่ามกลางเงื่อนไขและกระแสการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่โหมกระหน่ำเข้ามาในชุมชนนั่นเอง

กรอบความคิดพื้นฐานในการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาปัญหาในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุช่วงก่อนและหลังการเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง โดยผู้วิจัยได้นำแนวคิดเกี่ยวกับการแย่งชิงทรัพยากรและการขยายตัวของเกษตรเชิงพาณิชย์ แนวคิดเกี่ยวกับนิเวศวิทยาการเมือง แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิชุมชน และแนวคิดเกี่ยวกับการปรับตัวมาปรับประยุกต์ใช้ในการศึกษาครั้งนี้เพื่อให้ได้คำตอบที่ชัดเจนและครอบคลุมคำถามการวิจัยมากที่สุด

สำหรับชุมชนที่อาศัยทรัพยากรในป่าพรุคลองค้อเป็นชุมชนที่ชาวบ้านส่วนใหญ่มีวิถีชีวิตและวิถีชุมชนผูกพันและเกี่ยวข้องกับป่าพรุมานับแต่อดีตจนกระทั่งถึงปัจจุบัน โดยชาวบ้านจะอาศัยทรัพยากรในป่าพรุเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิตและสมาชิกในครอบครัว มีชาวบ้านและคนกลุ่มต่างๆ มากมายที่เข้าไปทำมาหากินและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าพรุ ซึ่งพอจะจำแนกเป็นกลุ่มใหญ่ๆ ได้ 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่หากินกับทรัพยากรในป่าพรุอย่างยั่งยืน คือกลุ่มที่หากินกับการหมุนเวียนของทรัพยากร เช่น พืชของป่า พวกจับสัตว์น้ำ พวกถอนกระชูด เป็นต้น กลุ่มที่สอง เป็นกลุ่มที่หากินกับการทำลายทรัพยากร ซึ่งได้แก่ พวกที่เข้าไปตัดในป่าออกมาใช้ประโยชน์และค้าขาย และกลุ่มที่สาม เป็นกลุ่มที่ไม่สนใจหากินกับทรัพยากรแต่ต้องการครอบครอง ซึ่งได้แก่ พวกที่เข้าไปครอบครองที่ดินป่าพรุเพื่อการเกษตร หรือเพื่อผลประโยชน์อื่นๆ โดยกลุ่มคนทั้ง 3 กลุ่ม อยู่บนฐานของการใช้ทรัพยากรร่วมกัน ซึ่งทรัพยากรดังกล่าวเป็นทรัพยากรธรรมชาติประเภทที่ต้องใช้ร่วมกัน (Common - pool Resource) ดังนั้นกลุ่มคนทั้ง 3 กลุ่ม จึงมีความสัมพันธ์เกี่ยวโยงซึ่งกันและกัน โดยความสัมพันธ์เป็นไปในรูปของการพึ่งพาอาศัย และความขัดแย้ง ซึ่งในความสัมพันธ์ดังกล่าวได้นำไปสู่กระบวนการปรับตัวของชุมชน ซึ่งเป็นการปรับตัวเพื่อแสวงหาทางออกให้กับตนเองเพื่อให้สามารถมีชีวิตรอดอยู่ได้ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะในช่วงการเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังที่ได้ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศป่าพรุเป็นอย่างมาก แต่อย่างไรก็ตามก่อนการเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังชาวบ้านเองก็ได้มีการปรับตัวมาก่อนหน้านี้แล้วเช่นกัน

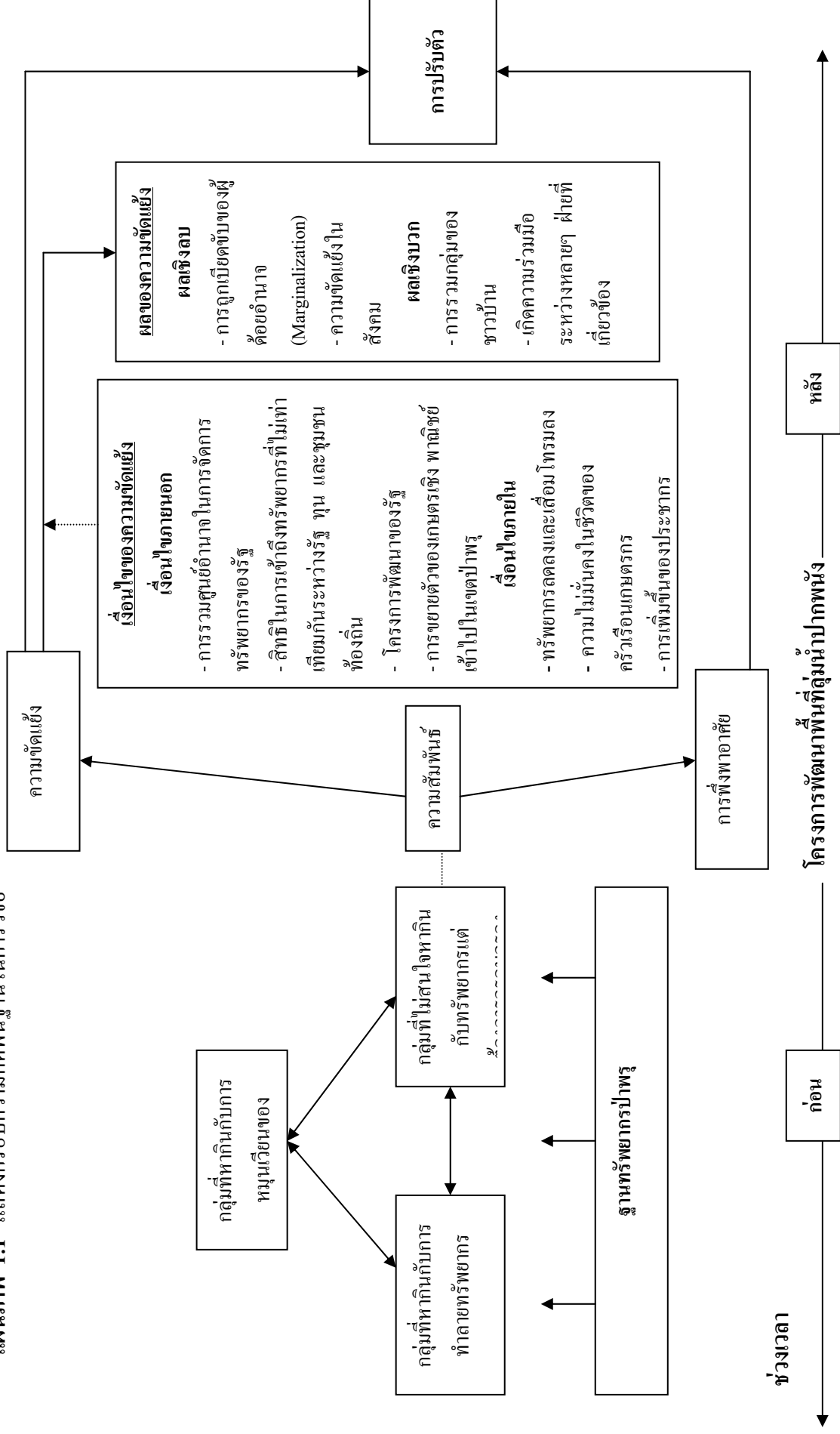
สำหรับความขัดแย้งของกลุ่มต่างๆ ที่เข้าไปใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าพรุนั้นเกิดจากปัจจัยหรือเงื่อนไขต่างๆ มากมาย ไม่ว่าจะเป็นเงื่อนไขภายนอกหรือเงื่อนไขภายใน ซึ่งเงื่อนไขภายนอก ได้แก่ การรวมศูนย์อำนาจในการจัดการทรัพยากรของรัฐ สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างรัฐ ทูน และชุมชนท้องถิ่น และการเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาต่างๆ ของ

รัฐ ตลอดจนการขยายตัวของเกษตรเชิงพาณิชย์เข้าไปในเขตป่าพรุ เป็นต้น ส่วนเงื่อนไขภายใน ได้แก่ การลดลงและการเสื่อมโทรมของทรัพยากร ความไม่มั่นคงในชีวิตของครัวเรือนเกษตรกร และการเพิ่มขึ้นของประชากร เป็นต้น เงื่อนไขต่างๆ เหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นเงื่อนไขที่นำไปสู่ปัญหาในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุทั้งสิ้น ซึ่งผลของความขัดแย้งดังกล่าว ได้ส่งผลทั้งในเชิงลบและเชิงบวก สำหรับผลเชิงลบ เช่น การถูกเบียดขับของผู้ด้อยอำนาจ (Marginalization) และเกิดความขัดแย้งต่างๆ ขึ้นในสังคม เป็นต้น ส่วนผลเชิงบวก เช่น เกิดการรวมกลุ่มของชาวบ้านและเกิดความร่วมมือระหว่างหลายๆ ฝ่ายที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น

แต่อย่างไรก็ตามผลจากความขัดแย้งดังกล่าวที่เกิดขึ้นซึ่งได้นำไปสู่กระบวนการปรับตัวของชุมชนนั้น ระบุว่าทุกคนจะปรับตัวเข้ากับกระแสการเปลี่ยนแปลงที่โถมกระหน่ำเข้ามาในชุมชนได้ทั้งหมด เพราะในความเป็นจริงแล้วยังมีกลุ่มคนอีกจำนวนหนึ่งซึ่งมีปัญหาในการปรับตัวและต้องแบกรับผลกระทบที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ดังนั้นจึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องแสวงหาแนวทางการสนับสนุนผู้ที่มีปัญหาในการปรับตัวและต้องแบกรับผลกระทบที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ทั้งนี้ก็เพื่อให้ทุกคนในชุมชนสามารถมีชีวิตรอดอยู่ได้ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น และเพื่อเปิดเวทีในการแสดงความคิดเห็น และการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรของชุมชนโดยชุมชนนั่นเอง

จากที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้น ผู้วิจัยจึงได้นำเสนอกรอบแนวคิดการวิจัยเป็นแผนภาพ 1.1

แผนภาพ 1.1 แสดงกรอบความคิดพื้นฐานในการวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) โดยคณะผู้วิจัย และชาวบ้านและในชุมชนที่อาศัยทรัพยากรในป่าพรุคลองค้อง ตลอดจนบุคคลและหน่วยงานหรือองค์กรที่เกี่ยวข้องร่วมเปิดเวทีประชาคม และสัมมนาวิเคราะห์กลุ่ม (Focus groups)

1. ขอบเขตการวิจัย

1.1 หน่วยวิเคราะห์

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นการศึกษาปัญหาในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุช่วงก่อนและหลังการเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ดังนั้นหน่วยการวิเคราะห์ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ได้แก่ ความขัดแย้งในการเข้าถึงและใช้ทรัพยากรในป่าพรุของคนกลุ่มต่างๆ อันเนื่องมาจากการเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังและการขยายตัวของการทำเกษตรเชิงพาณิชย์ และการปรับตัวของผู้ที่ได้รับผลกระทบกลุ่มต่างๆ

1.2 พื้นที่ศึกษาข้อมูล

พื้นที่ศึกษาสำหรับงานวิจัยชิ้นนี้ ได้แก่ พื้นที่ป่าพรุคลองค้อง ซึ่งครอบคลุมพื้นที่บางส่วนในเขตพื้นที่ 3 ตำบล ได้แก่ ตำบลสวนหลวง อำเภอเฉลิมพระเกียรติ ตำบล แม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ และตำบลชะอวด อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้ศึกษาพื้นที่ป่าพรุบริเวณใกล้เคียงที่มีความเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กับป่าพรุคลองค้องเพิ่มเติม ทั้งนี้เพื่อให้สามารถมองเห็นถึงปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้อย่างชัดเจน สำหรับป่าพรุคลองค้องเป็นพื้นที่ป่าพรุที่ชาวบ้านเข้ามาใช้ประโยชน์ในการทำมาหากินมากมาย ทั้งการจับสัตว์น้ำ การหาของป่า และการทำไม้ อีกทั้งยังเป็นแหล่งวัตถุดิบในการจักสานโดยเฉพาะต้นกระจูดซึ่งเป็นแหล่งที่มาของรายได้ในการเลี้ยงครอบครัวของชาวบ้านในชุมชนป่าพรุคลองค้อง ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ป่าพรุคลองค้องมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชนอย่างแยกออกจากกันไม่ได้ จนกระทั่งต่อมาได้เกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ซึ่งโครงการดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศป่าพรุคลองค้องเป็นอย่างมาก และผลกระทบดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อไปยังคนกลุ่มต่างๆ ที่ทำมาหากินในป่าพรุคลองค้อง ทั้งผลกระทบจากโครงการโดยภาพรวมและการสร้างประตูลำน้ำซึ่งกั้นน้ำระหว่างแม่น้ำกับป่าพรุ อีกทั้งยังเป็นเขตป่าพรุที่ได้รับผลกระทบจากการขยายตัวของการเกษตรเชิงพาณิชย์ที่ขยายเข้าไปในพื้นที่ป่าพรุอย่างต่อเนื่อง อีกทั้งการเข้าไปกว้านซื้อที่ดินของกลุ่มนายทุนและนักธุรกิจในปัจจุบันเพื่อทำสวนปาล์มและหวังจะได้เอกสารสิทธิในอนาคต ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงเลือกศึกษาพื้นที่ป่าพรุคลองค้อง

2. วิธีศึกษาข้อมูล

การศึกษาปัญหาในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุช่วงก่อนและหลังการเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังในครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น โดยใช้วิธีการศึกษาข้อมูลดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.1 การศึกษาข้อมูลจากเอกสาร

การศึกษาข้อมูลจากเอกสาร ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อจะได้เข้าใจข้อมูลเบื้องต้น ซึ่งจะช่วยในการปูพื้นฐานในการทำความเข้าใจในการวิเคราะห์และตีความข้อมูลต่างๆ โดยแหล่งข้อมูลเอกสารดังกล่าว ได้แก่ เอกสารท้องถิ่น เอกสารทางราชการ งานวิจัยต่างๆ สารนิพนธ์ วิทยานิพนธ์ หนังสือ วารสาร ตลอดจนจุลสาร และสื่อสิ่งพิมพ์ชนิดอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษา

2.2 การศึกษาข้อมูลจากภาคสนาม

2.2.1 การสำรวจ โดยจะทำการสำรวจข้อมูลบางอย่างโดยเฉพาะข้อมูลเบื้องต้นที่จำเป็นที่จะต้องใช้ประกอบในการวิเคราะห์ข้อมูล ซึ่งการสำรวจนี้ผู้วิจัยอาจจะใช้แบบสอบถามประกอบการสำรวจเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ละเอียดและครอบคลุมมากยิ่งขึ้น

2.2.2 การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth interview) ในทุกประเด็นที่เกี่ยวข้องเพื่อตอบคำถามการวิจัย โดยเลือกสัมภาษณ์จากผู้อาวุโส ตัวแทนกลุ่มต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากินในป่าพรุ และกลุ่มชาวบ้าน ตลอดจนหน่วยงานหรือองค์กรที่เกี่ยวข้อง โดยจะใช้ทั้งการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างและไม่มีโครงสร้าง เพื่อให้ได้ข้อมูลถูกต้องและครอบคลุมประเด็นที่ศึกษามากที่สุด

2.2.3 การสังเกตทั้งแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของกลุ่มเป้าหมายที่ศึกษา รวมทั้งการเข้าไปคลุกคลีและเรียนรู้วิถีชีวิตของคนในชุมชนที่เป็นพื้นที่ศึกษา เพื่อให้ได้ข้อมูลในเชิงลึกมากยิ่งขึ้น

2.2.4 การประชุมกลุ่มย่อย โดยเชิญตัวแทนชาวบ้านกลุ่มต่างๆ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมารวมกระบวนการสนทนาวิเคราะห์กลุ่ม เพื่อศึกษาข้อมูลเพิ่มเติม และให้กลุ่มมีส่วนร่วมในการตรวจสอบข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล

2.2.5 การจัดเวทีชุมชน เพื่อให้คนในชุมชนทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลซึ่งกันและกัน ตลอดจนวิพากษ์วิจารณ์ผลการศึกษา

การวิเคราะห์และการนำเสนอข้อมูล

การศึกษาปัญหาในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุช่วงก่อนและหลังการเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังในครั้งนี้ ผู้วิจัยจะนำข้อมูลทั้งหมดที่ได้จากการศึกษาเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และข้อมูลจากการศึกษาภาคสนาม ไม่ว่าจะเป็นข้อมูลที่ได้มาโดยวิธีการสังเกต การสนทนาพูดคุย การสัมภาษณ์ การเปิดเวทีชุมชน หรืออื่นๆ นำมาประมวลผลข้อมูล วิเคราะห์เชื่อมโยงประเด็น แล้วสังเคราะห์เรียบเรียงเพื่อตอบคำถามการวิจัยให้ครบถ้วนและสมบูรณ์ที่สุดในลักษณะของการสร้างองค์ความรู้จากฐานราก (Grounded Theory) โดยจะเสนอผลการศึกษาเป็นบทต่างๆ ตามความเหมาะสม แล้วนำเข้าสู่กระบวนการสัมมนา หรือวิพากษ์ทางวิชาการ โดยคณะผู้วิจัย ชาวบ้านในชุมชนป่าพรุ หน่วยงานหรือองค์กรและบุคคลที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนนักวิชาการและผู้ทรงคุณวุฒิ และหลังจากเสร็จสิ้นการศึกษาแล้วจะมีเวทีการนำเสนอผล การศึกษาต่อชุมชนและสาธารณชนต่อไป

บทที่ 2

พัฒนาการการผลิตของชุมชนพรุกลองค้อง

บริบททั่วไปของป่าพรุกลองค้อง

พื้นที่ป่าพรุตามกฎหมายว่าด้วยการป่าไม้และสัตว์ป่าที่อยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังของ จังหวัดนครศรีธรรมราช มีเนื้อที่ประมาณ 223,320 ไร่ อยู่ในท้องที่ 5 อำเภอ / 15 ตำบล / 50 หมู่บ้าน เป็นป่าสงวนแห่งชาติที่จำแนกเป็นพื้นที่ สปก. แล้ว 4 ป่า กำลังอยู่ในขั้นตอนประกาศ เป็นเขตห้ามล่าสัตว์ป่าบ่อลือกับป่าไม้ถาวรฯ ตามมติ ครม. และประกาศเป็นเขตห้ามล่าสัตว์ป่า ทะเลน้อยแล้ว อีก 1 ป่า ดังนี้ (สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 5 กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและ พันธุ์พืช, 2548 :4-5)

1. ป่าสงวนแห่งชาติป่าดอนทรายและป่ากลอง เนื้อที่ 52,987 ไร่
2. ป่าสงวนแห่งชาติป่าบ้านกุ่มแป ป่าบ้านในลุ่ม และป่าพรุควนเคือง เนื้อที่ 54,221 ไร่
3. ป่าสงวนแห่งชาติป่าคลองค้อง เนื้อที่ 29,949 ไร่
4. ป่าสงวนแห่งชาติป่าท่าช้างข้าม เนื้อที่ 28,668 ไร่
5. ป่าไม้ถาวรตามมติ ครม. เมื่อวันที่ 14 พฤศจิกายน 2504 และ 23 มกราคม 2516 (ป่าหมายเลข 102 แปลงที่ 1) เนื้อที่ 57,495 ไร่ ซึ่งปัจจุบันเขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลน้อยได้ประกาศครอบครองป่าดังกล่าวทั้งหมด (ส่วนที่ถือครองให้กันออก)

พื้นที่ป่าพรุตามกฎหมายว่าด้วยการป่าไม้และสัตว์ป่าที่อยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังของ จังหวัดนครศรีธรรมราชที่กล่าวมาทั้ง 5 ป่านั้น โดยทั่วไปจะเรียกรวมๆ ว่า “ป่าพรุควนเคือง” ซึ่งชื่อจะซ้ำกับ “ป่าพรุควนเคือง” ของอำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช ดังนั้นจึงจำเป็นต้องทำความเข้าใจป่าพรุควนเคืองทั้งสอง นั่นก็คือ พื้นที่ป่าพรุควนเคืองพื้นที่แรก หมายถึงพื้นที่ป่าพรุตามกฎหมายว่าด้วยการป่าไม้และสัตว์ป่าที่อยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังของ จังหวัดนครศรีธรรมราช ทั้ง 5 ป่าที่กล่าวมาข้างต้น ส่วนพื้นที่ป่าพรุควนเคืองพื้นที่ที่สองหมายถึง พื้นที่ป่าพรุควนเคืองของอำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ป่าพรุควนเคืองในพื้นที่แรกนั่นเอง

พื้นที่ป่าพรุควนเคือง (ทั้ง 5 ป่า) นอกจากจะมีพื้นที่เป็นป่าสงวนแห่งชาติประมาณ 220,320 ไร่ แล้วยังมีพื้นที่ป่าพรุซึ่งเป็นพื้นที่ที่ครอบครองโดยเอกชนอีกจำนวนมาก และในส่วน ของพื้นที่ป่าพรุคลองค้องซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ป่าพรุควนเคืองก็เช่นเดียวกันมีทั้งพื้นที่ที่เป็นป่าสงวนแห่งชาติและพื้นที่ที่ครอบครองโดยเอกชน

ป่าพรุคลองค็องเป็นป่าพรุที่สำคัญของพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง โดยเชื่อมต่อกับป่าพรุควนเคร็ง และป่าพรุภูมิแป ของอำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งครอบคลุมพื้นที่บางส่วนในเขต 3 ตำบล ได้แก่ ตำบลสวนหลวง อำเภอเฉลิมพระเกียรติ ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ และตำบลชะอวด อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช

ป่าพรุคลองค็องมีเนื้อที่ทั้งหมดประมาณ 42,170 ไร่ สามารถจำแนกออกเป็นข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับเนื้อที่ทั้งหมดได้ ดังตาราง 2.1

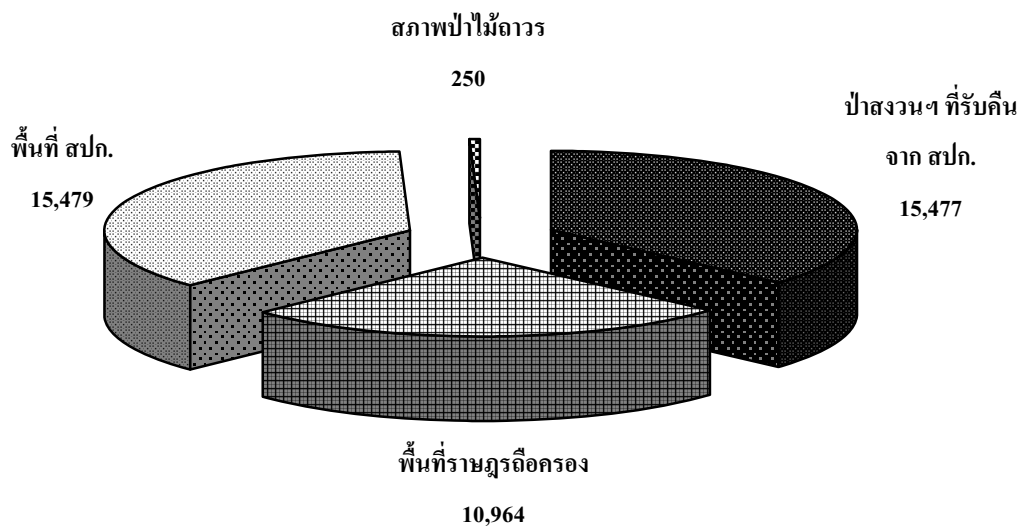
ตาราง 2.1 แสดงข้อมูลพื้นฐานป่าพรุคลองค็อง

ชื่อป่าไม้ถาวร	เนื้อที่ทั้งหมด (ไร่)	การจำแนก (ไร่)			
		ป่าสงวนฯ ที่รับคืนจาก สปก.	พื้นที่ราษฎรถือครอง	พื้นที่ สปก.	สภาพป่าไม้ถาวร
ป่าคลองค็อง	42,170-0-0	15,477-0-0	10,964-0-0	15,479-0-0	250-0-0

ที่มา : สำนักงานบริหารจัดการในพื้นที่ป่านุรักษ์ 19 , 22 มกราคม 2546. อ้างถึงใน
สำนักงานบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 5 กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช, 2548 : 19.

หมายเหตุ ข้อมูลพื้นฐานป่าพรุคลองค็องดังกล่าว เป็นข้อมูลที่อ้างอิงจากเอกสารของทางราชการ ก่อนที่จะมีการขยายตัวเข้ามาของการเกษตรเชิงพาณิชย์ในป่าพรุอย่างเข้มข้น

แผนภูมิ 2.1 แสดงข้อมูลพื้นฐานป่าพรุคลองค้อง

นอกจากการจำแนกเนื้อที่ป่าพรุคลองค้องออกเป็นข้อมูลพื้นฐานดังกล่าวแล้ว ป่าพรุคลองค้องยังมีข้อมูลเกี่ยวกับเนื้อที่ตามกฎหมายที่สำคัญๆ ดังตาราง 2.2

ตาราง 2.2 แสดงเนื้อที่ป่าพรุคลองค้อง ตามกฎหมาย

ชื่อป่า	ป่าไม้ถาวรของชาติ ตามมติ ครม. พ.ศ.2504 (2504) เนื้อที่ (ไร่)	ป่าไม้ถาวรของชาติ ตามมติ ครม. พ.ศ.2516 (2516) เนื้อที่ (ไร่)	ป่าสงวน แห่งชาติตาม กฎกระทรวง (2517) เนื้อที่ (ไร่)	ป่าสงวนแห่งชาติ รับคืนจาก สปก. (2538) เนื้อที่ (ไร่)
ป่าคลองค้อง	42,170-0-0	31,206-0-0	29,949-0-0	15,477-0-0

ที่มา : สำนักงานบริหารจัดการในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ 19, 22 มกราคม 2546. อ้างถึงใน
สำนักงานบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 5 กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช, 2548 : 18.

สำหรับป่าพรุคลองค้องปัจจุบันในส่วนที่เป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ตามกฎกระทรวง 646 พ.ศ.2517 (13 กุมภาพันธ์ 2517) มี ประมาณ 29,949 ไร่ อยู่ในท้องที่ 2 อำเภอ / 2 ตำบล / 8 หมู่บ้าน มอบให้ สปก. ไปดำเนินการปฏิรูปที่ดิน จำนวน 14,472 ไร่ ซึ่งได้มีการแจกเอกสาร สปก. 4-01 ไปแล้ว จำนวน 101 ราย เป็นพื้นที่ จำนวน 117 แปลง เนื้อที่ประมาณ 1,536-0-06 ไร่ พื้นที่ส่วนที่เหลืออยู่ในความดูแลรับผิดชอบของกรมป่าไม้ จำนวน 6 แปลง เนื้อที่ 15,477 ไร่ (ปิตินัย ดันติโชค และคณะ, 2547 : 1)

“พรุคลองค้อง” หรือ “พรุคลองฆ้อง” หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “พรุคลองฆ้อง” เป็นชื่อที่เรียกตามชื่อลำคลองที่ไหลผ่านบริเวณชุมชน นั่นก็คือ “คลองค้อง” ซึ่งเป็นคลองสาขาของแม่น้ำปากพนัง ปัจจุบันทางราชการเขียนเป็น “คลองฆ้อง” มีความยาวประมาณ 20 กิโลเมตร เป็นลำคลองสายหลัก และอุดมสมบูรณ์ไปด้วยสัตว์น้ำ เช่น กุ้ง หอย ปู ปลา มีต้นน้ำมาจากอำเภอร่อนพิบูลย์ จังหวัดนครศรีธรรมราช ไหลผ่านตำบลสวนหลวง อำเภอเฉลิมพระเกียรติ และตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นแหล่งกักน้ำจากในบริเวณป่าพรุ ในอดีตคลองค้องเป็นลำคลองที่มีความอุดมสมบูรณ์ นอกจากจะอุดมสมบูรณ์ไปด้วยสัตว์น้ำประเภท กุ้ง หอย ปู ปลา แล้วยังมีกระชังจำนวนมาก ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ใกล้ๆ บริเวณคลองค้องบางคนมีอาชีพจับกระชังขาย สมัยก่อนการจับกระชังจะขายตัวละประมาณ 15 บาท แต่ในปัจจุบันอาชีพดังกล่าวได้หมดไปแล้ว เนื่องจากไม่มีกระชังเหมือนเมื่อก่อน และความอุดมสมบูรณ์ต่างๆ ก็ลดลงจากในอดีต ดังที่ยายเหียน แซ่จั้น อายุประมาณ 60 กว่าปี¹ เล่าให้ฟังว่า “แต่ก่อนในคลองนี้เข้จับหุหมด บางทีต้องพายเรือหาเข้ แต่พ่อของยายแก่ไม่กลัว แก่จับเข้ขาย จับที่ได้ 6-7 ตัว พวกเข้จากทำเรือเป็นคนเข้ามาซื้อ แต่ก่อนจับต้องกาดขอทวดหรือขอเจ้าที่เจ้าทางก่อน”

¹ สัมภาษณ์นางเหียน แซ่จั้น อายุประมาณ 60 กว่าปี. 25 หมู่ที่ 4 บ้านบน ตำบลสวนหลวง อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดนครศรีธรรมราช. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2549.

แผนภาพ 2.1 คลองค็อง หรือคลองหม่อง

“คลองค็อง” หรือ “คลองหม่อง” เป็นชื่อดั้งเดิมของลำคลองสายนี้ จากการพูดคุยกับชาวบ้านทราบว่าสมัยก่อนชาวปากพนังที่นำผ้ามาแหขึ้นธาตุจะอาศัยเส้นทางลำคลองสายนี้โดยใช้เรือในการเดินทางเพื่อมายังพระบรมธาตุ ดังที่ลุงหวน ศรีวรินทร์ อายุ 71 ปี² เล่าให้ฟังว่า “เมื่อตอนปี 2529 ผมได้เจอคนแก่คนหนึ่งเขาเล่าให้ฟังว่า แต่ก่อนพวกปากพนังมาทางคลองค็องเวลานำผ้ามาขึ้นธาตุ” นอกจากนี้จากการพูดคุยถึงความหมายและความเป็นมาของชื่อ พบว่า ชาวบ้านบางส่วนไม่ทราบความหมายรวมถึงที่มาด้วย แต่ในขณะที่ชาวบ้านบางคนบอกว่า “คลองค็อง” หรือ “คลองหม่อง” หมายถึง “คลองคด” ซึ่งก็คือ ลำคลองที่มีความคดเคี้ยวนั่นเอง³ แต่อย่างไรก็ตามจากการพยายามค้นหาความหมายของคำว่า “ค็อง” หรือ “หม่อง” กลับไม่พบความหมายของคำว่า “ค็อง” ส่วนคำว่า “หม่อง” กลับพบว่า มีการคาดว่าเป็นเสียงของคนตรังไทยชนิดหนึ่ง คือ “หม่อง” เวลาดีจะมีเสียงดังได้ยินเสียงเป็น “หม่องๆ” หรือ “หม่องๆ” จึงเรียกชื่อคนตรังไทยชนิดนี้ตามเสียงว่า “หม่อง” ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจที่ปัจจุบันทางราชการเรียกและเขียน “คลองค็อง” หรือ “คลองหม่อง” เป็น “คลองค็อง”

คลองค็องเป็นลำคลองที่มีคลองสาขาหลายสาย ทางด้านทิศตะวันออกและตะวันออกเฉียงเหนือของคลองค็อง เป็นเนินสูงทอดยาวจากทิศเหนือ (คลองชะเมา) ไปทาง

² สัมภาษณ์นายหวน ศรีวรินทร์ อายุ 71 ปี. 15 หมู่ที่ 6 บ้านคอนยาง ตำบลสวนหลวง อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดนครศรีธรรมราช. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 18 กุมภาพันธ์ 2549.

³ สัมภาษณ์นายสมยศ ชูโถม อายุ 44 ปี. กำนันตำบลแม่เจ้าอยู่หัว. 1 หมู่ที่ 1 บ้านคงคาล้อม ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2548.

ตะวันออกเฉียงใต้ โดยมีถนนทางหลวงหมายเลข 4013 (นครศรีธรรมราช - สงขลา) ไปตามแนวสันเนิน ความลาดชันส่วนนี้จึงมีความลาดชันจากทิศตะวันออกไปทางทิศตะวันตก หรือทางฝั่งซ้ายของคลองคือ ส่วนทางฝั่งขวาของคลองคือ พื้นที่ที่มีความลาดชันจากทิศตะวันตกไปยังทิศตะวันออกสู่แม่น้ำปากพนัง ลักษณะดินในพื้นที่ลาดชันเป็นดินร่วนปนทราย ในพื้นที่แบนราบเป็นดินเหนียว และในป่าพรุ หรือที่ลุ่มต่ำ เป็นดินอินทรีย์มีซากพืชและใบไม้ทับถม มีความหนาแน่นต่ำ ซึ่งป่าพรุดังกล่าวก็คือพรุคลองคือนั่นเอง

สำหรับพรุคลองคือนั้นเป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งของพรุควนเคร็งตอนกลาง โดยพรุควนเคร็งเป็นเสมือนจุดรับน้ำ และกรองตะกอนด้วยป่าธรรมชาติ จากน้ำที่ไหลมาจากเทือกเขาบรรทัดทางทิศตะวันตก ซึ่งอยู่ห่างออกไปประมาณ 50 กิโลเมตร พรุควนเคร็งตั้งอยู่ในบริเวณรอยต่อระหว่างลุ่มน้ำปากพนังตอนล่างและตอนบนของลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา มีลักษณะพื้นที่เป็นแอ่งคล้ายท้องกระทะมีน้ำท่วมขังตลอดปี ในฤดูฝนน้ำจะท่วมขังในระดับสูงและหลังจากนั้นน้ำจะเริ่มลดระดับลง พรุควนเคร็งเป็นพรุขนาดใหญ่อันดับสองของภาคใต้รองจากพรุโต๊ะแดงในจังหวัดนราธิวาส ครอบคลุมพื้นที่เขตรอยต่อของ 3 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดพัทลุง จังหวัดสงขลา และจังหวัดนครศรีธรรมราช ในส่วนของพรุคลองคือนั้นเป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งของพรุควนเคร็งตอนกลางนั้น มีอาณาเขตติดต่อ 3 อำเภอของจังหวัดนครศรีธรรมราช ได้แก่ อำเภอเชียรใหญ่ อำเภอเฉลิมพระเกียรติ และอำเภอชะอวด พรุคลองคือนมีลำคลองสายหลักสำคัญๆ ที่ไหลผ่านพื้นที่ป่าพรุ 2 สาย ได้แก่ คลองคือน และคลองชะอวด นอกจากนี้ในพื้นที่ป่าพรุยังมีลำคลองย่อยๆ อีกหลายสาขา เช่น คลองบางปอ คลองบางตาด้ว คลองบางเนียน และคลองบางคว้น เป็นต้น และชาวบ้านบางส่วนจะนิยมเรียกพรุคลองคือนตามชื่อลำคลองย่อยในพื้นที่ เช่น ป่าพรุที่อยู่บริเวณคลองบางปอ ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็จะเรียกว่า “พรุบางปอ” เป็นต้น

พรุคลองคือนเป็นพื้นที่ป่าพรุที่อยู่ในโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ลักษณะป่าดั้งเดิมเป็นไม้เสม็ดและไม้หว้า เป็นพืชหลัก ลักษณะของดินมีอินทรีย์วัตถุทับถมมีความลึกประมาณ 5 เซนติเมตร ไม้พื้นล่าง ได้แก่ กระจุค (*Lepiromia articulata*) และมีลูกไม้เสม็ด (*Malaleuca cajuputi* Powell) ขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น บริเวณดังกล่าวจะมีน้ำท่วมขังเกือบตลอดปี ช่วงน้ำสูงสุด ได้แก่ ช่วงเดือนพฤศจิกายน-ธันวาคม ซึ่งแต่เดิมพรุคลองคือนเป็นพรุที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีความหลากหลายทางชีวภาพ มีพันธุ์ไม้ และพันธุ์สัตว์นานาชนิด ชาวบ้านจึงได้เข้ามาใช้ประโยชน์จากป่าพรุคลองคือนในการทำมาหากิน ทั้งการหาสัตว์น้ำ หาของป่า และทำไม้ อีกทั้งยังเป็นแหล่งวัตถุดิบในการจักสานโดยเฉพาะต้นกระจุค ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติของพรุคลองคือนมีความสัมพันธ์และเกี่ยวโยงกับวิถีชีวิตของคนในชุมชนอย่างยากที่จะแยกออกจากกันได้

ลักษณะพื้นที่พรุคลองค้อง สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะด้วยกัน คือ พื้นที่ส่วนที่เป็นที่ราบน้ำไม่ท่วมและที่ดอน และพื้นที่ส่วนที่เป็นที่ราบลุ่มมีน้ำขังเกือบตลอดปีหรือพรุ

1. พื้นที่ส่วนที่เป็นที่ราบน้ำไม่ท่วมและที่ดอน

พื้นที่ส่วนที่เป็นที่ราบน้ำไม่ท่วมจะเป็นพื้นที่ที่มีหญ้าขึ้น เหมาะแก่การใช้เพื่อการปศุสัตว์ และการเกษตร ตลอดจนการตั้งบ้านเรือนที่อยู่อาศัย ส่วนพื้นที่ดอนก็เช่นเดียวกัน โดยพื้นที่ดอนจะมีกระจายอยู่ทั่วไปในพื้นที่พรุคลองค้อง ซึ่งจะมีต้นไม้ใหญ่ขึ้นอยู่อย่างหลากหลาย หรือที่เรียกว่า “พังการ” ซึ่งหมายถึง บริเวณพื้นที่ที่มีดินสูงกว่าพื้นดินพรุทั่วไป แต่ในปัจจุบันนอกจากพังการที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติแล้ว ยังมีพังการที่ชาวบ้านสร้างขึ้นเพื่อให้สัตว์อยู่อาศัยในช่วงฤดูน้ำท่วมอีกด้วย ซึ่งเป็นพังการขนาดเล็กและไม่มีชื่อเรียกขาน สำหรับพังการที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติจะเป็นพังการที่มีชื่อเรียกขานและมีขนาดของพื้นที่แตกต่างกันออกไป ตั้งแต่ไม่กี่ร้อยไร่จนถึงพันๆ ไร่ สำหรับพังการที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติที่สำคัญๆ ในพื้นที่พรุคลองค้อง ได้แก่ พังการลุงหวาน พังการหญ้าหวาย พังการแรก พังการลุงล่อง และพังการลุงปาน ซึ่งอยู่ในบริเวณพื้นที่หมู่ที่ 1 บ้านคางล่อม ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว โดยพังการดังกล่าวส่วนใหญ่จะเป็นทุ่งหญ้าและมีต้นไม้ขึ้นอยู่ประปราย ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นต้นเสม็ดขาว ส่วนในพื้นที่หมู่ที่ 10 บ้านทับแขก ตำบลสวนหลวง ได้แก่ พังการเกาะพ้อ เดิมพังการแห่งนี้จะมีต้นกระพ้อขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น ในพื้นที่หมู่ที่ 6 บ้านทุ่งขวัญแก้ว ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว ก็จะมีพังการงูเหลือม พังการสร้านเอน และพังการทุ่งขวัญแก้ว และในพื้นที่หมู่ที่ 4 บ้านปากบางกลม ตำบลชะอวด ก็จะมีพังการทุ่งทับควาย และพังการเนินนกเขา ส่วนในพื้นที่หมู่อื่นๆ ไม่พบพื้นดินที่มีลักษณะเป็นพังการ สำหรับการเรียกชื่อพังการส่วนใหญ่จะเรียกตามชื่อบุคคลที่เข้าไปอยู่อาศัยเป็นคนแรกๆ หรือตามชื่อบุคคลที่เข้าไปครอบครองพื้นที่บริเวณนั้น เช่น พังการลุงหวาน พังการลุงล่อง และพังการลุงปาน เป็นต้น นอกจากนี้ก็จะเป็นการเรียกชื่อตามลักษณะของการใช้ประโยชน์ เช่น พังการทุ่งทับควายเป็นต้น ซึ่งเป็นพังการที่ใช้สำหรับเลี้ยงควายในอดีต แต่ในปัจจุบันไม่มีการเลี้ยงควายในบริเวณดังกล่าวแล้ว ตลอดจนการเรียกชื่อตามลักษณะของพันธุ์สัตว์และพันธุ์ไม้ที่มีอยู่ในบริเวณนั้น เช่น พังการหญ้าหวาย เนื่องจากมีหญ้าหวายขึ้นจำนวนมากในบริเวณนั้น หรือพังการเกาะพ้อ เนื่องจากมีต้นกระพ้อขึ้นจำนวนมากในบริเวณดังกล่าว เป็นต้น

2. พื้นที่ส่วนที่เป็นที่ราบลุ่มมีน้ำขังเกือบตลอดปีหรือพรุ

พื้นที่ในลักษณะนี้จะเป็นพื้นที่ส่วนใหญ่ของพรุคลองค้อง สภาพป่าจะเป็นป่าพรุที่มีน้ำท่วมขังระดับน้ำในพรุแม้จะขึ้นลงตามฤดูกาล แต่จะมีน้ำขังอยู่เสมอ ชั้นผิวดินของป่าพรุเป็นดินที่มีลักษณะเฉพาะที่เกิดจากรากพืช ซากต้นไม้และใบไม้ที่สลายตัวอย่างช้าๆ ทับถมกันเป็นดินที่มีความหนาแน่นน้อย มีสภาพคล้ายกับฟองน้ำนุ่มๆ ที่อุ้มน้ำไว้ บริเวณดังกล่าวมีสัตว์น้ำชุกชุมตลอดปี ไม่

ว่าจะเป็นปลาน้ำจืด เช่น ปลาช่อน ปลาหมอ ปลาดุก เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีพันธุ์ไม้ในป่าพรุนานาชาติ โดยเฉพาะในอดีตป่าพรุแถบนี้จะมีหลากหลายของพันธุ์ไม้ เช่นเดียวกับป่าพรุโต๊ะแดง จังหวัดนราธิวาส ซึ่งจะมีพันธุ์ไม้ป่าดงดิบชื้น หรือป่าที่ราบต่ำที่มีไม้ดั้งเดิม เช่น ไม้ตำเสา ไม้ซ้าง ให้ ไม้หลุมพี ไม้หลาวชะโอน (*Oncosperma tigillaria* Ridl) ไม้ตะเคียนทอง (*Hopea odorata*) ไม้สะเดียว (*Ganua motlevana* Pierre ex Dubard) และ ไม้หว่าหิน (*Eugenia scortechinii*) เป็นต้น แต่ปัจจุบันป่าพรุคลองค้อจะมีไม้เสม็ด (*Malaleuca cajuputi* Powell) ขึ้นอยู่เป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากไม้เสม็ดเป็นไม้ที่สามารถเจริญเติบโตและทนต่อน้ำเปรี้ยวได้ดีกว่าไม้ชนิดอื่นๆ ซึ่งเป็นตัวชี้วัดได้ดีถึงความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศป่าพรุ นอกจากนี้บางบริเวณมีกระจุยขึ้นอยู่ด้วย ซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญอย่างหนึ่งของชาวบ้านชุมชนป่าพรุ

การเปลี่ยนแปลงของพรุคลองค้อครั้งยิ่งใหญ่เกิดขึ้นเมื่อครั้งเกิดวาตภัยที่แหลมตะดุมพุก อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช ในปี พ.ศ. 2505 โดยพายุไต้ฝุ่นโซนร้อนที่ชื่อ “แฮเรียต” พัดผ่านภาคใต้ ได้ส่งผลให้พื้นที่ป่าพรุคลองค้อซึ่งเป็นป่าพรุที่อยู่ในบริเวณพื้นที่ใกล้เคียงได้รับความเสียหาย โดยต้นไม้ใหญ่ได้โค่นล้มลงจำนวนมาก และในปีต่อมาพรุคลองค้อก็ได้เกิดไฟไหม้ครั้งใหญ่ ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติในพรุคลองค้อลดจำนวนลงจากเดิมอีกครั้งหนึ่ง และหลังจากนั้นก็เกิดไฟไหม้ขึ้นอีกหลายต่อหลายครั้ง จากเหตุการณ์ดังกล่าว ประกอบกับชาวบ้านในชุมชนรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ได้เข้าไปบุกรุก เผ้วถาง และเผาป่าในพื้นที่ป่าพรุ เพื่อการทำมาหากิน เป็นเหตุให้พื้นที่ป่าพรุเสื่อมคุณภาพทางธรรมชาติ และเสื่อมโทรมลงในที่สุด

สำหรับสภาพภูมิอากาศของพื้นที่พรุคลองค้อมีสภาพภูมิอากาศเป็นแบบมรสุมเขตร้อนมีความชื้นสูงและฝนตกชุกตั้งแต่เดือนตุลาคมถึงธันวาคมของทุกปี

บริบททั่วไปของชุมชนพรุคลองค้อ

ชุมชนพรุคลองค้อเป็นชุมชนที่แบ่งโดยอาศัยฐานทรัพยากรป่าพรุเป็นตัวตั้งในการจัดแบ่งหน่วยชุมชน ซึ่งมีอาณาเขตเชื่อมโยงพื้นที่ 7 หมู่บ้าน ได้แก่ พื้นที่หมู่ที่ 1 บ้านคงคาล้อม หมู่ที่ 2 บ้านบางคว้น (บ้านบางงู) หมู่ที่ 5 บ้านเนินธัมมัง และหมู่ที่ 6 บ้านทุ่งขวัญแก้ว ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ และพื้นที่หมู่ที่ 6 บ้านดอนยาง และหมู่ที่ 10 บ้านทับแขก ตำบลสวนหลวง อำเภอเฉลิมพระเกียรติ ตลอดจนพื้นที่บางส่วนของหมู่ที่ 4 บ้านปากบางกลม ตำบลชะอวด อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช

จำนวนครัวเรือนและประชากร

สำหรับจำนวนครัวเรือนและประชากรของชุมชนพรุคลองค็องสามารถแบ่งออกเป็นหมู่บ้านตามอาณาเขตครอบคลุมของพื้นที่พรุคลองค็อง ซึ่งมีรายละเอียดดังตาราง 2.3

ตาราง 2.3 แสดงจำนวนครัวเรือนและประชากรของหมู่บ้านต่างๆ ที่อยู่ในชุมชนพรุคลองค็อง

พื้นที่	จำนวน			
	ครัวเรือน	ประชากร		
		ชาย	หญิง	รวม
1. หมู่ที่ 1 บ้านคงคาล้อม ต.แม่เจ้าอยู่หัว อ.เชียรใหญ่	108	247	303	550
2. หมู่ที่ 2 บ้านบางคว้น ต.แม่เจ้าอยู่หัว อ.เชียรใหญ่	100	177	221	398
3. หมู่ที่ 5 บ้านเนินธัมมัง ต.แม่เจ้าอยู่หัว อ.เชียรใหญ่	107	281	339	620
4. หมู่ที่ 6 บ้านทุ่งขวัญแก้ว ต.แม่เจ้าอยู่หัว อ.เชียรใหญ่	101	221	237	458
5. หมู่ที่ 6 บ้านดอนยาง ต.สวนหลวง อ.เฉลิมพระเกียรติ	110	193	186	379
6. หมู่ที่ 10 บ้านทับแขก ต.สวนหลวง อ.เฉลิมพระเกียรติ	101	189	172	361
7. หมู่ที่ 4 บ้านปากบางกลม ต.ชะอวด อ.ชะอวด	99	485	485	970
รวม	726	1,793	1,943	3,736

ที่มา : องค์การบริหารส่วนตำบลแม่เจ้าอยู่หัว องค์การบริหารส่วนตำบลสวนหลวง และองค์การบริหารส่วนตำบลชะอวด. 2549.

การตั้งถิ่นฐานและการขยายชุมชน

การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของชาวบ้านในพื้นที่พรุคลองค็องเป็นการตั้งถิ่นฐานแบบไม่มีการวางแผน โดยยึดธรรมชาติเป็นเงื่อนไขสำคัญในการตั้งถิ่นฐาน โดยในช่วงแรกๆ ชาวบ้านส่วนใหญ่จะเข้ามาจับจองและบุกเบิกพื้นที่ทำกิน เนื่องจากบริเวณดังกล่าวเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ สัตว์น้ำ หรือสัตว์ป่านานาชนิด ตลอดจนดินเป็นดินที่มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การปลูกข้าว โดยบริเวณพื้นที่บ้านคงคาล้อมเป็นพื้นที่แรกๆ ที่มีการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน เมื่อประมาณทศวรรษ 2460 โดยมีหลักฐาน คือ วัดคงคาเลี้ยวซึ่งได้ถูกสร้างขึ้นบริเวณแห่งนี้ (ปัจจุบันเป็นวัดร้าง) สำหรับการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนในพื้นที่พรุ

คลองคืองนอกจากเป็นการเข้ามาบุกเบิกพื้นที่ทำกินแล้ว ยังมีชาวบ้านบางส่วนได้หลบหนีการจับกุมของเจ้าหน้าที่ทางการเข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนในพื้นที่พรุคลองคืองด้วย เนื่องจากในอดีตพื้นที่พรุคลองคืองมีลักษณะเป็นป่าทึบ การคมนาคมสัญจรไม่สะดวก จึงเหมาะแก่การหลบซ่อนตัวจากเจ้าหน้าที่ทางการ สำหรับผู้ที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนในช่วงระยะแรกๆ ส่วนใหญ่จะตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนบริเวณริมแม่น้ำ และขอบพรุ โดยการหักร้างถางป่า และประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก เช่น ทำนา และปลูกผัก เป็นต้น อีกทั้งการหาปลาและจับสัตว์น้ำ ในขณะที่บางครัวเรือนก็เผาถ่าน บางก็ตัดไม้ โดยส่วนใหญ่จะเป็นการผลิตที่อิงอยู่กับฐานทรัพยากรป่าพรุเป็นสำคัญ

สำหรับชาวบ้านที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนบริเวณชุมชนรอบป่าพรุคลองคืองในช่วงระยะแรกๆ ส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านที่อพยพมาจากตำบลการะเกด อำเภอเชียรใหญ่ และอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช ตลอดจนจากพื้นที่ใกล้เคียงโดยเฉพาะในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ซึ่งเป็นเครือข่ายหรือรู้จักกับกลุ่มที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนในพื้นที่พรุคลองคืองในช่วงระยะแรกๆ ต่อมาหลังจากนั้นก็เริ่มมีชาวบ้านจากพื้นที่ต่างๆ อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งขยายกลายเป็นชุมชนในที่สุด

สำหรับการตั้งบ้านเรือนของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองคืองส่วนใหญ่จะเป็นการตั้งบ้านเรือนแบบห่ออม (Cluster Settlement) ซึ่งเป็นกลุ่มบ้านเรือนที่ตั้งอยู่ชิดติดกันหลายหลัง เนื่องจากส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มเครือข่ายที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดและสนิทสนมกัน แต่ก็มีบางครัวเรือนที่ตั้งแยกห่างออกไปอยู่โดดๆ โดยลักษณะบ้านเรือนส่วนใหญ่เป็นบ้านไม้ใต้ถุนสูง ปลูกด้วยกระดานหรือฟาก กั้นด้วยไม้ จาก และสังกะสี และมุงด้วยกระเบื้องดินเผา กระเบื้องซีเมนต์ จาก และสังกะสีตามฐานะทางเศรษฐกิจของแต่ละครัวเรือน แต่ในขณะเดียวกันก็มีบางครัวเรือนที่สร้างบ้านเรือนด้วยปูนตามรูปแบบบ้านสมัยใหม่ ซึ่งเริ่มมีปรากฏให้เห็นเพิ่มมากขึ้นในปัจจุบัน

แผนภาพ 2.2 อีกลักษณะหนึ่งของบ้านเรือนชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในชุมชนพรุคลองค้อง

โดยสรุปสำหรับการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้อง สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 รูปแบบใหญ่ๆ ได้แก่

1. รูปแบบดั้งเดิม

สำหรับการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนรูปแบบดั้งเดิมจะเป็นกลุ่มบ้านเรือนที่อยู่ชิดติดกันหลายๆ หลัง โดยส่วนใหญ่จะเป็นเครือญาติกัน ลักษณะบ้านเรือนจะเป็นเรือนไม้ได้ถุนสูง ปลูกด้วยกระดานหรือฟาก กั้นด้วยไม้หรือจาก มุงด้วยกระเบื้องดินเผา หรือกระเบื้องซีเมนต์ หรือมุงด้วยจากตามฐานะทางเศรษฐกิจของแต่ละครัวเรือน สำหรับการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนรูปแบบดั้งเดิมเริ่มมีมาตั้งแต่ก่อตั้งเป็นชุมชนใหม่ๆ และปัจจุบันก็ยังคงมีปรากฏให้เห็นอยู่ทั่วไปในชุมชนพรุคลองค้อง

2. รูปแบบใหม่

สำหรับการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนรูปแบบใหม่จะเป็นกลุ่มบ้านเรือนที่เริ่มกระจัดกระจายไปอยู่ในพื้นที่เศรษฐกิจและใกล้กับเส้นทางการคมนาคม ลักษณะบ้านเป็นบ้านชั้นเดียวก่อด้วยอิฐหรือปูนทั้งหลัง และบ้านสองชั้น โดยชั้นล่างจะก่อด้วยอิฐหรือปูน ชั้นบนจะเป็นบ้านไม้ โดยส่วนใหญ่จะมุงด้วยกระเบื้องลอน สำหรับการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนรูปแบบใหม่เริ่มเกิดขึ้นหลังจากการขยายตัวเข้ามาของการคมนาคมในพื้นที่ โดยเฉพาะการสร้างถนนหนทางสายต่างๆ ในพื้นที่ส่งผลให้ชาวบ้านในชุมชนเริ่มมีการตั้งถิ่นฐานกระจัดกระจายไปอยู่ใกล้กับเส้นทางการคมนาคมมากขึ้น

การคมนาคม

การคมนาคมของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองคือเมื่อประมาณ 30 กว่าปีที่ผ่านมา หากเป็นการคมนาคมภายในชุมชน ชาวบ้านส่วนใหญ่จะนิยมเดินทางโดยใช้การเดินทางเท้าเป็นหลัก นอกจากนี้ก็จะมีการใช้เรือและม้าบ้างในบางครั้ง ส่วนการคมนาคมกับภายนอกชุมชน โดยเฉพาะการเดินทางไปตลาดซึ่งตลาดที่สำคัญในขณะนั้น ได้แก่ ตลาดกระแจะ ตลาดชะอวด และตลาดปากพนัง ทั้งนี้เพื่อนำสินค้าไปจำหน่ายตลอดจนเพื่อซื้อสินค้ากลับมาอุปโภคและบริโภค สำหรับการคมนาคมกับภายนอกนอกจากการเดินทางไปตลาดแล้วก็จะเป็นการติดต่อกับญาติพี่น้องที่อยู่ต่างชุมชน เนื่องจากชาวบ้านในชุมชนพรุคลองคือส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาวบ้านที่อพยพมาจากพื้นที่ต่างๆ โดยเฉพาะจากหัวไทร และเชียรใหญ่ เป็นต้น สำหรับการคมนาคมกับภายนอกชุมชนของชาวบ้านเมื่อประมาณ 30 กว่าปีที่ผ่านมา ชาวบ้านส่วนใหญ่จะเดินทางโดยทางเรือเป็นหลักไม่ว่าจะเป็นเรือแจว เรือพาย หรือเรือยนต์ และจะใช้ม้าสำหรับการเดินทางทางบก รวมทั้งการเดินทางหรือบางครั้งก็ขี่ม้ามาต่อเรือ ดังที่ผู้ใหญ่มิ่งวัน อายุ 52 ปี⁴ เล่าให้ฟังว่า “แต่ก่อนขี่ม้ากันนิเวลาไปไหนมาไหน เวลาจะไปตลาดก็ขี่ม้าไปลำนไ่ว้ที่คลองคือแล้วนั่งเรือไปอีกทอด พอหลบมาจากตลาดก็นั่งเรือมาแล้วจะขี่ม้ากลับบ้าน” สำหรับเส้นทางคมนาคมทางน้ำสายหลักของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองคือที่สำคัญๆ ในขณะนั้นมีอยู่ 2 เส้นทางด้วยกัน ซึ่งเส้นทางแรก ได้แก่ แม่น้ำสายปากพนัง-ชะอวด (คลองชะอวด) ซึ่งเป็นเส้นทางสายหลักที่ไหลผ่านระหว่างตำบลแม่เจ้าอยู่หัวกับตำบลกระแจะ อำเภอเชียรใหญ่ และอำเภอชะอวด ส่วนอีกเส้นทางหนึ่ง ได้แก่ คลองคือ (หรือคลองข้อง) ซึ่งมีต้นน้ำมาจากอำเภอร่อนพิบูลย์ จังหวัดนครศรีธรรมราช ไหลผ่านอำเภอเฉลิมพระเกียรติ และตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ ไปบรรจบกับแม่น้ำปากพนัง – ชะอวด ตรงบริเวณหมู่ที่ 2 บ้านบางคว้น ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ ซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำสายหลักของชุมชนในอดีต โดยในอดีตนอกจากชาวบ้านจะอาศัยเรือแจว เรือพาย และเรือยนต์ ในการเดินทางสัญจรทางน้ำแล้ว ยังมีเรือไฟวิ่งผ่านเส้นทางดังกล่าวด้วย ซึ่งสอดคล้องกับคำบอกเล่าของอาจารย์บุญส่ง กันทิน อายุ 45 ปี⁵ ที่เล่าให้ฟังว่า “มีชาวบ้านคนเฒ่าคนแก่เล่าให้ฟังว่าเมื่อก่อนคลองคือมีเรือไฟผ่าน และมาลุ่มต้องบริเวณหมู่ 2 (หมู่ที่ 2 บ้านบางคว้น ตำบลสวนหลวง อำเภอเฉลิมพระเกียรติ)”

⁴ สัมภาษณ์นายใจ มิ่งวัน อายุ 52 ปี. ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 10 . 43 หมู่ที่ 10 บ้านทับแขก ตำบลสวนหลวง อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดนครศรีธรรมราช. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7 เมษายน 2549.

⁵ สัมภาษณ์นายบุญส่ง กันทิน อายุ 45 ปี. อาจารย์โรงเรียนบ้านบางไทร. 129 หมู่ที่ 7 บ้านทุ่งสำราญ ตำบลสวนหลวง อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 5 มกราคม 2549.

สำหรับการคมนาคมในปัจจุบันไม่ว่าจะเป็นการคมนาคมภายในชุมชนหรือภายนอกชุมชนชาวบ้านจะใช้เส้นทางคมนาคมทางบกเป็นสำคัญเนื่องจากมีความสะดวกและรวดเร็วกว่าเส้นทางคมนาคมทางน้ำ โดยมีการตัดถนนเชื่อมระหว่างหมู่บ้าน และมีถนนลาดยางซึ่งเป็นเส้นทางสายหลักตัดผ่านพื้นที่พรุคลองค้อง ได้แก่ ถนนทางหลวงหมายเลข 4151 (สี่แยกบ่อล้อ-ชะอวด) ตลอดจนถนนทางหลวงหมายเลข 408 (นครศรีธรรมราช-สงขลา) ส่งผลให้การคมนาคมของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้องเปลี่ยนจากการคมนาคมทางน้ำมาเป็นทางบก

สภาพสังคมและระบบความสัมพันธ์

ชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้องเป็นผู้ที่นับถือศาสนาพุทธ 100 % โดยมีศาสนสถานในพื้นที่หลายแห่ง ส่วนด้านสาธารณูปโภคในอดีตชาวบ้านจะอาศัยน้ำฝน และน้ำใต้ดิน เป็นแหล่งน้ำหลักในการอุปโภคและบริโภค ปัจจุบันหน่วยงานราชการได้ขุดเจาะบ่อน้ำบาดาลและจัดทำระบบท่อประปาแจกจ่ายน้ำให้กับชาวบ้านในชุมชน รวมทั้งไฟฟ้า สำหรับบางครอบครัวที่อยู่ลึกเข้าไปในพรุซึ่งมีน้ำท่วมขังก็จะใช้ไฟฟ้าพลังงานแสงอาทิตย์หรือโซล่าเซลล์ (Solar Cell) ซึ่งเป็นโครงการที่หน่วยงานเข้ามาให้การช่วยเหลือและสนับสนุน

ด้านลักษณะความสัมพันธ์ของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้อง ส่วนใหญ่เป็นความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่แนบแน่นแม้จะเป็นเครือญาติที่ห่างกันก็ตาม ต่างรวมกลุ่มรักใคร่สนิทสนมกลมเกลียว และปรองดองซึ่งกันและกัน เนื่องจากความเป็นชุมชนในอดีตที่ค่อนข้างเหนียวแน่น เมื่อมีงานหรือเทศกาลต่างๆ จะมีการออกปากช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

นอกจากนี้ภายในชุมชนพรุคลองค้อง ยังมีระบบอุปถัมภ์ ซึ่งเป็นระบบที่ให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน โดยได้ถูกพัฒนามาจากระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ซึ่งชาวบ้านทุกคนต่างรู้จักกันอย่างทั่วถึง และมีธรรมเนียมหลายอย่างที่แสดงออกถึงความมีน้ำใจ เพราะสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นไปด้วยการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เพื่อนบ้านที่ตกทุกข์ได้ยากมักได้รับการช่วยเหลือจากเพื่อนบ้านด้วยกัน

แต่อย่างไรก็ตามพบว่าในชุมชนพรุคลองค้องนอกจากเป็นความสัมพันธ์ระบบเครือญาติและระบบอุปถัมภ์แล้ว ยังมีความสัมพันธ์ในลักษณะของความขัดแย้งเกิดขึ้น ซึ่งมีทั้งความขัดแย้งระหว่างเพื่อนบ้าน และความขัดแย้งระหว่างญาติพี่น้อง เป็นต้น ซึ่งมีสาเหตุมาจากหลายสาเหตุด้วยกัน โดยเฉพาะสาเหตุหลักส่วนใหญ่จะมาจากการขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์ เช่น เรื่องที่ดิน เป็นต้น

สำหรับปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชน ส่วนใหญ่กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และผู้อาวุโสจะเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท โดยยึดหลักความประนีประนอมเป็นสำคัญ แต่หากเกินกำลังก็จะอาศัยกฎหมายบ้านเมือง

พัฒนาการการผลิตของชุมชน

พรุคลองค็องตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดในรอบหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมา ซึ่งส่งผลต่อพัฒนาการการผลิตของชุมชนอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้เนื่องจากทรัพยากรป่าพรุ เป็นทั้งจุดก่อเกิด เปลี่ยนแปลง และขยายตัวของชุมชน และเป็นปัจจัยสำคัญที่ชุมชนจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยและใช้ประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อมมาอย่างต่อเนื่อง การเปลี่ยนแปลงของสภาพป่าพรุในช่วงระยะเวลาต่างๆ เกิดจากสาเหตุและปัจจัยหลายประการ ซึ่งล้วนแล้วแต่ส่งผลกระทบต่อการเข้าถึง (Access) และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในป่าพรุของคนกลุ่มต่างๆ ทั้งกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในชุมชนและนอกชุมชน ดังนั้นเพื่อให้เห็นถึงพัฒนาการการผลิตและกระบวนการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในป่าพรุของคนกลุ่มต่างๆ ก่อนการเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง จึงได้แบ่งยุคการผลิตของชุมชนออกเป็น 3 ยุคด้วยกัน ดังนี้

- ยุคที่ 1 ยุคการผลิตท่ามกลางความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร (ก่อน พ.ศ. 2505)
- ยุคที่ 2 ยุคการผลิตท่ามกลางการลดลงของทรัพยากร (พ.ศ. 2505 – 2530)
- ยุคที่ 3 ยุคการผลิตท่ามกลางการเข้ามาส่งเสริมของหน่วยงาน (พ.ศ. 2531-2542)

ยุคที่ 1 ยุคการผลิตท่ามกลางความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร (ก่อน พ.ศ. 2505)

“พรุคลองค็อง” เป็นพื้นที่พรุผืนเดียวกันกับ “พรุควนเคร็ง” ความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศจึงมีความคล้ายคลึงกัน ด้วยหลักฐานทางประวัติศาสตร์แผนที่อาณาจักรสยามของชาวต่างประเทศจำนวนหนึ่ง ซึ่งมีอายุอยู่ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 22-24 ได้ชี้ให้เห็นสภาพของพรุควนเคร็งว่า เป็นช่องแคบระหว่างแผ่นดินใหญ่ (นครศรีธรรมราช-พัทลุง) และสันทรายสทิงพระ ผู้คนสามารถใช้เรือผ่านเข้าช่องแคบทางตอนบน คือ อำเภอปากพนังปัจจุบัน เพื่อเดินทางต่อไปยังพัทลุงและสงขลาได้ จนเมื่อ 150-200 ปีที่ผ่านมาเกิดการปิดกั้นของสันทรายเข็ญใหญ่และสันทรายนอกฝั่งทะเลสทิงพระ ประกอบกับการถดถอยของน้ำทะเลทำให้บริเวณช่องแคบทางตอนเหนือถูกปิดกั้นและดินเลนจนกลายเป็นที่ราบและทุ่งพรุในปัจจุบัน (กรณีการ ดันประเสริฐ และคณะ, 2540 อ้างถึงใน สมคิด ทองสง และคณะ, 2546) ด้วยความเป็นช่องแคบทางผ่านดังกล่าว ทำให้บริเวณพรุควนเคร็งเป็นเส้นทางเดินเรือสายใน ซึ่งกระจัดกระจายไปด้วยเกาะเล็กๆ เหมาะแก่การหยุดพักและการติดต่อค้าขายทางทะเลชั่วคราว จึงกล่าวได้ว่าแผ่นดินบริเวณพรุควนเคร็งในปัจจุบัน

นั้น เมื่อ 150-200 ปีก่อนยังคงเป็นทะเล บริเวณเนินสูงซึ่งมีชื่อเรียกเป็นควนต่างๆ นั้นเคยเป็นเกาะมาก่อน (สมคิด ทองสง และคณะ, 2546 : 16-18)

สิ่งเหล่านี้ยืนยันได้ว่า บริเวณพรุควนเคร็ง ตลอดถึงพรุคลองค้อง ซึ่งอยู่ติดกับแม่น้ำชะอวด-ปากพนัง ประกอบไปด้วยลักษณะนิเวศเป็นทั้งเนินเขา (“ควน” หรือที่เรียกว่า “ปลวก”) พื้นที่ราบ พังการ (เนินสูงหรือที่ดอนล้อมรอบด้วยพรุ ซึ่งมีกระจายอยู่ในพื้นที่พรุเป็นจุดๆ) และพื้นที่พรุที่มีน้ำท่วมขังตลอดทั้งปี ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนใหญ่ของพรุคลองค้อง ด้วยความหลากหลายของสภาพพื้นที่ดังกล่าว ส่งผลให้ป่าพรุแถบนี้เป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ของพันธุ์ไม้นานาชนิดทั้งพันธุ์ไม้ป่าดงดิบชื้น หรือป่าที่ราบต่ำที่มีไม้ดั้งเดิม ได้แก่ ไม้ชิง ไม้หว้าหิน ไม้คำเสา ไม้ช้างไห้ ไม้หลุมพืด ไม้หลาวชะโอน ไม้ตะเคียน ไม้สะเดียว ฯลฯ นอกจากนี้ในป่าดังกล่าวยังมีสัตว์บกและสัตว์น้ำนานาชนิด ไม่ว่าจะเป็น เสือ กวาง กระซัง จระเข้ ฯลฯ ส่วนจำพวกนก ได้แก่ นกเงือก นกหัวขวาน นกกระยาง ฯลฯ สัตว์น้ำมีปลาน้ำจืด ซึ่งได้แก่ ปลาตุ๊กตา ปลาช่อน ปลาหมอ ปลาอีเต็ง เป็นต้น ด้วยสภาพป่าพรุที่มีความอุดมสมบูรณ์ทั้งพันธุ์ไม้และพันธุ์สัตว์นานาชนิด บริเวณนี้จึงถูกขนานนามว่า “ป่าเขียว” ซึ่งมีกระจายอยู่ทั่วไปในพื้นที่พรุคลองค้อง

ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของ “ป่าเขียว” ได้กลายเป็นปัจจัยดึงดูด (Push Factor) สำคัญที่ทำให้ชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังตั้งแต่ชะอวด เขียวใหญ่ และหัวไทร จนถึงปากพนังเข้ามาบุกเบิกพื้นที่เพื่อตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน ตลอดจนเข้ามาใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุคลองค้องแห่งนี้ อย่างหลากหลาย ทั้งการตัดไม้เพื่อนำไปใช้สอยและเพื่อการจำหน่าย โดยชาวบ้านที่อยู่ชุมชนห่างไกลออกไปจะรวมกลุ่มมาตัดไม้ ซึ่งจะตั้ง “ทับ” และตัดไม้อยู่เป็นแรมเดือนโดยอาศัยแม่น้ำปากพนังเป็นเส้นทางลำเลียงไม้ด้วยการต่อแพ นอกจากนี้ยังมีการเข้ามาล่าสัตว์ จับปลา นำสัตว์มาเลี้ยงบริเวณที่ราบทุ่งหญ้า และหาของป่า โดยชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในชุมชนรายรอบป่าพรุและชุมชนใกล้เคียงต่างก็ได้เข้ามาใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าพรุในลักษณะต่างๆ ดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่ประมาณทศวรรษ 2460 เป็นต้นมา ชาวบ้านที่อพยพเข้ามาหักร้างถางพงและจับจองที่ดินทำกินในพื้นที่พรุคลองค้องช่วงแรกๆ ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรแบบดั้งเดิม (Traditional Agriculture) เป็นหลัก โดยจะจับจองพื้นที่บริเวณริมแม่น้ำและพื้นที่ขอบพรุเพื่อทำนา เลี้ยงสัตว์ หาปลา เก็บหาของป่า และตัดไม้เพื่อสร้างที่อยู่อาศัย ตลอดจนเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำมาหากิน จนกระทั่งจำนวนประชากรเริ่มมีปริมาณมากขึ้น พื้นที่ทำการเกษตรมีจำนวนจำกัด ทำให้เกิดการขยายพื้นที่เกษตรไปยังบริเวณป่าพรุ

สำหรับชาวบ้านที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนบริเวณชุมชนพรุคลองค้องในช่วงแรกๆ ส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านที่อพยพมาจากตำบลการะเกด อำเภอเขียวใหญ่ และอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช ตลอดจนจากพื้นที่ใกล้เคียงในแถบพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง และระยะต่อมายังคงมี

ชาวบ้านจากพื้นที่ต่างๆ ดังกล่าวอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนในชุมชนพุดตองคืออย่าง ต่อเนื่อง โดยส่วนใหญ่เป็นเครือญาติหรือรู้จักกับกลุ่มที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนใน ช่วงแรกๆ ซึ่งปัจจัยผลักดัน (Pull Factor) สำคัญประการหนึ่งของการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานใน พื้นที่พุดตองคือของชาวบ้านจากหัวไทรและจากพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังก็คือ นับตั้งแต่ยุคเปิดการค้า ตามสัญญาเบาริง พ.ศ.2398 ลักษณะเศรษฐกิจของกลุ่มน้ำปากพนังเป็นแบบการค้าท่ามกลางการ ผลิตแบบดั้งเดิม ซึ่งข้าวเป็นผลผลิตสำคัญของการส่งออกของพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง เนื่องจากพื้นที่ ลุ่มน้ำปากพนังเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับการปลูกข้าวและได้เปรียบว่าการผลิตในพื้นที่อื่นๆ (Comparative Advantage) โดยการปลูกข้าวในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเป็นการปลูกเพื่อขายตั้งแต่ แรกเริ่ม ไม่ใช่เป็นการปลูกเพื่อการยังชีพ ดังนั้นพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังจึงมีความรุ่งโรจน์ในการผลิต ข้าวเพื่อการค้า ดังจะเห็นได้จากร่องรอยที่ยังคงปรากฏให้เห็นหลงเหลืออยู่ในปัจจุบัน ซึ่งก็คือ ปล่องโรงสีไฟ จากความเจริญรุ่งเรืองดังกล่าวทำให้มีการขยายพื้นที่การผลิตข้าวออกไปอย่าง กว้างขวาง แต่ต่อมาเมื่อสภาพดินฟ้าอากาศไม่เหมาะกับการทำนา ทำให้ชาวนาได้รับผลกระทบ ส่งผลให้ชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังที่ประกอบอาชีพทำนาบางส่วนเริ่มทยอยอพยพย้ายออก นอกพื้นที่ ทั้งการย้ายถิ่นแบบชั่วคราว (Seasonal Migration) และการย้ายถิ่นแบบถาวร (Permanent Migration) โดยเฉพาะในช่วงก่อนปี พ.ศ.2490 และสำหรับชาวบ้านในพื้นที่หัวไทรซึ่ง เป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเองก็เช่นเดียวกันเริ่มมีปัญหาด้านที่ดินทำกิน โดยเฉพาะ ในช่วงประมาณปี พ.ศ.2492 ก็เริ่มอพยพออกนอกพื้นที่เช่นเดียวกัน ทั้งนี้เนื่องจากบางครอบครัวมี บุตรมาก แต่มีที่ดินทำกินน้อยไม่เพียงพอต่อการประกอบอาชีพจึงเป็นอีกสาเหตุหนึ่งของการย้าย ถิ่น (Migration) ของประชากรจากหัวไทร ไปหาทำกินในพื้นที่อื่นๆ โดยพื้นที่พุดตองคือเป็นอีก พื้นที่หนึ่งที่รองรับการอพยพย้ายถิ่นดังกล่าว ดังที่ลุงล้อม สังข์ทองจิน อายุ 79 ปี⁶ เล่าให้ฟังว่า “พ่อแม่ผมมาจากหัวไทร มาจับจองที่ดิน ตอนนั้นผมอายุ 8 ปี แต่ตอนผมมามีบ้านเรือนอยู่ก่อนแล้ว แต่ไม่มาก ส่วนใหญ่มาจากหัวไทรกัน เพราะว่าช่วงนั้นที่หัวไทรมีคนมาก บางคนไม่มีที่ทำกิน จึงได้เข้ามาถางป่าบุกเบิกพื้นที่ทำนาในพรุ” ซึ่งสอดคล้องกับงานศึกษาของ ไพรินทร์ รุยแก้ว (2542 :48) ที่กล่าวว่า เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2492 ชาวอำเภอหัวไทรเริ่มมีปัญหาที่ดินทำกิน เช่นเดียวกับงานศึกษาของ เทพ เดชสุวรรณ (2541 : 24) ที่ได้กล่าวถึงประเด็นนี้ว่า “...บางครัวเรือน มีบุตรมาก แต่มีที่ทำกินน้อยไม่พอในการประกอบอาชีพเป็นสาเหตุของการย้ายถิ่นของประชากร อำเภอหัวไทร ไปหาที่ทำกินในต่างอำเภอและต่างจังหวัดกันมาก...”

⁶ สัมภาษณ์นายล้อม สังข์ทองจิน อายุ 79 ปี. 33 หมู่ที่ 6 บ้านคอนยาง อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัด นครศรีธรรมราช. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 18 กุมภาพันธ์ 2549 .

การอพยพย้ายถิ่นเข้ามาจับจองและบุกเบิกพื้นที่ทำกินในเขตพื้นที่พรุคลองค็องของชาวบ้านจากเชียรใหญ่ หัวไทร และจากแถบพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ในช่วงแรกๆ ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนาเป็นหลัก ทั้งนี้ก็เนื่องจากพื้นที่บริเวณรอบๆ พรุคลองค็องเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ประกอบกับเป็นพื้นที่ที่ดินมีความอุดมสมบูรณ์หรือที่เรียกว่า “ดินเป็นผล” ทำให้สามารถทำนาปลูกข้าวได้ผลผลิตดี

ด้านการครอบครองที่ดินในช่วงแรกๆ ของการเข้ามาตั้งถิ่นฐานจะเป็นการครอบครองแบบไม่มีเอกสารสิทธิ์ ซึ่งจะเป็นการจับจองตามศักยภาพของแต่ละคนหรือของแต่ละครัวเรือนเท่าที่จะสามารถบุกเบิกได้ เนื่องจากบริเวณพื้นที่พรุยังมีที่ดินรกร้างว่างเปล่าจำนวนมาก ดังคำบอกเล่าของยายแคว้ว คงอินทร์ อายุ 77 ปี⁷ ที่เล่าว่า “แต่ก่อนที่นี่เป็นป่าทั้งเพ สัตว์เต็มหมด เสือกะมี ช้างกะมี ปลาเต็มหมดเอาไปไหนไม่ตริก มีที่ดินว่างไม่มีเจ้าของกะเยอะ แต่ตอนนั้นไม่รู้เอาไปทำไร่ทำกันไม่เหมือนตอนนี้ ไม่ค่อยมีที่กัน”

นอกจากนี้ชาวบ้านส่วนใหญ่ที่เข้ามาจับจองที่ดินในช่วงแรกๆ จะมีการแบ่งที่ดินให้แก่ญาติและคนรู้จักที่เข้ามาอาศัยและตั้งบ้านเรือนในเขตพื้นที่พรุ โดยไม่คิดมูลค่า ทั้งนี้เนื่องจากระบบความสัมพันธ์ในขณะนั้นเป็นความสัมพันธ์ระบบเครือญาติและระบบอุปถัมภ์ (Patron-Client Relationship) ซึ่งเน้นการช่วยเหลือเกื้อกูล (Reciprocity) ซึ่งกันและกัน

สำหรับการผลิตของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค็องในขณะนั้น พบว่า มีการผลิตที่หลากหลาย ทั้งนี้เนื่องจากสภาพแวดล้อมด้านระบบนิเวศที่เอื้ออำนวยต่อระบบการผลิตต่างๆ ซึ่งการผลิตที่สำคัญๆ ของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค็อง ตลอดจนการผลิตของชาวบ้านจากแหล่งชุมชนอื่นๆ ที่เข้ามาอาศัยฐานทรัพยากรป่าพรุในการผลิตที่สำคัญๆ มีดังต่อไปนี้

การตัดไม้ในป่าพรุ

การตัดไม้เป็นวิถีชีวิตอย่างหนึ่งของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค็องในยุคนี้ สำหรับไม้ที่ตัดส่วนใหญ่จะตัดไม้เกือบทุกประเภท ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะการนำไปใช้ประโยชน์ โดยแหล่งตัดไม้ที่สำคัญของชาวบ้านทั้งในชุมชนและนอกชุมชน ได้แก่ บริเวณที่เรียกว่า “ป่าเขียว” คือบริเวณที่มีพรรณไม้อุดมสมบูรณ์และมีสัตว์ป่านานาชนิด ซึ่งมีกระจายอยู่ทั่วไปในพรุ เนื่องจากป่าเขียวเป็นแหล่งรวมของไม้ใหญ่นานาชนิด ซึ่งป่าเขียวที่ชาวบ้านนิยมนำมาตัดไม้ในขณะนั้น ได้แก่ ป่าเขียวทอนยาง ป่าเขียวหลวงกลม ป่าเขียวทุ่งนกเป็ดน้ำ ป่าเขียวทุ่งหัวทับควาย ป่าเขียวบางพังหมอ และป่าเขียวบางปอ เป็นต้น

⁷สัมภาษณ์นาง แคว้ว คงอินทร์ อายุ 77 ปี. 5 หมู่ที่ 10 บ้านทับแขก ตำบลสวนหลวง อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2549.

กลุ่มคนที่เข้ามาตัดไม้จะมีทั้งชาวบ้านในชุมชนและนอกชุมชน โดยส่วนใหญ่จะเน้นการตัดเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในการสร้างบ้านเรือนและที่อยู่อาศัยเป็นหลัก ตลอดจนสร้างเครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น ครกตำข้าว ไถ และแอก เป็นต้น นอกจากนี้ก็มีการตัดไม้เพื่อการจำหน่ายบ้าง สำหรับการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากไม้ของชาวบ้านทั้งในชุมชนและนอกชุมชนโดยทั่วๆ ไปจะมีลักษณะที่คล้ายคลึงกันแต่จะแตกต่างกันออกไปในรายละเอียดบางอย่าง

สำหรับการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรไม้ของชาวบ้านจากนอกชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านที่มาจากแถบพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง โดยเฉพาะจากปากพนัง และหัวไทร เนื่องจากบริเวณพื้นที่อยู่ห่างไกลไม่มากนัก ส่วนใหญ่จะเดินทางมาตัดไม้ในช่วงหลังฤดูการทำนา นั่นก็คือหลังจากการปักดำนาเสร็จ และจะกลับในช่วงก่อนถึงฤดูการเก็บเกี่ยวข้าว ทั้งนี้เพื่อจะกลับไปเก็บเกี่ยวข้าว โดยชาวบ้านจากนอกชุมชนที่รวมกลุ่มมาตัดไม้จะเป็นกลุ่มผู้ชายเท่านั้น ซึ่งขนาดของกลุ่มจะมีทั้งกลุ่มขนาดเล็กและขนาดใหญ่แตกต่างกันออกไป ตั้งแต่ประมาณ 2-10 คน และเป็นการรวมกลุ่มที่อยู่บนฐานความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติและเพื่อนบ้าน จะไม่มีการมาตัดไม้แบบเดี่ยว ทั้งนี้เนื่องจากความจำเป็นด้านแรงงานในการตัดและเคลื่อนย้ายไม้ สำหรับไม้ที่ตัดได้จะมีการนำมาแบ่งปันกัน โดยบางกลุ่มจะแบ่งไม้ขณะที่อยู่ในพรุหลังจากตัดไม้เสร็จ แต่บางกลุ่มจะนำมาแบ่งภายหลังจากที่เดินทางกลับไปถึงชุมชนของตนเองแล้ว โดยไม้ที่ตัดได้บางคนจะนำไปสร้างบ้านเรือน ในขณะที่บางคนก็จะนำไปขายให้กับเพื่อนบ้านในชุมชนที่ไม่ได้เดินทางมาตัดไม้แต่มีความจำเป็นต้องใช้ไม้ สำหรับไม้ที่นิยมตัดมีทั้งไม้เนื้อแข็งและไม้เนื้ออ่อน เช่น ไม้แสงจันทร์ ไม้สะเดียว ไม้หอม ไม้ตะเคียน ไม้ตะเคียน และไม้อื่นๆ ในการตัดไม้แต่ละครั้งชาวบ้านจากนอกชุมชนจะมีการตัดไม้ที่มีน้ำหนักเบาหรือ “ไม้ลอยน้ำ” กลับไปด้วย ทั้งนี้เพื่อความสะดวกและง่ายในการเคลื่อนย้ายลำเลียงทางน้ำ ส่วนไม้เนื้อแข็ง ซึ่งเป็นไม้ที่มีน้ำหนัก เช่น ไม้ตะเคียน เป็นต้น ซึ่งเป็นไม้ที่นิยมใช้ในการสร้างบ้านเรือนและเป็นที่ต้องการของชาวบ้านส่วนใหญ่ แต่ไม้ตะเคียนจะมีปัญหาในเรื่องของการเคลื่อนย้ายและลำเลียง เนื่องจากเป็นไม้เนื้อแข็งที่มีน้ำหนักชาวบ้านจึงใช้วิธีผูกเป็นแพคู่ไปกับไม้ลอยน้ำ โดยใช้ระยะเวลาแรมเดือนในการมาตัดไม้แต่ละครั้ง ซึ่งกลุ่มชาวบ้านเหล่านี้จะใช้แม่น้ำปากพนังเป็นเส้นทางสายหลัก โดยเฉพาะลำคลองสาขาย่อยต่างๆ สำหรับเรือที่ใช้ในการเดินทางมาตัดไม้จะเป็นเรือแจว ซึ่งมีหลายขนาดและส่วนใหญ่จะมุงหลังคาด้วย “เชง”⁸ สำหรับกันแดดกันฝน

การรวมกลุ่มเดินทางมาตัดไม้ของชาวบ้านจากนอกชุมชนไม่ว่าจะเป็นจากปากพนังและหัวไทรส่วนใหญ่จะยึดการไหลของกระแสน้ำเป็นหลักในการเดินทาง โดยในช่วงที่น้ำทะเลหนุนเข้ามาชาวบ้านจะเดินทางมายังพื้นที่พรุคลองตอง เพราะจะทำให้เดินทางได้สะดวกรวดเร็วขึ้น ส่วนการ

⁸ ชื่อพันธุ์ไม้ชนิดหนึ่ง

เดินทางกลับหลังจากตัดไม้เสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็จะมีการนำ “ไม้ซุง” ที่ตัดได้มาผูกเป็นแพ โดยมีเทคนิควิธีการคือจะนำไม้เนื้อแข็งมาผู้ติดกับไม้เนื้ออ่อนที่ลอยน้ำได้ดี แล้วล่องไปตามกระแสน้ำ มิฉะนั้นก็จะไม่สามารถนำไม้เนื้อแข็งกลับไปได้ โดยในการล่องกลับจะรอให้น้ำจากภูเขาหนุนเข้ามา เพื่อจะทำให้สามารถล่องแพกลับได้ง่าย เพราะแพจะไหลตามกระแสน้ำ โดยกลุ่มคนที่ไปตัดไม้บางส่วนจะอยู่บนแพ และบางส่วนก็จะอยู่บนเรือแจว เพื่อคอยค้ำถ่อลำเลียงไม้ไปตามกระแสน้ำ โดยจะมีการผูกเรือแจวไว้กับท้ายแพ หรืออาจจะผูกไว้ข้างหน้าแพเพื่อคอยลากแพ

สำหรับการรวมกลุ่มเดินทางมาตัดไม้ในพรุแต่ละครั้งของชาวบ้านจากปากพนังและหัวไทร ในช่วงระยะเวลาที่ตัดไม้อยู่ในพรุ ชาวบ้านจะมีการตั้ง “ทับ” บางทีใช้ชีวิตกินนอนอยู่บนเรือ บางทีสร้างขนา โดยจะมีการนำข้าวสารและอาหารมาด้วยในการเดินทางมาตัดไม้ นอกจากนี้ก็จะมี การหาของป่าและสัตว์น้ำควบคู่ไปกับการตัดไม้ ซึ่งส่วนใหญ่จะเน้นการหาเพื่อบริโภคในช่วง ขณะที่ตัดไม้ในพื้นที่ แต่หากเหลือจากบริโภคก็จะมีการแปรรูปเป็นปลาแห้ง ปลาঝู และปลาร้า เพื่อเก็บไว้บริโภค

ส่วนการตัดไม้ของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้อโดยภาพรวมจะคล้ายคลึงกับชาวบ้านที่ มาจากปากพนังและหัวไทร โดยผู้ชายจะรวมกลุ่มไปตัดไม้เช่นกัน แต่จะแตกต่างออกไปในเรื่อง ของการเคลื่อนย้ายและลำเลียง เนื่องจากชาวบ้านในชุมชนไม่ต้องเคลื่อนย้ายไม้ในระยะทางไกล ส่วนด้านการใช้ประโยชน์จะใกล้เคียงกัน นั่นก็คือ เพื่อใช้ประโยชน์ในการสร้างสร้างบ้านเรือนที่ อยู่อาศัย ตลอดจนเครื่องมือและเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันเป็นหลัก แต่อาจจะแตกต่างกันบ้างใน บางช่วง โดยเฉพาะในช่วงที่มีการสัมปทานเผาถ่านเกิดขึ้นในพื้นที่พรุคลองค้อ และช่วงระยะเวลา หลังจากนั้น โดยชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้อจะเน้นการตัดไม้ในเชิงพาณิชย์มากกว่าชาวบ้าน จากแหล่งชุมชนอื่นๆ ที่เน้นการเข้ามาตัดไม้และลำเลียงไม้เพื่อการสร้างที่อยู่อาศัย ทั้งนี้เนื่องจาก โอกาสและความสะดวกในการเข้าถึงทรัพยากรของชาวบ้านในชุมชนมีมากกว่าชาวบ้านจากแหล่ง ชุมชนอื่นๆ

สำหรับไม้ในพรุที่ชาวบ้านทั้งในชุมชนและนอกชุมชนตัดสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะใหญ่ๆ ซึ่งมีเทคนิคและวิธีการตัดที่แตกต่างกันออกไป ดังนี้

1. ไม้นอนไพร ได้แก่ ไม้ที่ตายแล้ว และฝังอยู่ใต้ดิน โดยส่วนใหญ่จะฝังดินจมอยู่ใต้น้ำ ในพรุ และมักจะเป็นไม้เนื้อแข็งโดยเฉพาะไม้ตะเคียน ดังนั้นเวลาจะตัดไม้นอนไพร โดยเฉพาะไม้ นอนไพรที่จมอยู่ใต้น้ำจึงค่อนข้างกระทำไดยากลำบาก ชาวบ้านที่ตัดจะต้องดำน้ำลงไปตัด หรือไม่ ก็ต้องใช้วิธีการผูกไม้กับเลื่อยตัดให้มีลักษณะเป็นคันธนู แล้วเอาตัวเลื่อยตัดวางบนไม้ที่อยู่ในน้ำ ส่วนบริเวณที่เป็นคันธนูก็จะมีคนสองคนอยู่คนละข้างโดยนั่งอยู่บนเรือแล้วก็เลื่อยไม้ไปเรื่อยๆ หรือชาวบ้านบางกลุ่มก็จะใช้วิธีการจมน้ำ แล้วนำเรือไปยกไม้นอนไพรดังกล่าวขึ้นมา หลังจากนั้น

ก็ช่วยกันประคองเรือ จนกระทั่งเรือลอยขึ้นมาบริเวณผิวน้ำ จึงช่วยกันวิดน้ำออกจากเรือ แล้วจึงเคลื่อนย้ายไม้โดยเรือ หรือไม้ก็อาจจะใช้ไม้จัดไม้นอนไพรขึ้นมาแล้วจึงค่อยตัด และนอกจากนี้อีกวิธีการหนึ่งก็คือ การนำไม้เนื้ออ่อน ซึ่งมีน้ำหนักเบา หรือไม้ประเภทลอยน้ำ เช่น ไม้สะเดียว เป็นต้น โดยนำมาผูกไว้กับไม้นอนไพร แล้วดึงขึ้นมาหลังจากนั้นจึงค่อยตัดไม้ ดังที่ พี่เกษม บัวเมือง อายุ 46 ปี⁹ ชาวบ้านจากหัวไทรที่เคยเข้าไปตัดไม้ในพรุคลองค้อง เล่าให้ฟังว่า “ตอนเด็ก ผมเข้าไปตัดไม้ในพรุกับพ่อ พี่ชาย และชาวบ้านเกือบ 20 คน เวลาตัดไม้นอนไพรกำใช้ไม้ลอยน้ำคลอข้างๆ ขึ้นมา แล้วค่อยตัด ไม้จันตัดไม่ได้ ตัดยากเพราะไม้มันจมน้ำอยู่”

2. ไม้ยืนต้น สำหรับการตัดไม้ยืนต้น ส่วนใหญ่จะใช้แรงงานในการตัด 2-3 คนขึ้นไป เพราะไม้ในพรุส่วนใหญ่จะเป็นไม้ขนาดใหญ่ หากไม้ดังกล่าวอยู่ในบริเวณที่ไม่มีน้ำท่วมขังก็สามารถกระทำการตัดไม้ได้ทันที แต่หากบริเวณพื้นล่างมีน้ำท่วมขัง ก่อนตัดจะมีการทำห่างรอบๆ ต้นไม้ ให้เหนื่อระดับน้ำขึ้นมาเพื่อความสะดวกและง่ายในการตัดไม้

อย่างไรก็ตามในยุคดีกล่าวโดยเมื่อประมาณกลางทศวรรษ 2480 ถึงกลางทศวรรษ 2490 การตัดไม้เป็นการผลิตที่สำคัญมาก ทั้งนี้เนื่องจาก เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2485 ได้มีการสัมปทานเผาถ่านเกิดขึ้นในพื้นที่ชุมชนพรุคลองค้อง โดยได้มีการสร้างเตาเผาถ่านขึ้นจำนวนมาก โดยส่วนใหญ่จะสร้างเตาเผาถ่านบริเวณเนินสูงใกล้ ๆ กับแม่น้ำปากพนัง และตามฟังการต่าง ๆ เช่น ฟังการลุงปาน และฟังการลุงหวาน เป็นต้น ซึ่งฟังการทั้ง 2 ฟังการดังกล่าวปัจจุบันอยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 1 บ้านคองคาล้อม ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว สำหรับการสร้างเตาเผาถ่าน เตาเผาถ่านขนาดเล็กๆ จะใช้การขุดจอมปลวกเป็นเตาเผาถ่าน ส่วนเตาเผาถ่านขนาดใหญ่จะใช้ก้อนอิฐแดงหรืออิฐดิน ซึ่งมีลักษณะเป็นอิฐตันมีความแข็งแรงมาก่อเป็นเตาเผาถ่าน ซึ่งเตาเผาถ่านขนาดใหญ่จะเป็นของเจ้าเก่าจากพื้นที่อื่น สำหรับเตาเผาถ่านขนาดใหญ่มีอยู่ประมาณ 9 เตา ซึ่งเป็นของเจ้าเก่าฤกษ์ และแม่ฮ้วน จากอำเภอปากพนัง โดยตั้งอยู่ในบริเวณพื้นที่หมู่ที่ 1 บ้านคองคาล้อม ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว ปัจจุบันเป็นพื้นที่ของนายจิตร แก้วหนูนา สำหรับคนงานที่ทำหน้าที่เผาถ่านมีทั้งคนงานไทยและคนงานจีน ดังที่ป้าสมพงษ์ นวลสง อายุ 60 ปี เล่าให้ฟังว่า “ตอนป่าเล็กๆ มีคนจีนมาเผาถ่านและปลูกผักที่นี่ ตอนนั้นเตาเผาถ่านลูกใหญ่เขาทำจากอิฐดิน”

สำหรับการสัมปทานเผาถ่านสามารถตัดไม้ได้เกือบทุกชนิด ยกเว้น ไม้ตะเคียน ไม้หลุมพ้อ และไม้ยาง ส่วนไม้ที่นิยมตัดเพื่อนำมาเผาถ่าน ได้แก่ ไม้กัลก ไม้หว้าหิน ไม้แดง ไม้พังล่า ไม้หยี ไม้หอม และไม้เทียะ ซึ่งจะให้ถ่านคุณภาพดี สำหรับการซื้อขายไม้ในขณะนั้นจะ

⁹ ดาบตำรวจเกษม บัวเมือง อายุ 46 ปี. 111 หมู่ที่ 3 ตำบลท่าเสม็ด อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 ตุลาคม 2549.

ขายเป็นหลา ราคาหลาละประมาณ 7 บาท โดยส่วนใหญ่จะตัดไม้ในบริเวณพื้นที่หมู่ที่ 1 บ้านคงคาล้อม และหมู่ที่ 6 บ้านทุ่งขวัญแก้ว ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ ในปัจจุบัน

แผนภาพ 2.3 ลักษณะของเตาเผาถ่านขนาดเล็กที่ทำจากอิฐแดง

อย่างไรก็ตามนอกจากการนำไม้มาใช้ประโยชน์เพื่อการเผาถ่านแล้ว พบว่า ยังมีการรับซื้อไม้เพื่อนำไปทำเป็นไม้พื้นอีกด้วย โดยพื้นที่หมู่ที่ 4 ปากบางกลม ตำบลชะอวด เป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่มีการตัดไม้เพื่อการจำหน่าย โดยเฉพาะไม้หลาเพื่อนำไปใช้ในการทำไม้พื้นรถไฟ โดยส่วนใหญ่จะขายให้กับพ่อค้าที่มาจากตลาดชะอวด ซึ่งจะเข้ามารับซื้อถึงที่ สำหรับไม้ที่รับซื้อเพื่อนำไปทำเป็นไม้พื้นส่วนใหญ่จะเป็นไม้ชนิดเดียวกันกับไม้ที่ใช้ในการเผาถ่าน เนื่องจากเป็นไม้ที่สามารถนำไปทำเป็นเชื้อเพลิงได้ดี

ต่อมาเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2495 ได้มีการยกเลิกสัมปทานเผาถ่าน เนื่องจากปริมาณไม้ในพื้นที่ป่าพรุคลองค้องได้ลดลงจำนวนมาก หน่วยงานภาครัฐจึงเข้มงวด เจ้าแกลรายใหญ่จึงยกเลิกกิจการเผาถ่าน แต่การตัดไม้ในพื้นที่ป่าพรุคลองค้องก็ยังคงมีอยู่อย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้เพื่อนำไปใช้ในการทำไม้เสาเข็ม ไม้หลา ไม้ทำโป๊ะปลา หรืออื่นๆ เป็นต้น โดยมีเรือชื่อ “ลักษณะ 1” และ “ลักษณะ 2” ของเจ้าแกลโมทย์จากปากพนังมารับซื้อ มีกำนันแห่ง อักษรทิพย์ เป็นผู้ติดต่อประสานกับชาวบ้าน นอกจากนี้ยังมีพ่อค้ารายย่อยอีกหลายรายทั้งพ่อค้าในชุมชนและนอกชุมชนที่รับซื้อไม้เพื่อนำไปใช้ในการ “ตม้น้ำตาลจาก” ในพื้นที่อำเภอปากพนัง ตลอดจนนำไปใช้เป็นเชื้อเพลิงในพื้นที่อื่นๆ นอกจากนี้ยังมีกลุ่มคนจากภายนอกชุมชน หลังไหลเข้ามาตัดไม้ในพื้นที่พรุคลองค้อง

อย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะ “ไม้ซุง” เพื่อนำไปใช้ในการสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย (ชนาพล นานั้ง, 2548) ด้วยเหตุนี้จึงส่งผลให้ปริมาณไม้ในพื้นที่พรุคลองต้องเริ่มลดปริมาณลง

เทคโนโลยีที่ใช้ในการตัดไม้

การตัดไม้ของชาวบ้านในยุคนี้ส่วนใหญ่จะใช้เครื่องมือหรือเทคโนโลยีที่ไม่สลับซับซ้อนมากนัก โดยใช้แรงงานคนเป็นหลัก และในการตัดไม้ขนาดของไม้ที่ตัดออกเป็นท่อนๆ จะมีขนาดความยาวไม่ยาวมากจนเกินไป ทั้งนี้เพื่อความสะดวกในการเคลื่อนย้ายและลำเลียง สำหรับเครื่องมือสำคัญๆ ที่ใช้ในการตัดไม้ในขณะนั้น ได้แก่

1. เลื่อยชนิดต่างๆ ซึ่งเลื่อยที่นิยมใช้ในยุคนี้ และเป็นเครื่องมือที่จำเป็นมากในการตัดไม้ ได้แก่ เลื่อยตัด¹⁰ เป็นเลื่อยที่ต้องใช้แรงงานคน 2 คน ร่วมกันในการเลื่อยไม้แต่ละครั้ง ซึ่งเลื่อยตัดจะเหมาะสำหรับการเลื่อยไม้ใหญ่ๆ โดยเฉพาะไม้ซุง ในขณะนั้นเลื่อยตัดเป็นเครื่องมือตัดไม้ที่นิยมใช้กันมากในกลุ่มชาวบ้านที่เข้ามาตัดไม้ เพราะสามารถเลื่อยไม้ใหญ่ๆ ได้ดีกว่าเครื่องมือชนิดอื่นๆ นอกจากนี้ก็มีเลื่อยเฉียง และเลื่อยหูลาม เป็นต้น

2. ขวานชนิดต่างๆ ได้แก่ ขวานโค่น ซึ่งใช้สำหรับโค่นไม้ และขวานอีกชนิดหนึ่งที่นิยมใช้ในขณะนั้น ได้แก่ ขวานเจาะมุก ทั้งนี้เนื่องจากขวานเจาะมุกเป็นเครื่องมือที่นำมาใช้ในการเจาะเนื้อไม้ให้มีลักษณะเป็นรู เพื่อที่จะให้สามารถร้อยไม้กับเถาว์วัลย์หรือย่านเชือกได้ ทั้งนี้เพื่อความสะดวกในการเคลื่อนย้ายไม้ เนื่องจากในขณะนั้นป่าพรุจะมีลักษณะเป็นป่าดิบ และมีน้ำท่วมขัง ดังนั้นการเคลื่อนย้ายไม้ออกจากป่าจะเป็นเรื่องที่ทำได้ค่อนข้างยาก เพราะใช้แรงงานคนเป็นหลักในการเคลื่อนย้าย และไม้ส่วนใหญ่จะเป็นไม้ที่มีขนาดใหญ่ ส่วนใหญ่ชาวบ้านที่มาจากภายนอกชุมชนจะนิยมใช้ขวานเจาะมุกมากกว่าชาวบ้านในชุมชน ทั้งนี้เนื่องจากชาวบ้านในชุมชนจะเคลื่อนย้ายไม้ครั้งละไม่มากนัก และในการเคลื่อนย้ายจะนิยมผูกด้วยเถาว์วัลย์หรือย่านเชือก โดยผูกและเคลื่อนย้ายเป็นท่อนๆ เนื่องจากพื้นที่อยู่ไม่ไกลมากนัก จึงไม่ค่อยนิยมผูกเป็นแพเหมือนกับชาวบ้านจากแถบปากพนังและหัวไทรที่ต้องเคลื่อนย้ายและลำเลียงไม้โดยล่องไปตามกระแสน้ำ

นอกจากเครื่องมือทั้ง 2 ประเภทแล้วยังมีเครื่องมือชนิดอื่นๆ อีก เช่น ลิ้ม และพริ้ว เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตามถึงแม้ในยุคนี้จะมีการเข้าถึงทรัพยากรไม้ได้อย่างเสรี แต่การที่มีข้อจำกัดในเรื่องของเครื่องมือที่ใช้ในการตัดไม้และการลำเลียงไม้ จึงเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่ส่งผลต่อการดำรงอยู่ของทรัพยากรไม้ในป่าพรุให้ยังคงมีปริมาณไม้เหลืออยู่ค่อนข้างมาก

¹⁰ บางพื้นที่เรียก “เลื่อย 2 มือ” หรือ “เลื่อยบ้อง”

สำหรับเครื่องมือที่ใช้ในการตัดไม้ส่วนใหญ่ผู้ที่ริเริ่มหรือนำเข้ามาในพื้นที่พรุคลองค้อ
มักจะเป็นชาวบ้านจากภายนอกชุมชนมากกว่าจะเป็นชาวบ้านจากในชุมชน โดยเฉพาะการนำเข้ามา
ของชาวบ้านจากอำเภอปากพนังเนื่องจากปากพนังในยุคนั้นเป็นเมืองท่าที่มีการติดต่อค้าขายกับ
เมืองต่างๆ หรือแม้แต่ประเทศจีน ดังนั้นชาวบ้านในอำเภอปากพนังจึงเป็นกลุ่มคนที่มีโอกาสใน
การเข้าถึงอุปกรณ์หรือเครื่องมือชนิดต่างๆ ได้มากกว่าชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้อ

การเข้าถึงและกฎเกณฑ์ในการตัดไม้

การตัดไม้ในยุคนี้อีกกฎเกณฑ์ในการเข้าถึงคือ ก่อนตัดไม้ต้องทำเรื่องขออนุญาตจาก
เจ้าหน้าที่ทางการก่อนสำหรับการตัดไม้หวงห้ามบางประเภท เช่น ไม้ตะเคียน เป็นต้น โดยต้องไป
ทำเรื่องขออนุญาตยังที่ว่าการอำเภอที่พื้นที่ดังกล่าวตั้งอยู่ในเขตการปกครอง โดยเฉพาะที่ว่าการ
อำเภอร่อนพิบูลย์ จังหวัดนครศรีธรรมราช เนื่องจากในขณะนั้นพื้นที่พรุคลองค้อส่วนใหญ่ติดอยู่
ในเขตการปกครองของอำเภอร่อนพิบูลย์ ส่วนไม้ประเภทอื่นที่ไม่ได้เป็นไม้หวงห้ามไม่ต้องทำ
เรื่องขออนุญาต สำหรับการตัดไม้หากทำเรื่องขออนุญาตแล้วทุกคนไม่ว่าจะเป็นชาวบ้านทั้งใน
ชุมชนและนอกชุมชน สามารถเข้าถึงทรัพยากรไม้ได้อย่างเสรี (Open-access) แม้ว่าจะเป็นไม้ที่อยู่ใน
พื้นที่ที่ถือครองส่วนบุคคลก็ตามจะไม่มีมีการหวงห้ามแต่อย่างใด ทั้งนี้เนื่องจากปริมาณไม้ใน
ขณะนั้นมีมากเกินความจำเป็น เจ้าของจึงไม่มีการหวงห้ามหรือหวงเหวนแต่อย่างใด

อย่างไรก็ตามถึงแม้จะมีกฎเกณฑ์ในการเข้าถึงโดยต้องทำเรื่องขออนุญาตตัดไม้สำหรับไม้
บางประเภท แต่ในทางปฏิบัติจะมีชาวบ้านปฏิบัติตามค่อนข้างน้อยมาก ส่วนใหญ่จะมีการฝ่าฝืน
เนื่องจากการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ยังไม่ทั่วถึงเท่าที่ควร แต่หากเจ้าหน้าที่ทางการจับได้ก็จะมี
การยึดไม้ของกลางหรืออาจจะต้องจ่ายค่าปรับ โดยด่านตรวจที่สำคัญ สำหรับชาวบ้านจาก
ภายนอกชุมชนที่เดินทางมาตัดไม้ไม่ว่าจะมาจากปากพนังหรือหัวไทร ได้แก่ ด่านตรวจหัวถนน
การะเกด และด่านตรวจปากเชียร (ปัจจุบันคือบริเวณใกล้ๆ ที่ว่าการอำเภอเชียรใหญ่)

นอกจากนี้ข้อจำกัดอีกอย่างหนึ่งที่ส่งผลต่อการเข้าถึงทรัพยากรไม้ในป่าพรุ นั่นก็คือ “โจร”
โดยพบว่า ในการรวมกลุ่มเข้ามาตัดไม้ โดยเฉพาะการเข้ามาตัดไม้ของชาวบ้านจากนอกชุมชน
บางครั้งก็ประสบกับปัญหาหรือต้องเสี่ยงกับการโดนปล้น โดยโจรที่ปล้นส่วนใหญ่จะปล้นเรือและ
เสบียงของกลุ่มชาวบ้านที่มาตัดไม้ ดังนั้นจึงทำให้ชาวบ้านหลายคนไม่นิยมเดินทางมาตัดไม้ในพรุ

ด้านความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในการตัดไม้ พบว่า บางครั้งก็จะมีการกราบไหว้บอก
กล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านในพื้นที่พรุคลองค้อและพื้นที่พรุบริเวณใกล้เคียงมี
ความเชื่อและให้ความเคารพ ได้แก่ ตาอินแก้วกับตาอินทอง โดยในการบอกกล่าวสิ่งศักดิ์จะมีทั้ง
การบอกกล่าวด้วยวาจาเพียงอย่างเดียว และการบอกกล่าวพร้อมกับนำอาหารมาเช่น ไหว้ โดยจะ

บอกกล่าวถึงภารกิจที่จะกระทำ เช่น การเข้าไปตัดไม้ การหาของป่า รวมทั้งการหาปลา เป็นต้น นอกจากนี้ก็จะมีการบนบานศาลกล่าวให้ตาอินแก้วและตาอินทองช่วยปกป้องรักษา อย่าได้มีอันตรายหรือหลงทางในป่าพรุ เมื่อเสร็จสิ้นภารกิจในป่าพรุแล้วและขึ้นไปตามทึบบานหรือกล่าว วาจาไว้ ชาวบ้านก็จะทำพิธีแก้บนโดยนำเหล้า ไก่ ยาสูบ และอาหารมาถวายตาอินแก้วและตาอินทอง โดยชาวบ้านที่อาศัยอยู่รอบพื้นที่ป่าพรุมีความเชื่อเรื่องนี้ร่วมกันมาอย่างยาวนานตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

นอกจากนี้ในการตัดไม้ชาวบ้านบางคนจะให้ความสำคัญกับไม้ตะเคียน นั่นก็คือ ก่อนตัดไม้ตะเคียนจะมีการกราบไหว้และบอกกล่าว หรือที่เรียกว่า “การกาด” โดยการจุดธูปเทียน หลังจากนั้นก็ลงมือตัดไม้

การทำนา

ชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้องที่อพยพเข้ามาในช่วงแรกๆ เกือบทุกครัวเรือนส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพทำนาเป็นหลัก โดยเฉพาะบริเวณริมแม่น้ำและขอบพรุเนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ทั้งทรัพยากรน้ำและดิน หรือที่เรียกว่า “ดินเป็นผล” ทำให้สามารถทำนาปลูกข้าวได้ผลผลิตดี โดยการทำนาในยุคนี้เป็นการทำนาแบบดั้งเดิมที่อยู่บนพื้นฐานของการจัดการภายในครัวเรือน (Household-based management) เป็นสำคัญ สำหรับการนาจะทำปีละ 1 ครั้ง เป็นการนาหยาบหรือนาปีที่ใช้แรงงานคนและสัตว์เป็นหลัก ซึ่งเป็นลักษณะของการทำ “นาหว่าน” โดยอาศัยน้ำฝนในการทำนา และอิงอยู่กับสภาพดินฟ้าอากาศ

สำหรับการบุกเบิกพื้นที่ป่าพรุเพื่อการทำนาในอดีตขึ้นอยู่กับกำลังความสามารถของแต่ละครัวเรือนว่าจะสามารถจับจองพื้นที่ได้มากน้อยเพียงใด นอกจากนี้ในบางครั้งหากใครจะบุกเบิกพื้นที่เพื่อทำนา เพื่อนบ้านในละแวกใกล้เคียงก็จะมาช่วยกันบุกเบิกและถางป่าเพื่อให้เป็นพื้นที่นา ซึ่งเป็นการช่วยเหลือซึ่งกันและกันที่อยู่บนฐานของความสัมพันธ์มิใช่การจ้างหรือการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์แต่อย่างใด ส่วนการไถนาจะใช้แรงงานคนและวัวเป็นหลัก จะไม่มีการใช้แรงงานควาย เนื่องจากในขณะนั้นการเลี้ยงควายในชุมชนพรุคลองค้องยังไม่มี การเลี้ยงเหมือนเช่นในปัจจุบัน ทั้งนี้เนื่องจากการเลี้ยงควายเป็นเรื่องที่ค่อนข้างยุ่งยากและลำบากเมื่อเทียบกับการเลี้ยงวัว ดังนั้นในยุคนี้การใช้แรงงานสัตว์ในการทำนาจึงเป็นการใช้แรงงานวัวเป็นหลัก โดยเฉพาะในการไถนา โดยชาวบ้านจะมีการยืมวัวซึ่งกันและกันสำหรับใช้ในการไถนา เนื่องจากวัวที่มีอยู่ในชุมชนในขณะนั้นมีอยู่จำนวนน้อยและมีชาวบ้านเพียงไม่กี่คนเท่านั้นที่มีวัวอยู่ในความครอบครอง สำหรับแอกคันไถที่ใช้ในการไถนาก็จะทำจากไม้เนื้อแข็งที่มีอยู่ทั่วไปในพื้นที่พรุคลองค้อง

ด้านพันธุ์ข้าวที่ปลูกจะเป็นข้าวพันธุ์พื้นเมือง ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็น “ข้าวหนัก” เช่น ข้าวสีก และข้าวลูกลาย เป็นต้น โดยส่วนใหญ่จะใช้ระยะเวลาตั้งแต่เริ่มปลูกจนกระทั่งเก็บเกี่ยวนานประมาณ 6-8 เดือน ด้านการเก็บเกี่ยวยังคงใช้แรงงานภายในครัวเรือนและภายในชุมชนเป็นหลัก โดยใช้ “กะ” เป็นเครื่องมือหลักในการเก็บเกี่ยวข้าว โดยจะเก็บที่ละรวงแล้วนำมารวมกันเป็น “เรียง” ส่วนการแปรรูปข้าวเปลือกเป็นข้าวสาร ชาวบ้านจะนำเรียงข้าวมาวนด้วยเท้าเพื่อให้เมล็ดข้าวหลุดจากรวงข้าว สำหรับเมล็ดข้าวที่หลุดออกจากรวงข้าวดังกล่าวก็จะกลายเป็น “ข้าวเปลือก” และในการแปรรูปข้าวเปลือกเป็นข้าวสารชาวบ้านจะใช้วิธีการตำด้วย “ครกตำข้าว” หรือสีกด้วย “ครกสีก” ซึ่งครกตำข้าวและครกสีกดังกล่าวจะทำมาจากไม้เนื้อแข็งที่มีอยู่ทั่วไปในพื้นที่พฤษภาคม โดยครกตำข้าวจะทำมาจากไม้หลุมพอง และไม้ยาง เป็นต้น ส่วนสากตำข้าวก็จะทำมาจากไม้หว้าหิน และไม้เทียะ เป็นต้น ส่วนครกสีข้าวหรือครกสีกชาวบ้านจะนิยมใช้ไม้หอมในการทำฟันครกสีข้าว และจะใช้ไม้ไผ่ในการจัดทำครกสีข้าว เป็นต้น

อย่างไรก็ตามสำหรับการผลิตข้าวในยุคนี้เป็นการผลิตเพื่อบริโภคภายในครัวเรือนเป็นหลัก และจะเก็บข้าวเปลือกส่วนหนึ่งไว้สำหรับทำเมล็ดพันธุ์เพื่อปลูกในฤดูกาลต่อไป โดยชาวบ้านส่วนใหญ่เกือบทุกครัวเรือนจะนิยมแบ่งข้าวที่ได้ออกเป็น 2 ส่วน โดยส่วนแรกจะเก็บไว้เพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนและอีกส่วนหนึ่งจะเก็บไว้เพื่อทำเมล็ดพันธุ์เพื่อปลูกในปีต่อไป แต่อย่างไรก็ตามพบว่าในชุมชนยังมีการหิบบ่มข้าวเปลือกและข้าวสารจากเพื่อนบ้านเพื่อนำไปบริโภคภายในครัวเรือนอีกด้วย สำหรับการหิบบ่มข้าวเปลือกและข้าวสารจากเพื่อนบ้านจะเกิดขึ้นในกรณีที่บางครัวเรือนมีเหตุจำเป็นที่ทำให้ไม่สามารถทำนาได้ในฤดูกาลนั้นๆ จึงมีการหิบบ่มข้าวเปลือกหรือข้าวสารจากเพื่อนบ้านเพื่อนำไปบริโภคและจะมีการคืนให้ในภายหลังจากที่ทำนาได้ผลผลิตแล้วในฤดูกาลต่อไป

ด้านผลผลิตข้าวพบว่าการทำนาในยุคนี้ให้ผลผลิตสูง หรือที่คนเฒ่าคนแก่ เรียกว่า “ข้าวทองท้อง” คือผลผลิตข้าวที่ได้มีมากซึ่งจะเห็นได้จากข้าวที่ชาวบ้านเก็บเกี่ยวและนำมากองรวมไว้ตามท้องทุ่งนาหลังจากการเก็บเกี่ยวเสร็จเพื่อรอการเคลื่อนย้าย โดยคนเฒ่าคนแก่เล่าให้ฟังว่าการเคลื่อนย้ายรวงข้าวในยุคนี้ต้องเคลื่อนย้ายด้วยความระมัดระวัง มิเช่นนั้นเมล็ดข้าวจะร่วงจากรวงข้าวได้ เนื่องจากเมล็ดข้าวในยุคนี้มีความอุดมสมบูรณ์และมีน้ำหนักจึงทำให้ง่ายต่อการร่วงสำหรับการเคลื่อนย้ายข้าวจากทุ่งนาไปเก็บยังโรงเรือนข้าว หรือที่เรียกว่า “ลอมข้าว” จะใช้แรงงานคนเป็นหลักในการเคลื่อนย้าย

การหาปลาและสัตว์น้ำ

ป่าพรุในยุคนี้นอกจากจะเป็นป่าพรุที่มีความอุดมสมบูรณ์ หรือที่เรียกว่า “ป่าเขียว” แล้ว ในพรุยังมีเม มาบ และบางต่างๆ ซึ่งเป็นสายน้ำหรือลำน้ำที่เป็นแหล่งรวมของปลาและสัตว์น้ำ นานาชนิดที่มีอยู่อย่างชุกชุมอีกด้วย นอกจากนี้ในช่วงฤดูแล้งจะเกิด “แป็ก” ซึ่งมีลักษณะเป็นแอ่ง น้ำขนาดเล็กที่มีน้ำขังอยู่ปริมาณไม่มากนักและมีอยู่ทั่วไปในพื้นที่พรุ สำหรับปลาและสัตว์น้ำจืดที่ ขึ้นชื่อของพรุคลองค้องในยุคนี้ ได้แก่ กุ้งก้ามกราม และปลาน้ำจืด โดยเฉพาะปลาดุกลำพัน เป็นต้น

การหาปลาและจับสัตว์น้ำ โดยทั่วไปชาวบ้านส่วนใหญ่จะนิยมหาในเม ในมาบ และใน บาง ซึ่งมีอยู่ทั่วไปในพื้นที่พรุ ตลอดจนจากลำคลองและสายน้ำต่างๆ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคลองสาขา ของแม่น้ำปากพนัง ส่วนในช่วงฤดูแล้งก็จะหาใน “แป็ก” แต่สำหรับปลาดุกลำพัน ซึ่งเป็นปลาที่ ขึ้นชื่อของพรุคลองค้องส่วนใหญ่จะพบมากในแหล่งน้ำในบริเวณป่าเขียว ส่วนในช่วงฤดูแล้งเมื่อ น้ำในพรุแห้งจะพบปลาดุกลำพันตามโครงของโคนต้นไม้ในป่าเขียวเป็นจำนวนมาก

สำหรับการหาปลาและจับสัตว์น้ำของชาวบ้านในยุคนี้ ส่วนใหญ่เน้นการผลิตและบริโภค ภายในครัวเรือน และหากเหลือก็จะมีแบ่งปันและแจกจ่ายในหมู่เครือญาติ และเพื่อนบ้าน นอกจากนี้ก็จะมีแลกเปลี่ยนสิ่งของกับชุมชนอื่นๆ บ้างในบางครั้ง โดยมีการนำปลาน้ำจืดและ กุ้งก้ามกรามไปแลก “น้ำผึ้งจาก” จากปากพนัง ทั้งนี้เนื่องจากน้ำผึ้งซึ่งเป็นผลผลิตจากผึ้งในพรุ ชาวบ้านไม่นิยมนำมาบริโภคหรือประกอบอาหาร แต่จะนิยมนำไปผสมเป็นตัวยา เนื่องจากเป็น น้ำผึ้งที่มีรสขม เพราะดอกไม้ในพรุซึ่งเป็นแหล่งอาหารของผึ้งส่วนใหญ่จะเป็นดอกไม้ที่มีรสขม จึง ทำให้น้ำผึ้งมีรสขมตามไปด้วย นอกจากนี้ก็จะมีมีการนำปลาน้ำจืดและกุ้งก้ามกรามไปแลกกับ “กะปิ” จากปากพนังอีกด้วย เนื่องจากปลาในพื้นที่พรุคลองค้อง ส่วนใหญ่เป็นปลาที่มีเนื้อมัน ไม่ เหมาะที่จะนำมาทำกะปิ นอกจากนี้ในบางครั้งก็จะมีการนำกุ้งก้ามกรามต้ม “น้ำผึ้งจาก” ไปแลก ข้าวเปลือกกับชาวปากพนัง และชาวหัวไทรอีกด้วย สำหรับการแลกเปลี่ยนผลผลิตดังกล่าวส่วนใหญ่เป็นการแลกเปลี่ยนที่อยู่บนฐานความสัมพันธ์มากกว่าการแลกเปลี่ยนในเชิงธุรกิจ โดยพบว่าการแลกเปลี่ยนผลผลิตบ่อยครั้งจะอยู่ในรูปของการแลกเปลี่ยนของฝากซึ่งกันและกัน ซึ่งเป็นการให้ ความสำคัญกับการแลกเปลี่ยนต่างตอบแทน (Reciprocity)

ด้านแรงงานที่ใช้ในการหาปลาและจับสัตว์น้ำมีทั้งแรงงานผู้หญิงและแรงงานผู้ชาย แต่ โดยส่วนใหญ่แล้วจะเน้นแรงงานผู้ชายเป็นหลัก ส่วนเครื่องมือที่ใช้ในการหาปลาและจับสัตว์น้ำ จะเป็นเครื่องมือที่เรียบง่ายไม่มีความสลับซับซ้อน ซึ่งเครื่องมือที่ใช้ในการหาปลาในขณะนั้น ได้แก่ เบ็ด ชั่ง และไซ เป็นต้น ส่วนพาหนะที่สำคัญที่ใช้ในการหาปลา ได้แก่ เรือ ซึ่งในยุคนี้ชาวบ้าน ในชุมชนพรุคลองค้องมีเรือใช้ทุกครัวเรือน ซึ่งนอกจากการใช้เรือเพื่อเป็นพาหนะในการหาปลา

และจับสัตว์น้ำแล้ว ยังใช้เรือเป็นพาหนะในการเก็บเกี่ยวทรัพยากรต่างๆ ในป่าพรุในช่วงฤดูน้ำหลาก ตลอดจนการใช้เรือเพื่อเป็นพาหนะในการคมนาคมอีกด้วย โดยเรือในยุคนี้จะเป็นเรือที่ขุดจากต้นไม้ทั้งท่อนขึ้นเป็นลำเรือ ซึ่งในการทำเรือจะมีการช่วยกันหลายๆ คน โดยเฉพาะคนที่มีความรู้ด้านช่าง โดยจะทำการช่วยกัน “โกน” และขุดเจาะท่อนไม้ให้เป็นเรือ ซึ่งส่วนใหญ่จะนิยมใช้ไม้ตะเคียน เนื่องจากเป็นไม้ที่มีความคงทนและไม่ผุง่าย โดยใช้ระยะเวลาานหลายวันจนกระทั่งเป็นแรมเดือน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับขนาดของไม้ที่นำมาใช้ในการทำเรือ รวมทั้งอายุของไม้ด้วย หากเป็นไม้แก่หรือไม้ที่มีอายุนาน จะใช้ระยะเวลาในการทำเรื่อนานกว่าการใช้ไม้ที่มีอายุน้อย เนื่องจากเนื้อไม้จะแข็ง แต่เรือที่ขุดจากไม้แก่หรือไม้ที่มีอายุนานจะมีอายุการใช้งานได้ยาวนานกว่าเรือที่ขุดจากไม้ที่มีอายุน้อย

สำหรับวิธีการหาปลาของชาวบ้านในยุคนี้จะใช้วิธีการที่หลากหลายทั้งนี้ขึ้นอยู่กับช่วงฤดูกาลด้วย สำหรับวิธีการหาปลาของชาวบ้านในยุคนี้มีวิธีการดังต่อไปนี้

1. การจับปลาด้วยมือเปล่า หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “งมปลา” เป็นวิธีการหาปลาที่มีมาตั้งแต่อดีตและสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน เป็นวิธีที่ไม่ต้องใช้เครื่องมือใดๆ ในการหาปลา เพียงแต่อาศัยความสามารถและความชำนาญเท่านั้น วิธีการดังกล่าวจะใช้ในการหาปลาตามหนอง คลอง บึงที่มีปริมาณน้ำไม่มากนัก การจับปลาด้วยมือเปล่าผู้จับสามารถทำได้ทั้งแบบเดี่ยวและแบบกลุ่ม หากจับแบบกลุ่มเมื่อได้ปลามากก็จะมีก็นำปลาแบ่งกัน

อย่างไรก็ตามวิธีการจับปลาด้วยมือเปล่าหรือการงมปลาดังกล่าว ไม่นิยมใช้ตามแหล่งน้ำที่มีปลาปริมาณน้อย เนื่องจากจะจับได้ยาก และที่สำคัญการจับปลาด้วยวิธีนี้จะไม่นิยมใช้กับปลาตัวที่มีขนาดเล็กหรือปลาตัวเล็กตัวน้อย

2. การทงปลา เป็นวิธีการหาปลาที่ไม่นิยมใช้ในช่วงฤดูน้ำหลาก เนื่องจากกระแสน้ำจะมีความแรงทำให้ไม่สามารถที่จะทงปลาได้ สำหรับวิธีการดังกล่าวเป็นวิธีการหาปลาที่ต้องอาศัยเครื่องมือชนิดหนึ่ง นั่นก็คือ “เบ็ด” โดยใช้เบ็ดผูกกับคันเบ็ดแล้วเกี่ยวเหยื่อเพื่อล่อให้ปลามากินเพื่อปลาจะได้ติดเบ็ด โดยล่อทิ้งไว้แล้วค่อยมาดู หรือที่เรียกว่า “ทงเบ็ด” สำหรับการทงเบ็ดเป็นภูมิปัญญาอย่างหนึ่งของชาวบ้าน ซึ่งเป็นเครื่องมือประเภทแรกๆ ที่ใช้ในการจับปลา โดยมีการนำสายเบ็ดมาผูกติดกับคันเบ็ดที่ประดิษฐ์จากลำไม้ไผ่เล็กๆ หรือไม้ไผ่ผ่าซีก และจากต้นหญ้าราโพ ซึ่งมีอยู่ทั่วไปในพื้นที่พรุคลองค้อ มีขนาดความยาวประมาณ 2 เมตร หรือที่เรียกว่า “คันเบ็ด” ซึ่งมีทั้งคันตรงและคันงว (คันคู่) แล้วนำไปปักลงบนพื้นดิน โดยให้ตั้งทำมุมกับพื้นประมาณ 45 องศา ทั้งนี้เพื่อให้คันเบ็ดมีความยืดหยุ่น เมื่อปลามาติดเบ็ดจะได้ไม่หลุด สำหรับเหยื่อที่นำมาใช้ในการทงเบ็ดขึ้นอยู่กับชนิดของปลาที่ต้องการจะจับ เช่น หากเป็นปลาตุกกล้าพัน หรือปลาช่อน ก็

จะใช้เหยื่อจำพวกหอยโข่งสดและปลาเล็กปลาน้อย เป็นต้น และหากเป็นปลาดุก เหยื่อที่ใช้ก็จะเป็นตัวแมลงมั่วจอมปลวก และไส้เดือน เป็นต้น

3. การตกปลา สำหรับวิธีการดังกล่าวมีลักษณะบางอย่างที่คล้ายกับการทงปลา นั่นก็คือเป็นวิธีการที่ต้องใช้เบ็ดและเหยื่อเช่นเดียวกันกับการทงปลา เพียงแต่วิธีการและลักษณะบางอย่างแตกต่างออกไปเท่านั้น สำหรับการตกปลา หรือที่เรียกว่า “ตกเบ็ด” ลักษณะของคันเบ็ดจะยาวทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมที่ผู้ประดิษฐ์คันเบ็ดแต่ละคนจะเป็นผู้กำหนด คันเบ็ดส่วนใหญ่จะมาจากวัสดุที่มีอยู่ในพื้นที่เช่นเดียวกับการทำเบ็ดทง ส่วนใหญ่จะนิยมใช้กิ่งไม้ และไม้ไผ่ ในการทำเบ็ดตกปลา นอกจากนี้ยังมีการตกปลาไหล โดยใช้เบ็ดที่มีคันพลั่ว เพื่อให้สามารถหย่อนเบ็ดลงไปในรูที่ปลาไหลอาศัยอยู่ได้ในช่วงฤดูแล้ง หรือที่เรียกว่า “การยอนไหล” แต่อย่างไรก็ตามปัจจุบันการจับปลาไหลด้วยวิธีการดังกล่าวไม่ค่อยเป็นที่นิยมมากนัก

4. การดักไซหรือการจมนไซ เป็นวิธีการหาปลาที่ใช้ได้ตลอดทั้งปีไม่ว่าจะเป็นช่วงฤดูน้ำหลากหรือฤดูแล้ง และเป็นวิธีการที่นิยมใช้กันมากในพื้นที่พรุคลองค้อ สำหรับวิธีการดังกล่าวต้องอาศัยเครื่องมือชนิดหนึ่ง นั่นก็คือ “ไซ” โดยจะมีการวางไซไว้ตามซอกหรือริมตลิ่งคู คลอง หนอง บึง เพื่อให้ปลาเข้ามาอยู่ในไซ สำหรับไซนอกจากจะใช้ในการดักปลาแล้ว ยังเป็นเครื่องมือที่ใช้สำหรับดักเต่า ปูนา และปลาไหลอีกด้วย

ไซเป็นเครื่องมือที่ประดิษฐ์ขึ้นจากภูมิปัญญาของชาวบ้านในชุมชน ซึ่งประดิษฐ์โดยการนำไม้ไผ่มาผ่าออกเป็นขนาดเล็ก ๆ หรือที่เรียกว่า “ซี่” หลังจากนั้นนำมาสานเข้าด้วยกันแล้วผูกด้วยเชือกเถาว์ลย์ (ปัจจุบันมีการใช้ตาข่ายในล่อนแทน “ซี่” ไม้ไผ่) สำหรับไซจะมีองค์ประกอบบางอย่าง ซึ่งได้แก่ งามไซ และขนาดของไซที่เป็นตัวบ่งบอกถึงวัตถุประสงค์ของไซว่าจะใช้เพื่อการดักจับสัตว์น้ำประเภทใด เช่น ไซสำหรับดักปลาจะมีขนาดไม่ใหญ่มากนัก งามไซจะมี 2 ชั้นเพื่อป้องกันปลาที่เข้าไปในไซแล้วไม่ให้ออกจากไซได้ และไซสำหรับดักเต่าจะมีขนาดใหญ่ และงามไซจะมีรูสำหรับใช้เป็นทางเข้า โดยมีการนำเหยื่อซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นปลาที่ตายแล้วมาใช้เป็นเหยื่อล่อ ส่วนไซสำหรับดักปลาไหลจะมี 2 ชั้นเช่นเดียวกับไซดักปลาทั่วไป แต่งามของไซที่ทำด้วยตอกไม้ไผ่จะมีความละเอียดและประณีตมากกว่า และงามจะมีรูเล็ก ๆ โดยข้างนอกจะหุ้มด้วยใบจากอย่างมิดชิด อย่างไรก็ตามสำหรับไซดักปลาไหลในปัจจุบันได้เลิกใช้ไปแล้ว แต่ได้มีการนำล่อนมาใช้ในการดักปลาไหลแทน เมื่อประมาณปี 2535

5. การดักซั้ง เป็นวิธีการหาปลาโดยการดักทางเดินของปลา เพื่อให้ปลามาติดไซ สำหรับการดักซั้งในอดีตจะเป็นการดักโดยการใส่วัสดุที่เป็นไม้เล็ก ๆ แล้วนำมาสานด้วยเชือกเถาว์ลย์ให้เรียงต่อกันและให้มีความยาวมากพอที่จะกั้นทางเดินของปลาตามสายมาบหรือสายน้ำได้ สำหรับการดักซั้งจะไม่มีการวางซั้งติดหน้ากันและกัน การดักซั้งขนาดของปลาที่ไล่จะขึ้นอยู่กับ

ความถี่หรือความห่างของซั้งที่ใช้กันทางเดินของปลา และขึ้นอยู่กับความถี่ของไซที่นำมาใช้ปัก หลังจากที่ได้กันทางเดินของปลาโดยการวางซั้งแล้ว สำหรับวิธีการปักซั้งเป็นวิธีการที่นิยมใช้กันมากในช่วงฤดูน้ำหลากและในช่วงต้นฤดูฝน

แผนภาพ 2.4 “ซั้ง” ดักปลาในปัจจุบัน

นอกจากการจับปลาและสัตว์น้ำโดยวิธีการต่างๆ ดังกล่าวแล้วยังมีวิธีการจับปลาและสัตว์น้ำโดยวิธีอื่นๆ อีก เช่น การช้อนปลา การวิดปลา และการใช้โพงพาง เป็นต้น

ส่วนการจับกุ้งก้ามกรามชาวบ้านจะใช้วิธีการราวเบ็ด หรือที่เรียกว่า “ราวเบ็ดกุ้ง” โดยใช้ตาปูขนาดเล็กมาผู้ติดกับเชือกให้เป็นราว แล้วใช้เหยื่อซึ่งได้แก่ “เนื้อมะพร้าวแก่” เสียบไว้ที่ตาปู หลังจากนั้นก็จะใช้เรือเพื่อนำราวเบ็ดไปปล่อยลงในน้ำเพื่อให้กุ้งก้ามกรามมาติดเบ็ด โดยส่วนใหญ่ในการวางราวเบ็ดกุ้งก้ามกรามจะไปด้วยกัน 2 คน โดยคนหนึ่งจะนั่งท้ายเรือเพื่อทำหน้าที่พายเรือ ส่วนอีกคนหนึ่งจะนั่งหัวเรือเพื่อคอยปล่อยราวเบ็ด

สำหรับการหาปลาและสัตว์น้ำในพรุคลองค้องในขณะนี้ ทุกคนสามารถเข้าถึงแหล่งทรัพยากรได้อย่างเสรีไม่มีการหวงห้ามหรือกีดกันโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรประเภทนี้แต่อย่างใด จะมีก็เพียงแค่ “จระเข้พรุ” ซึ่งมีอยู่จำนวนมากในพื้นที่พรุคลองค้อง ซึ่งเป็นเงื่อนไขและข้อจำกัดอย่างหนึ่งในการเข้าถึงทรัพยากรดังกล่าว

การถอนกระจุค

กระจุคในพื้นที่พรุคลองค้องในยุคนี้มีปริมาณค่อนข้างน้อย เนื่องจากพื้นที่ป่าพรุส่วนใหญ่เป็นป่าดิบที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีลักษณะเป็นป่าเขียวและป่าดิบ ซึ่งธรรมชาติของคันกระจุคจะไม่ชอบลักษณะความเป็นป่าดิบแต่จะชอบขึ้นในบริเวณพื้นที่ๆ โลงเตียน ดังนั้นการใช้ประโยชน์จากกระจุคในพื้นที่พรุคลองค้องในยุคนี้จึงมีค่อนข้างน้อยมาก โดยชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนพรุคลองค้องจากทุกหมู่บ้านจะนำกระจุคมาจากพรุทำซ้างข้าม และพรุควนเค็ง ในเขตอำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นพรุบริเวณใกล้เคียงเพื่อนำมาใช้ในการทำผลิตภัณฑ์ต่างๆ เพื่อการใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะการสานเสื่อปูนอนและเสื่อปูนั่ง ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นงานของผู้หญิงเป็นหลัก ดังนั้นการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากกระจุคในพื้นที่พรุคลองค้องของชาวบ้านจากหมู่บ้านต่างๆ ในชุมชนพรุคลองค้องในช่วงระยะเวลาดังกล่าวจึงไม่มีความโดดเด่น

การผลิตอื่นๆ

การผลิตอื่นๆ ในพื้นที่ชุมชนพรุคลองค้องนอกจากที่กล่าวมาแล้ว พบว่าการผลิตที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งในขณะนั้น ได้แก่ การหาของป่า ซึ่งนอกชาวบ้านทั้งในชุมชนและนอกชุมชนจะใช้ประโยชน์จากป่าในเรื่องของไม้ในพรุแล้ว พบว่า ชาวบ้านยังพึ่งพาอาศัยของป่าที่มีอยู่ในพื้นที่ป่าพรุอีกด้วย โดยของป่าที่สำคัญๆ เช่น น้ำผึ้ง มดแดง เห็ด ผักและผลไม้ป่า ตลอดจนสัตว์ป่านานาชนิด สำหรับการเข้าไปหาของป่าและสัตว์ป่าของชาวบ้านในชุมชนจะมีการไปหาทั้งแบบเดี่ยวและแบบกลุ่ม ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นบทบาทหน้าที่ของผู้ชายเป็นหลัก สำหรับชาวบ้านจากนอกชุมชนโดยเฉพาะจากชะอวด หัวไทร และปากพนัง ส่วนใหญ่จะเข้ามาหาของป่าควบคู่กับการเข้ามาตัดไม้ สำหรับผลผลิตที่ได้จากการหาของป่าส่วนใหญ่จะนำไปบริโภคภายในครัวเรือน หรือเพื่อเลี้ยงตนเอง (Self Supporting) เป็นหลัก มิใช่เพื่อการจำหน่ายแต่อย่างใด

สำหรับของป่าและสัตว์ป่าในป่าพรุคลองค้องขณะนั้นมีความอุดมสมบูรณ์มาก เนื่องจากสภาพป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์เป็นป่าเขียว มีพืชพรรณนานาชนิดและมีลักษณะเป็นป่าดิบ มีสัตว์ป่านานาชนิดอาศัยอยู่มากมาย แต่หลังจากเกิดพายุใหญ่พัดถล่มพื้นที่พรุคลองค้อง เมื่อปีประมาณ พ.ศ. 2485 ได้ส่งผลให้ของป่านานาชนิดตลอดจนสัตว์ป่าจำนวนมากได้รับความเสียหายและลดปริมาณลงจำนวนมาก

นอกจากนี้การผลิตอื่นๆ ในพื้นที่ชุมชนพรุคลองค้องยังมีการเลี้ยงสัตว์ เช่น วัว ไก่ และการปลูกผัก เป็นต้น โดยการผลิตดังกล่าวเป็นการผลิตเพื่อบริโภคภายในครัวเรือนเป็นหลัก และไม่มีความโดดเด่นเมื่อเทียบกับการผลิตอื่นๆ

โดยสรุปสำหรับการผลิตในยุคนี้เป็นการผลิตที่หลากหลาย โดยส่วนใหญ่ในแต่ละครัวเรือนจะไม่ผลิตเชิงเดี่ยว แต่จะผลิตหลายอย่างควบคู่กันไป ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการผลิตที่อิงอยู่กับฐานทรัพยากร ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรที่ดิน ป่าไม้ ของป่า ตลอดจนสัตว์ป่าและสัตว์น้ำนานาชนิด โดยส่วนใหญ่จะเป็นฐานทรัพยากรป่าพรุซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์อย่างมาก โดยการผลิตในยุคนี้จะเป็นการผลิตแบบดั้งเดิมที่ใช้แรงงานคนและสัตว์เป็นหลัก และจะมีการช่วยเหลือแรงงานซึ่งกันและกันภายในครัวเรือน ตลอดจนช่วยเหลือแรงงานกันภายในชุมชน นอกจากนี้ยังมีการจัดแบ่งแรงงานกันชัดเจนในกิจกรรมการผลิตบางประเภท เช่น การตัดไม้ จะเป็นบทบาทและหน้าที่ของผู้ชาย โดยในการเข้าไปตัดไม้ในแต่ละครั้งในป่าพรุจะเป็นแรงงานผู้ชายจะไม่มีแรงงานผู้หญิงไม่ว่าจะเป็นการตัดไม้ของชาวบ้านจากในชุมชนหรือนอกชุมชน ทั้งนี้เนื่องจากการตัดไม้เป็นงานหนักจึงไม่เหมาะกับผู้หญิง

สำหรับการผลิตในยุคนี้จะเป็นการผลิตที่เน้นการบริโภคภายในครัวเรือนมากกว่าการผลิตเพื่อการจำหน่ายหรือเพื่อการผลิตในเชิงธุรกิจ และจะมีการแลกเปลี่ยนผลผลิตซึ่งกันและกันระหว่างชุมชน ทั้งการแลกเปลี่ยนผลผลิตที่ไม่สามารถผลิตขึ้นเองได้ภายในชุมชน ตลอดจนการแลกเปลี่ยนผลผลิตที่สามารถผลิตขึ้นเองได้ภายในชุมชนแต่ก็ยังมีการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน ซึ่งการแลกเปลี่ยนในลักษณะนี้จะเป็นการแลกเปลี่ยนในรูป “ของฝาก” ซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนที่อยู่บนฐานของความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันมากกว่าการแลกเปลี่ยนเพราะขาดแคลนผลผลิต ซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนต่างตอบแทน (Reciprocity) แต่อย่างไรก็ตามสำหรับการผลิตในเชิงธุรกิจก็ได้เริ่มเกิดขึ้นและขยายตัวอย่างมากในช่วงที่มีการสัมปทานเผ่าถ่านเกิดขึ้นในพื้นที่พรุคลองค้อ โดยส่วนใหญ่ผู้ที่ไปเป็นพ่อค้าแม่ค้ามักจะเป็นคนจีนที่มาจากภายนอกชุมชนไม่ว่าจะเป็นจากปากพนังหรือชะอวด

ยุคที่ 2 ยุคการผลิตท่ามกลางการลดลงของทรัพยากร (พ.ศ. 2505 – 2530)

หลังจากเกิดพายุพัดถล่มพื้นที่พรุคลองค้อเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2485 และหลังการให้สัมปทานเผ่าถ่าน ประกอบกับการเข้ามาใช้ประโยชน์และการหักร้างถางป่าเพื่อจับจองพื้นที่ทำกินของชาวบ้านอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้สภาพป่าพรุบางส่วนเริ่มเสื่อมโทรมลงบ้าง แต่ก็ยังคงหลงเหลือ “ป่าเขียว” ที่มีความอุดมสมบูรณ์อยู่ค่อนข้างมาก และต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2505 ได้เกิดเหตุการณ์วาตภัยครั้งใหญ่ขึ้น หรือที่เรียกว่า “วาตภัยแหลมตะลุมพุก” โดยพายุไต้ฝุ่นโซนร้อนที่ชื่อ “แฮเรียต” ได้พัดผ่านภาคใต้ ส่งผลให้พื้นที่พรุคลองค้อได้รับความเสียหายเป็นบริเวณกว้าง โดยเฉพาะไม้โค่นล้มและตายจำนวนมาก ซึ่งได้ดึงดูดให้ชาวบ้านทั้งใกล้และไกลเข้าไปขนถ่านเลียงไม้ไปใช้ประโยชน์ ตลอดจนนำไปสร้างที่อยู่อาศัยใหม่ โดยเฉพาะชาวบ้านจากปากพนังที่บ้านเรือนได้รับความเสียหายจากเหตุการณ์วาตภัยแหลมตะลุมพุกดังกล่าว นอกจากนี้เหตุการณ์ดังกล่าวยังส่งผลให้

การเข้ามาจับจองพื้นที่ทำกินของกลุ่มคนจากพื้นที่ต่างๆ สามารถจับจองพื้นที่ทำกินได้สะดวกมากยิ่งขึ้นอีกด้วย ประกอบกับในปีรุ่งขึ้นได้เกิดภาวะแห้งแล้งฝนทิ้งช่วง ได้ส่งผลให้เกิดเหตุการณ์ไฟไหม้ครั้งใหญ่ขึ้นในพื้นที่พรุคลองค้อในลักษณะ “ไฟกินคุด” โดยไฟได้ติดลุกลามอยู่ใต้พื้นล่างป่าพรุเป็นพื้นที่กว้างรวมระยะเวลานานกว่า 3 เดือน โดยเฉพาะบริเวณที่ไม่มีน้ำท่วมขัง ส่งผลให้ปริมาณไม้ในพื้นที่พรุคลองค้อลดปริมาณลงจำนวนมาก โดยเฉพาะพันธุ์ไม้ดั้งเดิมและเริ่มขึ้นแทนด้วยต้นเสม็ดขาว ซึ่งเป็นเหตุให้พื้นที่ป่าพรุเสียสมดุลทางธรรมชาติและเสื่อมโทรมลงเป็นบริเวณกว้าง ความหลากหลายของพันธุ์ไม้ดั้งเดิมเริ่มมีปริมาณลดลง ส่งผลให้ทั้งสัตว์บกและสัตว์น้ำบางชนิดลดปริมาณลงอย่างรวดเร็ว และบางชนิดได้สูญพันธุ์ไปในที่สุด เช่น เสือ กวาง นกเงือก ปลาตุ๊กลำพัน ปลาตุ๊กดำ และปลาอีเต็ง เป็นต้น

นอกจากความอุดมสมบูรณ์ของป่าเขียวที่ลดลงแล้ว ระบบนิเวศบริเวณป่าพรุคลองค้อยังเกิดการเปลี่ยนแปลงอีกด้วย โดยพื้นที่ป่าพรุที่ถูกไฟไหม้พันธุ์ไม้ดั้งเดิมเริ่มลดลง มีไม้เสม็ดขึ้นมาแทนที่ สภาพดินพรุมีการเปลี่ยนแปลง จากเดิมเป็นดินโคลนตมที่มีความลึก หรือที่เรียกว่า “ดินยล” ต่อมาเมื่อดินเริ่มมีการยุบตัวแน่นเป็นดินแข็งขึ้นและมีวัชพืชขึ้นปกคลุม ในขณะเดียวกันเหตุการณ์ไฟไหม้ป่าพรุยังทำให้เกิดน้ำเปรี้ยวในบางพื้นที่ โดยน้ำเปรี้ยวที่แช่ขังในป่าพรุเมื่อไม่มีการระบายหรือชะล้างออกไปสู่แหล่งน้ำอื่น ได้ส่งผลให้เกิดปัญหาดินเปรี้ยวตามมา ดังนั้นชาวบ้านที่เข้ามาจับจองพื้นที่ขอบพรุเพื่อทำนาและปลูกพืชชนิดต่างๆ ล้วนแล้วแต่ได้รับผลกระทบทั้งสิ้น

บทบาทของรัฐมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการกำหนดการเปลี่ยนแปลงสภาพป่าพรุตลอดจนวิถีชุมชนพรุคลองค้อ เนื่องจากรัฐได้เข้ามาในพื้นที่พรุคลองค้อ โดยกำหนดให้ชาวบ้านจับจองและแสดงสิทธิในที่ดิน เมื่อประมาณช่วงทศวรรษที่ 2490 จึงส่งผลให้ที่ดินในพื้นที่ป่าพรุบางส่วนเริ่มมีเจ้าของถูกต้องตามกฎหมาย ชาวบ้านจึงสามารถแสดงสิทธิเหนือที่ดินทำกินของตนเองได้ เพราะชาวบ้านมีสิทธิการครอบครองที่ดินที่ถูกต้องตามเอกสารสิทธิ ดังนั้นการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าพรุและที่ดินในพื้นที่พรุคลองค้อของชาวบ้านในชุมชนรายรอบและชุมชนห่างไกลออกไป เริ่มมีข้อจำกัดทั้งในด้านพื้นที่และปริมาณของทรัพยากร ต่อมาหน่วยงานภาครัฐได้เข้ามาส่งเสริมและพัฒนาพื้นที่พรุคลองค้ออย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะการส่งเสริมด้านโครงสร้างพื้นฐาน (Infra-structure) ทั้งในด้านการศึกษา การคมนาคม สาธารณสุข และคุณภาพชีวิตของชาวบ้าน จนกระทั่งปี พ.ศ. 2517 ทางรัฐได้ประกาศให้พื้นที่ป่าพรุคลองค้อบางส่วน เป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ตามกฎกระทรวง 646 ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ที่ยังไม่มีการครอบครองและพื้นที่ที่ชาวบ้านเข้ามาจับจอง รวมเนื้อที่ทั้งหมดประมาณ 29,949 ไร่ การประกาศให้เป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติในครั้งนี้ เท่ากับเป็นการขีดเส้นแบ่งพรหมแดน (Border) การถือครองที่ดินของรัฐ (State Ownership) รัฐจึงมีสิทธิในการจัดการและควบคุมทรัพยากรต่างๆ ในพื้นที่ (Space) หรือ

พรหมแดนดังกล่าว ส่งผลให้การเข้าถึงทรัพยากรในพื้นที่พรุคลองของชาวบ้านเริ่มมีข้อจำกัดเกิดขึ้น เนื่องจากชาวบ้านที่ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในป่าพรุไม่สามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรได้อย่างเสรีเหมือนเช่นเมื่อก่อน จากประเด็นดังกล่าวได้ก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านที่อาศัยทรัพยากรโดยเฉพาะทรัพยากรไม้ในพื้นที่พรุคลองค้องกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้เกิดขึ้น ทำให้ปริมาณการตัดไม้ของชาวบ้านเบาบางลง ส่งผลให้สภาพป่าพรุคลองค้องบางส่วนเริ่มฟื้นตัว ถึงแม้จะมีไม้เสม็ดเป็นไม้หลักขึ้นอยู่เป็นส่วนใหญ่ก็ตาม แต่อย่างน้อยก็เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์บกและสัตว์น้ำที่ยังคงหลงเหลืออยู่ และในปี พ.ศ. 2518 ได้มีการนำหลักเขตมาปักเพื่อเป็นแนวเขตแดน (Territory) พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ปรากฏว่าการนำหลักเขตมาปักหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมิได้ปักเอง แต่ได้จ้างชาวบ้านในพื้นที่เป็นคนปัก ผลปรากฏว่าชาวบ้านที่รับจ้างปักหลักเขตจะปักหลักเขตแต่เฉพาะในบริเวณพื้นที่ที่โล่งและเตียน ไม่ได้ลงไปปักในบริเวณที่อยู่ลึกเข้าไปในพรุ ส่งผลให้มีปัญหาเกิดขึ้นตามมาภายหลังโดยเฉพาะในบริเวณพื้นที่ที่หมู่ที่ 6 บ้านดอนยาง ตำบลสวนหลวง นั่นก็คือปัญหาความไม่ชัดเจนระหว่างเขตแดนพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติกับพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน

นอกจากนี้ภัยธรรมชาติอีกประการหนึ่งที่มีส่วนสำคัญทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศป่าพรุและส่งผลกระทบต่อชาวบ้านที่เข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าพรุในลักษณะต่างๆ กัน นั่นก็คือเหตุการณ์ “น้ำท่วม” ในพื้นที่พรุคลองค้อง โดยในช่วงปี พ.ศ. 2505 – 2530 เป็นช่วงที่เกิดภาวะอุทกภัยในพื้นที่อย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปี พ.ศ. 2518 เกิดน้ำท่วมครั้งใหญ่ และเป็นปีที่น้ำท่วมสูงสุดในพื้นที่พรุคลองค้อง โดยท่วมติดต่อกันเป็นเวลานาน ซึ่งเหตุการณ์ดังกล่าวได้ทำลายทรัพย์สินของชาวบ้านและทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่พรุคลองค้องอย่างมากมาย ทำให้พื้นที่นาและพื้นที่ทำการเกษตรของชาวบ้าน ซึ่งเป็นพื้นที่ขอบพรุได้รับความเสียหาย เกิดภาวะยากลำบาก ส่งผลให้ชาวบ้านบางส่วนเลิกทำนา และหันไปประกอบอาชีพหาปลาในพื้นที่พรุมากขึ้นด้วยวิธีการต่างๆ เช่น การขุดบ่อล่อปลา เป็นต้น ตลอดจนการตัดไม้ที่มีอยู่ในพรุรวมทั้งป่าเขียวไม่ว่าจะเป็นพันธุ์ไม้ดั้งเดิมหรือไม้เสม็ดที่เพิ่งออกมาแทนพันธุ์ไม้ดั้งเดิมซึ่งมีทั้งการลักลอบตัดและตัดอย่างถูกต้องตามกฎหมาย

นอกจากนี้ชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้องยังหันไปหาทางออกให้กับตัวเองโดยการอพยพย้ายถิ่นออกนอกพื้นที่ โดยพบว่า หลังจากเกิดเหตุการณ์น้ำท่วมในปี พ.ศ. 2518 ชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้องส่วนหนึ่งได้อพยพไปอยู่ยังที่นิคมสร้างตนเองควนกาหลง จังหวัดสตูล โดยอพยพไปแบบยกครอบครัว และบางส่วนได้เดินทางเข้ากรุงเทพฯ เพื่อไปทำงานรับจ้าง โดยเฉพาะแรงงานวัยหนุ่มสาว และหลังจากนั้นต่อมาก็ยังคงมีการอพยพย้ายออกนอกพื้นที่อย่างต่อเนื่อง

อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าในช่วงระยะเวลาดังกล่าวจะเกิดเหตุการณ์ต่างๆ ที่ส่งผลต่อการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพหุมากมายน แต่ปรากฏว่าการผลิตแบบเดิมๆ ในยุคที่ผ่านมาของชาวบ้านก็ยังคงมีการผลิตสืบทอดมาอย่างต่อเนื่อง แม้จะมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบและวิธีการผลิตบางอย่างไปบ้าง แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นก็เพื่อให้สอดคล้องกับกระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตามกาลเวลา และนอกจากการผลิตที่ยังคงสืบทอดมาอย่างต่อเนื่อง ยังคงมีการผลิตรูปแบบใหม่เกิดขึ้นอีกด้วย โดยมีรายละเอียดของการผลิตที่สำคัญๆ ดังต่อไปนี้

การผลิตที่ยังคงสืบทอดต่อเนื่อง

การผลิตในชุมชนพหุคลองค็องที่ยังคงผลิตสืบทอดต่อเนื่องมาจากยุคที่ผ่านมาที่เด่นชัด ได้แก่ การตัดไม้ การทำนา การหาของป่า การจับสัตว์น้ำ การเลี้ยงสัตว์ และการปลูกผักเป็นต้น สำหรับการผลิตดังกล่าวถึงแม้จะเป็นการผลิตที่สืบทอดต่อเนื่องมาจากยุคก่อน แต่ก็มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบและวิธีการบางอย่างที่มีการปรับเปลี่ยนหรือเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยและกระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ซึ่งมีรายละเอียดของการผลิตที่สำคัญดังต่อไปนี้

การตัดไม้

ในยุคนี้ไม้ที่มีอยู่ในพื้นที่พหุคลองค็องเริ่มลดปริมาณและชนิดลงอย่างเห็นได้ชัดโดยเฉพาะในช่วงปลายๆ ยุค ตลอดจนความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นสัตว์ป่า และสัตว์น้ำ เริ่มลดปริมาณลงเช่นเดียวกัน ด้วยเหตุผลและเงื่อนไขหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นเงื่อนไขที่เกิดจากการกระทำของมนุษย์ หรือเงื่อนไขที่เกิดจากธรรมชาติ เช่น วัชภัย น้ำท่วม และไฟป่า เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตามถึงแม้ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรต่างๆ จะลดลงจากเดิม แต่บางบริเวณของพื้นที่พหุคลองค็องก็ยังคงความอุดมสมบูรณ์ของความเป็นป่าเขียวอยู่ โดยเฉพาะในช่วงต้นๆ ยุค จากการที่ความเป็นป่าเขียวยังคงดำรงอยู่ในระดับหนึ่ง ตลอดจนความจำเป็นในการใช้ไม้ของชาวบ้านทั้งในชุมชนและนอกชุมชนที่ยังคงมีอยู่เช่นกัน ได้ส่งผลให้การตัดไม้ในพื้นที่พหุคลองค็องยังคงมีอยู่อย่างต่อเนื่องโดยเฉพาะในช่วงต้นๆ ยุค โดยการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรไม้ในพื้นที่พหุก็ยังคงคล้ายคลึงกับยุคก่อน จวบจนกระทั่งปี พ.ศ.2517 ได้มีการประกาศให้พื้นที่พหุคลองค็องบางส่วนเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ครอบคลุมพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 29,949 ไร่ หลังจากการประกาศให้พื้นที่บางส่วนของพหุคลองค็องเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ การเข้าถึงทรัพยากรไม้ในพื้นที่พหุคลองค็องก็ยังคงเหมือนเดิม ชาวบ้านยังคงตัดไม้ทั้งในพื้นที่ส่วนบุคคล และพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติได้อย่างเสรี ทั้งนี้เนื่องจากพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติขณะนั้นการตรวจตราของเจ้าหน้าที่ทางการยังไม่เข้มงวดเท่ากับในปัจจุบัน ด้วยเหตุผลหลายๆ ประการ โดยเฉพาะปัญหาด้านการคมนาคม จึงส่งผลให้การเข้ามาของเจ้าหน้าที่ทางการที่เกี่ยวข้องเป็นไปอย่างลำบาก

ชาวบ้านจึงลักลอบตัดไม้ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติได้ จวบจนกระทั่งปริมาณไม้ในพื้นที่พรุคลองค็องเริ่มลดประมาณลงและเสื่อมโทรมในบางพื้นที่ เจ้าหน้าที่ทางการที่เกี่ยวข้องจึงได้เริ่มเข้มงวดและกวัดขั่นมากขึ้น และจากการที่ปริมาณไม้ลดลงได้ส่งผลต่อการเข้าถึงทรัพยากรไม้ในพื้นที่ส่วนบุคคล นั่นก็คือ ปัจเจกชนที่เป็นเจ้าของพื้นที่ที่มีไม้ขึ้นอยู่เริ่มมีการหวงห้ามและกีดกันการเข้าถึงทรัพยากรไม้ของชาวบ้านทั้งในและนอกชุมชน ด้วยเหตุนี้การเข้าถึงทรัพยากรไม้ของชาวบ้านจากแหล่งนอกชุมชนจึงค่อยๆ ลดลงและหมดไปในที่สุด ประกอบกับการเข้ามาของโครงการพัฒนาต่างๆ ของรัฐ โดยเฉพาะการสร้างเขื่อนหรือประตุน้ำของลำคลองหรือสายน้ำต่างๆ ส่งผลให้ชาวบ้านจากภายนอกชุมชนไม่สามารถล่ำเลียงไม้โดยการผูกเป็นแพแล้วนำล่องไปตามกระแสน้ำได้เหมือนเช่นในอดีตที่ผ่านมา

นอกจากนี้ผลสืบเนื่องตามมามีอีกประการหนึ่งหลังจากการประกาศให้พื้นที่พรุคลองค็องบางส่วนเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ นั่นก็คือ ปัญหาความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐกับชาวบ้านที่อาศัยฐานทรัพยากรป่าพรุในการดำรงชีพ โดยเฉพาะทรัพยากรไม้ ตลอดจนความขัดแย้งเกี่ยวกับการครอบครองที่ดินที่มีความทับซ้อนกันอยู่ เนื่องจากการประกาศให้เป็นเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติดังกล่าวบางบริเวณได้ทับซ้อนพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน จึงส่งผลให้เกิดปัญหาความขัดแย้งสืบเนื่องต่อมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

การทำนา

การทำนาของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค็องในช่วงต้นยุค ยังคงสามารถทำได้ผลผลิตดี โดยพันธุ์ข้าวที่ปลูกก็ยังคงเป็นข้าวพันธุ์พื้นเมือง ประเภท “ข้าวหนัก” เช่น ข้าวสิริก ข้าวลูกลาย ข้าวลูกดำ และข้าวลายหมาก เป็นต้น โดยในช่วงต้นๆ ยุค ระบบการผลิตข้าวยังคงเป็นแบบเดิมๆ เช่นเดียวกับในยุคแรก แต่ต่อมาเมื่อประมาณกลางๆ ยุค ระบบการผลิตข้าวเริ่มเปลี่ยนไป และพบเขาลงเช่นเดียวกับการผลิตข้าวในแถบพื้นที่อื่นๆ ของลุ่มน้ำปากพนัง ซึ่งสาเหตุสำคัญที่ทำให้การผลิตข้าวในแถบพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังพบเขาลงเนื่องจากสาเหตุหลายประการไม่ว่าจะเป็นสาเหตุมาจากการที่ราคาข้าวในตลาดโลกตกต่ำ ในปี พ.ศ. 2514 อีกทั้งต่อมาเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2515-2516 ข้าวจากภาคกลางได้เริ่มลงมาตีตลาดข้าวในภาคใต้ ทำให้รสนิยมข้าวของคนได้เปลี่ยนไป โดยหันไปบริโภคข้าวภาคกลางแทน ทั้งนี้เนื่องจากข้าวจากภาคกลางมีเมล็ดยาวไม่หักสีขาว และที่สำคัญคือมีความเหนียวและนุ่มกว่าข้าวพื้นเมืองที่ปลูกอยู่ทั่วไปในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง รวมทั้งพื้นที่พรุคลองค็อง ประกอบกับในช่วงปี พ.ศ. 2519-2523 รัฐบาลคณะปฏิวัติจอมพลถนอม กิตติขจร และจอมพลประภาส จารุเสถียร ได้ประกาศเข้มงวดการขนข้าวอีกครั้งหนึ่งในภาคใต้ด้วยนโยบายปราบคอมมิวนิสต์ ส่งผลให้ตลาดข้าวในภาคใต้โดยเฉพาะในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเริ่มพบ

เขา ส่วนการผลิตข้าวในพื้นที่พรุคลองค้องเองก็ได้รับผลกระทบจากสาเหตุดังกล่าวบ้างแต่ไม่มากนัก ซึ่งแตกต่างกับในแถบพื้นที่อื่นๆ ของลุ่มน้ำปากพนัง เนื่องจากการผลิตข้าวในพื้นที่พรุคลองค้องไม่ใช่เป็นการผลิตเพื่อจำหน่ายแต่เป็นการผลิตเพื่อบริโภคภายในครัวเรือนเป็นหลัก ส่วนสาเหตุสำคัญที่ทำให้การผลิตข้าวในพื้นที่พรุคลองค้องซบเซาลง นั่นก็คือ ภัยธรรมชาติ โดยเฉพาะเหตุการณ์น้ำท่วมเมื่อปี พ.ศ.2518 ได้ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านส่วนใหญ่ที่ประกอบอาชีพทำนาเป็นอย่างมาก ชาวนาบางคนเลิกอาชีพทำนาและหันไปประกอบอาชีพอื่นเพื่อทดแทนรายได้ แต่ในขณะที่ชาวนาบางคนก็ยังคงยึดอาชีพทำนา โดยพยายามปรับเปลี่ยนรูปแบบและวิธีการผลิตตามกระแสการเปลี่ยนแปลงที่ไหลบ่าเข้ามาในขณะนั้น โดยเฉพาะการใช้ “ปุ๋ยเคมี” ซึ่งเริ่มมีชาวบ้านบางคนนำมาใช้ในกระบวนการเพาะปลูกแต่ก็ยังไม่เป็นที่แพร่หลายมากนักในพื้นที่พรุคลองค้อง โดยมีการใช้ในเฉพาะบางพื้นที่เท่านั้น ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการเข้ามาโดยการส่งเสริมของหน่วยงานภาครัฐ แต่อย่างไรก็ตามการทำนาของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้องก็ยังคงประสบกับปัญหาต่างๆ อย่างต่อเนื่อง

นอกจากนี้กระบวนการผลิตข้าวอีกอย่างหนึ่งที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างเห็นได้ชัด นั่นก็คือการแปรรูปข้าวเปลือกเป็นข้าวสาร เมื่อก่อนการแปรรูปข้าวเปลือกเป็นข้าวสารในพื้นที่พรุคลองค้องชาวบ้านจะใช้ครกตำข้าว และครกสีมือ แต่ต่อมาวิธีการดังกล่าวเริ่มหายไป และได้เปลี่ยนมาเป็นการสีข้าวโดย “โรงสี” แทน โดยชาวบ้านในยุคนี้จะนำข้าวเปลือกฝากมากับเรือเพื่อนำไปส่งยังโรงสีข้าวที่อำเภอชะอวด ซึ่งเป็นโรงสีข้าวที่ตั้งอยู่ในชุมชนบริเวณใกล้เคียง นอกจากนี้ก็มีโรงสีข้าวที่ตำบลกระแสด อำเภอยะวดีใหญ่ ซึ่งเป็นโรงสีข้าวอีกโรงหนึ่งที่ชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้องนิยมนำข้าวเปลือกไปสี อย่างไรก็ตามสำหรับการผลิตข้าวของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้องในยุคนี้ยังคงเป็นการผลิตเพื่อบริโภคภายในครัวเรือนเป็นหลัก

การหาปลาและสัตว์น้ำ

การหาปลาและสัตว์น้ำในยุคนี้ โดยเฉพาะกุ้งก้ามกราม พบว่า เริ่มเป็นที่ต้องการของตลาดโดยมีพ่อค้าแม่ค้าคนจีนจากชะอวดเข้ามารับซื้อถึงในพื้นที่ และเริ่มมีการใช้กลวิธีการโกงน้ำหนักในการซื้อขายสินค้าเกิดขึ้น โดยพ่อค้าแม่ค้าจะมีการโกงน้ำหนักตราซัง ในขณะที่ชาวบ้านเองก็มีวิธีการโกงน้ำหนักสินค้าเช่นกัน โดยการใส่ตาปูขนาดเล็กเข้าไปในก้ามกุ้งทั้ง 2 ก้าม เพื่อให้กุ้งก้ามกรามมีน้ำหนักเพิ่มขึ้น ดังคำบอกเล่าของชาวบ้านคนหนึ่งที่เราได้ฟังว่า “แม่ค้าคนจีนจากชะอวดโกงตาซัง ตอนนั้นใช้ตาซังแบบลูกตุ้มถ่วง เรากำเอาคัน ใส่ตาปูไปในก้ามกุ้งทั้ง 2 ก้ามเพื่อให้กุ้งมันหนัก” ต่อมาได้มีพ่อค้ารายย่อยซึ่งเป็นชาวบ้านในชุมชนเกิดขึ้น เช่นกรณีนายเชย นาพนัง ชาวบ้านหมู่ที่ 5 บ้านเนินธัมมัง ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว เป็นผู้คอยรับซื้อกุ้งก้ามกรามจากชาวบ้าน

แล้วนำไปขายยังตลาดชะอวด ซึ่งเป็นตลาดสินค้าที่สำคัญและขึ้นชื่อในขณะนั้น เพื่อตัดวงจรพ่อค้าคนกลางที่มาจากภายนอกชุมชน

อย่างไรก็ตามสำหรับวิธีการจับสัตว์น้ำในยุคนี้มีวิธีการบางอย่างเพิ่มขึ้นจากยุคก่อนดังต่อไปนี้

1. การดักอวนหรือกัก เป็นวิธีการจับปลาอีกวิธีการหนึ่งที่ปิดกั้นหรือขวางทางเดินของปลา โดยจะมีการวางอวนหรือกักในแนวตัดกับทิศทางการไหลของกระแสน้ำ แล้วปลาวะยมาติดช่องตาของอวนหรือกักเอง สำหรับการวางกักในพื้นที่ป่าพรุจะนิยมวางในช่วงฤดูน้ำหลาก

2. การยกยอ เป็นวิธีการหาปลาที่ต้องอาศัยเครื่องมือชนิดหนึ่ง ซึ่งได้แก่ “ยอ” ซึ่งมีลักษณะเป็นตาข่ายสี่เหลี่ยมตาถี่ โดยใช้เชือกผูกตรงมุมตาข่ายทั้ง 4 มุมกับไม้ หรือที่เรียกว่า “ไม้ยอ” แล้วรวบไม้หรือนิ้วยอไว้ตรงกลาง หลังจากนั้นผูกด้วยไม้ที่มีความยาวพอประมาณ เพื่อใช้สำหรับเป็นด้ามจับในขณะยกยอ หรือที่เรียกว่า “คันยอ” ไม้ที่นำมาใช้ทำคันยอส่วนใหญ่จะเป็นไม้เสม็ด ซึ่งเป็นไม้ที่มีอยู่ทั่วไปในพื้นที่พรุคลองค้อ นอกจากนี้น้ำขนาดของไม้ที่นำมาทำด้ามจับเพื่อยกยอจะต้องมีขนาดเหมาะสมกับขนาดของตาข่ายที่นำมาทำเป็นยอ

การยกยอขนาดของปลาที่ได้จะขึ้นอยู่กับความห่างและความถี่ของตาข่าย ปัจจุบันการจับปลาด้วยวิธีการดังกล่าวมิให้เห็นอยู่ทั่วไปในพื้นที่พรุคลองค้อ โดยเฉพาะตามเส้นทางน้ำในช่วงฤดูน้ำหลาก “ยอ” จัดเป็นภูมิปัญญาอย่างหนึ่งของชาวบ้านในชุมชนป่าพรุคลองค้อที่ทำมาหากินกับการจับปลา ซึ่งขนาดของยอจะมีหลายขนาดด้วยกันตั้งแต่ขนาดเล็กจนถึงขนาดใหญ่

การหาของป่า

การหาของป่าเป็นการผลิตที่ยังคงสืบทอดต่อเนื่องมาจากยุคก่อน ซึ่งของป่าที่สำคัญในยุคนี้ ได้แก่ น้ำผึ้ง จากการพูดคุยและสัมภาษณ์ชาวบ้านพบว่าผึ้งที่มีอยู่ตามธรรมชาติในพื้นที่พรุคลองค้อมีอยู่ด้วยกันประมาณ 5 ชนิด ได้แก่ ผึ้งคอกวาง ผึ้งนอกว้าว ผึ้งหูช้าง ผึ้งงูเหลือม และผึ้งแมงวัน สำหรับผึ้งชนิดต่างๆ ดังกล่าวมีการเรียกชื่อตามลักษณะของตัวผึ้งและตามลักษณะของการทำรัง ตลอดจนขนาดของรังผึ้ง ซึ่งมีรายละเอียดการเรียกชื่อผึ้งแต่ละชนิดดังต่อไปนี้

1. ผึ้งคอกวาง เป็นผึ้งหลวงชนิดหนึ่ง ลักษณะของรังคล้ายกับส่วนของคอกวางถึงส่วนหัวของคอกวาง จึงเรียกผึ้งชนิดนี้ว่า “ผึ้งคอกวาง”
2. ผึ้งนอกว้าวเป็นผึ้งหลวง เช่นเดียวกับผึ้งคอกวาง แต่ขนาดของรังจะมีขนาดเล็กกว่ารังของผึ้งคอกวาง โดยมีลักษณะของรังคล้ายกับนอกของว้าวหรือโค จึงเรียกว่า “ผึ้งนอกว้าว”

3. ผึ้งหูช้าง เป็นผึ้งหลวงเช่นเดียวกับผึ้งคอกวางและผึ้งหนอกว้าว แต่ตัวมีขนาดใหญ่กว่า ลักษณะการทำรังคล้ายๆ กับหูช้าง จึงเรียกว่า “ผึ้งหูช้าง” แต่ขนาดของการทำรังจะมีขนาดใหญ่กว่าหูช้างมากพอสมควร
4. ผึ้งงูเหลือม เป็นผึ้งหลวงที่มีขนาดตัวใหญ่ และขนาดของรังก็จะมีขนาดใหญ่เช่นเดียวกัน รังของผึ้งงูเหลือมจะใหญ่กว่ารังของผึ้งชนิดอื่นๆ โดยรังผึ้งงูเหลือมจะมีลักษณะการทำรังยาวไปตามกิ่งไม้ คล้ายๆ งู จึงเรียกผึ้งชนิดนี้ว่า “ผึ้งงูเหลือม”
5. ผึ้งแมลงวัน เป็นผึ้งขนาดเล็ก มีลักษณะคล้ายๆ กับแมลงวัน จึงเรียกชื่อผึ้งชนิดนี้ว่า “ผึ้งแมลงวัน”

การหาผึ้งหรือการตีผึ้งของชาวบ้านในพื้นที่พรุคลองค้อจะเริ่มขึ้นประมาณช่วงต้นฤดูฝน คือตั้งแต่ประมาณเดือนมิถุนายน-ตุลาคมของทุกๆ ปี เนื่องจากเป็นช่วงที่ดอกไม้ในป่าพรุออกดอก และเป็นช่วงฤดูกาลที่ผึ้งหลวงอพยพมาทำรังในพื้นที่ป่าพรุ สำหรับการหาผึ้งหรือการตีผึ้งในยุคนี้นิยมหารวมกันเป็นกลุ่มหลาย ๆ คนโดยออกหาพร้อม ๆ กัน หรือที่เรียกตามภาษาการหาผึ้งว่า “ตีป่าหาผึ้ง” นั่นก็คือเมื่อพบรังผึ้งที่สามารถจะตีได้ คือมีน้ำผึ้งปริมาณมากพอหรือที่เรียกว่า “ผึ้งแก่” กลุ่มผู้หาผึ้งก็จะช่วยกันทำ “คบควั่นไฟ” โดยการช่วยกันหาเศษวัสดุที่อยู่บริเวณใกล้ๆ เช่น ใบไม้แห้ง ไม้แห้ง และหญ้าแห้ง เป็นต้น นำมาทำเป็นเชื้อเพลิงแล้วหอด้วยใบไม้สดที่มีขนาดใหญ่พอที่จะห่อหุ้มเศษวัสดุต่างๆ ที่นำมาทำเป็นเชื้อเพลิงได้ ซึ่งส่วนใหญ่จะนิยมใช้ใบพ้อ เนื่องจากใบพ้อมีขนาดใหญ่ หรือเปลือกต้นเสม็ด หลังจากนั้นก็ใช้วิธีการเป่าควั่นไฟเพื่อไล่ตัวผึ้งให้ออกจากรัง เมื่อผึ้งออกจากรังหมดแล้วหรือเหลือผึ้งอยู่จำนวนน้อย หลังจากนั้นก็จะทำการปาดหัวน้ำผึ้งและนำเอาตัวอ่อนของผึ้งลงมา เมื่อกลับมาถึงบ้านก็จะมีการแบ่งน้ำผึ้งและตัวอ่อนกันภายในกลุ่มสมาชิกที่ไปหาผึ้งด้วยกัน

แผนภาพ 2.5 การเป่าควันไฟไล่ตัวผึ้ง

นอกจากนี้ในการไปตีผึ้งหากพบรังผึ้งที่เป็นผึ้งอ่อนยังไม่มีน้ำผึ้งหรือยังมีน้ำผึ้งน้อย ไม่สามารถที่จะทำการตีผึ้งได้ กลุ่มที่ไปหาผึ้งก็จะทำเครื่องหมายแสดงความเป็นเจ้าของไว้ หรือที่เรียกว่า “ปักกำ” เพื่อให้กลุ่มหาผึ้งกลุ่มอื่นๆ รับรู้ว่ารังผึ้งดังกล่าวมีผู้มาเจอและได้จับจองเป็นเจ้าของเอาไว้แล้ว

สำหรับการใช้ประโยชน์จากน้ำผึ้งในยุคนี้นั้น ส่วนใหญ่จะนิยมเก็บเอาไว้เพื่อบริโภคและเป็นส่วนผสมในการทำยาสมุนไพรต่างๆ ไว้สำหรับใช้ภายในครัวเรือน หรือไม่กี่เก็บเอาไว้เป็นของฝากให้แก่แขกผู้มาเยือน และญาติพี่น้องที่อยู่ห่างไกล สำหรับรสชาติของน้ำผึ้งจะมีรสชาติอย่างไรจะหวานหรือขม ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่าในขณะนั้นดอกไม้จะโรยกำลังผลิบาน เพราะผึ้งจะบินไปตอมและกินเกสรดอกไม้เหล่านั้นๆ อย่างไรก็ตามนอกจากผึ้งจะให้ประโยชน์ในเรื่องของน้ำผึ้งแล้ว ลูกผึ้งอ่อนยังสามารถนำมาใช้ประกอบอาหารได้อีกด้วย ส่วนจี้ผึ้งก็สามารถนำมาใช้ในการทำยาทาปากหรือที่เรียกว่า “ยาจี้ผึ้ง” ซึ่งเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายในยุคนี้นี้

การผลิตอื่นๆ

การผลิตอื่นๆ ที่ยังคงเป็นการผลิตที่สืบทอดมาจากยุคก่อน ได้แก่ การเลี้ยงสัตว์ และการปลูกผัก ส่วนใหญ่การผลิตดังกล่าวในยุคนี้นั้นในพื้นที่พรุคลองค้อ พบว่า ไม่มีความโดดเด่นมากนัก ส่วนใหญ่ยังคงเป็นการผลิตแบบเดิมๆ คล้ายๆ กับยุคก่อน เพียงแต่เริ่มมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบและวิธีการไปบ้างโดยเฉพาะในช่วงปลายๆ ยุค แต่อย่างไรก็ตามพบว่าการผลิตต่างๆ เหล่านี้ส่วน

ใหญ่ยังคงเป็นการผลิตเพื่อเน้นการบริโภคภายในครัวเรือนมากกว่าเพื่อการจำหน่าย แต่ต่อมาในช่วงปลายๆ ยุคถึงแม้ว่าจะเป็นการผลิตที่เน้นการบริโภคภายในครัวเรือนแต่ก็เริ่มมีการจำหน่ายมากขึ้น ด้วยเหตุผลความจำเป็นทางด้านเศรษฐกิจ

การผลิตที่เกิดขึ้นใหม่

การผลิตที่เกิดขึ้นใหม่ในพื้นที่ชุมชนพรุกลองค้องในขณะยุคนี้ที่สำคัญ ๆ และโดดเด่น ได้แก่ การผลิตที่อาศัยฐานทรัพยากรกระจุค เนื่องจากภาวะความเดือดร้อนและความทุกข์ยากจากภัยธรรมชาติ ได้ส่งผลให้ชาวบ้านเริ่มหารายได้จากทรัพยากรต่างๆ ในพื้นที่ป่าพรุเพิ่มมากขึ้น ทรัพยากรกระจุคจึงเป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่เป็นตัวสร้างรายได้ให้กับชาวบ้านในชุมชน เนื่องจากกระจุคในพื้นที่พรุกลองค้องในขณะนั้นเริ่มมีปริมาณมากขึ้น เพราะบริเวณป่าพรุเดิมที่มีสภาพเป็นป่าดิบได้โดนไฟไหม้และเริ่มมีสภาพโล่งเตียน กระจุคจึงงอกและขยายพื้นที่ออกเป็นบริเวณกว้าง เนื่องจากกระจุคไม่ชอบสภาพความเป็นป่าดิบ ประกอบกับได้มีชาวบ้านบางส่วนได้นำกระจุคมาปลูกในบริเวณพื้นที่ที่โล่งเตียนของพรุกลองค้อง โดยพื้นที่พักการเกาะพ้อในบริเวณหมู่ที่ 10 บ้านทับแขก ตำบลสวนหลวง เป็นพื้นที่แรกๆ ที่มีการนำกระจุคมาปลูก สำหรับการปลูกกระจุคในพื้นที่พรุกลองค้องจะสังเกตได้จากชื่อเรียกบริเวณพื้นที่พรุกลองค้องที่มีกระจุคขึ้นตามชื่อของผู้ที่นำกระจุคมาปลูก เช่น พุ้งกระจุคสูงแขก พุ้งกระจุคจ๊วม และพุ้งกระจุคสูงลาย เป็นต้น ต่อมาชาวบ้านส่วนหนึ่งในชุมชนก็ได้เริ่มมีการนำกระจุคมาปลูกบริเวณหัวไร่ปลายนาของตนเพิ่มมากขึ้น ทั้งนี้เพื่อความสะดวกในการใช้สอย ด้วยเหตุนี้จึงส่งผลให้ปริมาณกระจุคในพื้นที่พรุกลองค้องมีปริมาณเพิ่มมากขึ้น โดยส่วนมากจะมีการถอนกระจุคเพื่อนำมาสานเสื่อและกระสอบเพื่อใช้ในการชีวิตประจำวัน ตลอดจนจำหน่ายให้กับพ่อค้าแม่ค้าที่มารับซื้อ โดยเฉพาะกระสอบที่ทำจากกระจุคเป็นที่ต้องการของพ่อค้าแม่ค้าเป็นอย่างมาก ซึ่งชาวบ้านในพื้นที่พรุกลองค้องสานกระสอบจากกระจุคขายติดต่อกันมานานหลายปีตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. 2505 เรื่อยมาจนกระทั่งประมาณปี พ.ศ. 2520 ความต้องการดังกล่าวก็เริ่มลดลงและหมดไปในที่สุด ส่งผลให้ชาวบ้านที่ประกอบอาชีพดังกล่าวต้องหยุดอาชีพและหันไปประกอบอาชีพอื่นๆ แทน

สำหรับการสานกระสอบจากกระจุคของชาวบ้านในขณะนั้น กระสอบกระจุคที่เป็นที่ต้องการของพ่อค้าแม่ค้า ได้แก่ กระสอบหนาด กระสอบนั่ง และกระสอบนอน

1. กระสอบหนาด เป็นกระสอบที่ผลิตขึ้น เพื่อจำหน่ายให้กับพ่อค้าแม่ค้าเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งพ่อค้าแม่ค้าจะเป็นผู้กำหนดขนาดความสูงและความกว้างของกระสอบ ตามขนาดความต้องการของพ่อค้าแม่ค้า โดยชาวบ้านที่สานกระสอบหนาดจะวัดขนาดจากตัวต้นแบบของพ่อค้าแม่ค้า หรือจากไม้วัดที่พ่อค้าแม่ค้าได้กำหนดไว้เป็นมาตรฐาน แล้วผู้สานกระสอบกระจุคจะใช้สอกของ

ตนเองเป็นเครื่องวัดขนาดว่าก็ศอก บวกกี่ืบ หรือกี่ฝ่ามือ เพื่อความง่ายและสะดวกในการสาน กระสอบ โดยกระสอบขนาดที่สานเสร็จแล้วจะมีขนาดเท่ากันทุกๆ ใบ ไม่ว่าใครจะเป็นผู้สาน ด้วยเหตุนี้จึงเรียกกระสอบกระจุด้งกล่าวว่า “กระสอบขนาด” ซึ่งก็คือ กระสอบที่สานตามขนาดที่พ่อค้าแม่ค้าเป็นผู้กำหนดขึ้นนั่นเอง สำหรับกระสอบขนาดจะนิยมนำไปบรรจุเกลือ กะปิ และอื่นๆ ตามความเหมาะสม

2. กระสอบนึ่ง เป็นกระสอบขนาดเล็ก ๆ เหมาะสำหรับใส่ข้าวสาร ประมาณไม่เกิน 1 ถัง

3. กระสอบนอน เป็นกระสอบที่มีขนาดใหญ่กว่ากระสอบนึ่ง เหมาะสำหรับใส่ข้าวสาร เช่นเดียวกับกระสอบนึ่ง แต่จะมีความจุมากกว่า

อย่างไรก็ตามนอกจากการสานกระสอบกระจุด้งแล้ว การผลิตที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งที่เป็นผลผลิตจากกระจุด้ง ได้แก่ เสื่อ โดยชาวบ้านในชุมชนพรวนคลองค้อมมีการนำกระจุมาสานเสื่อเพื่อใช้ภายในครัวเรือนมากกว่าการสานเพื่อการจำหน่าย โดยการสานเสื่อของชาวบ้านในชุมชนจะขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ในการใช้ โดยทั่วไปเสื่อที่ชาวบ้านสานจะมีทั้ง “เสื่อนอน” และ “เสื่อนั่ง”

1. เสื่อนอน ใช้สำหรับนอน จะมีความกว้างและความยาวกว่าเสื่อนั่ง ส่วนใหญ่จะสานด้วยกระจุที่มีลำต้นขนาดใหญ่

2. เสื่อนั่ง จะนิยมนานด้วยกระจุที่มีลำต้นขนาดเล็กเพื่อจะได้มีลวดลายสวยงาม ไว้สำหรับรองนั่งและรับรองแขกผู้มาเยือนบ้าน

สำหรับการสานเสื่อชาวบ้านเกือบทุกครัวเรือนจะสานไว้เพื่อใช้ภายในครัวเรือนเป็นหลัก มากกว่าการสานเพื่อการจำหน่าย ซึ่งจะแตกต่างกับการสานกระสอบที่สานเพื่อเน้นการจำหน่ายเป็นหลัก ซึ่งกระสอบกระจุด้งโดยทั่วไปจะมีการซื้อขายอยู่ที่ราคาลูกละประมาณ 3.50-5 บาท โดยส่วนใหญ่จะทำตามความต้องการของพ่อค้าแม่ค้า ซึ่งจะนำไปขายต่อให้กับเจ้าเก่าหรือโรงสีข้าวในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง เพื่อนำไปบรรจุข้าวสาร เนื่องจากในช่วงระยะเวลาดังกล่าวพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังยังคงสามารถผลิตข้าวได้ผลผลิตดีในระดับหนึ่งถึงแม้จะไม่เหมือนในอดีตที่ผ่านมาก็ตาม และการที่พ่อค้าแม่ค้าต้องยุติการซื้อขายกระสอบจากกระจุด้งของชาวบ้านในชุมชนพรวนคลองค้อม เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2520 ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากการผลิตข้าวในขณะนั้นเริ่มขบเซา จึงส่งผลกระทบต่อกระบวนการประกอบอาชีพสานกระสอบกระจุด้งของชาวบ้าน อย่างไรก็ตามสำหรับกระสอบกระจุด้งนอกจากจะเป็นที่ต้องการของพ่อค้าแม่ค้าเพื่อนำไปขายให้กับเจ้าเก่าหรือโรงสีข้าวในแถบพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังแล้ว กระสอบกระจุด้งยังเป็นที่ต้องการของพ่อค้าแม่ค้าเพื่อนำไปจำหน่ายยังแถบภาคกลางอีกด้วย เพื่อนำไปบรรจุกะปิ เกลือ และข้าวสาร โดยขนส่งไปกับรถไฟ ซึ่งสถานีรถไฟชะอวดเป็นสถานที่สำคัญของจุดเคลื่อนย้ายกระสอบกระจุด้งไปยังภาคกลาง ดังนั้นการเข้าถึงทรัพยากรกระจุด้งในขณะนั้นจึงเริ่มมีการปิดกั้น (Enclosure) หรือกีดกันการเข้าถึงเกิดขึ้น เนื่องจากกระจุด้งเป็น

ทรัพยากรที่สร้างรายได้ให้กับครัวเรือนในชุมชนพุดลองค้อง ดังนั้นจึงมีการกีดกันการเข้าถึงทรัพยากรกระจุค ดังที่พี่เกษม บัวเมือง อายุ 46 ปี¹¹ ซึ่งเดินทางมาจากหัวไทรเพื่อเข้ามาตัดไม้ในพุดลองค้องกับครอบครัวสมัยที่ยังเป็นเด็ก โดยเล่าให้ฟังว่า “หว่างนั้น ตัดไม้เขาไม่หว่งกัน ตัดได้เท่าไรเอาไปตะ ยังตัดมากยิ่งดี เพราะพื้นที่ได้โล่ง จูคไค้งอก จูคมันไม่ชอบป่าทึบ แต่จูคช่วงนั้นเขาหว่ง เอาไม่ค่อยได้ เพราะว่าเขาอีเอาไว้สานสอหนาดขาย เขาเองกันจูคใครจูคใครเขาจะรู้กัน”

ด้วยเหตุนี้กระจุคที่ชาวบ้านปลูกตลอดจนกระจุคที่งอกขึ้นเองตามธรรมชาติในพื้นที่ถือครองส่วนบุคคล จึงเป็นที่ต้องห้ามสำหรับบุคคลทั่วไป ส่วนกระจุคที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติในพื้นที่สาธารณะหรือในพื้นที่ของส่วนรวมทุกคนมีสิทธิเข้าถึงได้อย่างเสรี ซึ่งแตกต่างจากกระจุคที่ชาวบ้านปลูก โดยส่วนใหญ่ชาวบ้านจะเรียกระจุคที่ปลูกว่า “กระจุคปลูก” และเรียกระจุคที่งอกขึ้นเองตามธรรมชาติในพื้นที่พรุว่า “กระจุคพรุ” สำหรับการเก็บเกี่ยวต้นกระจุคจะเก็บเกี่ยวโดยการใช้มือถอนขึ้นมา จะไม่ใช่เครื่องมือหรือของมีคมใดๆ ในการเก็บเกี่ยวต้นกระจุค เพราะมีเช่นนั้นแล้วต้นกระจุคจะไม่แตกหน่อขึ้นมาใหม่ ซึ่งข้อปฏิบัติข้อนี้จะเป็นที่รับรู้และปฏิบัติกันทั่วไปในกลุ่มชาวบ้านที่เข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรกระจุค

โดยสรุปสำหรับการผลิตในยุคนี้ ส่วนใหญ่ถึงแม้จะเป็นการผลิตที่อิงอยู่กับฐานทรัพยากร แต่การผลิตก็เริ่มประสบกับปัญหาต่างๆ ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากความร่อยหรอของทรัพยากรและภัยธรรมชาติต่างๆ ที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งในพื้นที่พุดลองค้อง ส่งผลให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ตกอยู่ในภาวะยากลำบาก

สำหรับการผลิตในยุคนี้ถึงแม้ส่วนใหญ่จะเป็นการผลิตเพื่อบริโภคภายในครัวเรือนแต่ก็เริ่มเน้นการผลิตเพื่อการจำหน่ายมากขึ้น เริ่มมีการนำกลวิธีและเทคนิคการโกงในรูปแบบต่างๆ มาใช้ในกระบวนการซื้อขายผลผลิต ตลอดจนมีพ่อค้าแม่ค้ารายย่อยซึ่งเป็นชาวบ้านในชุมชนเกิดขึ้นรายหลาย และการผลิตบางอย่างได้กลายเป็นการผลิตที่เน้นการจำหน่ายมากกว่าการใช้สอยภายในครัวเรือน และอิงอยู่กับระบบกลไกการตลาดจากภายนอกชุมชน โดยเฉพาะการผลิตที่อาศัยทรัพยากรกระจุค

นอกจากนี้ในยุคดังกล่าวชาวบ้านหลายรายในชุมชนได้มีการปรับเปลี่ยนอาชีพตลอดจนปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตบางอย่างเพื่อให้สอดคล้องกับกระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากปัจจัยภายใน เช่น ความร่อยหรอของทรัพยากร การกีดกันการเข้าถึงทรัพยากรของปัจเจกชนชนผู้ถือครอง หรือแม้แต่ภัยธรรมชาติต่างๆ และปัจจัยภายนอก เช่น การเข้ามาของหน่วยงานภาครัฐ และระบบกลไกตลาด เป็นต้น ซึ่งนอกจากการ

¹¹ ดาบตำรวจเกษม บัวเมือง อายุ 46 ปี. 111 หมู่ที่ 3 ตำบลท่าเสม็ด อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 ตุลาคม 2549.

ปรับตัวด้านการผลิตแล้วยังมีชาวบ้านส่วนหนึ่งปรับตัวโดยการย้ายข้ามพื้นที่ ไปยังพื้นที่ใหม่ โดยบางส่วนย้ายไปอยู่ยังนิคมสร้างตนเองควนกาหลง จังหวัดสตูล ในขณะที่บางส่วนโดยเฉพาะแรงงานวัยหนุ่มสาวได้เดินทางเข้าสู่กรุงเทพฯ เพื่อไปขายแรงงาน ทั้งนี้เนื่องจากชาวบ้านเหล่านี้ขาดความมั่นใจในเสถียรความมั่นคงในการดำรงชีพของตนเองในพื้นที่พรุคลองค้อง จึงต้องหาพื้นที่ใหม่เพื่อสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพให้กับตนเองและครอบครัว

ยุคที่ 3 ยุคการผลิตท่ามกลางการเข้ามาส่งเสริมของหน่วยงาน (พ.ศ. 2531-2542)

ช่วงต้นยุค เมื่อปี พ.ศ. 2532 ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้องขึ้นอีกครั้ง เมื่อมีการเข้ามาของหน่วยงานป้องกันและรักษาป่าที่ 14 ซึ่งทำหน้าที่ป้องกันการทำลายป่าไม้ ตลอดจนทำหน้าที่อนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในเขตพื้นที่พรุคลองค้อง แต่อย่างไรก็ตามก่อนการเข้ามาของหน่วยงานดังกล่าว ก็ได้เกิดเหตุการณ์ที่สร้างความเปลี่ยนแปลงและสร้างความเสียหายให้กับชาวบ้านในพื้นที่พรุคลองค้องมาก่อน นั่นก็คือในปี พ.ศ.2531 ได้เกิดเหตุการณ์อุทกภัยครั้งใหญ่ขึ้นอีกครั้งในพื้นที่พรุคลองค้อง หลังจากที่เคยเกิดขึ้นมาแล้วในปี พ.ศ.2518 โดยเหตุการณ์ดังกล่าวได้สร้างความเสียหายแก่ทรัพย์สินและพื้นที่ทำการเกษตรของชาวบ้านเป็นบริเวณกว้างโดยเฉพาะพื้นที่นา ส่งผลให้ชาวบ้านบางรายประสบกับปัญหาขาดทุน ต้องเลิกประกอบอาชีพดังกล่าวและปรับไปสู่อาชีพอื่นๆ มากขึ้น ในขณะที่บางครัวเรือนต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตจาก ไม่ว่าจะเป็นการทำนา จับสัตว์น้ำ ตัดไม้ หาของป่า ตลอดจนผันตัวเองไปเป็นแรงงานรับจ้าง (Laborer) เป็นต้น โดยการผลิตแต่ละอย่างได้มีการพัฒนารูปแบบและวิธีการผลิตไปเรื่อยๆ เพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน รวมทั้งสอดคล้องกับความร่อยหรอของทรัพยากรในพื้นที่

จนกระทั่งปี พ.ศ. 2536 สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมพสกนิกรบ้านเนินธัมมัง หมู่ที่ 5 ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช ทรงทราบถึงความทุกข์ยากของราษฎร เกี่ยวกับปัญหาน้ำท่วมขัง สภาพดินและน้ำเปรี้ยว รวมทั้งปัญหาการประกอบอาชีพด้านการเกษตรไม่ได้ผล จึงทรงมีพระราชเสาวนีย์ให้จัดตั้งโครงการศิลปาชีพบ้านเนินธัมมังขึ้น เมื่อ ปี พ.ศ. 2537 เพื่อเป็นการส่งเสริมราษฎรในพื้นที่ให้มีอาชีพเสริม ตลอดจนการอนุรักษ์พื้นที่ป่าพรุ และในปีเดียวกัน ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นอีกครั้งในพื้นที่พรุคลองค้อง โดยในช่วงระยะเวลาดังกล่าว ชาวบ้านที่ถือครองที่ดินแบบไม่มีเอกสารสิทธิ์เริ่มได้รับเอกสารสิทธิ์ที่ดินในรูปแบบใหม่เกิดขึ้น นั่นก็คือ เอกสารสิทธิ์ “สปก.” ทั้งนี้เนื่องจากเอกสาร สปก. เริ่มออกให้กับชาวบ้านในพื้นที่พรุคลองค้องครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.2537 ซึ่งเป็นผลให้ชาวบ้านในพื้นที่พรุคลองค้องสามารถแสดงสิทธิ์เหนือที่ดินทำกินจากที่ตนเองเคยครอบครองแบบลอยๆ ได้ สำหรับ

เอกสารสิทธิ์ สปก. ถึงแม้จะไม่มีใบอนุญาตให้มีการซื้อขาย นอกจากเป็นมรดกตกทอด แต่ปรากฏว่าในพื้นที่พรุคลองต้องมีการซื้อขายกันทั่วไป โดยเฉพาะการซื้อขายระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้านด้วยกัน

อย่างไรก็ตามหลังจากการเสด็จเยี่ยมพสกนิกรของสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ เมื่อปี พ.ศ.2536 ได้ส่งผลให้หน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนเข้ามาให้การส่งเสริมและสนับสนุนด้านต่างๆ ในพื้นที่พรุคลองอย่างต่อเนื่อง โดยในปี พ.ศ. 2538 ได้มีการจัดทำแผนการดำเนินงานโครงการพัฒนาที่ดินเปรี้ยวจัด อันเนื่องมาจากพระราชดำริขึ้น ณ พื้นที่หมู่ที่ 5 บ้านเนินร่มมั่ง ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว ดำเนินการโดยสถานีพัฒนาที่ดินนครศรีธรรมราช สำนักงานพัฒนาที่ดิน เขต 11 กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เพื่อให้ชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์ในการทำเกษตรกรรมได้ โดยเสนอขอสนับสนุนงบประมาณ จาก ส.ก.ปร. ในปี 2538 ครอบคลุมพื้นที่ 1,872 ไร่ แต่พื้นที่ที่สามารถดำเนินการได้เร่งด่วนมีเนื้อที่ทั้งหมด ประมาณ 1,500 ไร่ ส่วนพื้นที่ที่เหลือจะเป็นป่าเสม็ด สำหรับการดำเนินงานสามารถเริ่มดำเนินการได้จริงในปี พ.ศ. 2539 เนื่องจากประสบกับปัญหาฝนตกหนักและน้ำท่วมในพื้นที่ นอกจากนี้ในปี พ.ศ. 2539 ยังได้มีโครงการปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติฯ โดยการปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย (ปตท.) และสำนักงานป่าไม้เขตนครศรีธรรมราช เพื่อฟื้นฟูสภาพป่าบริเวณที่เสื่อมโทรม โดยพันธุ์ไม้ที่นำมาปลูกได้แก่ ไม้เสม็ดขาว ไม้หว้าน้ำ ไม้แค่น้ำ ไม้จิกน้ำ ไม้แพ ไม้หว้าหิน และไม้เฒ่า เป็นต้น แต่พันธุ์ไม้เหล่านี้ปลูกแล้วตายจำนวนมาก นอกจากไม้เสม็ดขาวเท่านั้นที่ปลูกแล้วสามารถงอกและเจริญเติบโตได้ดีกว่าไม้ชนิดอื่นๆ

แผนภาพ 2.6 โครงการพัฒนาพื้นที่ดินเปรี้ยวจัด อันเนื่องมาจากพระราชดำริ

นอกจากนี้ในปี พ.ศ. 2538 – 2540 กรมชลประทาน (โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาปากพนัง / สำนักงานจัดรูปที่ดินนครศรีธรรมราช) ได้ก่อสร้างคันกันน้ำพร้อมระบบส่งน้ำและระบบระบายน้ำในพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่บ้านเนินธัมมัง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ จำนวน 1,900 ไร่ เพื่อป้องกันน้ำท่วมในพื้นที่และป้องกันน้ำทะเลหรือน้ำกร่อยเข้าสู่พื้นที่ จำนวน 1,900 ไร่ ตลอดจนเพื่อช่วยให้เกิดการเพิ่มประสิทธิภาพในการประกอบอาชีพการเกษตรในพื้นที่มากยิ่งขึ้น

ด้านการใช้ประโยชน์ที่ดินในขณะนั้น พบว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนยังคงใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเกษตรเป็นหลักเช่นเดียวกับยุคก่อนๆ ที่ผ่านมา เพียงแต่เริ่มมีระดับความเข้มข้นของการถือครองและการซื้อขายที่ดินเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากที่ดินในพื้นที่พรุคลองค้องเริ่มถูกตีค่าเป็นมูลค่ามากขึ้น

แต่อย่างไรก็ตามท่ามกลางการเข้ามาส่งเสริมของหน่วยงานต่างๆ ที่เกิดขึ้น การผลิตของชาวบ้านในชุมชนก็ยังคงประสบกับปัญหาต่างๆ มากมาย ชาวบ้านเริ่มมีข้อจำกัดในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรต่างๆ ในป่าพรุมากขึ้น ซึ่งสาเหตุสำคัญส่วนหนึ่งสืบเนื่องมาจากความร่อยหรอของทรัพยากรและระบบนิเวศที่เริ่มเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะปัญหาน้ำและดินเปรี้ยวในบางพื้นที่ได้ส่งผลต่อการผลิตของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้องแตกต่างกันออกไป สำหรับการผลิตของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้องในยุคนี้มีเหตุการณ์หรือปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการผลิตเกิดขึ้นมากมาย โดยการผลิตส่วนใหญ่เป็นการผลิตที่สืบเนื่องมาจากอดีตในยุคก่อนๆ แต่ก็มีการผลิตบางอย่างที่เป็นการผลิรูปแบบใหม่ แต่ก็เป็นการผลิตที่อิงอยู่กับฐานทรัพยากรในชุมชน โดยเฉพาะฐานทรัพยากรป่าพรุ ซึ่งมีรายละเอียดของการผลิตที่สำคัญดังต่อไปนี้

การผลิตที่ยังคงสืบทอดต่อเนื่อง

การผลิตในชุมชนพรุคลองค้องที่ยังคงผลิตสืบทอดต่อเนื่องมาจากยุคก่อนๆ ที่ผ่านมา ส่วนใหญ่ยังคงเป็นการผลิตที่อิงอยู่กับฐานทรัพยากรในชุมชนเหมือนเช่นยุคก่อนๆ ไม่ว่าจะเป็นการตัดไม้ การทำนา การถนอมกระจุบ การหาของป่า ตลอดจนการจับปลาและสัตว์น้ำ เป็นต้น สำหรับการผลิตดังกล่าวถึงแม้จะเป็นการผลิตที่สืบทอดต่อเนื่องมาจากยุคก่อนๆ แต่ก็มีรูปแบบและวิธีการบางอย่างที่มีการปรับเปลี่ยนหรือเปลี่ยนแปลงไปเพื่อให้สอดคล้องกับความกระแสการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้น โดยมีรายละเอียดของการผลิตที่สำคัญแต่ละประเภทดังต่อไปนี้

การตัดไม้

การตัดไม้ของกลุ่มคนต่างๆ ในยุคนี้มีน้อยมากหากเปรียบเทียบกับในยุคก่อนๆ ที่ผ่านมา โดยเฉพาะการเข้ามาตัดไม้ของกลุ่มชาวบ้านจากหัวไทร ชะอวด และปากพนังไม่มีปรากฏให้เห็น

ส่วนการตัดไม้ของชาวบ้านในชุมชนพุกคลองค็องเองพบว่ามีน้อยเช่นกัน ส่วนใหญ่จะตัดเพื่อนำมาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตประจำวัน เช่น สร้างคอกเลี้ยงสัตว์ สร้างที่อยู่อาศัย ตลอดจนสร้างเครื่องมือและอุปกรณ์ต่างๆ เพื่อใช้ในการชีวิตประจำวันมากกว่าการตัดเพื่อการจำหน่าย แต่ก็มีชาวบ้านบางคนตัดเพื่อการจำหน่ายแต่ส่วนใหญ่จะเป็นการตัดไม้ในพื้นที่ถือครองส่วนบุคคล โดยทำเรื่องขออนุญาตจากเจ้าหน้าที่ทางการที่เกี่ยวข้อง ซึ่งสาเหตุสำคัญที่ส่งผลให้ปริมาณการตัดไม้ในพื้นที่พุกคลองค็องลดน้อยลงจากยุคก่อนๆ นอกจากมีสาเหตุมาจากความร่อยหรอของทรัพยากรแล้ว สาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือเป็นผลสืบเนื่องมาจากการประกาศให้พื้นที่พุกคลองค็องเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ เมื่อปี พ.ศ. 2517

อย่างไรก็ตามในยุคนี้อธิบายได้ว่าเป็นยุคของการพยายามฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่พุกคลองค็อง โดยในปี พ.ศ. 2537 ได้มีหน่วยงานภาครัฐเข้ามาส่งเสริมและสนับสนุนการปลูกไม้เสม็ดขาวในพื้นที่ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว โดยให้เงินสนับสนุนแก่ชาวบ้านในการปลูกไม้เสม็ดไร่ละ 3,000 บาท ซึ่งประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร และต่อมาในปี พ.ศ. 2539 ได้มีโครงการปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติฯ โดยการปริโตรเลียมแห่งประเทศไทย และสำนักงานป่าไม้เขตนครศรีธรรมราช เพื่อฟื้นฟูสภาพป่าบริเวณที่เสื่อมโทรม โดยภาคส่วนที่เกี่ยวข้องได้มีการนำไม้หว้าหิน ไม้เฒ่า ไม้แคน้ำ ไม้หว้าน้ำ ไม้เสม็ด และไม้อื่นๆ มาปลูก แต่ไม่ได้ผลเท่าที่ควร โดยไม้ส่วนใหญ่ที่นำมาปลูกจะไม่เจริญเติบโตและตายไปในที่สุด ยกเว้นไม้เสม็ดเท่านั้นที่สามารถงอกและเจริญเติบโตได้

สำหรับการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรไม้ในยุคนี้นั้น โดยเฉพาะในพื้นที่ที่เป็นป่าสงวนแห่งชาติ พบว่า มีการเข้าถึงได้ยากกว่าในอดีตที่ผ่านมา ทั้งนี้ สืบเนื่องมาจากความเข้มงวดกวดขันของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ แต่อย่างไรก็ตามถึงแม้เจ้าหน้าที่ป่าไม้จะเข้มงวดกวดขันเพียงใด ก็ยังคงมีชาวบ้านบางกลุ่มยังคงเข้าไปลักลอบตัดไม้อยู่ โดยใช้วิธีการแอบตัดแล้วนำไม้ไปจมน้ำไว้ในพรุเพื่อเป็นการพรางไม้ไม่ให้เจ้าหน้าที่ป่าไม้มาพบเจอ เมื่อมีโอกาสเหมาะสมคนกลุ่มดังกล่าวก็จะเข้าไปขนไม้ที่จมน้ำไว้ออกมา สำหรับวิธีการดังกล่าวเป็นที่รับรู้ของเจ้าหน้าที่ป่าไม้และเจ้าหน้าที่ป่าไม้ได้พยายามแก้ไขโดยการเข้าไปตรวจค้นไม้ในพรุที่มีน้ำท่วมขังอยู่เป็นประจำ หรืออีกวิธีการหนึ่งก็คือการนำไม้ที่ลักลอบตัดจากพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติมารวมกับไม้ที่ตัดในพื้นที่ถือครองของตนเองที่ได้ทำเรื่องขออนุญาตไว้แล้ว ซึ่งจะทำให้สามารถเคลื่อนย้ายไม้เพื่อนำไปจำหน่ายได้ นอกจากนี้ในการลักลอบตัดไม้ของชาวบ้านอีกวิธีการหนึ่งที่ชาวบ้านใช้เพื่อตอบโต้เจ้าหน้าที่ป่าไม้นั้นก็คือการลักลอบตัดไม้ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติผืนเล็กที่เป็น “หัวไร่ปลายนา” ชาวบ้านที่ตัดไม้เมื่อตัดได้แล้วจะนำไม้ที่ตัดได้มาใช้ประโยชน์เลย จะไม่ตัดกองทิ้งไว้ มิฉะนั้นจะเป็นที่สังเกตของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ แต่สำหรับไม้ที่อยู่ในพื้นที่ถือครองของชาวบ้านที่มีเอกสารสิทธิ์ ชาวบ้านสามารถตัดไม้มาใช้ในชีวิตประจำวันได้ แต่หากตัดไม้เพื่อเคลื่อนย้ายออกนอกพื้นที่แม้จะตัดใน

พื้นที่ถือครองส่วนบุคคลก็ต้องทำเรื่องขออนุญาตจากเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องก่อนตัดไม้ เพื่อเป็นการรับรองว่าไม้ที่ตัดดังกล่าวเป็นไม้ที่อยู่ในพื้นที่ถือครองส่วนบุคคล ทั้งนี้เพื่อป้องกันการแอบอ้างการตัดไม้ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ

แผนภาพ 2.7 การตัดไม้ในพื้นที่พรุคลองค้อง

สำหรับเทคโนโลยีที่ใช้ในการตัดไม้ในยุคนี้ได้มีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาไปจากยุคก่อนอย่างเห็นได้ชัด นั่นก็คือ ในช่วงต้นๆ ยุคเริ่มมีการนำเลื่อยไฟฟ้าเข้ามาตัดไม้ในพื้นที่พรุคลองค้อง โดยส่วนใหญ่จะเป็นการนำเข้ามาของบุคคลจากภายนอกชุมชน โดยเฉพาะจากการะเกดและชะอวด ซึ่งส่วนใหญ่จะเข้ามารับจ้างตัดไม้ในพื้นที่พรุคลองค้อง แต่อย่างไรก็ตามสำหรับเครื่องมือตัดไม้แบบเดิมๆ ที่เคยใช้ในยุคที่ผ่านมาก็ยังคงมีใช้อยู่ เช่น เลื่อยหูลาม และขวานโค่น เป็นต้น

การทำนา

การทำนาข้าวในยุคนี้ยังคงมีอยู่ในพื้นที่พรุคลองค้อง เพียงแต่มีปริมาณลดลงจากยุคก่อน เนื่องจากการทำนาข้าวไม่ค่อยได้ผลผลิตเท่าที่ควร อันเนื่องมาจากสาเหตุหลายประการด้วยกัน โดยเฉพาะปัญหาเกี่ยวกับภัยธรรมชาติ ซึ่งได้แก่ปัญหาน้ำท่วม ซึ่งเกิดขึ้นเป็นประจำเกือบทุกๆ ปี ส่งผลให้ชาวบ้านหลายคนประกอบอาชีพทำนาเริ่มปรับเปลี่ยนอาชีพไปตามความถนัดและศักยภาพของตนเอง โดยบางคนหันไปประกอบอาชีพรับจ้าง บ้างปลูกผัก บ้างอพยพย้ายถิ่นไปทำงานนอกพื้นที่ เป็นต้น ส่งผลให้พื้นที่นาข้าวในชุมชนพรุคลองค้องลดน้อยลง

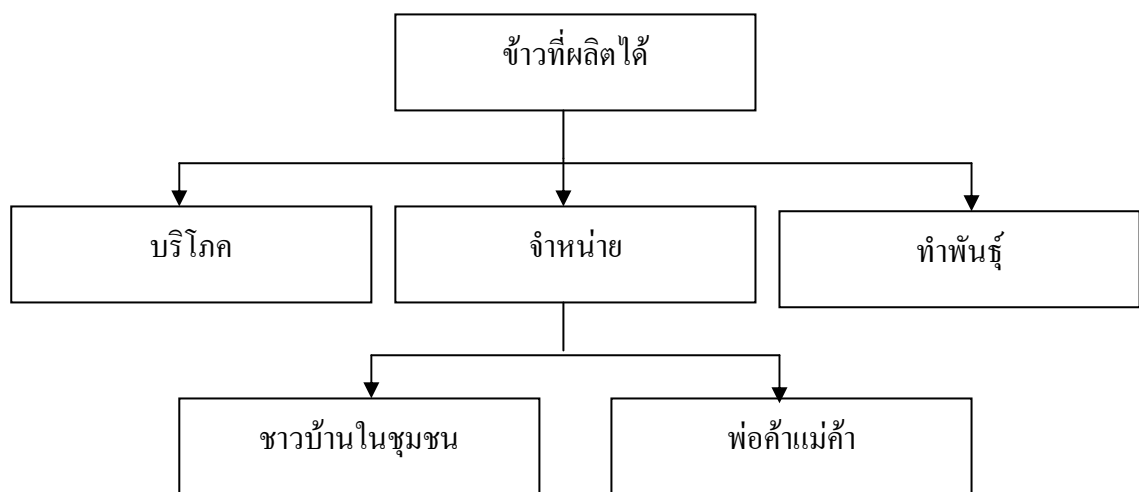
แต่อย่างไรก็ตามสำหรับชาวบ้านที่ยังคงยึดอาชีพทำนาในพื้นที่พรุคลองค้องต่างได้พยายามปรับเปลี่ยนรูปแบบและวิธีการผลิตต่างๆ เพื่อให้สามารถทำนาได้ผลผลิต ซึ่งการทำนาในยุคนี้ได้ปรับเปลี่ยนไปจากยุคก่อนๆ มากมาย โดยเฉพาะในช่วงปลายๆ ยุค นั้นก็คือเริ่มมีการทำนาแบบเข้มข้นมากขึ้น โดยในบางพื้นที่ของชุมชนพรุคลองค้องนอกจากมีการใช้ “ปุ๋ยเคมี” ในกระบวนการผลิตข้าวแล้ว ยังมีการนำรถไถนาชนิดเดินตาม ซึ่งเรียกว่า “ควายเหล็ก” หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “รถลูกหมา” เข้ามาใช้ในการไถนาอีกด้วย โดยกระแสนวัตกรรม (Innovation) ต่างๆ เหล่านี้ส่วนใหญ่จะเข้ามาในช่วงปลายๆ ยุค แต่ก็ยังไม่เป็นที่แพร่หลายมากนัก

สำหรับการเข้ามาของนวัตกรรมต่างๆ ดังกล่าวที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการทำนาของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้องได้ส่งผลต่อกระบวนการผลิตอย่างชัดเจน นั่นก็คือจากเดิมเคยใช้แรงงานคนและสัตว์เป็นหลัก ตลอดจนการช่วยเหลือซึ่งกันและกันของแรงงานภายในชุมชนก็เริ่มเปลี่ยนแปลงไป มีระบบการจ้างเกิดขึ้นในกระบวนการผลิต ความเข้มข้นเกี่ยวกับการใช้แรงงานภายในครัวเรือนลดลง การพึ่งพาอาศัยด้านแรงงานระหว่างคนภายในชุมชนเริ่มลดน้อยลงเช่นกัน แต่ได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตไปสู่กระบวนการ “จ้าง” ในรูปของ “เงินตรา” มากขึ้น โดยผู้ที่ครอบครองหรือเป็นเจ้าของ “นวัตกรรม” คือผู้ที่ได้เปรียบในกระบวนการผลิตซึ่งส่วนใหญ่เป็นบุคคลที่มาจากภายนอกชุมชน

นอกจากนี้ในกระบวนการผลิตข้าวได้มีการปรับเปลี่ยนพันธุ์ข้าวที่ปลูก โดยจากเดิมชาวบ้านส่วนใหญ่จะนิยมปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมืองก็ได้มีการปรับเปลี่ยนพันธุ์ข้าว โดยเริ่มหันมาปลูกข้าว “พันธุ์ชัยนาท” และพันธุ์อื่นๆ เพิ่มมากขึ้น ตามการเข้ามาส่งเสริมของหน่วยงานภาครัฐ ซึ่งพันธุ์ข้าวที่ปลูกส่วนใหญ่จะเป็น “ข้าวเบา” นั่นก็คือเป็นพันธุ์ข้าวที่ใช้ระยะเวลาตั้งแต่ปลูกจนเริ่มเก็บเกี่ยวประมาณ 3-4 เดือน ซึ่งจะให้ผลผลิตเร็วกว่าข้าวพื้นเมือง ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็น “ข้าวหนัก” นอกจากนี้ด้านการเก็บเกี่ยวได้มีการปรับเปลี่ยนเครื่องมือจากที่เคยเก็บเกี่ยวโดยใช้ “เกะ” เป็นหลัก มาเป็นการเก็บเกี่ยวโดยใช้ “เคียว” เพิ่มมากขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากพันธุ์ข้าวที่ปลูกส่วนใหญ่ โดยเฉพาะในช่วงปลายๆ ยุค ส่วนใหญ่จะเป็นพันธุ์ข้าวที่มีลำต้นสั้นไม่สูงมากนัก หรือที่ชาวบ้าน

เรียกว่า “ข้าวเตี้ย” การเก็บเกี่ยวโดยใช้ “กะ” จึงไม่เหมาะ นอกจากนี้เกี่ยวกับประเด็นการเก็บเกี่ยวข้าว พบว่า มีการใช้แรงงานภายในครัวเรือน ตลอดจนการจ้าง ส่วนการช่วยเหลือซึ่งกันและกันของแรงงานภายในชุมชน โดยเฉพาะ “การลงแขกเกี่ยวข้าว” หรือ “นาวาน” เริ่มลดน้อยถอยลงในยุคนี้ ซึ่งสาเหตุส่วนหนึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากปริมาณชาวบ้านที่ทำนามีจำนวนลดน้อยลง โดยหันไปประกอบอาชีพอื่นเพิ่มมากขึ้นจึงทำให้ไม่สามารถช่วยเหลือซึ่งกันและกันในด้านแรงงานได้ ตลอดจนชาวบ้านที่ทำนาปริมาณที่ทำมีจำนวนไม่มากนักจึงสามารถจัดการโดยใช้แรงงานภายในครัวเรือนได้

สำหรับการทำนาในยุคนี้ยังคงเป็นการทำ “นาหว่าน” เป็นหลัก ทั้งนี้เนื่องจากระบบน้ำที่ไม่สามารถกักเก็บไว้ได้ แต่จะมีการทำ “นาดำ” บ้างในกรณีที่ต้องการซ่อมคันกล้าข้าว ส่วนการผลิตยังคงเน้นการผลิตเพื่อบริโภคภายในครัวเรือนและเก็บเมล็ดข้าวไว้ทำพันธุ์เป็นหลัก แต่หากเหลือจากบริโภคก็มีการจำหน่ายให้กับพ่อค้าแม่ค้าบ้าง แต่โดยส่วนใหญ่จะจำหน่ายในรูปของเมล็ดพันธุ์ข้าวให้กับชาวบ้านด้วยกันในชุมชน ดังแผนภาพ 2.8

แผนภาพ 2.8 วิธีการตลาดข้าว

การถอนกระจุค

กระจุคในยุคนี้เป็นการผลิตที่ยังคงสืบทอดต่อเนื่องมาจากยุคก่อน โดยเฉพาะในช่วงประมาณปี พ.ศ. 2505 เป็นต้นมา ผลผลิตที่ได้จากการจักสานกระจุคจะเป็นการผลิตที่เน้นการจำหน่ายมากกว่าการผลิตเพื่อใช้สอยภายในครัวเรือน และเริ่มมาสิ้นสุดเมื่อประมาณปี พ.ศ.2520 โดยหลังจากนั้นเป็นต้นมาการจักสานหรือการทำผลิตภัณฑ์จากกระจุคเพื่อการจำหน่ายก็ซบเซามา

เรื่อยๆ จะมีก็เพียงแต่การจักสานหรือการผลิตเพื่อใช้สอยภายในครัวเรือนเท่านั้น จวบจนกระทั่งปี พ.ศ. 2537 เป็นต้นมา อาจกล่าวได้ว่า เป็นยุคทองของ “กระจูด” ในพื้นที่พรุคลองค้อ โดยชาวบ้านในพื้นที่พรุคลองค้อที่อาศัยทรัพยากรกระจูดในการทำมาหาเลี้ยงชีพเริ่มมีรายได้และเริ่มมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น นอกจากนี้ยังเป็นการสร้างโอกาสให้กับชาวบ้านกลุ่มอื่นๆ ที่ยังไม่ได้เข้าถึงและใช้ประโยชน์จากกระจูด หันกลับมามีรายได้จากทรัพยากรกระจูดในพื้นที่พรุคลองค้ออีกด้วย ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากการเสด็จเยี่ยมพสกนิกรหมู่ที่ 5 บ้านเนินธัมมัง ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว ของสมเด็จพระบรมราชินีนาถ เมื่อวันที่ 7 ตุลาคม 2536 ที่ได้ทรงทราบถึงความทุกข์ยากของราษฎรในพื้นที่ในเรื่องของปัญหาน้ำท่วมขัง ปัญหาสภาพดินเปรี้ยว ปัญหาด้านการประกอบอาชีพ และปัญหาอื่นๆ จึงทรงมีพระราชเสาวนีย์ให้จัดตั้งโครงการศิลปาชีพบ้านเนินธัมมังขึ้นในพื้นที่หมู่ที่ 5 บ้านเนินธัมมัง ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว เมื่อปี พ.ศ. 2537 เพื่อเป็นการส่งเสริมให้ราษฎรในพื้นที่มีอาชีพเพื่อสร้างรายได้ให้กับครอบครัว และการส่งเสริมการทำผลิตภัณฑ์จากกระจูดก็เป็นอีกงานหนึ่งของโครงการศิลปาชีพบ้านเนินธัมมัง ด้วยเหตุนี้ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวจึงเป็นยุครุ่งเรืองของ “กระจูด” ในพื้นที่พรุคลองค้อ

สำหรับการจักสานหรือทำผลิตภัณฑ์จากกระจูดนั้นต่อมาในช่วงทศวรรษที่ 2540 ได้สอดคล้องกับนโยบายรัฐบาลที่เน้นการส่งเสริมผลิตภัณฑ์จากท้องถิ่นต่างๆ ในนาม “หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์” (One Tambon One Product) จนกระทั่งผลิตภัณฑ์จากกระจูดของศูนย์ศิลปาชีพบ้านเนินธัมมังได้รับการยอมรับว่าเป็นสินค้าที่มีความประณีตและสวยงามได้มาตรฐานผลิตภัณฑ์ระดับ 5 ดาว ซึ่งเป็นที่รู้จักและนิยมของประชาชนทั่วไป

ดังนั้นต่อมาในปี พ.ศ. 2541 จึงได้มีการปลูกกระจูดขึ้นในพื้นที่พรุคลองค้อบนเนื้อที่ 939 ไร่ โดยเริ่มดำเนินการปลูกตั้งแต่ปี พ.ศ. 2541 จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2543 โดยสำนักบริหารจัดการในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ 19 และการปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย (ปตท.) ทั้งนี้เพื่อให้ชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้อมีทรัพยากรเพียงพอต่อการประกอบอาชีพเพื่อเสริมรายได้ให้ชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้อ

สำหรับการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรกระจูดในพื้นที่พรุคลองค้อในช่วงระยะเวลาดังกล่าวไม่มีการกีดกันการเข้าถึงสำหรับกระจูดที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นชาวบ้านจากในชุมชนหรือนอกชุมชน แต่จะมีการกีดกันการเข้าถึงสำหรับกระจูดที่ชาวบ้านปลูกขึ้น ซึ่งส่วนใหญ่จะนิยมปลูกไว้ในพื้นที่ถือครองของตนเองมากกว่าที่จะปลูกไว้ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติหรือพื้นที่สาธารณะ แต่อย่างไรก็ตามในช่วงดังกล่าวพบว่าการซื้อขายต้นกระจูดระหว่างชุมชนเกิดขึ้น โดยชาวบ้านที่มีอาชีพจักสานกระจูดบางครั้งมีการสั่งซื้อต้นกระจูดมาจากชาวบ้านในแถบพื้นที่พรุควนเคร็งซึ่งเป็นพรุข้างเคียง ทั้งนี้เนื่องจากต้นกระจูดที่มีอยู่ในพื้นที่พรุคลองค้อ

ส่วนใหญ่เป็นกระจุคที่มีลำต้นใหญ่จึงไม่เหมาะสำหรับการทำผลิตภัณฑ์บางอย่างที่ต้องการความประณีตและความละเอียดอ่อน และในขณะเดียวกันก็มีพ่อค้าแม่ค้าจากข้างนอกชุมชนเข้ามารับซื้อต้นกระจุคจากชาวบ้านชุมชนพรุคทองค้อง ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นพ่อค้าแม่ค้าที่มาจากทะเลน้อย อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง เนื่องจากทะเลน้อยเป็นอีกชุมชนหนึ่งที่มีชื่อเสียงในการจักสานหรือการทำผลิตภัณฑ์จากกระจุค แต่ประสบกับปัญหาเกี่ยวกับการขาดแคลนวัตถุดิบ ซึ่งก็คือ “ต้นกระจุค” นั่นเอง สำหรับการซื้อขายต้นกระจุคจะมีการซื้อขายเป็น “มัด” ส่วนราคาจะขึ้นอยู่กับขนาดและความยาวของต้นกระจุค

การหาของป่า

การหาของป่าและสัตว์ป่าในพื้นที่พรุคทองค้องได้พัฒนาจากการหาเพื่อบริโภคภายในครัวเรือนมาเป็นการหาเพื่อการจำหน่ายมากขึ้น โดยเฉพาะ “น้ำผึ้งป่า” จนกระทั่งชาวบ้านบางคนในชุมชนพรุคทองค้องได้ยึดเป็นอาชีพเสริมเพื่อสร้างรายได้ให้กับครอบครัว สำหรับของป่าและสัตว์ป่าในพื้นที่พรุคทองค้องในยุคนี้ได้ลดปริมาณลงอย่างเห็นได้ชัด ในขณะที่สัตว์ป่าบางชนิดได้สูญพันธุ์ไป โดยของป่าที่มีชื่อเสียงและเป็นที่รู้จักของคนทั่วไปในยุคนี้ ได้แก่ “น้ำผึ้งป่า” ซึ่งเป็นน้ำผึ้งแท้ที่มีรสชาติดี สำหรับการหาผึ้งหรือการตีผึ้งซึ่งในยุคนั้นจะนิยมหารวมกันเป็นกลุ่มหลายๆ คนโดยออกหาพร้อมๆ กัน หรือที่เรียกว่า “ตีป่าหาผึ้ง” เริ่มลดน้อยลง โดยในยุคนี้พบว่าเริ่มมีการหาแบบเดี่ยวมากขึ้น ส่วนการหาแบบกลุ่มก็ยังคงมีอยู่แต่ก็มีให้เห็นค่อนข้างน้อย นอกจากนี้วิธีการตีป่าหาผึ้งเช่นในยุคนั้นก็เริ่มถูกแทนที่ด้วยการหาผึ้งโดยวิธีการตามตัวผึ้ง ซึ่งจะสังเกตลักษณะการบินของผึ้งที่หากินตามดอกไม้ต่างๆ ในตอนเช้าว่าจะบินไปในทิศทางใด และลักษณะการบินของผึ้งว่าบินสูงหรือบินต่ำ โดยสามารถคำนวณระยะทางของรังผึ้งจากการบินของผึ้งได้ นั่นก็คือหากผึ้งบินสูงแสดงว่ารังผึ้งจะอยู่ไม่ไกลนัก แต่ในทางกลับกันหากผึ้งบินขึ้นไม่สูงนักแสดงว่ารังผึ้งอยู่ไกล ซึ่งเป็นวิธีการหาผึ้งที่ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปจากยุคก่อน

อย่างไรก็ตามจากการที่ปริมาณป่าไม้ในพื้นที่พรุคทองค้องลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว ประกอบกับการเกิดเหตุการณ์ไฟไหม้ป่าพรุอยู่เป็นระยะๆ ส่งผลให้ผึ้งเข้ามาทำรังในป่าพรุน้อยลงเมื่อเปรียบเทียบกับช่วงที่ผ่านมา สำหรับน้ำผึ้งที่ได้ส่วนใหญ่จึงเป็นน้ำผึ้งที่มาจากเกสรของดอกไม้เป็นหลัก เนื่องจากพันธุ์ไม้ชนิดอื่นๆ ในพื้นที่พรุคทองค้องมีน้อย ส่งผลให้น้ำผึ้งที่ได้มีรสชาติหวานและร้อน

สำหรับของป่าชนิดอื่นๆ ในพื้นที่พรุคทองค้องในยุคนี้พบว่าไม่มีอะไรโดดเด่น เพียงแต่มีปรากฏการณ์สำคัญเกิดขึ้นซึ่งมีผลเกี่ยวเนื่องโดยตรงต่อการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุ โดยเฉพาะในส่วนของสัตว์ป่า นั่นก็คือ ในปี พ.ศ. 2542 ได้มีหน่วยงานที่ดูแลคุ้มครองสัตว์ป่า

เข้ามาตั้งในเขตพื้นที่พรุ เพื่อทำหน้าที่คอยดูแลและอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่า ซึ่งได้แก่ “เขตหาล่าสัตว์ป่า บ่อลือ” โดยการเข้ามาของหน่วยงานดังกล่าวได้ช่วยลดปริมาณการล่าสัตว์ป่าและการทำลาย ทรัพยากรป่าพรุในระดับหนึ่ง แต่อย่างไรก็ตามถึงแม้จะมีหน่วยงานดังกล่าวเกิดขึ้น การเข้าถึงและ ใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุของชาวบ้านในพื้นที่พรุคลองค้องก็ยังคงสามารถกระทำได้เช่นเดิม เพียงแต่ต้องเคารพและปฏิบัติตามกฎระเบียบของหน่วยงาน

การหาปลาและจับสัตว์น้ำ

สำหรับทรัพยากรสัตว์น้ำในพื้นที่พรุคลองค้องในยุคนี้อย่างคงมีความอุดมสมบูรณ์อยู่ใน ระดับหนึ่ง ถึงแม้จะมีปริมาณลดลงจากอดีต ทั้งนี้เนื่องจากสาเหตุและปัจจัยหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นสาเหตุมาจากการเพิ่มขึ้นของประชากร หรือแม้แต่การจับสัตว์น้ำที่ไม่ถูกวิธี เป็นต้น สำหรับการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากสัตว์น้ำในพื้นที่พรุคลองค้องในช่วงระยะเวลาดังกล่าวพบว่า เริ่มมีการจับสัตว์น้ำที่ไม่ถูกวิธีเกิดขึ้น เช่น การลักลอบซื้อตปลา การใช้ยาเบื่อปลา เป็นต้น ซึ่ง การกระทำดังกล่าวได้สร้างความเสียหายให้กับสัตว์น้ำเป็นอย่างมาก สำหรับกลุ่มคนที่ทำการ ลักลอบซื้อตปลาและใช้ยาเบื่อปลาในพื้นที่พรุคลองค้อง ส่วนใหญ่จะเป็นชาวบ้านที่มาจาก ภายนอกชุมชน โดยมักจะเข้ามาทางหมู่ที่ 4 บ้านปากบางกลม ตำบลชะอวด

จากการที่ปริมาณและชนิดของสัตว์น้ำเริ่มมีปริมาณลดลง ชาวบ้านได้มีการพัฒนา เครื่องมือและวิธีการต่างๆ เกี่ยวกับการจับสัตว์น้ำเพื่อให้สอดคล้องกับความร่อยหรอของทรัพยากร เช่น การจับปลาไหลของชาวบ้าน เมื่อก่อนชาวบ้านจะใช้ “ไซ” ในการดักปลาไหล แต่เมื่อ ปริมาณปลาไหลที่มีอยู่ในพื้นที่พรุคลองค้องมีจำนวนลดน้อยลง ไซดักปลาไหลจึงไม่เหมาะ ชาวบ้านจึงได้มีการประดิษฐ์เครื่องมือจับปลาไหลชนิดใหม่ขึ้นมา เรียกว่า “ลัน” เพื่อนำมาใช้แทน ไซดักปลาไหล เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2535 เนื่องจากมีความสะดวกมากกว่า โดยแรกๆ ลันจะทำ มาจากลำไม้ไผ่ แต่ต่อมาเริ่มมีการพัฒนาจากลำไม้ไผ่มาเป็นท่อพีวีซี และมีการดัดแปลงรูปแบบไป จากเดิมๆ เพื่อความสะดวกในการใช้งานมากยิ่งขึ้น สำหรับการดักปลาไหลโดยการใช้ลันจะใช้ เชือกที่มีกลิ่นคาวหรือกลิ่นเหม็นเพื่อเป็นเหยื่อล่อปลาไหล โดยการใช้ลันดักปลาไหลจะนิยมใช้กัน มากในช่วงฤดูน้ำหลาก

แผนภาพ 2.9 “ลัน” รูปแบบต่างๆ สำหรับใช้ดักปลาไหล

นอกจากนี้ชาวบ้านบางส่วนในชุมชนพรุคลองค้องได้เริ่มมีการจับปลาด้วยวิธีการขุดบ่อล่อปลา ซึ่งเป็นวิธีการหาปลาอีกวิธีหนึ่งในพื้นที่พรุคลองค้อง ซึ่งเกิดขึ้นในยุคนี้ เนื่องจากหนอง บึง และบ่อที่มีอยู่ตามธรรมชาติในพื้นที่พรุคลองค้องมีปริมาณไม่เพียงพอกับความต้องการของผู้หาปลา ดังนั้นจึงมีการขุดบ่อเพื่อให้ปลามายู่ออาศัย และเมื่อถึงฤดูแล้งปริมาณน้ำเริ่มแห้ง ก็จะมีการวิดน้ำออกจากบ่อโดยใช้ “โพง” วิดน้ำ และหลังจากวิดน้ำจากบ่อจนน้ำแห้งแล้วก็จะจับปลาในบ่อดังกล่าว สำหรับการขุดบ่อล่อปลาได้ก่อให้เกิดวัฒนธรรม “บ่อปลาห๊ะ” เกิดขึ้น คือ การที่ชาวบ้านตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปมาร่วมกันขุดบ่อล่อปลาในป่าพรุ เมื่อปลาเข้ามาอยู่ในบ่อที่ขุดไว้ดังกล่าวก็จะช่วยกันวิดน้ำออกจากบ่อเพื่อจับปลาที่ติดเข้าไปในบ่อ แล้วนำปลาที่ได้มาแบ่งปันกัน

ต่อมาในปี พ.ศ. 2536-2537 ชาวบ้านในชุมชนพรุคลองต้องเริ่มหันมาเลี้ยงปลาแทนการหาปลาในพรุ โดยสำนักงานประมงจังหวัด กรมประมง ได้มีการขุดแปลงนาสาธิตการเลี้ยงปลาสด 1 แปลง บนเนื้อที่ 6 ไร่ ในพื้นที่บ้านเนินธัมมัง ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว เพื่อเป็นการส่งเสริมอาชีพ และสร้างรายได้ให้กับชาวบ้านในชุมชนพรุคลองต้อง ต่อมาในปี พ.ศ. 2539 – 2541 ได้มีการขุดแปลงนาเลี้ยงปลาสดขึ้น จำนวน 44 แปลง รวมเนื้อที่ 226 ไร่ แก่ชาวบ้านในพื้นที่บ้านเนินธัมมัง จำนวน 44 ราย เพื่อเลี้ยงปลาสด ผลปรากฏว่าสภาพพื้นที่มีปัญหา น้ำท่วมสูงเป็นประจำและน้ำในแปลงมีสภาพเป็นกรด ทำให้ปลาสดที่ชาวบ้านเลี้ยงไม่เจริญเติบโต การเลี้ยงปลาสดจึงไม่ประสบผลสำเร็จและไม่คุ้มทุน ชาวบ้านจึงเลิกเลี้ยงปลาสด แต่ใช้แปลงดังกล่าวเป็นบ่อปล่อยปลาธรรมชาติทำให้พอมีรายได้ส่วนหนึ่ง

การผลิตอื่นๆ

สำหรับการผลิตอื่นๆ ที่ยังคงผลิตสืบทอดต่อเนื่องมาจากยุคก่อนๆ ก็คือ การเพาะปลูก โดยเฉพาะการเพาะปลูกผักสวนครัว นอกจากเป็นการเพาะปลูกเพื่อการบริโภคแล้ว ยังเน้นการจำหน่ายมากขึ้น ซึ่งนอกจากการเพาะปลูกผักสวนครัวแล้ว ยังมีการเพาะปลูกไม้ผล แต่ก็มีจำนวนน้อยมาก โดยไม้ผลที่ปลูกส่วนใหญ่ ได้แก่ มะม่วง มะละกอ และกล้วย เป็นต้น แต่ไม้ผลเหล่านี้ให้ผลผลิตน้อยมากหรือแทบไม่ให้ผลผลิตเลย

นอกจากการเพาะปลูกแล้วการผลิตอื่นๆ ในยุคนี้ที่ผลิตสืบทอดต่อเนื่องมาจากยุคก่อนๆ ก็คือ การเลี้ยงสัตว์ โดยสัตว์ที่เลี้ยงส่วนใหญ่ ได้แก่ วัว ไก่ และหมู เป็นต้น ส่วนใหญ่เป็นการเลี้ยงเพื่อบริโภคภายในครัวเรือน และจำหน่ายบ้างในบางครั้ง

การผลิตที่เกิดขึ้นใหม่

การเพาะปลูกในพื้นที่พรุคลองต้องถึงแม้จะมีมาช้านานตั้งแต่อดีต แต่การเพาะปลูกในยุคก่อนๆ จะเป็นการเพาะปลูกที่เน้นการเพาะปลูกผัก และข้าว เป็นหลัก โดยเฉพาะการเพาะปลูกผักเป็นการเพาะปลูกเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนและหากเหลือจากการบริโภคก็มีการนำออกจำหน่ายบ้าง แต่ในยุคนี้ได้มีการเพาะปลูกพืชชนิดใหม่ที่สำคัญเกิดขึ้นในพื้นที่พรุคลองต้อง นั่นก็คือการปลูกพืชพาณิชย์ที่เน้นการปลูกเพื่อการจำหน่ายผลผลิตเป็นหลัก โดยอิงอยู่กับระบบกลไกการตลาด และระบบเศรษฐกิจทุนนิยม ซึ่งการปลูกพืชที่สำคัญๆ ซึ่งถือได้ว่าเป็นการผลิตที่เกิดขึ้นใหม่ในยุคนี้ ได้แก่ การปลูกยางพารา การปลูกปาล์มน้ำมัน และการปลูกอ้อยคั้นน้ำตาลลดจนการปลูกบัวบก

การปลูกยางพารา

สำหรับการปลูกยางพาราในช่วงแรก เริ่มปลูกโดยชาวบ้านในพื้นที่หมู่ที่ 1 บ้านคลองล่อม ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ โดยมีชาวบ้านเริ่มปลูกจำนวน 1 ราย สำหรับพื้นที่ที่ใช้ปลูกยางพาราเป็นพื้นที่ที่มีลักษณะเป็นที่ดอนไม่ใช่ที่ราบลุ่มน้ำท่วมขัง ทำใหยางพาราสามารถออกและเจริญเติบโตได้ดี จนกระทั่งให้ผลผลิตเกิดขึ้น ส่งผลให้ชาวบ้านบางส่วนหันมาปลูกยางพาราเพิ่มขึ้นโดยเฉพาะในปัจจุบัน

การปลูกปาล์มน้ำมัน

ปาล์มน้ำมันเริ่มขยายตัวเข้ามาในพื้นที่พรุคลองค้อเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2540 โดยการสนับสนุนของหน่วยงานภาครัฐ เพื่อทดลองปลูกเป็นแปลงสาธิตซึ่งเกษตรกรที่ปลูกปาล์มคนแรกๆ ในพื้นที่พรุคลองค้อ ได้แก่ ลุงนัค หนูทอง ปลูกในพื้นที่หมู่ที่ 6 บ้านทุ่งขวัญแก้ว ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จำนวน 22 ไร่ ปลูกเมื่อปี พ.ศ. 2541 และลุงเกลี่ยม รักเสมอ ปลูกในพื้นที่หมู่ที่ 10 บ้านทับแขก ตำบลสวนหลวง อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จำนวน 25 ไร่ ปลูกเมื่อปี พ.ศ. 2542 ซึ่งการปลูกปาล์มทั้ง 2 แปลงดังกล่าวเป็นแปลงสาธิตโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ศึกษาความเป็นไปได้ในการปลูกปาล์มน้ำมัน พื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ดำเนินการโดยศูนย์วิจัยปาล์มน้ำมันสุราษฎร์ธานี สำนักวิจัยและพัฒนาการเกษตร เขตที่ 7 กรมวิชาการเกษตร โดยหลังจากยุคนี้ต่อมาการเกษตรเชิงพาณิชย์ได้ขยายตัวอย่างมากในพื้นที่พรุคลองค้อโดยเฉพาะการปลูกปาล์มน้ำมัน

แผนภาพ 2.10 แปลงสาธิตโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ศึกษาความเป็นไปได้ในการปลูกปาล์มน้ำมัน

การปลูกอ้อยคั้นน้ำ

เมื่อประมาณปี พ.ศ.2534-2535 ชาวบ้านในพื้นที่พรุคลองค้อง โดยเฉพาะในพื้นที่หมู่ที่ 5 บ้านเนินธัมมัง เริ่มมีการนำอ้อยเข้ามาปลูกในพื้นที่พรุคลองค้องเป็นครั้งแรก โดยคนแรกที่นำเข้ามาปลูกได้แก่นายรับ ขุนทองมี และตามด้วยนางแดง ชูศรีอรุณ ซึ่งเป็นอ้อยพันธุ์พื้นเมือง จนกระทั่งเมื่อปี พ.ศ. 2536 ได้เริ่มมีการปลูกอ้อยพันธุ์สุพรรณบุรี 50 ซึ่งเป็นอ้อยสำหรับคั้นน้ำ (Juice Cane) โดยได้รับพระราชทานหน่อพันธุ์มาจากสมเด็จพระนางเจ้าบรมราชินีนาถ โดยนางสั่น มาแก้ว เป็นผู้เริ่มนำมาปลูก และต่อมาได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายในพื้นที่ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะในพื้นที่หมู่ที่ 2 บ้านบางด้วน และหมู่ที่ 5 บ้านเนินธัมมัง ตลอดจนในพื้นที่หมู่ที่ 6 บ้านดอนยาง ตำบลสวนหลวง เนื่องจากอ้อยพันธุ์สุพรรณบุรี 50 เป็นพันธุ์ที่สามารถปลูกและเจริญเติบโตได้ดีทั้งในสภาพพื้นที่ดอนและพื้นที่ลุ่ม ซึ่งเป็นพันธุ์ที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ชุมชนพรุคลองค้อง

สำหรับการปลูกอ้อยดังกล่าวชาวบ้านจะเป็นผู้ลงทุนปลูกเอง และจะมีพ่อค้าแม่ค้ามารับซื้อเพื่อนำไปคั้นเป็นน้ำอ้อยสดจำหน่าย โดยการซื้อขายอ้อยระหว่างชาวบ้านกับพ่อค้าแม่ค้า จะเป็นการซื้อแบบเหมาสวน โดยคิดเป็นกิโลกรัม

การปลูกบัวบก

สำหรับการผลิตที่เกิดขึ้นใหม่ในยุคนี้ที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ การปลูกบัวบกเพื่อการจำหน่าย ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “บัวบกเกษตร” หรือ “บัวบกพันธุ์” ซึ่งเริ่มมีการปลูกอย่างแพร่หลายในพื้นที่พรุคลองค้องและพื้นที่ข้างเคียง โดยพื้นที่ตำบลสวนหลวง เป็นพื้นที่แรกๆ ของพื้นที่พรุคลองค้องที่เริ่มมีการนำบัวบกมาปลูก ต่อมาเริ่มมีการขยายไปยังพื้นที่อื่นๆ ในชุมชนพรุคลองค้อง โดยเฉพาะในพื้นที่หมู่ที่ 1 บ้านคงคาล้อม ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว จากเมื่อก่อนชาวบ้านจะเก็บบัวบกที่ขึ้นอยู่ทั่วไปตามหัวไร่ปลายนาเพื่อนำมาบริโภคตลอดจนจำหน่ายบ้างเล็กน้อย แต่ต่อมาเมื่อมีการนำบัวบกเกษตรหรือบัวบกพันธุ์เข้ามาปลูกในพื้นที่พรุคลองค้อง ส่งผลให้ชาวบ้านบางส่วนหันมาปลูกบัวบกเพื่อสร้างรายได้ให้กับตนเองและครอบครัว เนื่องจากการปลูกบัวบกใช้ต้นทุนไม่สูงนัก อีกทั้งยังให้ผลผลิตเร็ว โดยใช้ระยะเวลาตั้งแต่เริ่มปลูกจนกระทั่งเก็บเกี่ยวผลผลิตประมาณ 45 วัน ประกอบกับการปลูกบัวบกใช้พื้นที่ในการเพาะปลูกไม่มาก ชาวบ้านที่มีที่ดินจำนวนจำกัดจึงสามารถประกอบอาชีพดังกล่าวได้ สำหรับการซื้อขายบัวบกจะมีพ่อค้าแม่ค้าเข้ามารับซื้อ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นพ่อค้าคนกลางในภาคการเกษตร (Agricultural Middlemen) โดยจะมีการซื้อขายเป็นกิโลกรัม ส่วนการกำหนดราคาขึ้นอยู่กับกลไกตลาดเป็นสำคัญ

อย่างไรก็ตามสำหรับการผลิตที่เกิดขึ้นใหม่ในยุคนี้ นอกจากเป็นการผลิตที่เกี่ยวข้องกับการเพาะปลูกแล้ว ยังมีการผลิตรูปแบบใหม่ที่น่าสนใจเกิดขึ้นอีกอย่างหนึ่ง นั่นก็คือ การทอผ้า ซึ่งถือได้ว่าเป็นการผลิตที่ไม่อิงอยู่กับฐานทรัพยากรในชุมชนแต่อย่างใด ซึ่งมีรายละเอียดที่น่าสนใจดังนี้

การทอผ้า

การทอผ้า เป็นอีกอาชีพหนึ่ง ซึ่งเป็นการผลิตรูปแบบใหม่ที่ชาวบ้านในชุมชนพรุกลงท้องไม่เคยผลิตมาก่อน และเป็นการผลิตที่ไม่อิงอยู่กับฐานทรัพยากรในชุมชน โดยการทอผ้า เป็นการผลิตที่เกิดขึ้นในรูปแบบของกลุ่มอาชีพ ซึ่งมีการรวมกลุ่มในนาม “กลุ่มทอผ้าเนินธัมมัง” โดยกลุ่มดังกล่าวได้รวมตัวขึ้น เมื่อปี พ.ศ. 2537 หลังจากที่สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถได้เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมพสกนิกรบ้านเนินธัมมัง หมู่ที่ 5 ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช และทรงทราบถึงความทุกข์ยากของราษฎร หลังจากนั้นได้ให้หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง จัดอบรมอาชีพเสริมให้กับชุมชน โดยได้จัดตั้งกลุ่มอาชีพขึ้น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มปักผ้าด้วยมือ กลุ่มกระจุย และกลุ่มทอผ้า โดยเปิดรับสมาชิกเข้าอบรมกลุ่มละ 20 คน และได้ให้ผู้ชำนาญการในด้านต่างๆ ดังกล่าวเข้ามาให้ความรู้กับชาวบ้าน โดยเลือกพื้นที่ หมู่ที่ 5 บ้านเนินธัมมัง เป็นศูนย์กลางในการทำการแต่ละกลุ่ม ซึ่งผลปรากฏว่าหลังจากดำเนินการได้เพียงระยะเวลาหนึ่ง กลุ่มปักผ้าด้วยมือไม่สามารถดำรงอยู่ได้จึงต้องยุบลง เหลือเพียง 2 กลุ่มเท่านั้น โดยได้สร้างที่ทำการศูนย์ชั่วคราวขึ้น ณ พื้นที่หมู่ที่ 5 บ้านเนินธัมมัง เพื่อเป็นศูนย์กลางประสานงานและรวมกลุ่มทอผ้า ทั้งนี้เนื่องจากหากต้องแยกย้ายไปทอผ้าที่อื่นๆ จะมีปัญหาในเรื่องของการเคลื่อนย้ายอุปกรณ์เนื่องจากมีขนาดใหญ่

การก่อตั้งกลุ่มทอผ้าบ้านเนินธัมมังในช่วงแรก มีสมาชิกกลุ่มเพียง 18 คน ต่อมาสมาชิกกลุ่มมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น จึงได้มีการเพิ่มจำนวนเครื่องทอผ้าขึ้น และได้นำไปสู่การสร้างที่ทำการชั่วคราว ณ หมู่ที่ 1 บ้านคงคาล้อม และหมู่ที่ 2 บ้านบางด้วน (บ้านบางงู) ซึ่งทั้งสองกลุ่มเป็นสมาชิกกลุ่มทอผ้าบ้านเนินธัมมังเพียงแต่ได้แยกตัวออกไปเนื่องจากกลุ่มมีการขยายตัวมากขึ้น

สำหรับการทอผ้าของสมาชิกกลุ่มในช่วงแรกจะมีครุมาฝึกสอนให้ระยะหนึ่ง หลังจากนั้นจะไปฝึกอบรมที่ศูนย์การศึกษาพิบูลทอง จังหวัดนราธิวาส โดยกลุ่มทอผ้าบ้านเนินธัมมังค่อยๆ สร้างผลงานส่งถวายเข้าวัง และทอผ้าพื้นเมืองออกจำหน่ายตลอดจนใช้สอย ซึ่งเป็นที่พอใจของกลุ่มผู้บริโภคเป็นอย่างมาก โดยเริ่มจากการทอผ้าขาวม้า แล้วค่อยๆ เปลี่ยนมาเป็นการทอผ้าพื้นส่งผลให้ชาวบ้านส่วนหนึ่งในชุมชนพรุกลงท้องมีรายได้เพิ่มขึ้น ซึ่งการทอผ้าถือเป็นการผลิตที่

เป็นทางเลือกและทางออกที่ดีอีกหนทางหนึ่งสำหรับชาวบ้านในชุมชนพุดองค้องที่ประสบกับปัญหาด้านการประกอบอาชีพในยุคนี้

แผนภาพ 2.11 “การทอผ้า” การผลิตที่เกิดขึ้นใหม่ในชุมชนพุดองค้อง

โดยสรุปสำหรับการผลิตในยุคนี้มีการผลิตที่หลากหลายมากกว่าในยุคก่อนๆ และการผลิตส่วนใหญ่ก็ยังคงเป็นการผลิตที่สอดคล้องกับการผลิตแบบเดิมๆ โดยส่วนใหญ่หน่วยงานภาครัฐจะเข้ามามีอิทธิพลในการส่งเสริมและสนับสนุนการผลิตมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตามถึงแม้จะมีหน่วยงานภาครัฐเข้ามาส่งเสริมและสนับสนุนการผลิต แต่กลับพบว่าการผลิตในยุคนี้ก็ยังประสบกับปัญหาต่างๆ อย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากภัยธรรมชาติ และแม้กระทั่งการเข้ามาส่งเสริมของหน่วยงานภาครัฐเองในบางครั้งไม่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศของชุมชน ซึ่งเป็นชุมชนที่มีลักษณะเฉพาะแตกต่างไปจากชุมชนอื่นๆ ทั่วๆ ไป เนื่องจากเป็นชุมชน

ป่าพรุ จึงทำให้ปัญหาด้านการผลิตของชาวบ้านยังคงดำรงอยู่ แต่กระนั้นชาวบ้านก็ยังคงสืบทอดการผลิตต่างๆ มาอย่างต่อเนื่อง ถึงแม้จะมีปัญหาเกิดขึ้น โดยได้พยายามปรับเปลี่ยนรูปแบบและวิธีการผลิตต่างๆ เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น อีกทั้งยังทำการผลิตในรูปแบบใหม่เพื่อสร้างรายได้ให้กับตนเองและครอบครัว ในขณะที่ชาวบ้านบางส่วนได้เลิกการผลิตทุกรูปแบบในชุมชนและปรับตัวโดยการอพยพย้ายถิ่นออกนอกพื้นที่ทั้งการย้ายถิ่นแบบชั่วคราวและการย้ายถิ่นแบบถาวร โดยการย้ายถิ่นได้มีมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ยุคก่อน ซึ่งการย้ายถิ่นเป็นพฤติกรรมที่หลีกเลี่ยงความเสี่ยง (Risk Aversion) อย่างหนึ่ง ของชาวบ้านที่ขาดมั่นใจในการผลิตและการดำรงชีพในพื้นที่ชุมชนพรุคลองค้อ จึงต้องอพยพย้ายถิ่นออกนอกพื้นที่เพื่อไปหางานทำในพื้นที่อื่นๆ โดยเฉพาะแรงงานวัยหนุ่มสาว ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นอาชีพนอกภาคการเกษตร เพื่อสร้างรายได้ให้กับตนเองและครอบครัว ซึ่งเป็นการปรับตัวอีกรูปแบบหนึ่งของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้อเพื่อสร้างความมั่นคงให้กับวิถีการดำรงชีวิต (Livelihood Security) ของตนเอง

สรุป

ชุมชนพรุคลองค้อเป็นชุมชนที่เกิดจากการแบ่งโดยยึดฐานทรัพยากรป่าพรุเป็นตัวกำหนดในการจัดแบ่งชุมชน สำหรับการก่อตั้งชุมชนในช่วงแรกเกิดจากการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของชาวบ้านจากแถบพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะชาวบ้านจากหัวไทรและเชียรใหญ่ จนกระทั่งขยายตัวและกลายเป็นชุมชนในที่สุด โดยชาวบ้านส่วนใหญ่ที่อพยพเข้ามาในช่วงแรกๆ จะนิยมบุกเบิกพื้นที่ทำกินและตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนบริเวณริมแม่น้ำ และพื้นที่ขอบพรุ แต่ต่อมาเมื่อมีจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น จึงค่อยๆ ขยายพื้นที่ทำกินเข้าไปในเขตป่าพรุ

สำหรับการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุของชาวบ้านกลุ่มต่างๆ ตั้งแต่อดีตก่อนการเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง พบว่า การผลิตในพื้นที่พรุคลองค้อเป็นการผลิตที่หลากหลาย ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการผลิตที่อิงอยู่กับฐานทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะฐานทรัพยากรป่าพรุ ไม่ว่าจะเป็นการตัดไม้ จับสัตว์น้ำ หาของป่า ถอนกระดูก ตลอดจนการเพาะปลูกต่างๆ ซึ่งการผลิตต่างๆ เหล่านี้ได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบและวิธีการไปเรื่อยๆ ตามยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป แต่อย่างไรก็ตามการผลิตก็ยังคงสอดคล้องกับการผลิตในรูปแบบเดิมๆ ที่เคยผลิต ถึงแม้ในบางยุคจะมีการผลิตรูปแบบใหม่เกิดขึ้นบ้างก็ตาม

การผลิตในช่วงยุคแรก ส่วนใหญ่เป็นการผลิตที่เกิดจากการพัฒนาการของชาวบ้านเองเป็นหลัก แต่ต่อมาในยุคหลังการผลิตส่วนใหญ่เริ่มมีหน่วยงานภาครัฐเข้ามาเกี่ยวข้องโดยหน่วยงานภาครัฐได้เข้ามาส่งเสริมและสนับสนุนการผลิตในด้านต่างๆ มากขึ้น ซึ่งมีทั้งการผลิตที่ชาวบ้าน

สามารถยึดเป็นอาชีพได้จริงตลอดจนการผลิตที่ชาวบ้านไม่สามารถยึดเป็นอาชีพได้ เนื่องจากไม่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่และระบบนิเวศของชุมชนพรุคลองค้อง ซึ่งเป็นชุมชนที่มีลักษณะเฉพาะของพื้นที่แตกต่างไปจากพื้นที่อื่นๆ โดยภาพรวมส่วนใหญ่พบว่าการผลิตของชาวบ้านมักจะประสบกับปัญหาต่างๆ อย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากภัยธรรมชาติ โดยเฉพาะน้ำท่วม รวมทั้งไฟฟ้า ซึ่งล้วนแล้วแต่ส่งผลต่อการผลิตหรือการประกอบอาชีพของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้องแทบทั้งสิ้น แต่อย่างไรก็ตามชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้องก็ยังคงดำรงวิถีชีวิตอยู่ได้ ซึ่งเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ความเป็นสังคมของชุมชนพรุคลองค้องยังคงดำรงอยู่ได้ สืบเนื่องมาจากฐานทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ชุมชนพรุคลองค้องได้เปรียบกว่าชุมชนอื่นๆ อีกหลายชุมชนที่ไม่มีฐานทรัพยากรรองรับ ถึงแม้ว่าในยุคหลังๆ ทรัพยากรธรรมชาติเริ่มร่อยหรอลงก็ตาม แต่ชาวบ้านส่วนหนึ่งก็ยังคงเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรได้ในระดับหนึ่ง อย่างน้อยถึงแม้จะเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าพรุเพื่อการผลิตที่เน้นการจำหน่ายได้เพียงเล็กน้อย แต่ชาวบ้านก็สามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าพรุเพื่อทำการผลิตและบริโภคภายในครัวเรือนได้อย่างเพียงพอ ซึ่งเป็นการลดภาระค่าใช้จ่ายภายในครัวเรือนได้ระดับหนึ่ง ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้องจึงยังสามารถดำรงความเป็นชุมชนหรือสังคมไว้ได้

นอกจากนี้เงื่อนไขสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้ความเป็นชุมชนพรุคลองค้องดำรงอยู่ได้ท่ามกลางความผันผวนของการผลิตที่เกิดขึ้นในแต่ละยุค นั่นก็คือ ระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติและระบบอุปถัมภ์ ซึ่งเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ส่วนใหญ่ในชุมชนพรุคลองค้องที่มีการช่วยเหลือเกื้อกูลและประคับประคองซึ่งกันและกันในยามที่เดือดร้อนหรือประสบกับปัญหาต่างๆ

อย่างไรก็ตามจากที่กล่าวมาเป็นเพียงการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุของคนกลุ่มต่างๆ ก่อนการเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง แต่ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2542 หลังการดำเนินการก่อสร้างโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง และได้มีการปิด “ประตูระบายน้ำปากพนัง” หรือ “ประตูระบายน้ำอุทกวิภาชประสิทธิ์” ครั้งแรก เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม 2542 หลังจากการปิดประตูระบายน้ำดังกล่าว ชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้องเริ่มได้รับผลกระทบ โดยเฉพาะผลกระทบต่อการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุของชาวบ้านกลุ่มต่างๆ ที่อาศัยฐานทรัพยากรป่าพรุในการดำรงชีพ

บทที่ 3

ความซับซ้อนและสิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุ

สำหรับการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุในพื้นที่พรุคลองค้อง พบว่ามีลักษณะการเข้าถึงที่มีความซับซ้อนและแตกต่างกันออกไป เนื่องจากความหลากหลายของทรัพยากรแต่ละประเภทที่มีอยู่ในพื้นที่พรุคลองค้อง ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรป่าไม้ กระจูด สัตว์น้ำ สัตว์ป่า และที่ดิน เป็นต้น ซึ่งล้วนแล้วแต่มีลักษณะการเข้าถึงที่แตกต่างกันออกไป ประกอบกับพื้นที่พรุคลองค้องมีพื้นที่บางส่วนที่ถูกรองโดยเอกชนหรือปัจเจกชน และมีพื้นที่บางส่วนเป็นพื้นที่ ๆ ชาวบ้านใช้ประโยชน์ร่วมกันในชุมชน หรือเป็นพื้นที่สาธารณประโยชน์ ดังนั้นจึงส่งผลให้เกิดความซับซ้อนในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรแต่ละประเภทในป่าพรุแตกต่างกันออกไป

สิทธิและการเข้าถึงทรัพยากรแต่ละประเภท

เนื่องจากพื้นที่พรุคลองค้องเป็นพื้นที่ ๆ มีความหลากหลายของทรัพยากร ซึ่งเป็นแหล่งรวมของรายได้และผลประโยชน์ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและด้านการดำรงชีพ ดังนั้นในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรแต่ละประเภทจึงมีความซับซ้อนและแตกต่างกันออกไป ซึ่งสิทธิและการเข้าถึงทรัพยากรแต่ละประเภทที่สำคัญ ๆ ในพื้นที่พรุคลองค้องมีดังต่อไปนี้

การถอนกระจูด

“กระจูด” เป็นพืชเฉพาะถิ่น ชอบขึ้นในพื้นที่ ๆ มีน้ำขังหรือที่เรียกว่า “พรุ” มีประโยชน์สำหรับใช้ทำผลิตภัณฑ์ต่างๆ เพื่อไว้ใช้สอยและจำหน่าย สำหรับพื้นที่พรุคลองค้องกระจูดนอกจากสร้างรายได้ให้กับชาวบ้านที่ทำเครื่องจักสานและผลิตภัณฑ์ต่างๆ จากกระจูดแล้ว กระจูดยังสร้างรายได้ให้กับชาวบ้านที่มีอาชีพเก็บกระจูดหรือถอนกระจูดขายอีกด้วย ดังเช่นกรณีของลุงหอม ขวัญมิ่ง ซึ่งประกอบอาชีพถอนกระจูดขายมาตั้งแต่อายุประมาณ 17 ปี จนกระทั่งปัจจุบันลุงหอม อายุ 64 ปี ก็ยังคงประกอบอาชีพถอนกระจูดเพื่อการขาย โดยกระจูดจะมีการซื้อขายกันที่ราคาต่ำละประมาณ 20-30 บาท ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับขนาดและความยาวของต้นกระจูด การซื้อขายจะมีการขายให้กับคนภายในชุมชนและภายนอกชุมชน สำหรับการขายให้กับคนภายนอกชุมชนจะเป็นการขายให้กับพ่อค้าแม่ค้าที่เข้ามารับซื้อในชุมชน โดยเฉพาะพ่อค้าแม่ค้าที่มาจากจังหวัดพัทลุง ดังนั้นในบางพื้นที่กระจูดจึงเป็นพืชที่ชุมชนหวงห้ามสำหรับบุคคลภายนอกชุมชน เพราะกระจูดเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญที่สร้างรายได้ให้กับคนในชุมชน เนื่องจากกระจูดสามารถถอนได้ทุก

ฤดูกาลขึ้นอยู่กับความต้องการของตลาด ถึงแม้ว่าโดยทั่วไปจะนิยมถอนในช่วงฤดูแล้งก็ตาม ด้วยเหตุนี้ในพื้นที่พรุหลายๆ พื้นที่จึงมีการจัดสรรสิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรดิน กระจุกเกิดขึ้น ชุมชนพรุคลองค้องเองก็เช่นเดียวกันพบว่ามีการจัดสรรสิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรดิน กระจุกเกิดขึ้น โดยกระจุกในพื้นที่พรุคลองค้องที่ชาวบ้านนำมาใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นประโยชน์ด้านการจำหน่าย หรือด้านการทำผลิตภัณฑ์ต่างๆ สามารถจำแนกออกได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ ซึ่งมีความซับซ้อนและสิทธิในการเข้าถึงแตกต่างกันออกไปดังต่อไปนี้

กระจุกพรุ

กระจุกพรุ หมายถึง กระจุกที่เกิดขึ้นเองหรือเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ซึ่งสามารถแบ่งออกไปเป็น 2 ประเภท ดังต่อไปนี้

1. **กระจุกพรุที่เกิดขึ้นในพื้นที่ส่วนรวม** สำหรับกระจุกพรุที่เกิดขึ้นในพื้นที่ส่วนรวม กระจุกดังกล่าวจะจัดเป็นของป้าชนิดหนึ่ง ซึ่งทุกคนไม่ว่าจะเป็นชาวบ้านทั้งในชุมชนและนอกชุมชนต่างมีสิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรกระจุกดังกล่าวได้ เนื่องจากเป็นกระจุกที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติในพื้นที่ส่วนรวม ทุกคนจึงมีสิทธิใช้ประโยชน์ได้อย่างเท่าเทียมกัน หรือที่เรียกว่า “สิทธิการใช้” (Usufruct) ซึ่งเป็นสิทธิในเรื่องของการยังชีพ โดยไม่มีผู้ใดหวงห้ามหรือกีดกันการเข้าถึง แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นในการเข้าถึงจะต้องเคารพในกฎกติกาหรือแนวปฏิบัติที่ยึดถือร่วมกัน ถึงแม้จะไม่มีใครบัญญัติไว้เป็นลายลักษณ์อักษรก็ตามแต่จะเป็นที่รับรู้ร่วมกันในกลุ่มผู้ถอนกระจุกและชาวบ้านในชุมชน นั่นก็คือในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรดิน กระจุกผู้ที่เข้ามาใช้ประโยชน์จะต้องไม่ใช่ของมีคมตัดโดยเฉพาะมีดในการเก็บเกี่ยวกระจุก แต่จะต้องใช้วิธีการถอนโดยใช้มือเท่านั้น ทั้งนี้เนื่องจากหากใช้ของมีคมตัดจะทำให้กระจุกไม่แตกหน่อและไม่สามารถเจริญเติบโตหรืองอกขึ้นใหม่ได้ ดังคำบอกเล่าของน้ำแดง ชูศรีเหรียญ อายุ 62 ปี¹ ที่เล่าว่า “นักเลงถอนจุด เขาจะไม่ใช้ของมีคมตัดจุด เขาจะรู้กัน” ซึ่งสอดคล้องกับคำบอกเล่าของลุงหอม ขวัญมิ่ง อายุ 64 ปี² ซึ่งประกอบอาชีพถอนกระจุกมากกว่า 45 ปี ที่กล่าวว่า “จุดเขาไม่ตัดกัน เขาจะถอนกับมือ เพราะไม้นั้นจุดไม่ขึ้น”

¹ สัมภาษณ์นางแดง ชูศรีเหรียญ อายุ 62 ปี. 12 หมู่ที่ 1 บ้านคงคาล้อม ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 18 พฤษภาคม 2549.

² สัมภาษณ์นายหอม ขวัญมิ่ง อายุ 64 ปี. 1 หมู่ที่ 5 บ้านเนินธัมมัง ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 18 พฤษภาคม 2549.

อย่างไรก็ตามในบางครั้งพบว่ามีชาวบ้านบางคนฝ่าฝืนแนวปฏิบัติดังกล่าว โดยใช้มีดตัดกระจุย ทั้งนี้เนื่องจากการใช้มีดหรือของมีคมตัดจะทำให้สามารถตัดกระจุยได้ครั้งละมาก ๆ ไม่เหนื่อย และสะดวก สำหรับผู้ที่ฝ่าฝืนแนวปฏิบัติดังกล่าวจะไม่มีบทลงโทษแต่อย่างใด แต่จะได้รับการดำเนินคดีจากกลุ่มผู้ถอนกระจุยด้วยกัน

2. กระจุยพรุที่เกิเกิดขึ้นในพื้นที่ถือครองส่วนบุคคล ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่ถือครองที่มีเอกสารสิทธิ์หรือไม่มีเอกสารสิทธิ์ก็ตาม สำหรับกระจุยพรุที่เกิเกิดขึ้นในพื้นที่ถือครองส่วนบุคคลดังกล่าวผู้เป็นเจ้าของพื้นที่ย่อมมีสิทธิ์ในกระจุยดังกล่าว ดังนั้นหากผู้ใดจะเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากกระจุยในพื้นที่ดังกล่าวจะต้องบอกกล่าวหรือขออนุญาตจากเจ้าของพื้นที่ก่อน โดยทั่วไปหากเจ้าของพื้นที่ไม่ได้ประกอบอาชีพเกี่ยวกับกระจุยหรือมีรายได้จากการถอนกระจุย ก็จะไม่มีการหวงห้ามหรือกีดกันการเข้าถึงทรัพยากรกระจุยในพื้นที่ที่ตนเองถือครองแต่อย่างใด

แผนภาพ 3.1 กระจุยขนาดต่างๆ ในพื้นที่พรุคลองค้อง สำหรับนำไปใช้ในการทำผลิตภัณฑ์จากกระจุย

กระจุยปลูก

กระจุยปลูก หมายถึง กระจุยที่ไม่ได้เกิดขึ้นเองหรือเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่เกิดจากการปลูกขึ้นมา โดยการนำหน่อของกระจุยมาปักชำเช่นเดียวกับการปักชำต้นกล้าข้าว สำหรับการปลูกกระจุยจะใช้ระยะเวลาประมาณ 3 ปี ต้นกระจุยจึงจะโตได้ขนาด และสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ นั่นก็คือ ลำต้นกระจุยจะยาวไม่ต่ำกว่า 1 เมตร และเมื่อถอนต้นกระจุยไปแล้ว หน่อ

กระจุกก็นั้นจะแตกคั่นใหม่ขึ้นมาแทนที่และหมุนเวียนกันไป สำหรับกระจุปลูกในพื้นที่พรุคลองค้องสามารถแบ่งออกไปเป็น 3 ประเภท ดังต่อไปนี้

1. กระจุปลูกของชาวบ้าน สำหรับกระจุปลูกของชาวบ้านซึ่งอาจปลูกในพื้นที่ถือครองของตนเองไม่ว่าจะมีเอกสารสิทธิ์หรือไม่ก็ตาม ตลอดจนปลูกในพื้นที่ส่วนร่วม กระจุปลูกดังกล่าวจะมีเจ้าของที่มีสิทธิการถือครองอย่างชอบธรรม ผู้ใดจะมาละเมิดสิทธิดังกล่าวย่อมไม่ได้ แต่อย่างไรก็ตามสำหรับกระจุปลูกของชาวบ้านในพื้นที่พรุคลองค้องยังมีอยู่ค่อนข้างน้อย ส่วนใหญ่มักเป็นกระจุกที่ปลูกขึ้นเพื่อการใช้ประโยชน์ด้านการประกอบอาชีพและเพื่อสร้างรายได้ให้กับครัวเรือน ดังนั้นผู้ปลูกกระจุกจึงมีสิทธิในการกีดกันการเข้าถึงสำหรับบุคคลอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นบุคคลภายในหรือภายนอกชุมชน

2. กระจุปลูกของหน่วยงานที่เข้ามาส่งเสริม สำหรับกระจุปลูกของหน่วยงานที่เข้ามาส่งเสริมที่มีอยู่ในพื้นที่พรุคลองค้อง ได้แก่ แปลงกระจุปลูกที่ดำเนินการโดยสำนักบริหารจัดการในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ 19 และการปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย (ปตท.) บนเนื้อที่ 939 ไร่ โดยดำเนินการปลูกตั้งแต่ปี พ.ศ. 2541-2543 ทั้งนี้โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้องได้มีทรัพยากรกระจุกเพียงพอต่อการประกอบอาชีพเพื่อเสริมรายได้ให้ชาวบ้านในชุมชน แต่อย่างไรก็ตามสำหรับกระจุปลูกดังกล่าวชาวบ้านทั้งในชุมชนและนอกชุมชนมีสิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ได้ โดยไม่มีการหวงห้ามหรือกีดกันการเข้าถึงแต่อย่างใด แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นจะต้องปฏิบัติตามกฎกติกาหรือแนวปฏิบัติร่วมเช่นเดียวกับการเข้าถึงกระจุกที่เกิดขึ้นในพื้นที่ส่วนรวม นั่นก็คือจะต้องไม่ใช่ของมีคมในการเก็บเกี่ยวกระจุก หากฝ่าฝืนก็จะได้รับการดำเนินคดีเช่นเดียวกัน

อย่างไรก็ตามสำหรับกระจุกในแปลงดังกล่าวพบว่าชาวบ้านมีการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ได้ค่อนข้างน้อย ทั้งนี้เนื่องจากกระจุกโดนไฟไหม้บ่อยและกระจุกมีลำต้นค่อนข้างสั้นจึงไม่เหมาะสำหรับนำไปใช้ประโยชน์เพื่อการทำผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ ตลอดจนเพื่อการจำหน่าย

3. กระจุปลูกของกลุ่มแปรรูปผลิตภัณฑ์จากกระจุก ได้แก่ นากะจุก ในพื้นที่ของศูนย์ศิลปาชีพบ้านเนินธัมมัง บนเนื้อที่ 10 ไร่ ซึ่งเป็นโครงการนากะจุกเฉลิมพระเกียรติ 72 พรรษามหาราชนี เนื่องในวโรกาสทรงมีพระชนมพรรษาครบ 6 รอบ ในวันที่ 12 สิงหาคม 2547 โดยได้รับความร่วมมือจากหลายฝ่ายที่เกี่ยวข้องในการให้การช่วยเหลือและสนับสนุนการปลูก เมื่อปี พ.ศ. 2547 สำหรับนากะจุกดังกล่าวกลุ่มแปรรูปผลิตภัณฑ์จากกระจุกซึ่งเป็นกลุ่มอาชีพในชุมชนเป็นผู้ที่มีสิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์เพื่อประกอบอาชีพของกลุ่ม

แผนภาพ 3.2 นากะจูดของกลุ่มแปรรูปผลิตภัณฑ์จากกระจูด

อย่างไรก็ตามสำหรับกระจูดในพื้นที่พรุคลองค็องไม่ว่าจะเป็นกระจูดพรุหรือกระจูดปลูก กลุ่มคนที่เข้าถึงและใช้ประโยชน์ส่วนใหญ่จะเป็นชาวบ้านภายในชุมชน ส่วนชาวบ้านหรือกลุ่มคนจากภายนอกชุมชนพบว่าการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ค่อนข้างน้อยมาก

การหาปลาและสัตว์น้ำ

สำหรับกลุ่มชาวบ้านที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการหาปลาและจับสัตว์น้ำในพรุ ได้แก่ กลุ่มชาวบ้านที่ทำประมงในพรุ สำหรับการทำการประมงในพื้นที่พรุคลองค็องชาวบ้านที่ทำประมงจะมีการจัดสรรสิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์อย่างเป็นระบบ ดังต่อไปนี้

การหาปลาและสัตว์น้ำในพรุ

การหาปลาและสัตว์น้ำในพรุไม่ว่าจะเป็นในเม ลำคลอง บาง มาบ และสายน้ำต่าง ๆ ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมหรือเป็นแหล่งสาธารณประโยชน์ ชาวบ้านซึ่งเป็นกลุ่มหาปลาต่างมีการจัดสรรสิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ร่วมกันอย่างเป็นระบบ โดยชาวบ้านซึ่งเป็นกลุ่มหาปลาด้วยกันจะรู้ตำแหน่งของเครื่องมือประมงว่าบริเวณไหนเป็นที่วางเครื่องมือประมงของใคร และจะไม่มีใครวางเครื่องมือประมงทับซ้อนพื้นที่กัน แต่หากผู้ที่เคยวางเครื่องมือประมงในพื้นที่ดังกล่าวไม่วางเครื่องมือประมงในบริเวณนั้นแล้วจะมอบสิทธิให้กับคนอื่นได้นำเครื่องมือประมงมาวางในบริเวณดังกล่าวแทนก็ได้

สำหรับการวางเครื่องมือประมงในพรุไครจะวางตรงบริเวณไหนก็ได้ แต่หากมีคนอื่นวางเครื่องมือประมงไว้ก่อนแล้ว ทุกคนก็จะยอมรับในสิทธิของเจ้าของเครื่องมือประมงดังกล่าว ซึ่งเป็น “สิทธิชั่วคราว” และสิทธิดังกล่าวจะหมดไปเมื่อเลิกวางเครื่องมือประมง บริเวณดังกล่าวก็จะกลับกลายเป็นของส่วนรวมอีกครั้ง ใครจะไปวางเครื่องมือประมงบริเวณดังกล่าวก็ย่อมทำได้ และในขณะเดียวกันแต่ละคนก็สามารถที่จะไปวางเครื่องมือประมงบริเวณใกล้เคียงกับที่คนเดิมวางไว้แล้วก่อนได้ แต่จะต้องมีระยะห่างกันพอสมควรและจะต้องไม่ไปกีดขวางหรือทำลายของเดิมที่วางอยู่ก่อนหน้านี้แล้ว มิฉะนั้นจะถือว่าเป็นการรุกรานสิทธิชั่วคราวของเจ้าของเครื่องมือเดิมที่เกิดขึ้นก่อน

นอกจากนี้ในการวางเครื่องมือประมงบางชนิด เช่น กัด อวน และไซ เป็นต้น หากวางเครื่องมือประมงดังกล่าวไว้บริเวณใด ผู้เป็นเจ้าของเครื่องมือจะทำการขายหญ้าให้เป็นร่องไว้ หรือที่เรียกว่า “ถางร่อง” ไว้บริเวณที่วางเครื่องมือประมง เพื่อให้ผู้อื่นรับทราบว่าบริเวณนั้นได้มีผู้วางเครื่องมือประมงไว้แล้ว ผู้อื่นก็จะไม่ไปวางเครื่องมือประมงในบริเวณนั้นตลอดช่วงฤดูกาลและฤดูกาลต่อ ๆ ไปหากมิได้รับอนุญาตจากผู้ทำการขายหญ้าไว้ในบริเวณนั้น ซึ่งเป็นการเคารพสิทธิของการทำมาหากินตามวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้องที่สืบทอดมาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

สำหรับประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากปลาและสัตว์น้ำของชาวบ้านที่ทำประมงในพื้นที่พรุคลองค้อง พบว่า มีการรวมกลุ่มของชาวบ้านที่ประกอบอาชีพประมงในพื้นที่พรุในนาม “กลุ่มหาปลาในพรุ” โดยเริ่มแรกเป็นกลุ่มที่รวมตัวกันเองตามธรรมชาติ ต่อมาเริ่มมีความเป็นรูปธรรมมากขึ้นเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2548 มีสมาชิกกลุ่มประมาณ 20 คน ซึ่งเป็นผู้ที่ประกอบอาชีพประมงในพื้นที่พรุคลองค้องเป็นหลัก โดยกลุ่มคนเหล่านี้จะมีการตกลงเกี่ยวกับบริเวณหรือพื้นที่สำหรับวางเครื่องมือหาปลาอย่างมีระบบกฎเกณฑ์ ดังเสียงพุดคุยและหยอกล้อในวงสนทนากลุ่มย่อยซึ่งสะท้อนการจัดสรรสิทธิการวางเครื่องมือประมงได้อย่างลงตัว เช่น

“กลุ่มนี้เขาสัมปทานกันหมดแล้ว คนนี้กะสัมปทานเส้นทางไป 2 กิโล”

“เค้ารู้กันว่าบริเวณไหนของใคร เขาวางประจำที่กันมา 10-20 ปี แล้ว”

“พื้นที่วางของผมกะประมาณ 2 กิโล ผมมีไซอยู่ 200”

“นี่แหละคนจัดการสัมปทานเส้นทางหาปลา”

“ผมวางที่ประจำของผมมาประมาณ 13 ปี แล้ว คนอื่นเขาก็มีที่ประจำของเขา ถ้าผมหยุดวางสักวัน 2 วัน คนอื่นก็ไม่มาวาง ถ้าผมไม่ให้ แต่ถ้าผมให้มาวางเขาก็จะมาวาง เพราะเป็นที่รู้จักกัน”

อย่างไรก็ตามนอกจากนี้ชุมชนยังมีกฎเกณฑ์การใช้สิทธิในการทำประมงในพื้นที่พรุอย่างไม่เอารัดเอาเปรียบกัน นั่นก็คือ เรือหรือเครื่องมืออุปกรณ์ต่างๆ ที่ใช้ในการทำประมงทุกคนจะใช้แบบเดียวกันหรือมีลักษณะใกล้เคียงกัน เป็นเครื่องมือง่ายๆ ที่มีใช้อยู่ทั่วไป จะไม่ใช่เครื่องมือที่ทันสมัยหรือเครื่องมือที่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ เช่น เครื่องช้อนปลา หรือยาเบื่อปลา เพราะมีฉะนั้นแล้วจะได้รับการดำเนินคดีและการต่อต้านจากชุมชน แต่อย่างไรก็ตามพบว่า ยังมีชาวบ้านบางคนแอบลักลอบช้อนปลา และเบ็ดปลาอยู่บ้าง แต่ก็มีจำนวนไม่มากนัก นอกจากนี้ก็เป็นคนจากภายนอกชุมชนที่เข้ามาลักลอบช้อนปลาและเบ็ดปลา เนื่องจากลงทุนไม่มากแต่ให้ผลตอบแทนคุ้มค่า ด้วยเหตุนี้จึงยังคงมีการลักลอบช้อนปลาและเบ็ดปลาในพื้นที่พรุคลองค้อง ดังเสียงบอกเล่าต่อไปนี้

“ปีก่อน มีทหารยศนายร้อยมาจากพัทลุง เอาลูกยา (ยาเบื่อ) มาปล่อยให้ชาวบ้านในตอนเช้า ตอนเย็นมารับปลา”

“หว่างนี้จะมีเหมือนกัน แต่คนในชุมชนน้อยส่วนมากเป็นคนข้างนอกมาแอบเบ็ดเพราะได้ปลาคู้ม”

“ลูกยาลูกหนึ่ง ประมาณ 8-10 บาท ใช้ 4-5 ลูก ปล่อยไว้ครึ่งชั่วโมงจะได้ปลาลุยแล้ว คนถึงแอบเบ็ดกัน”

“หว่างนี้แหละได้ข่าวว่า เริ่มเข้ามาแล้วหล่าว โหมช้อนปลาโหมเบ็ดปลา”

“ถ้าไม่เบ็ด เอาไว้เพื่อนกะเบ็ดฉาด”

“หม้อช้อน ลูกหนึ่งไม่กี่พัน ใช้ได้นาน ใช้แล้วคุ้ม”

“ใช้ลูกยา ไม่เหนียว แถมได้ปลาลุยหล่าว”

“ปลาทะเลยาก ตกเหยื่อจะไม่ค่อยได้ เลยให้กินไฟ (ช้อน) พอได้เอามากินบ้าง”

สำหรับการทำประมงในพรุซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมหรือเป็นแหล่งสาธารณประโยชน์ไม่ได้มีการหวงห้ามหรือกีดกันการเข้าถึงสำหรับคนภายนอกชุมชน คนภายนอกชุมชนมีสิทธิที่จะเข้าถึง

และใช้ประโยชน์ได้ แต่ส่วนใหญ่ไม่ค่อยมีคนจากภายนอกชุมชนเข้ามาใช้ประโยชน์ นานๆ ลักครั้งหนึ่งจึงจะมีคนภายนอกชุมชนเข้ามา ดังนั้นคนที่ทำประมงในพื้นที่พรุส่วนใหญ่จึงเป็นคนภายในชุมชน ดังที่พี่เฉลิม มาเฟียง อายุ 38 ปี รองประธานกลุ่มหาปลาในพรุ เล่าว่า “คนที่หาปลาในพรุส่วนใหญ่เป็นคนในชุมชน คนข้างนอกก็มาบ้างแต่นานๆ ที่ส่วนใหญ่เป็นโหมขจร บางทีก็เข้ามาหาปลาทั่วไป บางทีก็มาแอบซื้อปลาบ้างเบือปลาบ้าง”

การหาปลาและสัตว์น้ำในบ่อดักปลา

“บ่อดักปลา” เป็นบ่อที่ชาวบ้านขุดขึ้นเพื่อให้ปลามาติดอยู่ในบ่อ และเมื่อถึงช่วงฤดูน้ำแล้ง น้ำในบ่อแห้งก็จะทำการวิดปลาออกจากบ่อ สำหรับการขุดบ่อดักปลาของชาวบ้านเริ่มมีขึ้นเมื่อประมาณ 20-30 กว่าปีที่ผ่านมา เนื่องจากแหล่งน้ำที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ซึ่งได้แก่ หนอง คลอง บึง มีไม่เพียงพอกับปริมาณชาวบ้านที่ประกอบอาชีพหาปลา ดังนั้นชาวบ้านจึงได้มีการขุดบ่อดักปลาขึ้น แต่ในปัจจุบันพบว่าไม่มีการขุดบ่อดักปลาเพิ่มแต่อย่างใด เนื่องจากปริมาณปลาและสัตว์น้ำที่มีอยู่ลดน้อยลง ประกอบกับไม่มีพื้นที่ว่างในการที่จะขุดบ่อดักปลาได้ เพราะวัตถุประสงค์อีกประการหนึ่งของการขุดบ่อดักปลาในอดีตที่ผ่านมาคือเป็นการแสดงกรรมสิทธิ์การครอบครองที่ดินบริเวณที่ตนเองได้ขุดบ่อดักปลานั้นเอง ดังนั้นเมื่อไม่มีที่ดินว่างเปล่าที่ปราศจากการครอบครอง การขุดบ่อดักปลาจึงไม่มีการขุดเพิ่ม

สำหรับบ่อดักปลาที่ขุดขึ้น ผู้ที่ขุดจะเป็นผู้ครอบครองและมีสิทธิในการจับปลาและสัตว์น้ำในบ่อที่ขุดขึ้นดังกล่าว ผู้ใดจะมาจับปลาและสัตว์น้ำในบ่อดังกล่าวไม่ได้ ถือว่าเป็นการละเมิดสิทธิของเจ้าของบ่อที่ขุดขึ้น และหากมีการขโมยจับปลาและสัตว์น้ำในบ่อดังกล่าวผู้ที่ขโมยก็จะได้รับการดำเนินคดีจากชาวบ้านในชุมชน และหากทราบตัวผู้ที่ขโมยจับปลาและสัตว์น้ำในบ่อดังกล่าวผู้ที่ทำการขโมยนอกจากจะได้รับการดำเนินคดีแล้วยังอาจต้องชดเชยหรือต้องจ่ายค่าเสียหายให้กับเจ้าของบ่ออีกด้วย เนื่องจากการละเมิดสิทธิของผู้อื่นและทำให้ผู้อื่นได้รับความเสียหาย

การตัดไม้

การตัดไม้ในพื้นที่พรุคลองค้องมีมาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันทั้งการตัดไม้เพื่อการใช้สอยหรือเพื่อใช้ประโยชน์ต่าง ๆ ภายในครัวเรือน ตลอดจนการตัดไม้เพื่อการจำหน่ายเพื่อนำไปใช้ในการทำร้านอาหาร ไม้เสาเข็ม และไม้นั่งร้านในการก่อสร้าง เป็นต้น ดังนั้นถึงแม้จะมีการประกาศให้พื้นที่พรุคลองค้องเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ แต่เนื่องจากความจำเป็นในการใช้ไม้ภายใน

³ สัมภาษณ์นายเฉลิม มาเฟียง อายุ 38 ปี. รองประธานกลุ่มหาปลาในพรุ. 101 หมู่ที่ 1 บ้านคลองค้อง ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 20 เมษายน 2549.

ครัวเรือนและเพื่อการจำหน่ายซึ่งเป็นแหล่งที่มาของรายได้ในรูปของตัวเงิน ดังนั้นจึงส่งผลให้มีการลักลอบตัดไม้เกิดขึ้นในพื้นที่พรุคลองค้องอยู่อย่างต่อเนื่อง สำหรับการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากไม้ในพื้นที่พรุคลองค้องที่สำคัญ ๆ สามารถจำแนกได้ดังต่อไปนี้

การตัดไม้ในป่าสงวนผืนใหญ่

ป่าสงวนผืนใหญ่ ได้แก่ พื้นที่ป่าพรุที่มีอาณาเขตต่อเนื่องกัน และเป็นพื้นที่ที่ทางการได้ประกาศให้เป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวจะเป็นพื้นที่ๆ มีป่าไม้ค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ และมีพันธุ์ไม้หลากหลาย แต่ในปัจจุบันเหลือเพียงไม้เสม็ดขึ้นเป็นส่วนใหญ่ สำหรับไม้ในพื้นที่ป่าสงวนผืนใหญ่หน่วยงานของรัฐเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการดูแลรักษา โดยเฉพาะกรมป่าไม้ การเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากไม้ในพื้นที่ป่าสงวนผืนใหญ่เป็นเรื่องต้องห้าม เนื่องจากเป็นการกระทำที่ผิดกฎหมาย แต่อย่างไรก็ตามพบว่ายังคงมีชาวบ้านบางคนในชุมชน ตลอดจนบุคคลจากภายนอกชุมชน โดยเฉพาะกลุ่มนายทุนได้เข้ามาลักลอบตัดไม้ในพื้นที่ป่าสงวนผืนใหญ่ อยู่อย่างต่อเนื่องสำหรับการตัดไม้ในพื้นที่ป่าสงวนผืนใหญ่ส่วนใหญ่เป็นการตัดที่เพื่อการจำหน่ายมากกว่าเพื่อการใช้สอยหรือเพื่อใช้ประโยชน์ภายในครัวเรือน โดยเฉพาะการเข้ามาตัดของกลุ่มนายทุนจากข้างนอกเพื่อผลประโยชน์ด้านการจำหน่ายเพียงอย่างเดียว สำหรับการเข้ามาลักลอบตัดไม้ของกลุ่มนายทุนจากข้างนอกจะเข้ามาตัดไม้เป็นช่วง ๆ และมักจะเข้ามาลักลอบตัดและขนย้ายไม้ในช่วงเวลากลางคืน เนื่องจากเวลากลางคืนสามารถตัดและเคลื่อนย้ายไม้ได้ง่ายและปลอดภัยจากการจับกุมของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ส่วนการลักลอบตัดไม้ของชาวบ้านในชุมชนชาวบ้านจะมีวิธีการที่หลากหลายเพื่อหลบเลี่ยงการจับกุมของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ เช่น การตัดไม้ในป่าสงวนผืนใหญ่เมื่อตัดไม้ได้แล้วก็จะนำไม้ที่ตัดได้มารวมกับไม้ที่ตัดในพื้นที่ถือครองของตัวเองแล้วนำไปจำหน่าย หรือบางชาวบ้านคนก็จะใช้วิธีการตัดไม้ในป่าสงวนผืนใหญ่แล้วทิ้งซ่อนไว้ได้น้ำในพรุที่มีระดับน้ำลึกๆ เพื่อพรางเจ้าหน้าที่ป่าไม้ และเมื่อมีจังหวะเหมาะสมแล้วจึงจะมาเคลื่อนย้ายไม้ออกมาเพื่อนำไปจำหน่าย

การตัดไม้ในป่าสงวนผืนเล็ก

การเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากไม้ในพื้นที่ป่าสงวนผืนเล็กเป็นเรื่องที่ต้องห้ามเช่นเดียวกับไม้ในพื้นที่ป่าสงวนผืนใหญ่ เนื่องจากการกระทำที่ผิดกฎหมายเช่นเดียวกัน สำหรับป่าสงวนผืนเล็ก หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “หัวไร่ปลายนา” โดยทั่วไปจะเป็นพื้นที่ซึ่งเป็นรอยต่อระหว่างที่ดินของแต่ละครัวเรือน ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นพื้นที่เนิน ควน หรือโคก โดยชาวบ้านจะนิยมเว้นพื้นที่ดังกล่าวไว้เพื่อให้มีพันธุ์ไม้งอกและเจริญเติบโตเพื่อไว้สำหรับใช้สอยและใช้ประโยชน์ต่าง ๆ ภายในครัวเรือน

แต่ต่อมาเมื่อมีการประกาศให้พื้นที่พรุคลองค็องเป็นเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ เจ้าหน้าที่ป่าไม้เห็นว่าบริเวณดังกล่าวเป็นป่าพรุที่มีความอุดมสมบูรณ์ควรแก่การอนุรักษ์ จึงติดประกาศให้พื้นที่ห้วยไร่ปลายนาเดิมของชาวบ้านเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ ชาวบ้านบางคนจึงเรียกพื้นที่ดังกล่าวว่า “ป่าสงวนผืนเล็ก” หรือ “ห้วยไร่ปลายนา” ซึ่งมีกระจายอยู่ทั่ว ๆ ไป แต่เดิมก่อนที่จะมีการประกาศให้พื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติชาวบ้านที่อยู่ในบริเวณดังกล่าวสามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากไม้ที่อยู่ในบริเวณห้วยไร่ปลายนาของตนได้อย่างอิสระ เนื่องจากบริเวณห้วยไร่ปลายนาดังกล่าวจะมีเจ้าของครอบครองโดยเป็นที่รับรู้กันในชุมชนแม้จะเป็นการครอบครองที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ก็ตาม แต่หลังจากการประกาศให้พื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติส่งผลให้ชาวบ้านบางส่วนไม่กล้าที่จะเข้าไปใช้ประโยชน์จากไม้ในบริเวณดังกล่าวเหมือนเช่นในอดีตที่ผ่านมา แต่อย่างไรก็ตามพบว่าในปัจจุบันยังคงมีชาวบ้านบางคนลักลอบตัดไม้ในป่าสงวนผืนเล็ก โดยส่วนใหญ่จะเป็นชาวบ้านในชุมชนที่อาศัยอยู่ในบริเวณละแวกใกล้ ๆ กับป่าสงวนผืนเล็ก โดยส่วนใหญ่จะตัดไม้เพื่อนำมาใช้สอยหรือเพื่อใช้ประโยชน์ภายในครัวเรือนมากกว่าเพื่อการจำหน่าย โดยเฉพาะการตัดไม้เพื่อนำมาใช้ในการทำรั้วบ้าน คอกเลี้ยงสัตว์ ไม้ฟืน เผาถ่าน และใช้สอยทั่วไป เป็นต้น สำหรับวิธีการลักลอบตัดไม้ในพื้นที่ป่าสงวนผืนเล็กเพื่อหลบเลี่ยงเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ชาวบ้านจะใช้วิธีตัดไม้แล้วนำมาใช้ประโยชน์ทันที จะไม่ตัดกองรวมไว้ เพราะทำให้จะเป็นที่สังเกตของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ แต่อย่างไรก็ตามบางครั้งถึงแม้เจ้าหน้าที่ป่าไม้มาเจอ เจ้าหน้าที่ป่าไม้ก็จะเอาผิดกับชาวบ้านที่ทำการลักลอบตัดไม้ หากเป็นการตัดไม้ในปริมาณไม่มากนักและเป็นการตัดไม้เพื่อการใช้สอยและใช้ประโยชน์ภายในครัวเรือน ทั้งนี้เนื่องจากเจ้าหน้าที่ป่าไม้เข้าใจวิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค็องในระดับหนึ่ง

อย่างไรก็ตามสำหรับการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ไม้ที่อยู่ตามบริเวณห้วยไร่ปลายนา ถึงแม้ว่าบริเวณดังกล่าวจะกลายเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติก็ตาม แต่ชาวบ้านก็ยังคงให้ความเคารพในสิทธิซึ่งกันและกัน โดยชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนจะยึดถือร่วมกันว่าหากต้นไม้ที่ขึ้นอยู่บริเวณห้วยไร่ปลายนาเป็นพื้นที่ถือครองของผู้ใดผู้นั้นย่อมเป็นผู้มีสิทธิในการครอบครองไม้ดังกล่าว ถึงแม้ว่าผู้นั้นจะไม่มีเอกสารสิทธิ์ในที่ดินที่เป็นห้วยไร่ปลายนาก็ตาม ดังนั้นหากผู้ใดต้องการตัดไม้ในบริเวณห้วยไร่ปลายนาเพื่อนำไปใช้ประโยชน์หรือใช้สอยจึงต้องมีการบอกกล่าว หรือ “ขอ” จากผู้เป็นเจ้าของพื้นที่ห้วยไร่ปลายนาก่อน ซึ่งเป็นการปฏิบัติที่รับรู้และยอมรับกันทั่วไปในชุมชนพรุคลองค็อง

การหาของป่า “ผึ้ง”

สำหรับของป่าที่สำคัญในพื้นที่พรุคลองค้องและมีลักษณะการเข้าถึงที่แตกต่างไปจากของป่าชนิดอื่นๆ ได้แก่ “ผึ้ง” ทั้งนี้เนื่องจากผึ้งเป็นสัตว์เศรษฐกิจที่สำคัญของพื้นที่พรุคลองค้อง ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันที่ทำรายได้ให้กับชาวบ้านในชุมชนโดยเฉพาะทำรายได้ให้กับกลุ่มคนหาผึ้ง เนื่องจากน้ำผึ้งจากป่าพรุเป็นน้ำผึ้งที่มีรสชาติดีและเป็นที่ยอมรับของคนทั่วไปที่บริโภคน้ำผึ้ง จึงทำให้น้ำผึ้งจากป่าพรุมีราคาสูง ด้วยเหตุนี้ผึ้งจึงเป็นที่ต้องการของคนหลายๆ คน ไม่ว่าจะเป็นชาวบ้านภายในชุมชนหรือภายนอกชุมชน แต่อย่างไรก็ตามในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากของป่าชนิดนี้ไม่ได้มีการหวงห้ามหรือกีดกันการเข้าถึงแต่อย่างใดไม่ว่าจะเป็นชาวบ้านจากในชุมชนหรือนอกชุมชน เพียงแต่จะต้องเคารพในกฎกติกาบางอย่างในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ซึ่งเป็นแนวปฏิบัติที่มีการสืบทอดและปฏิบัติร่วมกันดังต่อไปนี้

ผึ้งในป่าพรุ

สำหรับผึ้งในป่าพรุหรือผึ้งที่อยู่ในพื้นที่ส่วนรวมหรือแหล่งสาธารณประโยชน์ ทุกคนสามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์ได้ไม่ว่าจะเป็นชาวบ้านภายในชุมชนหรือภายนอกชุมชนแต่จะต้องเคารพสิทธิซึ่งกันและกัน และต้องเข้าใจกฎกติกาในการใช้ประโยชน์ร่วมกันของชุมชน แม้กฎกติกานั้นจะไม่ได้ระบุไว้เป็นลายลักษณ์อักษรอย่างชัดเจนก็ตาม แต่ชาวบ้านจะแสดงออกด้วยการกระทำและเครื่องหมายสัญลักษณ์ในการแสดงความเป็นเจ้าของ ซึ่งได้แก่ การทำเครื่องหมายสัญลักษณ์ “ปักกำ” รังผึ้ง เพื่อแสดงความเป็นเจ้าของรังผึ้ง ผู้ที่พบเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์ดังกล่าวจะรับรู้ว่ารังผึ้งนั้นมีเจ้าของและเจ้าของได้ทำเครื่องหมายแสดงกรรมสิทธิ์ไว้แล้ว ผู้ที่มาพบภายหลังจะต้องยอมรับในกรรมสิทธิ์นั้น และกรรมสิทธิ์ดังกล่าวจะเป็นที่รับรู้และยอมรับกันทั่วไปในชุมชน หากผู้ใดไม่เคารพในกรรมสิทธิ์ดังกล่าวก็จะถูกคนในชุมชนตำหนิและกล่าวโทษ รวมไปถึงต้องชดใช้คืนให้กับเจ้าของผู้มีความสิทธิ์ ซึ่งสอดคล้องกับคำบอกเล่าของธนพล นาพนัง อายุ 37 ปี⁴ ที่เล่าให้ฟังว่า “ถ้ามีการทำเครื่องหมาย “ปักกำ” แล้ว กลุ่มคนตีผึ้งด้วยกันเขาจะไม่เอา เพราะรู้ว่ามิเจ้าของแล้ว แต่ก็ยังมีบ้างเหมือนกันถึงว่าทำเครื่องหมาย “ปักกำ” แล้วก็ยังเอา แต่ส่วนใหญ่เป็นคนมาจากที่อื่น ถ้ามีคนเห็นก็เป็นเรื่อง เรื่องจะถึงผู้ใหญ่ บางทีก็ต้องชดใช้ แต่ส่วนใหญ่ไม่ค่อยมีคนเห็น พอไม่มีคนเห็นก็ไม่มีพยาน เลยปล่อยเลยตามเลย แต่ก็มีน้อย เพราะส่วนใหญ่ถ้าทำเครื่องหมาย “ปักกำ” แล้ว จะไม่ค่อยมีใครเอากัน”

⁴ สัมภาษณ์นายธนพล นาพนัง อายุ 37 ปี. ผู้ประสานงานกลุ่มคนรักพรุ. 53 หมู่ที่ 5 บ้านเนินธัมมัง ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 1 เมษายน 2549.

สำหรับการทำเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์ปักกำรังผึ้งจะใช้ในกรณีที่ผู้พบรังผึ้ง แต่เป็นผึ้งอ่อนยังไม่มีน้ำผึ้งหรือมีน้ำผึ้งน้อย และไม่สามารถที่จะทำการตีผึ้งได้ ผู้ที่พบรังผึ้งดังกล่าวก็จะทำเครื่องหมายแสดงความเป็นเจ้าของไว้ หรือที่เรียกว่า “ปักกำ” เพื่อให้ผู้หาผึ้งคนอื่นๆ รับรู้ว่ารังผึ้งดังกล่าวมีคนเจอและได้จับจองเอาไว้แล้ว สำหรับการทำเครื่องหมายปักกำเป็นการแสดงกรรมสิทธิ์การครอบครองรังผึ้งอย่างหนึ่งของกลุ่มหาผึ้ง และเป็นที่รับรู้และยอมรับกันทั่วไปของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค็องที่ใช้สืบทอดต่อกันมาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

ผึ้งในพื้นที่ถือครองส่วนบุคคล

สำหรับผึ้งที่อยู่ในพื้นที่ถือครองส่วนบุคคล ส่วนใหญ่เจ้าของผู้ครอบครองพื้นที่ดังกล่าวจะหวงห้ามและกีดกันการเข้าถึงสำหรับผู้อื่น เนื่องจากเจ้าของพื้นที่ ๆ มีรังผึ้งอยู่ย่อมมีสิทธิในรังผึ้งดังกล่าวในฐานะที่เป็นเจ้าของผู้ครอบครองพื้นที่ แต่หากเจ้าของไม่หวงห้ามหรือกีดกันการเข้าถึงผู้อื่นก็สามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากรังผึ้งดังกล่าวได้แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นผู้ที่เข้าถึงและใช้ประโยชน์จะต้องมีการขอหรือบอกกล่าวกับผู้เป็นเจ้าของก่อน หากเจ้าของอนุญาตก็สามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากผึ้งได้ และจะต้องไม่สร้างความเสียหายให้กับพื้นที่ดังกล่าว

โดยสรุปสำหรับชุมชนพรุคลองค็องเป็นชุมชนที่ชาวบ้านส่วนใหญ่พึ่งพาอาศัยฐานทรัพยากรป่าพรุในการดำรงชีพ โดยมีพรุซึ่งถือเป็นพื้นที่ส่วนรวมและเป็นแหล่งสาธารณประโยชน์ ไม่มีใครผู้ใดผู้หนึ่งหรือคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเป็นเจ้าของ ดังนั้นสิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุจึงตั้งอยู่บนหลักการของ “สิทธิชุมชน” ซึ่งให้ความสำคัญกับอำนาจชุมชนในการเข้ามามีบทบาทในการจัดการทรัพยากรมากกว่าที่จะปล่อยให้คนใดคนหนึ่งหรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งมีอำนาจในการเข้าถึงทรัพยากรได้อย่างอิสระ โดยปราศจากการควบคุมและดูแลจากชุมชน ดังนั้นการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุในพื้นที่พรุคลองค็อง ซึ่งเป็นแหล่งสาธารณประโยชน์ของชุมชน ทุกคนจึงมีสิทธิเข้าถึงและใช้ประโยชน์ได้ไม่ว่าจะเป็นชาวบ้านภายในชุมชนหรือภายนอกชุมชน แต่จะต้องเคารพสิทธิซึ่งกันและกัน และต้องเข้าใจกฎกติกาในการใช้ประโยชน์ร่วมกันของชุมชน แม้กฎกติกานั้นจะไม่ได้ระบุไว้เป็นลายลักษณ์อักษรอย่างชัดเจนก็ตาม

สัญลักษณ์แห่งการแสดงกรรมสิทธิ์ในทรัพยากร

สำหรับการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุในพื้นที่พรุคลองค็อง ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่าทุกคนจึงมีสิทธิเข้าถึงและใช้ประโยชน์ได้ไม่ว่าจะเป็นชาวบ้านภายในชุมชนหรือภายนอกชุมชน แต่จะต้องเคารพสิทธิซึ่งกันและกัน และต้องเข้าใจกฎกติกาในการใช้ประโยชน์ร่วมกันของ

ชุมชน แม้ถูกตีกาสนั้นจะไม่ได้ระบุไว้เป็นลายลักษณ์อักษรอย่างชัดเจนก็ตาม แต่ชาวบ้านจะแสดงออกด้วยการกระทำและใช้เครื่องหมายหรือสัญลักษณ์ต่างๆ ในการแสดงความเป็นเจ้าหรือการแสดงกรรมสิทธิ์ สำหรับเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์แห่งการแสดงกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรบางอย่างในพื้นที่พรุคลองค้อที่สำคัญ ๆ และเป็นที่ยอมรับร่วมกันตลอดจนเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปในชุมชนพรุคลองค้อมีดังต่อไปนี้

การปักกำ

“ปักกำ” เป็นเครื่องหมายแสดงเจตจำนงอย่างหนึ่ง ซึ่งใช้กันอย่างแพร่หลายในพื้นที่พรุคลองค้อ ในอดีตการทำเครื่องหมาย “ปักกำ” ในพื้นที่พรุคลองค้อจะนิยมทำเพื่อเป็นสัญลักษณ์แสดงความเป็นเจ้าของทรัพยากรบางอย่างในพรุ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง รั้งต่อ รั้งผึ้ง และไม้ตะเคียน แต่ในปัจจุบันไม้ตะเคียนไม่มีหลงเหลืออยู่ในพื้นที่พรุคลองค้ออีกแล้ว ดังนั้นการทำเครื่องหมายปักกำในปัจจุบันจึงนำมาใช้กับทรัพยากรเพียง 2 ประเภท ได้แก่ รั้งต่อ และรั้งผึ้ง (ตัวอ่อน) ดังที่ลุงเซย นานั่ง อายุ 67 ปี เล่าให้ฟังว่า “แต่ก่อนการทำปักกำเขาใช้กับไม้ตะเคียนกัน นอกจากทำกับต่อกับผึ้งแล้ว เพราะแต่ก่อนไม้ตะเคียนมันแพง ถ้าเจอแล้วจึงต้องปักกำจองไว้ แต่หาไม้ไม่มีไม้ตะเคียนแล้ว จึงเหลือแค่ต่อกับผึ้ง”

การทำเครื่องหมายปักกำเพื่อแสดงกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรบางอย่างในพื้นที่พรุคลองค้อมีด้วยกันหลายลักษณะทั้งนี้ขึ้นอยู่กับารัดแปลงหรือการประยุกต์ของแต่ละบุคคล แต่โดยภาพรวมแล้วเครื่องหมายปักกำจะมีรูปร่างหรือลักษณะคล้ายๆ กัน ไม่มีความสลับซับซ้อนอะไรมากนัก ซึ่งส่วนใหญ่จะใช้กิ่งไม้ที่สามารถหาได้ง่ายในบริเวณนั้นๆ โดยอาจจะใช้กิ่งไม้สดหรือกิ่งไม้แห้งก็ได้ สำหรับกิ่งไม้ที่นำมาใช้ในการทำเครื่องหมายปักกำส่วนใหญ่จะเป็นกิ่งไม้ที่มีง่ามเล็กๆ หรือหากไม่มีง่ามก็จะนำมาผ่าตรงกลางเพื่อให้เป็นง่าม แล้วนำกิ่งไม้ดังกล่าวมาปักลงบนพื้นดินตรงบริเวณที่ต้องการทำเครื่องหมายปักกำ หลังจากนั้นก็นำกิ่งไม้ หญา หรือเปลือกไม้เสม็ดที่มีความยาวพอประมาณ ซึ่งสามารถมองเห็นได้ชัดเจนมาวางพาดลงบนง่ามดังกล่าว ก็จะได้อะไรปักกำที่เป็นสัญลักษณ์บ่งบอกถึงการแสดงกรรมสิทธิ์อย่างหนึ่งในทรัพยากร และเป็นสัญลักษณ์ที่ยอมรับกันทั่วไปในชุมชนพรุคลองค้อ

สำหรับการทำเครื่องหมายปักกำจะนิยมทำไว้ตรงบริเวณทางเข้า หากมีทางเข้าหลายทางก็อาจจะมีการทำเครื่องหมายปักกำไว้ที่บริเวณทางเข้าทุกทาง และต้องเป็นบริเวณที่สามารถมองเห็นได้ชัดเจน ทั้งนี้เพื่อให้ผู้อื่นสามารถมองเห็นได้นั่นเอง

⁵ สัมภาษณ์นายเซย นานั่ง อายุ 67 ปี. 53 หมู่ที่ 5 บ้านเนินธัมมัง ตำบลแม่เจ้าอู่ห้ว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 20 เมษายน 2549.

แผนภาพ 3.3 เครื่องหมาย “ปักกำ” ซึ่งทำจากกิ่งไม้สด

อย่างไรก็ตามสำหรับการทำสัญลักษณ์เครื่องหมายปักกำ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นกฎกติกาอย่างหนึ่งของชุมชนพรุคลองค้อซึ่งชุมชนที่มีลักษณะวิถีชุมชนเป็นแบบพึ่งพาอาศัยเกื้อกูลซึ่งกันและกัน โดยสัญลักษณ์ดังกล่าวเป็นกฎกติกาที่รับรู้และยอมรับกันทั่วไปในพื้นที่ชุมชนพรุคลองค้อและพื้นที่ชุมชนบริเวณใกล้เคียง แต่ก็มีบ้างในบางครั้งที่มีการละเมิดและฝ่าฝืนกฎกติกาของสัญลักษณ์ดังกล่าว ซึ่งถือว่าเป็นการล่วงละเมิดกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรที่มีบุคคลได้แสดงความเป็นเจ้าของไว้แล้วโดยการทำสัญลักษณ์เครื่องหมายปักกำ ดังคำพูดในวงสนทนากลุ่มย่อยที่สื่อสะท้อนให้เห็นถึงการกระทำของบุคคลบางคนที่ไม่เคารพในกฎกติกาของชุมชนซึ่งเป็นกฎกติกาที่สื่อความหมายออกมาโดยผ่านการทำสัญลักษณ์เครื่องหมายปักกำ เช่น

“ปักกำไม่ใช่มันแหล่งได้”

“มั้งนี้ ถึงปักกำกะเอากันบ้าง ถ้าไม่มีใครเห็น”

“ยังปักกำแหละยังดี เห็นชัด เอาได้ง่าย”

“แต่ก่อนถ้าปักกำแล้วเขาไม่เอากัน แต่มั้งนี้เชื่อไม่ค่อยได้ เพราะคนมันเยอะ”

การคายหญ้า “ถางร่อง”

สำหรับการคายหญ้า หรือที่เรียกว่า “การถางร่อง” เป็นเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์อย่างหนึ่งที่แสดงถึงเจตจำนงเพื่อต้องการบ่งบอกหรือสื่อความหมายให้ผู้อื่นรับทราบเกี่ยวกับสิทธิของผู้ที่คายหญ้าหรือถางร่องในบริเวณนั้น ๆ นั่นก็คือ เป็นการแสดงสิทธิในพื้นที่หรือในบริเวณดังกล่าว เนื่องจากผู้ที่ทำการคายหญ้าถางร่องได้มีการวางเครื่องมือประมงไว้ในบริเวณดังกล่าว ดังนั้นผู้อื่นจึงไม่สิทธิที่จะไปวางเครื่องมือประมงในบริเวณนั้นได้ตลอดช่วงฤดูกาลและในฤดูกาลต่อ ๆ ไป หากมิได้รับอนุญาตจากผู้ทำการคายหญ้าหรือถางร่องไว้ก่อนแล้วในบริเวณนั้น ซึ่งสัญลักษณ์ดังกล่าวเป็นที่รับรู้และยอมรับกันทั่วไปในชุมชนที่สืบทอดต่อกันมาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะในกลุ่มชาวบ้านที่ประกอบอาชีพประมงด้วยกันต่างรับรู้และเข้าใจถึงการสื่อความหมายด้วยสัญลักษณ์ดังกล่าว

ด้วยเหตุนี้การคายหญ้าถางร่องจึงเป็นการบ่งบอกถึงสิทธิในการวางเครื่องมือประมงในพื้นที่หรือในบริเวณดังกล่าวเพื่อให้ผู้อื่นรับทราบและจะได้ไม่มาวางเครื่องมือประมงในบริเวณดังกล่าวนั่นเอง หรือหากจะวางเครื่องมือประมงในบริเวณนั้นก็จะต้องวางให้มีระยะห่างพอสมควร โดยต้องไม่ไปกีดขวางหรือทำลายเครื่องมือประมงเดิมที่ได้มีผู้วางไว้ก่อนหน้านี้แล้ว

อย่างไรก็ตามสำหรับการวางเครื่องมือประมงในพื้นที่หรือในบริเวณต่าง ๆ ในพื้นที่พรุคลองค้อ พบว่าในปัจจุบันได้มีการขโมยปลาและสัตว์น้ำจากเครื่องมือประมงที่ชาวบ้านได้นำไปวางไว้เกิดขึ้น หรือที่ชาวบ้านบางคนเรียกว่า “การปาดตาล” ซึ่งก็คือการตัดหน้าตนเอง สำหรับผู้ที่ขโมยส่วนใหญ่ก็จะเป็นชาวบ้านภายในชุมชนด้วยกัน โดยบางครั้งก็จะมีการขอหรือมีการบอกกล่าวกันภายหลัง แต่บางครั้งก็ไม่ได้มีการขอหรือบอกกล่าว สำหรับการกระทำความดังกล่าวบางครั้งก็ไม่สามารถหาตัวผู้ขโมยได้ แต่ในบางครั้งก็ทราบว่ามีผู้ใดเป็นผู้ขโมย โดยผู้ที่กระทำความดังกล่าวจะได้รับการดำเนินคดีจากชาวบ้านในชุมชน นอกจากนี้การกระทำความดังกล่าวบางครั้งได้นำไปสู่ความขัดแย้งและความบาดหมางระหว่างผู้ที่วางเครื่องมือประมงกับผู้ที่ถูกขโมย แต่บางครั้งก็จบลงด้วยการประนีประนอม เป็นต้น

การขุดบ่อล่อปลา

สำหรับการขุดบ่อล่อปลา ได้เกิดขึ้นเมื่อประมาณ 20-30 กว่าปีที่ผ่านมา ทั้งนี้เนื่องจากในช่วงระยะเวลาดังกล่าวมีชาวบ้านหาปลากันจำนวนมาก ดังนั้นหนองและบึงที่มีอยู่ตามธรรมชาติจึงไม่เพียงพอต่อความต้องการของชาวบ้าน ตลอดจนหนองบึงที่มีอยู่ตามธรรมชาติชาวบ้านไม่สามารถที่จะจับจองเป็นเจ้าของได้ ดังนั้นชาวบ้านจึงได้เริ่มมีการขุดบ่อล่อปลาขึ้นในพื้นที่พรุ โดยผู้ที่ขุดบ่อขึ้นจะเป็นผู้ที่มีสิทธิในการครอบครองบ่อดังกล่าว ผู้อื่นจะไม่มีสิทธิ์และไม่สามารถที่จะ

จับปลาในบ่อดังกล่าวได้ นอกจากนี้ผู้ที่จับบ่อดังกล่าวจะถือเอาที่ดินที่ตนเองจับบ่อไว้มาอยู่ในครอบครองด้วย เนื่องจากที่ดินส่วนใหญ่ในพื้นที่พรุขณะนั้นยังเป็นที่ดินที่ไม่มีใครจับจองหรือถือครองเป็นเจ้าของ ซึ่งลักษณะของการกระทำดังกล่าวจะเป็นที่ยอมรับและรับรู้กันทั่วไปของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้อ โดยในช่วงระยะเวลาดังกล่าวชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้อจะมีการจับบ่อล่อปลาขึ้นจำนวนมาก ซึ่งนอกจากวัตถุประสงค์เพื่อการหาปลาแล้วยังมีวัตถุประสงค์เพื่อการครอบครองที่ดินในพื้นที่พรุอีกด้วย นอกจากนี้การจับบ่อล่อปลายังใช้เป็นเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์ในการแสดงแนวเขตที่ดินที่ชาวบ้านแต่ละคนได้จับจองหรือถือครองอีกด้วยว่ามีอาณาเขตหรือมีเขตแดนสิ้นสุดตรงไหน เป็นต้น

ด้วยเหตุนี้การจับบ่อล่อปลาจึงเป็นเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์อย่างหนึ่งที่บ่งบอกเกี่ยวกับสิทธิการถือครองหรือการครอบครองที่ดินของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้อ ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่หรือบริเวณที่ดินที่ถือครอง ตลอดจนแนวเขตที่ดินที่ถือครอง เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตามสำหรับการจับบ่อล่อปลาในปัจจุบันพบว่าไม่ค่อยมีการจับเพิ่มจากที่มีอยู่ ทั้งนี้เนื่องจากที่ดินที่มีอยู่เกือบทั้งหมดในพื้นที่พรุคลองค้อเป็นที่ดินที่มีการถือครองหรือมีเจ้าของ ส่วนที่ดินที่ไม่มีการถือครองหรือมีเจ้าของก็จะเป็นที่ดินที่อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ดังนั้นจึงไม่สามารถจับบ่อล่อปลาในที่ดินหรือในบริเวณต่าง ๆ ในพื้นที่พรุคลองค้อได้เหมือนในอดีตที่ผ่านมา แต่อาจจะมีชาวบ้านบางคนทำการจับบ่อเพิ่มบ้างแต่ก็จะเป็นการจับในพื้นที่ถือครองของตนเอง เพื่อวัตถุประสงค์ด้านการหาปลาและบอกแนวเขตแดนที่ดินที่ตนเองถือครองอยู่นั่นเอง

ดังนั้น “บ่อล่อปลา” ในพื้นที่พรุคลองค้อจึงเป็นอีกสัญลักษณ์หนึ่งที่สื่อความหมายหรือบ่งบอกถึงการแสดงกรรมสิทธิ์ในที่ดินที่มีผู้ครอบครองเป็นเจ้าของไม่ว่าจะเป็น การครอบครองที่มีเอกสารสิทธิ์หรือไม่ก็ตาม แต่จะเป็นที่รับรู้และยอมรับร่วมกันของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้อ ตลอดจนการให้ความเคารพในสิทธิดังกล่าว

สรุป

สำหรับการจัดสรรสิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้อที่ผ่านมา ถึงแม้ว่าจะไม่ได้มีการบัญญัติไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แต่นับได้ว่าเป็นการจัดสรรสิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุได้อย่างลงตัว ซึ่งเป็นการลดการเผชิญหน้าและความขัดแย้งที่อาจจะเกิดขึ้นได้จากการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าพรุในฐานะที่เป็นทรัพยากรส่วนรวมหรือเป็นแหล่งสาธารณประโยชน์ที่ชาวบ้านใช้ร่วมกัน แต่อย่างไรก็ตามในปัจจุบันเริ่มมีชาวบ้านบางคนมองว่าพรุคลองค้อเป็นพื้นที่ของรัฐ โดยมีกรมป่าไม้เป็นเจ้าของพื้นที่พรุ และมีเจ้าหน้าที่ป่าไม้เป็นผู้ดูแลรักษาป่าพรุ ที่เป็นเช่นนี้เพราะสืบเนื่องมาจาก

“มายาคติของการยึดติดกับเรื่องสิทธิเชิงเดี่ยว” ของรัฐที่มีการมอบอำนาจให้มีการจัดการทรัพยากรตามหน่วยที่มีอยู่แล้วและให้หน่วยดังกล่าวมีอำนาจเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ด้วยเหตุนี้การจัดการทรัพยากรป่าพรุจึงกลายเป็นอาณาจักรของกรมป่าไม้ในฐานะที่เป็นหน่วยหนึ่งจัดการทรัพยากรป่าไม้ ดังนั้นจึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่จะมีชาวบ้านบางคนมองว่าป่าพรุเป็นของกรมป่าไม้ ทั้ง ๆ ที่ในความเป็นจริงแล้วป่าพรุเป็นทรัพยากรของประชาชน ของชุมชน และของสังคม ไม่มีใครคนใดคนหนึ่งหรือคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเป็นเจ้าของอย่างแท้จริง

บทที่ 4

การเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังกับผลกระทบต่อชุมชนพรุคลองค้อง

ชุมชนพรุคลองค้องเป็นชุมชนที่มีลักษณะเฉพาะแตกต่างไปจากชุมชนอื่นๆ ทั่วไป เนื่องจากเป็นชุมชนป่าพรุที่มีลักษณะพื้นที่เฉพาะ โดยชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนได้อาศัยฐานทรัพยากร (Natural resource-based) ป่าพรุในการดำรงชีพมาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ดังนั้นการส่งเสริมและสืบทอดภูมิปัญญา วิถีชีวิต วัฒนธรรม และอื่นๆ ของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้องจึงสื่อความหมายผ่าน “ความเป็นพรุ” ซึ่งเป็นสิ่งที่อยู่ควบคู่กับชาวบ้านมาอย่างยาวนานนับตั้งแต่อดีตกาล

สำหรับการเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ซึ่งเป็นโครงการที่มีความเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้อง จึงเปรียบเสมือนจุดตัดเส้นแบ่งเวลา (Time Line) ช่วงหนึ่งของการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุของชาวบ้าน ซึ่งเป็นสิ่งที่สำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาและทำความเข้าใจเพื่อเชื่อมโยงการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุของคนกลุ่มต่างๆ ทั้งช่วงก่อนและหลังจุดตัดของเส้นแบ่งเวลาดังกล่าว ทั้งนี้เพื่อจะได้มองเห็นภาพรวมของการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุของคนกลุ่มต่างๆ ได้ครอบคลุมและชัดเจนมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับผลกระทบที่เกิดจากโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังที่ส่งผลกระทบต่อชุมชน และกลุ่มคนต่างๆ ที่เข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุ

ความเป็นมาของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง เป็นโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ทรงห่วงใยความเดือดร้อนและความทุกข์ยากของประชาชน ในพื้นที่อำเภอปากพนัง อำเภอเชียรใหญ่ อำเภอร่อนพิบูลย์ อำเภอจุฬาภรณ์ อำเภอเฉลิมพระเกียรติ อำเภอพระพรหม อำเภอเมือง และบางส่วนของอำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช รวมถึงพื้นที่บางส่วนของอำเภอควนขนุน อำเภอป่าพะยอม จังหวัดพัทลุง และบางส่วนของอำเภอระโนด จังหวัดสงขลาด้วย บริเวณดังกล่าวมีประชากรมากกว่า 600,000 คน มีพื้นที่ประมาณ 1.9 ล้านไร่ เป็นพื้นที่มากกว่า 500,000 ไร่ สภาพพื้นที่โดยทั่วไปในลุ่มน้ำปากพนังเป็นพื้นที่ลุ่มมีความอุดมสมบูรณ์มาตั้งแต่โบราณกาล และมีแม่น้ำปากพนังไหลผ่าน จึงมีชื่อว่า “ลุ่มน้ำปากพนัง” ซึ่งเป็นแหล่งอยู่อาศัยทางภาคใต้ของประเทศไทยในสมัยโบราณ

แต่ปัจจุบันเมื่อเวลาผ่านไป ประกอบกับการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากร จึงส่งผลให้ทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ ในลุ่มน้ำปากพนัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งป่าไม้ต้นน้ำลำธารที่เคยอุดม

สมบูรณ์ได้ลดจำนวนลงอย่างรวดเร็วจนถึงขั้นวิกฤต ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรง ปริมาณน้ำจืดที่เคยดูดซับไว้แล้วทยอยปล่อยลงในแม่น้ำปากพนังและลำน้ำสาขาในช่วงฤดูแล้งลดน้อยลงจากเดิมที่เคยมีใช้ถึงปีละ 9 เดือน ปัจจุบันเหลือเพียงปีละ 3 เดือนเท่านั้น และเนื่องจากลักษณะของแม่น้ำปากพนังมีระดับท้องน้ำอยู่ต่ำกว่าระดับน้ำทะเลปานกลาง ประกอบกับแม่น้ำปากพนังมีความลาดชันน้อย ทำให้น้ำเค็มสามารถรุกตัวเข้าไปในแม่น้ำปากพนัง และลำน้ำสาขาเป็นระยะทางมากกว่า 100 กิโลเมตร สร้างความเสียหายแก่พื้นที่เกษตรกรรมอย่างมาก ยิ่งกว่านั้นทางตอนใต้ของพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังยังมี “พรุควนเคร็ง” ซึ่งเป็นพรุที่มีความสำคัญมาก เนื่องจากบริเวณรอบๆ พรุ ชาวบ้านได้เข้าไปใช้ประโยชน์และทำมาหากิน น้ำมีสภาพทั้งน้ำเค็มและน้ำเปรี้ยว มีความเป็นกรดสูง และที่สำคัญที่สุดมีน้ำเน่าเสียจากการทำนาทิ้งไหลลงในลำน้ำต่างๆ ทำให้พื้นที่สองฝั่งลำน้ำปากพนังและลำน้ำสาขามีสภาพไม่เหมาะแก่การเพาะปลูก ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่จึงขาดแคลนน้ำจืดเพื่อการเกษตร และเพื่อการอุปโภคบริโภค ส่งผลให้ได้รับความเดือดร้อนอย่างแสนสาหัสในทุกๆ ปี

โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ถึงแม้จะมีพระราชดำริตั้งแต่ปี พ.ศ.2521 แต่เริ่มดำเนินการเป็นรูปธรรม ในปี พ.ศ.2537 โดยได้รับอนุมัติจากคณะรัฐมนตรีให้เริ่มดำเนินงานมาตั้งแต่วันที่ 7 พฤศจิกายน 2538 ระยะเวลาดำเนินการ 8 ปี ตั้งแต่ปี 2538-2545 ต่อมาคณะรัฐมนตรีให้ขยายระยะเวลาดำเนินการเป็น 10 ปี ให้แล้วเสร็จในปี 2547 งบประมาณดำเนินการ 15,852.35 ล้านบาท แบ่งเป็นแผนงานด้านชลประทานและโครงสร้างพื้นฐาน 13,379.60 ล้านบาท และแผนปฏิบัติการแก้ไขและพัฒนาสิ่งแวดล้อมเป็นเงิน 2,472.75 ล้านบาท โดยมีแผนงานดำเนินการ 5 แผนงานหลักด้วยกัน ได้แก่

1. แผนงานด้านก่อสร้างระบบชลประทาน

ดำเนินการโดยกรมชลประทาน รับผิดชอบก่อสร้างระบบชลประทานและโครงสร้างพื้นฐานเพื่อแก้ไขปัญหาการขาดแคลนน้ำ ปัญหาน้ำเค็มรุกเข้าพื้นที่เพาะปลูก ปัญหาน้ำประปาและบรรเทาอุทกภัย ซึ่งเป็นงานที่ต้องดำเนินการเป็นลำดับแรกของการดำเนินโครงการฯ โดยกรมชลประทานได้แบ่งงานที่ดำเนินการเป็น 4 กิจกรรม ประกอบด้วย

- 1.1 กิจกรรมก่อสร้างประตูระบายน้ำอุทกวิภาชประสิทธิ์
- 1.2 กิจกรรมก่อสร้างระบบระบายน้ำสายหลัก พร้อมอาคารประกอบ
- 1.3 กิจกรรมก่อสร้างคันแบ่งเขตน้ำจืด-น้ำเค็ม 91.50 กิโลเมตร.
- 1.4 กิจกรรมก่อสร้างระบบชลประทาน 521,500 ไร่

งบประมาณดำเนินการ 13,379.60 ล้านบาท เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ปีงบประมาณ 2538 โดยมีกิจกรรมก่อสร้างดังต่อไปนี้

1.1 กิจกรรมงานก่อสร้างประตูละบายน้ำอุทกวิทยาประสิทธิ์

ประตูละบายน้ำอุทกวิทยาประสิทธิ์สร้างขึ้นที่บริเวณพื้นที่บ้านบางปี ตำบลหูล่อง อำเภopakพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช มีช่อง ระบายน้ำ รวม 10 ช่อง ขนาดกว้าง ช่องละ 20 เมตร ติดตั้งบานประตูเพื่อปิด-เปิด บังคับน้ำ สามารถระบายน้ำได้ 1,430 ลูกบาศก์เมตรต่อวินาที เริ่มใช้งาน เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม 2542

1.2 กิจกรรมก่อสร้างระบบระบายน้ำสายหลักและอาคารประกอบ

โดยก่อสร้างคลองระบายน้ำเพิ่มเติม จำนวน 3 สาย และขุดลอกขยาย คลองเดิม จำนวน 2 สาย พร้อมก่อสร้างประตูละบายน้ำ 4 แห่ง ประกอบด้วย

1.2.1 ขุดคลองระบายน้ำฉุกเฉิน เป็นคลองที่ก่อสร้างใหม่ ยาวประมาณ 5 กิโลเมตร ขนาด ก้นคลองกว้าง 56 เมตร ลึก 3.50 เมตร พร้อมก่อสร้างประตูละบายน้ำ ขนาดกว้าง 12 เมตร สูง 5.25 เมตร จำนวน 4 ช่อง สามารถระบายน้ำได้ 210 ลูกบาศก์เมตรต่อวินาที

1.2.2 ขุดลอกขยายคลองบางโค-ท่าพญา คลองบ้านเพิง และคลองบางไทรปก ขุดลอก คลองระบายน้ำที่มีอยู่เดิมจำนวน 4 สาย ความยาวรวมประมาณ 33 กิโลเมตร ขนาดก้นคลองกว้าง 20 เมตร ลึก 3 เมตร พร้อมก่อสร้างประตูละบายน้ำขนาดบานระบายน้ำกว้าง 6 เมตร สูง 4.5 เมตร จำนวน 3 ช่อง สามารถระบายน้ำได้ 130 ลูกบาศก์เมตรต่อวินาที

1.2.3 ขุดคลองหน้าโกฏี ขุดคลองระบายน้ำสายใหม่ ยาวประมาณ 7.5 กิโลเมตร ขนาด ก้นคลองกว้าง 100 เมตร ลึก 3.50 เมตร พร้อมก่อสร้างประตูละบายน้ำคลองปากพนัง (เสื่อหึ่ง) ขนาดบานระบาย กว้าง 12 เมตร สูง 7.25 เมตร จำนวน 3 ช่อง สามารถระบายน้ำได้ 350 ลูกบาศก์ เมตรต่อวินาที

1.2.4 ขุดคลองชะอวด-แพรกเมือง ขุดคลองระบายน้ำสายใหม่ ยาว 26.982 กิโลเมตร ขนาดก้นคลองกว้าง 150 เมตร ลึก 5 เมตร พร้อมก่อสร้างประตูละบายน้ำขนาด บานระบายกว้าง 12.50 เมตร สูง 7 เมตร จำนวน 5 ช่อง สามารถระบายน้ำได้ 540 ลูกบาศก์เมตรต่อวินาที และ สร้างคันกันทรายบริเวณปากคลอง ยาว 300 เมตร

1.2.5 คลองระบายน้ำห้วยไทร เป็นการขุดขยายคลองธรรมชาติเดิมให้กว้างขึ้น โดยมีขนาด ก้นคลองกว้างเฉลี่ย 4 เมตร ความยาวรวมตลอดสาย ประมาณ 48.6 กิโลเมตร

1.3 กิจกรรมงานก่อสร้างคันแบ่งเขตนํ้าจืดและนํ้าเค็ม

คันแบ่งเขตนํ้าจืดและนํ้าเค็ม จะก่อสร้างขึ้นทางทิศตะวันออก เลียบชายฝั่งทะเล มีระยะทาง 91.5 กิโลเมตร เพื่อแบ่งเขตการประกอบอาชีพให้ชัดเจน ลดปัญหาการขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ และการควบคุมมลภาวะมิให้เกิดการเน่าเสีย โดยใช้แนวถนนเดิมของสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท (รพช.) เป็นส่วนใหญ่ รวมทั้งถนนของกรมทางหลวง และกรมโยธาธิการ

1.4 กิจกรรมงานก่อสร้างระบบชลประทาน

ก่อสร้างและปรับปรุงระบบชลประทาน 3 โครงการ เพื่อส่งนํ้าให้แก่พื้นที่ประมาณ 521,500 ไร่ โดยก่อสร้างระบบชลประทานฝ่ายไม่เสีย และอ่างเก็บนํ้าห้วยนํ้าใส

โดยแผนงานด้านก่อสร้างระบบชลประทานดังกล่าว กำหนดแล้วเสร็จ ในปี พ.ศ. 2547 ซึ่งมีวัตถุประสงค์ของแผนงานเพื่อ

1. ป้องกันมิให้นํ้าเค็มไหลเข้าแม่น้ำปากพนังและลำนํ้าสาขา
2. เป็นช่องทางระบายนํ้าท่วม และจัดความขัดแย้งระหว่างนาข้าวกับนาเกลือ
3. เก็บกักนํ้าจืดไว้ใช้
4. เป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์นํ้าจืด

โดยสรุปสำหรับการดำเนินการแผนงานทั้ง 4 กิจกรรม ของกรมชลประทาน ซึ่งรับผิดชอบการก่อสร้างระบบชลประทานและโครงสร้างพื้นฐานเพื่อแก้ไขปัญหาการขาดแคลนนํ้า ปัญหานํ้าเค็มรุกเข้าพื้นที่เพาะปลูก ปัญหานํ้าประปา และบรรเทาอุทกภัย สามารถสรุปได้ดังแผนภาพ 4.1

ดำเนินงานโดยกรมประมง เพื่อส่งเสริมระบบชลประทานน้ำเค็ม พื้นที่ทรัพยากรสัตว์น้ำ และส่งเสริมการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำในพื้นที่โครงการฯ ประกอบด้วย 3 แผนงานหลัก คือ แผนงาน พื้นที่ทรัพยากรสัตว์น้ำ แผนงานพัฒนาการเพาะสัตว์น้ำ และแผนงานปรับปรุงพื้นที่การเลี้ยงกุ้ง ดำเนินการปี 2545-2547 งบประมาณ 202.8 ล้านบาท

3. แผนงานด้านการพัฒนาอาชีพและส่งเสริมรายได้

ดำเนินการโดยหน่วยงานต่าง ๆ ในสังกัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เช่น สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กรมวิชาการเกษตร กรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงมหาดไทย เช่น กรมพัฒนาชุมชน กระทรวงอุตสาหกรรม เช่น กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม กระทรวงศึกษาธิการ เช่น กรมการศึกษานอกโรงเรียน ทั้งนี้เพื่อส่งเสริมผลิตผลในภาคการเกษตรและพัฒนาอาชีพเสริมนอกภาคเกษตร รวมทั้งการสร้างอาชีพทดแทนภายหลังการเลิกเลี้ยงกุ้งของผู้เลี้ยงกุ้งในเขตน้ำจืดหลังปี 2547 ประกอบด้วย 5 แผนงานหลัก คือ แผนงานพัฒนาอาชีพและส่งเสริมรายได้ในภาคเกษตร แผนงานพัฒนาอาชีพและส่งเสริมรายได้นอกภาคเกษตร แผนการสร้างโครงการประกอบอาชีพและการมีงานทำ แผนถ่ายทอดความรู้และสร้างองค์กร และแผนการบริหารจัดการ

4. แผนงานด้านการพัฒนาสิ่งแวดล้อม

มีหน่วยงานที่รับผิดชอบ ได้แก่ จังหวัดนครศรีธรรมราช กรมเจ้าท่า กรมป่าไม้ กรมประมง สำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม ฯลฯ เพื่อบำบัดฟื้นฟูคุณภาพสิ่งแวดล้อมในพื้นที่โครงการฯ รวมทั้งติดตามตรวจสอบคุณภาพสิ่งแวดล้อมและกำหนดมาตรการป้องกันผลกระทบสิ่งแวดล้อม ประกอบด้วย 4 แผนงานหลัก คือ แผนงานพัฒนาอาชีพและส่งเสริมรายได้ในภาคเกษตร แผนการติดตามตรวจสอบคุณภาพสิ่งแวดล้อม แผนการปรับปรุงแก้ไขมาตรการป้องกันผลกระทบสิ่งแวดล้อม และแผนการพัฒนาสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

5. แผนงานด้านการบริหารจัดการโครงการ

มีหน่วยงานที่รับผิดชอบประกอบด้วย สำนักงานจังหวัดนครศรีธรรมราช กรมชลประทาน และกองทัพอากาศที่ 4 เพื่อติดตามและประเมินผลการปฏิบัติงานโครงการ การอำนวยการและการประชาสัมพันธ์ ประกอบด้วย 3 แผนงานหลัก คือ แผนงานอำนวยการ แผนติดตามและประเมินผลการปฏิบัติงานโครงการ และแผนงานประชาสัมพันธ์

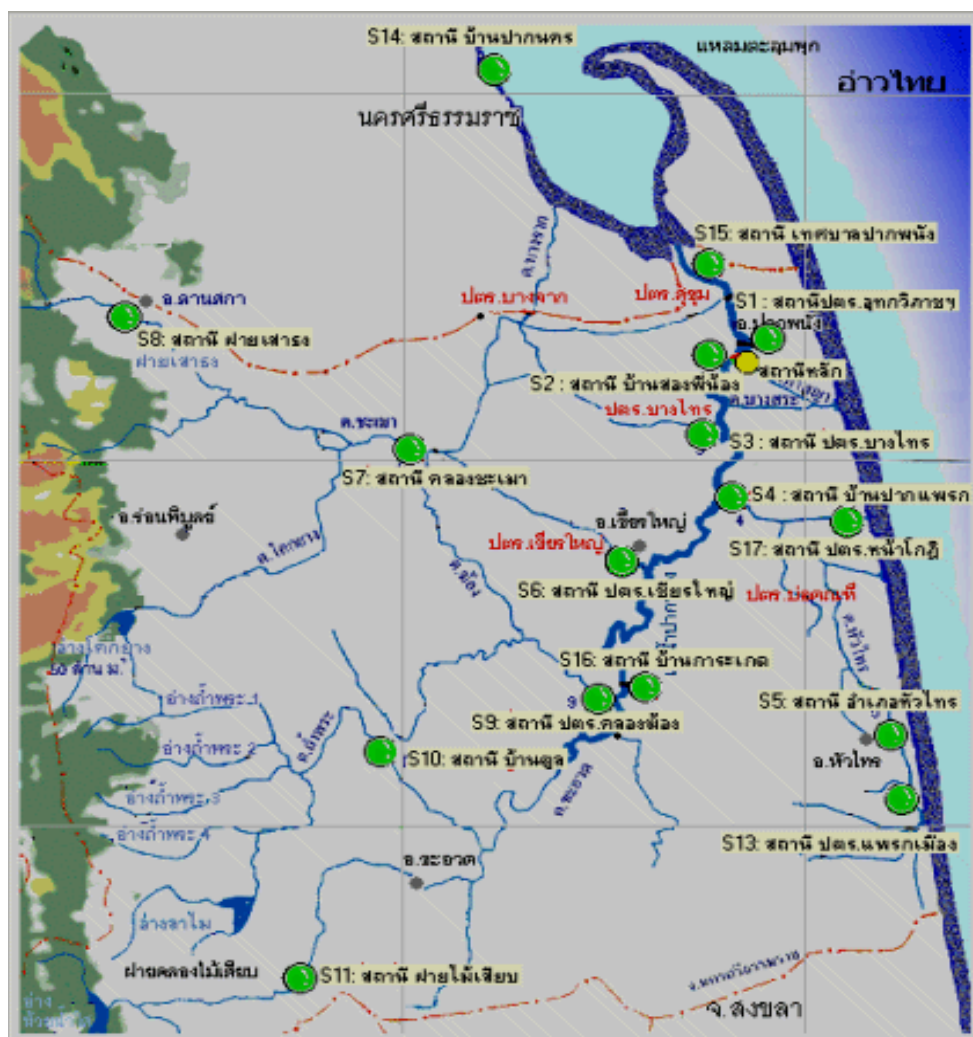
โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง เป็นโครงการที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาแหล่งน้ำเป็นสำคัญ เนื่องจากน้ำเป็นรากฐานที่สำคัญของการผลิตทางด้านเกษตรกรรม แนวทางการพัฒนาแหล่งน้ำของกรมชลประทานได้ให้ความสำคัญทั้งแหล่งน้ำที่มีอยู่เดิมและแหล่งน้ำใหม่เพื่อให้มีพื้นที่ที่ได้รับประโยชน์จากแหล่งน้ำเพิ่มจำนวนมากขึ้น ด้วยการปรับปรุงโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาแม่น้ำปากพนัง โดยคาดว่าจะมีพื้นที่ที่ได้รับประโยชน์จากการบรรเทาอุทกภัยในพื้นที่เพาะปลูกในเขตโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ประมาณ 400,000 ไร่ และการทำให้พื้นที่เพาะปลูกที่เหลือประมาณ 480,000 ไร่ มีน้ำใช้อย่างสมบูรณ์ในช่วงฤดูฝน และมีน้ำจืดไว้ใช้เพื่อ

การเกษตรในช่วงฤดูแล้ง ประมาณ 211,200 ไร่ รวมทั้งยังช่วยป้องกันน้ำเค็มไม่ให้ไหลเข้าลำคลองสายต่างๆ ในโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง โดยเฉพาะบริเวณพื้นที่ใกล้แม่น้ำปากพนัง และพื้นที่ลุ่มต่ำกว่าชายทะเล (ขจรจบ กุสุมาวลี, 2547 : 45)

โดยสรุปผลประโยชน์ของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังที่สำคัญมีดังต่อไปนี้ (กลุ่มข้อมูลสารสนเทศและการสื่อสาร สำนักงานจังหวัดนครศรีธรรมราช, 2549)

1. ป้องกันการรุกคืบของน้ำเค็มเข้าไปทำลายพื้นที่การเกษตรในพื้นที่น้ำจืด
2. เกิดแหล่งน้ำจืดประมาณ 70 ล้านลูกบาศก์เมตร เป็นประโยชน์กับพื้นที่เพาะปลูกสองฝั่งลำน้ำในฤดูฝน ประมาณ 521,500 ไร่ ในฤดูแล้ง ประมาณ 240,000 ไร่ และใช้เป็นแหล่งน้ำจืดเพื่อการอุปโภคบริโภคด้วย
3. คลองระบายน้ำของโครงการสามารถลดพื้นที่ที่เคยเกิดอุทกภัยในแต่ละปีลงได้มาก เพราะสามารถระบายน้ำให้ไหลลงสู่ทะเลได้สะดวกและรวดเร็วยิ่งขึ้น
4. ขจัดปัญหาความขัดแย้งระหว่างเกษตรกรนาเกลือและเกษตรกรที่เพาะปลูกพืช เนื่องจากมีการแบ่งเขตการใช้ที่ดินอย่างชัดเจน
5. แม่น้ำปากพนังและลำน้ำสาขา เป็นแหล่งเพาะเลี้ยงและขยายพันธุ์สัตว์น้ำจืด
6. ช่วยฟื้นฟูระบบนิเวศน์ในลุ่มน้ำปากพนังให้กลับคืนเข้าสู่สภาพเดิมในอดีต

อย่างไรก็ตามสำหรับการบริหารจัดการน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังได้มีมาก่อนการเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังอันเนื่องมาจากพระราชดำริ โดยการบริหารจัดการน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังในปัจจุบันทั้งที่อยู่ในส่วนของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังและที่ไม่ได้อยู่ในส่วนโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังมีการบริหารจัดการน้ำ ดังแผนภาพ 4.2

ที่มา : กองอำนวยการโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังอันเนื่องมาจากพระราชดำริ.

สำหรับการบริหารจัดการน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังดังกล่าว โดยเฉพาะในส่วนของ
โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังมีบางองค์ประกอบที่ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านในชุมชนพรุ
คลองค้อ ซึ่งจะกล่าวถึงในรายละเอียดต่อไป

องค์ประกอบของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังที่ส่งผลกระทบต่อชุมชนพรุคลองค้อง

โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เป็นโครงการที่ส่งผลทั้งด้านบวกและด้านลบต่อชุมชนต่างๆ ในแต่ละพื้นที่ในระดับที่แตกต่างกันออกไป แม้กระทั่งชุมชนพรุคลองค้องเองก็เช่นเดียวกัน ในส่วนของผลกระทบที่ชุมชนพรุคลองค้องได้รับในด้านลบโดยทั่วไปจะเป็นผลสืบเนื่องมาจากผลกระทบของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังที่มีต่อระบบนิเวศป่าพรุ ซึ่งองค์ประกอบของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังที่ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศป่าพรุ และชุมชนพรุคลองค้อง ได้แก่ องค์ประกอบของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังดังต่อไปนี้

ประตูระบายน้ำปากพนัง (อุทกวิทยาประสิทธิ์)

ประตูระบายน้ำปากพนัง จัดได้ว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง เนื่องจากเป็นประตูระบายน้ำขนาดใหญ่ที่สร้างขึ้นเพื่อปิดกั้นแม่น้ำปากพนัง เป็นประตูระบายน้ำกักเก็บน้ำจืด ป้องกันน้ำเค็มรุกตัวเข้ามาในพื้นที่ และทำหน้าที่ระบายน้ำ โดยก่อสร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2539 ณ บ้านบางปี่ ตำบลหูล่อง อำเภอปากพนัง ประกอบด้วยบานระบาย 2 ชนิด ได้แก่ บานประตูชนิดบานเดี่ยวและบานประตูชนิดบานคู่ สำหรับบานประตูชนิดบานเดี่ยว สูง 9 เมตร กว้าง 20 เมตร จำนวน 6 ช่อง บานประตูชนิดบานเดี่ยวเป็นบานระบายขนาดใหญ่บานเดี่ยวตลอดความสูง ทำหน้าที่เป็น Flood Gate ระบายน้ำในช่วงที่เกิดน้ำหลากในฤดูฝน ส่วนประตูชนิดบานคู่ เป็นบานระบายที่แบ่งออกเป็น 2 ชั้น บานบน สูง 3 เมตร 50 เซนติเมตร บางล่าง สูง 5 เมตร 50 เซนติเมตร กว้าง 20 เมตร จำนวน 4 ช่อง ทำหน้าที่เป็น Regulating Gate ทำหน้าที่ระบายน้ำในช่วงฤดูแล้ง ซึ่งรวมความกว้างของประตูระบายน้ำทั้งหมด 200 เมตร ระบายน้ำสูงสุด 1,430 ลูกบาศก์เมตรต่อวินาที และบริเวณที่ติดกับบานประตูระบายน้ำปากพนัง ยังได้ก่อสร้าง “บันไดปลา” ฐานเพาะพันธุ์ปลาสำหรับให้วงจรชีวิตสัตว์น้ำเป็นไปอย่างปกติธรรมชาติ และสร้าง “ประตูเรือสัญจร” เพื่อให้เรือแพสัญจรผ่านไปได้สะดวก

แผนภาพ 4.3 แผนที่แสดงที่ตั้งประตูระบายน้ำปากพนัง หรือ ประตูระบายน้ำอุทกวิภาชประสิทธิ์ ส่วนหนึ่งของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

ที่มา : กองอำนวยการโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังอันเนื่องมาจากพระราชดำริ.

ประตูระบายน้ำปากพนัง ซึ่งต่อมาได้รับพระราชทานชื่อว่า ประตูระบายน้ำ “อุทกวิภาชประสิทธิ์” ซึ่งหมายถึง ประตูน้ำที่ประสบความสำเร็จในการแยกน้ำ เริ่มเปิดใช้งานเมื่อวันที่ 1 ตุลาคม 2542 ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อแยกโซนน้ำจืดกับน้ำเค็มออกจากกันอย่างเด็ดขาด นอกจากนี้ยังมีหน้าที่ในการระบายน้ำออกจากพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังลงสู่ทะเลในช่วงที่มีน้ำท่วมขังอีกด้วย ซึ่งหลังจากการเปิดใช้งานผ่านไปได้ช่วงระยะหนึ่ง ปรากฏว่าเริ่มมีผลกระทบเกิดขึ้นในบางพื้นที่ของ

ลุ่มน้ำปากพนัง เนื่องจากการมีการสร้างประตูละบายน้ำอุทกวิทยาประสิทธิ ทำให้สภาพน้ำเค็มและน้ำกร่อยในแม่น้ำปากพนังเหนือประตูละบายน้ำเปลี่ยนแปลงเป็นน้ำจืด ส่วนด้านท้ายประตูละบายน้ำ ซึ่งตั้งอยู่ใกล้ปากแม่น้ำจะมีการเปลี่ยนแปลงความเค็มเพิ่มมากขึ้น 2-6 พีพีที (กรัม/ลิตร) ในช่วงฤดูแล้ง แต่ในช่วงฤดูฝนจะไม่มีมีการเปลี่ยนแปลงความเค็มเนื่องจากการระบายน้ำจากประตูละบายน้ำในปริมาณเท่าเดิม (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2549 : 2-35)

สำหรับแม่น้ำปากพนัง แต่เดิมกระแสน้ำเคยไหลขึ้นลงตามลักษณะของธรรมชาติ นั่นก็คือมีทั้งน้ำขึ้นและน้ำลง แต่เมื่อมีการสร้างประตูละบายน้ำอุทกวิทยาประสิทธิเกิดขึ้น กระแสน้ำต้องหยุดไหล กลายเป็นน้ำนิ่งสนิท เพราะประตูละบายน้ำเป็นตัวขวางกั้นการไหลของกระแสน้ำ ทำให้ระบบน้ำไม่ไหลเวียน ส่งผลให้น้ำในลำคลองสาขาต่างๆ ของแม่น้ำปากพนังเน่าเสีย และมีกลิ่นเหม็น ซึ่งได้ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ต่างๆ ของลุ่มน้ำปากพนังแตกต่างกันออกไป ซึ่งพอที่จะจำแนกได้ออกเป็น 2 ส่วน คือ พื้นที่ใต้ประตูละบายน้ำ และพื้นที่เหนือประตูละบายน้ำ

ส่วนที่ 1 พื้นที่ใต้ประตูละบายน้ำ

บริเวณพื้นที่ตั้งแต่ประตูละบายน้ำลงไปจนถึงทะเล รวมถึงตัวอำเภอปากพนัง และชุมชนรอบอ่าวปากพนัง บริเวณพื้นที่นี้มีทรัพยากรที่สำคัญ คือ ป่าชายเลน สัตว์ป่า สัตว์น้ำ เป็นต้น มีระบบน้ำขึ้นลง ซึ่งอาชีพที่สำคัญของชาวบ้าน คือ การทำประมง สำหรับปัญหาที่ชาวบ้านประสบคือ รัฐมักไม่มีนโยบายส่งเสริมชาวประมง โดยเฉพาะชาวประมงพื้นบ้าน แต่ให้ความสำคัญกับชาวต่างชาติ และไร่นาสวนผสมมากกว่า

จากการปิดประตูละบายน้ำอุทกวิทยาประสิทธิทำให้ระบบน้ำไม่ไหลเวียนเกิดน้ำเสียในแม่น้ำ และอ่าวปากพนัง จำนวนปลาและสัตว์น้ำลดน้อยลง โดยเฉพาะสัตว์ 2 น้ำ ส่งผลให้ชาวประมงพื้นบ้านต้องออกไปหากินไกลขึ้น ส่งผลต่อต้นทุน และค่าใช้จ่ายที่สูงขึ้น นอกจากนี้ยังมีปัญหาการบุกรุกป่าชายเลน เพื่อทำนาเกลือ เนื่องจากเริ่มมีการโยกย้ายจากพื้นที่ทำนาเกลือในเขตน้ำจืด เพราะรัฐห้ามเลี้ยง โดยหันมาบุกรุกจับจองพื้นที่ป่าชายเลนเพื่อทำนาเกลือแทน ขณะเดียวกันความเสื่อมโทรมของป่าชายเลนก็ยังคงเกิดขึ้น เนื่องจากน้ำไม่ไหลขึ้นลงตามธรรมชาติ และไม่มีน้ำกร่อย ส่งผลให้ปลาลดปริมาณและชนิดพันธุ์ลง นอกจากนี้ยังก่อให้เกิดปัญหาน้ำท่วมในเขตเทศบาลเมืองปากพนังอีกด้วย

ส่วนที่ 2 พื้นที่เหนือประตูระบายน้ำ

พื้นที่เหนือประตูระบายน้ำ ซึ่งเป็นพื้นที่บนที่ราบและภูเขา ชาวบ้านจะทำสวนยางและสวนผลไม้ บริเวณที่ราบชาวบ้านจะทำนาเป็นหลัก และบริเวณริมแม่น้ำลำคลอง ชาวบ้านจะทำประมงในคลอง ทำน้ำตาลจาก และเลี้ยงกุ้ง ซึ่งผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม จากการปิดประตูระบายน้ำปากพนัง ได้แก่ ปัญหาน้ำเปรี้ยว สืบเนื่องจากน้ำเปรี้ยวจากพรุควนเคร็ง และปัญหาดินและน้ำมีสารหนูเจือปน สืบเนื่องจากสารหนูจากอำเภอร่อนพิบูลย์ ไม่สามารถไหลออกสู่ทะเลได้ แม่น้ำและลำคลองสาขาตื้นเขิน น้ำเกิดการเน่าเสียเนื่องจากการไม่มีการระบาย โดยการขุดลอกคลองต่างๆ ทำให้น้ำไม่สามารถไหลเวียนได้ตามปกติ เกิดน้ำท่วมขังและสิ่งปฏิกูลกลายเป็นตะกอนตกค้าง มีปัญหาเรื่องผักตบชวา ผลผลิตจากแม่น้ำลำคลองลดลง โดยเฉพาะผลผลิตจากคันจาก และพันธุ์สัตว์น้ำลดลง ปลาสูญหายไปจากลุ่มน้ำปากพนังถึง 92 ชนิด ปริมาณปลาลดลงกว่าร้อยละ 60 เนื่องจากระบบนิเวศ 4 น้ำ คือ น้ำเค็ม น้ำจืด น้ำกร่อย น้ำเปรี้ยว ถูกเปลี่ยนสภาพจากการแยกน้ำจืดกับน้ำเค็มออกจากกัน และปลาไม่สามารถขึ้นมาวางไข่ได้ เช่นเดียวกับป่าพรุที่พบว่า มีพืชหลายชนิดเริ่มหายาก และมีแนวโน้มน้ำสูญหายไปจากพื้นที่ เช่น ห้วยบ้าน สัตว์ประเภทหนูและกระรอก และผักพื้นบ้านต่างๆ ขณะที่บริเวณชายฝั่ง มีการทำนังกั้นคลื่น ตรงบริเวณปากคลองที่ขุดลงสู่ทะเล ทำให้กระแสน้ำเปลี่ยนทิศทาง ชายฝั่งถูกคลื่นกัดเซาะ ซึ่งจากการสำรวจของนายดำรง โยธารักษ์ และนายไพรี รัตนรัต พบว่า ที่ดินชายฝั่งถูกคลื่นกัดเซาะไปแล้วประมาณ 3,255 ไร่ จนชาวบ้านบริเวณชายฝั่งไม่มีที่ดินเหลือให้อยู่อาศัยและทำกิน ซึ่งมีปริมาณเพิ่มมากขึ้นทุกปี

นอกจากนี้ยังมีปัญหาด้านการประกอบอาชีพ โดยกลุ่มชาวบ้านที่ทำนาข้าว เริ่มทำนาน้อยลง เหลือประมาณร้อยละ 30 ของพื้นที่เพาะปลูก เนื่องจากได้ผลผลิตน้อย ราคาผลผลิตต่ำ น้ำท่วมขัง เกิดโรค และไม่ได้รับการส่งเสริมจากภาครัฐ สำหรับกลุ่มทำนากุ้ง ก็ประสบกับปัญหาขาดทุน เพราะต้นทุนสูง น้ำเสีย กุ้งเป็นโรค และไม่มีที่ทิ้งเลนจากนากุ้ง ส่วนกลุ่มประมงพื้นบ้านในคลอง ต่างก็ประสบกับปัญหาสัตว์น้ำลดปริมาณลง อันสืบเนื่องมาจากระบบนิเวศ 4 น้ำ เปลี่ยนสภาพ จนปลาหลายชนิดไม่สามารถอยู่ได้ ขณะที่บางชนิดไม่สามารถขึ้นมาวางไข่ในแม่น้ำได้ ส่งผลให้ชนิดปลาสูญหายไปจากลุ่มน้ำปากพนังจำนวนมาก สอดคล้องกับผลการวิจัย “สำรวจประสิทธิภาพเครื่องมือทำการประมง และประเมินผลการใช้ทรัพยากรสัตว์น้ำ ในบริเวณลุ่มน้ำปากพนัง (หลังการปิดประตูระบายน้ำ)” ของอรัญญา อัสวารีย์ และประมัยพร ศรีอรุณ จากกรมประมง ซึ่งสำรวจตั้งแต่คลองชะอวด จนถึงบริเวณปากอ่าวปากพนัง ระหว่างเดือนตุลาคม 2544 ถึงเมษายน 2546 พบชนิดสัตว์น้ำเพียง 76 ชนิด แยกเป็น ปลา 64 ชนิด กุ้ง 9 ชนิด ปู 2 ชนิด และกั้ง 1 ชนิด ปริมาณสัตว์น้ำจำนวนดังกล่าว ลดน้อยลงอย่างมีนัยสำคัญ เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับปริมาณสัตว์น้ำ

ที่พบจากงานวิจัย “โครงการสำรวจชีวประมงและระบบนิเวศทางน้ำ ในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ (ปี 2540 พันธุ์สัตว์น้ำและผลการจับสัตว์น้ำในลุ่มน้ำปากพนัง)” ของ ไพโรจน์ สิริมนตาภรณ์ อังสุณีย์ ชุณหปราณ สมบูรณ์ สุขอนันต์ ธเนศ ศรีถกถ อาภรณ์ มีชูชัน และลออ ชุศรีรัตน์ จากสถาบันวิจัยการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง โครงการวิจัยชิ้นนี้ ดำเนินการระหว่างเดือนตุลาคม 2539 ถึงเดือนกรกฎาคม 2540 ซึ่งเป็นช่วงที่ยังไม่ได้ปิดประตูระบายน้ำในคลองปากพนัง โดยผลการวิจัยดังกล่าวพบสัตว์น้ำจำพวกปลา 116 ชนิด กุ้งทะเล 7 ชนิด กุ้งน้ำจืด 2 ชนิด กุ้งตกแตน 2 ชนิด ปูทะเล 8 ชนิด ปูน้ำกร่อย 2 ชนิด หมึก 2 ชนิด แมงดาทะเล 1 ชนิด สำหรับสัตว์น้ำจำพวกปลา แยกเป็นปลาน้ำจืด 43 ชนิด ปลาน้ำกร่อย 34 ชนิด และปลาทะเล 39 ชนิด รวมสัตว์น้ำที่พบทั้งสิ้น 140 ชนิด ในจำนวนนี้พบปลาน้ำจืดที่อาศัยอยู่เฉพาะบริเวณกระแสน้ำค่อนข้างแรง 3 ชนิด คือ ปลารากกล้วย (*Acanthopsis choirorhynchus*) ปลาขี้ยก (*Mystacoleucus marginatus*) และปลาค้อ (*Noemacheilus masyae*) สำหรับปลาทะเล 39 ชนิด พบในบริเวณอ่าวและตามแนวชายฝั่งทะเล ซึ่งหมายความว่า หลังจากปิดประตูระบายน้ำอุทกวิขาประสิทธิในปี พ.ศ.2542 ในช่วงระยะเวลาเพียง 2 – 4 ปี ชนิดของพันธุ์สัตว์น้ำสูญหายไปอย่างน้อย 64 ชนิด นอกจากนี้การปิดประตูระบายน้ำอุทกวิขาประสิทธิยังก่อให้เกิดปัญหาน้ำเน่าเสีย เพราะไม่มีการถ่ายเท ผักตบชวาในแม่น้ำและลำคลองสาขามีจำนวนมาก ผลที่ตามมา คือ ภูมิปัญญาชาวบ้านในการทำเครื่องมือประมงเริ่มหายไป เช่น ไซ ลุ่ม ปง เป็นต้น ส่วนปัญหาทางสังคมที่ตามมา คือ คนวัยแรงงานอพยพออกไปทำงานนอกพื้นที่ ปัญหานี้สืบ ปัญหายาเสพติด ปัญหาอาชญากรรม และการพนัน

นอกจากนี้จากการสำรวจของกรมประมง (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2549 : 3-184) ในช่วงเวลา 3 ปีหลังจากมีการปิดประตูระบายน้ำอุทกวิขาประสิทธิ (พ.ศ. 2543-พ.ศ.2545) พบว่าสัตว์น้ำทั้งหมดเหลือเพียง 150 ชนิด ลดลงไปถึง 68 ชนิด โดยชนิดที่หายไปเป็นสัตว์น้ำกร่อยทั้งหมด คือ ปลา 62 ชนิด และกุ้ง 6 ชนิด จากผลการสำรวจนี้แสดงให้เห็นว่าการปิดประตูระบายน้ำทำให้วงจรชีวิตของสัตว์น้ำกร่อยขาดช่วงไปหรือไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศเหลือเพียงน้ำจืดและน้ำเค็มเท่านั้นซึ่งแบ่งแยกกันอย่างชัดเจน ทำให้วงจรชีวิตของสัตว์น้ำที่ต้องว่ายผ่านน้ำเค็มไปสู่ น้ำจืดไม่สามารถปรับตัวกับความเค็มที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วได้ ดังนั้นจึงสามารถคาดการณ์ได้ว่ากลุ่มสัตว์น้ำกร่อยบริเวณเหนือประตูระบายน้ำจะลดลงหรือสูญหายไปในที่สุด (ประชาไท, 2550)

สำหรับชุมชนพรุคลองค้อเป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่อยู่เหนือประตูระบายน้ำ และได้รับผลกระทบจากการปิดประตูระบายน้ำอุทกวิขาประสิทธิ นั่นก็คือการปิดประตูระบายน้ำอุทกวิขา

ประสิทธิได้ส่งผลให้เกิดน้ำเปรี้ยวเพิ่มขึ้นในพื้นที่พรุคลองค้อง เนื่องจากระบบน้ำกลายเป็นน้ำนิ่ง ไม่มีน้ำไหลเวียนชะล้างความเปรี้ยวของดินและชะน้ำออกจากป่าพรุ ตลอดจนไม่มีการพัฒนาโคลนตมเข้าไปในพื้นที่ป่าพรุเหมือนเช่นในอดีตที่ผ่านมา มา ตามที่ควรจะเป็นไปตามลักษณะของธรรมชาติ จึงส่งผลให้คุณสมบัติของน้ำเปลี่ยนแปลงไปไม่เหมาะต่อการใช้สอยและการเพาะปลูกต่างๆ ตลอดจนทำให้ระบบนิเวศป่าพรุเสียสมดุล ซึ่งได้ส่งผลกระทบต่อคนกลุ่มต่างๆ ที่ทำมาหากินโดยพึ่งพิงฐานทรัพยากรในป่าพรุเป็นจำนวนมาก

คลองชะอวด-แพรกเมือง

คลองชะอวด-แพรกเมือง เป็นอีกองค์ประกอบหนึ่งของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังที่ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศป่าพรุ และชุมชนพรุคลองค้อง โดยคลองชะอวด-แพรกเมืองเป็นลำคลองที่ขุดขึ้นใหม่อันเนื่องมาจากโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ผู้คนทั่วไปจึงเรียกลำคลองสายนี้ว่า “คลองพระราชดำริ” ส่วนชื่อ “คลองชะอวด-แพรกเมือง” เป็นชื่อที่เรียกตามสถานที่ที่เป็นจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดของลำคลอง นั่นก็คือเป็นลำคลองที่เชื่อมต่อกับแม่น้ำปากพนังที่ไหลลงมาจากอำเภอลำชะอวด หรือที่เรียกว่า “คลองชะอวด” โดยเริ่มต้นจากคลองชะอวดที่บ้านท้ายทะเล ตำบลกระแจะ อำเภอยะรังใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช และปลายคลองออกสู่ทะเลที่บ้านแพรกเมือง อำเภห้วยไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช จึงเรียกชื่อคลองนี้ว่า “คลองชะอวด-แพรกเมือง” มีความกว้าง 150 เมตร ยาว 26.982 กิโลเมตร ลึก 5 เมตร และลาดข้างคลอง 1:3 ระบายน้ำสูงสุด 540 ลูกบาศก์เมตรต่อวินาที โดยมีประตูระบายน้ำที่ปลายคลองเพื่อกั้นไม่ให้น้ำเค็มจากทะเลไหลเข้ามาในลำคลอง หรือที่เรียกว่า “ประตูระบายน้ำชะอวด-แพรกเมือง” จำนวน 5 ช่อง กว้าง 12.50 เมตร สูง 8 เมตร ตั้งอยู่ที่บริเวณ หมู่ที่ 2 บ้านทะเลปิง ตำบลห้วยไทร อำเภห้วยไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช

แผนภาพ 4.4 แผนที่แสดงที่ตั้งคลองชะวด-แพรกเมือง ส่วนหนึ่งของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

ที่มา : กองอำนวยการโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังอันเนื่องมาจากพระราชดำริ.

คลองชะอวด-แพรกเมือง เป็นแหล่งน้ำจืดที่เกิดขึ้นใหม่ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เกษตรกรได้มีแหล่งน้ำจืดไว้ใช้เพื่อการเกษตร เนื่องจากน้ำเป็นปัจจัยสำคัญพื้นฐานของการผลิตในภาคการเกษตร นอกจากนี้คลองชะอวด-แพรกเมือง ยังเป็นเส้นทางระบายน้ำในช่วงที่เกิดภาวะฝนตกหนักหรือน้ำท่วม ทั้งในเขตพื้นที่อำเภอหัวไทร อำเภอเชียรใหญ่ และอำเภอชะอวด ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวของนายเสริมศักดิ์ เสือจร นายช่างโยธา 6 ที่กล่าวว่า “คลองนี้เป็นคลองขุดใหม่ ยาว 27 กิโลเมตร ก้นคลองกว้าง 150 เมตร ในช่วงหน้าแล้ง เราจะเก็บกักน้ำจืดไว้ใช้ได้ถึง

20 ล้านลูกบาศก์เมตร เมื่อก่อนบริเวณสองฝั่งแม่น้ำ ประชาชนไม่มีน้ำจืดไว้ใช้เลยเนื่องจากด้านขวามือของคลองคือป่าพรุควนเคร็ง น้ำที่มีอยู่จึงเกิดความเปรี้ยว และคลองนี้ถือเป็นลำน้ำสาขาของแม่น้ำปากพนังด้วย ช่วยระบายน้ำให้ไหลลงสู่ทะเลเร็วขึ้น เมื่อก่อนน้ำอาจจะเคยท่วมพื้นที่ร่วมเดือน แต่ตอนนี้อาจจะลดลงเหลือ 10-15 วัน เพราะแทนที่เราจะรอให้น้ำไหลออกสู่แม่น้ำปากพนัง ระยะทางยาว 70-80 กิโลเมตร เราก็บังคับน้ำให้ไหลลงสู่คลองนี้ ส่วนหนึ่งเราก็จะได้เก็บกักน้ำให้ราษฎรไว้ใช้ด้วย (ศรัณยา, 2550) สำหรับคลองชะอวด-แพรกเมือง มีการแบ่งลำคลองออกเป็น 2 ช่วง โดยช่วงแรกมีระยะทางยาวประมาณ 24 กิโลเมตร จากจุดเริ่มต้นมาจนกระทั่งถึงประตูน้ำแพรกเมือง ส่วนช่วงที่ 2 มีระยะทางยาวประมาณ 2 กิโลเมตร เป็นช่วงระยะทางตั้งแต่ประตูน้ำแพรกเมืองถึงชายฝั่งทะเล โดยในช่วงที่ 2 ของคลองชะอวด-แพรกเมือง จะมีคลองหัวไทรไหลผ่าน

สำหรับคลองชะอวด-แพรกเมือง ช่วงแรกของคลองจะเชื่อมต่อกับคลองชะอวด ซึ่งเป็นคลองที่เชื่อมโยงกับพื้นที่พรุคลองค้อ ดังนั้นคลองชะอวด-แพรกเมืองจึงมีผลต่อระดับน้ำในพรุ โดยในบางช่วงจะมีผลทำให้ระดับน้ำในพรุแห้ง เมื่อระดับน้ำในพรุแห้งก็จะก่อให้เกิดไฟป่าขึ้นได้ง่าย ตลอดจนทำให้ระบบนิเวศป่าพรุเสียสมดุล ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศป่าพรุ และชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้อ โดยเฉพาะชาวบ้านกลุ่มที่พึ่งพาอาศัยทรัพยากรป่าพรุในการดำรงชีพ นอกจากนี้ในบางช่วงยังส่งผลให้เกิดน้ำท่วมขังในบางพื้นที่ของชุมชนพรุคลองค้อ โดยเฉพาะในบางบริเวณของพื้นที่หมู่ที่ 4 บ้านปากบางกลม ตำบลชะอวด อำเภอชะอวด และบางบริเวณของพื้นที่หมู่ที่ 5 บ้านเนินธัมมัง ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ เนื่องจากบริเวณพื้นที่ดังกล่าวเป็นบริเวณพื้นที่ลุ่ม ลักษณะคล้ายแอ่งกระทะ ทำให้ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในบริเวณพื้นที่ดังกล่าวได้รับผลกระทบ โดยได้รับความเดือดร้อนทั้งในเรื่องของความไม่สะดวกในการดำเนินชีวิตประจำวัน และการประกอบอาชีพ เช่น การทำนา และปลูกผัก เป็นต้น เนื่องจากมีระดับน้ำท่วมขัง แต่อย่างไรก็ตามมีชาวบ้านบางกลุ่มในชุมชนพรุคลองค้อ โดยเฉพาะชาวบ้านในเขตพื้นที่ตำบลแม่เจ้าอยู่หัวมองว่าการเกิดขึ้นของคลองชะอวด-แพรกเมืองเป็นสิ่งที่ดีหากมองในประเด็นของการแก้ไขปัญหาพื้นที่น้ำท่วมในพื้นที่ เนื่องจากคลองชะอวด-แพรกเมืองช่วยให้การระบายน้ำออกจากพื้นที่รวดเร็วขึ้นในกรณีที่มีน้ำท่วม ชาวบ้านกลุ่มนี้ส่วนใหญ่จะเป็นชาวบ้านที่อาศัยอยู่บริเวณพื้นที่ที่อยู่เหนือท้องกระทะขึ้นมา โดยมีมุมมองว่าปัญหาที่เกิดขึ้นจริงๆ แล้วไม่ได้อยู่ที่การสร้างประตูระบายน้ำอุทกวิทย์ประสิทธิ์หรือคลองชะอวด-แพรกเมือง แต่ปัญหาอยู่ที่การบริหารจัดการเปิด-ปิดประตูระบายน้ำมากกว่า นั่นก็คือหากมีการเปิด-ปิดประตูระบายน้ำที่สอดคล้องกับสภาพความต้องการของชาวบ้านหรือระบบนิเวศย่อยแต่ละนิเวศปัญหาต่างๆ ก็จะไม่เกิดขึ้น แต่

ทว่าในความเป็นจริงแล้วความต้องการของชาวบ้านในแต่ละพื้นที่หรือในแต่ละนิเวศย่อยมีความหลากหลายและแตกต่างกันออกไป ดังนั้นจึงเป็นข้อจำกัดสำคัญประการซึ่งเป็นเรื่องที่ยากยิ่งในการที่จะสนองตอบความต้องการของชาวบ้านให้ได้ครบทุกกลุ่มหรือครบทุกระบบนิเวศย่อย

ผลกระทบจากโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

ประมาณช่วงทศวรรษ 2540 หลังจากการเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง และได้มีการปิดประตูระบายน้ำ ตลอดจนการขุดคลองชะอวด-แพรกเมือง ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลายประการที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและอัตลักษณ์ (Identity) ของชาวบ้านในพื้นที่ชุมชนพรุคลองค้อ โดยการเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อที่สำคัญ ดังต่อไปนี้

ผลกระทบต่อระบบนิเวศ

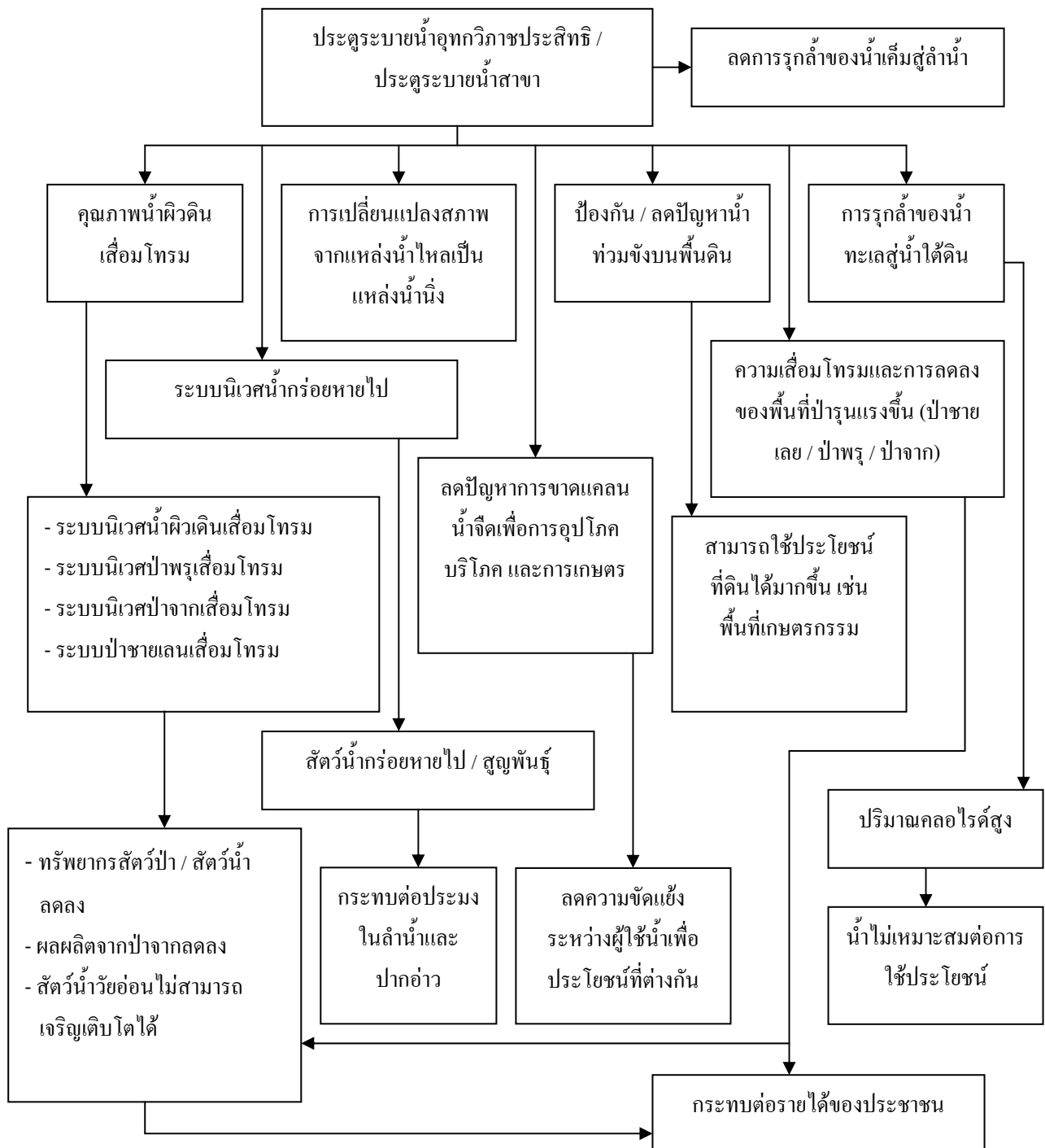
ผลกระทบต่อระบบนิเวศโดยภาพรวมของพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง พื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งระบบนิเวศน้ำจืด น้ำกร่อย น้ำเค็ม และน้ำเปรี้ยว หรือที่เรียกว่า “ระบบนิเวศสี่น้ำ” ซึ่งมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับวิถีชีวิตและวิถีชุมชนของคนตลอดลุ่มน้ำ เนื่องจากระบบนิเวศสี่น้ำ ก่อให้เกิดความหลากหลายของสภาพนิเวศและอาชีพของชุมชน อาทิ ป่าจาก ป่าพรุ ป่าชายเลน ป่าสาธู และป่าดิบชื้นหรือป่าต้นน้ำ ทำให้ลุ่มน้ำปากพนังมีความหลากหลายมาตั้งแต่อดีต แต่หลังจากการดำเนินโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง และได้มีการปิดประตูระบายน้ำปากพนัง เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม 2542 ซึ่งเป็นประตูระบายน้ำที่ทำหน้าที่กั้นแม่น้ำปากพนัง ก่อนน้ำจืดจากเทือกเขาบรรทัดจะไหลลงสู่ทะเล เป็นกลไกสำคัญส่งผลให้ระบบไหลเวียนของน้ำตามลำคลองสาขาต่างๆ เปลี่ยนแปลงไป ระบบนิเวศอันเป็นรากฐานของอาชีพต่างๆ ในเขตลุ่มน้ำ ได้รับผลกระทบหนัก ด้วยสาเหตุที่น้ำถูกกั้นโดยประตูระบายน้ำ ทำให้น้ำไม่สามารถไหลเวียนได้ น้ำอยู่ในสภาพนิ่งสนิท จนกลายเป็นน้ำเน่า ในขณะที่น้ำเค็มที่นำมาเลี้ยงกุ้ง กลับมีค่าความเค็มสูงเกินไปเพราะไม่มีน้ำจืดลงมาผสม เส้นทางอพยพเพื่อวางไข่ของปลาน้ำจืด ปลาน้ำเค็ม ถูกตัดขาด พืชในระบบน้ำแต่ละชนิดสูญหาย หรือไม่ออกผลผลิต เช่น ต้นจากซึ่งเป็นพืชน้ำกร่อย ไม่ออกรวง ไม่ออกน้ำ แอ่งยังเกิดตะกอนทับถมขึ้นในลำคลองสูง อันเนื่องมาจากน้ำไม่ไหลเวียน ส่งผลให้ระดับน้ำได้ดินขึ้นสูง เป็นเหตุให้น้ำท่วมขัง ดินไม่แห้งตามฤดูกาล ทำให้ดินทำนาเหนียวไถไม่ได้ (Focus Team, 2549)

นอกจากนี้ยังได้ก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนระบบนิเวศน้ำ เหลือเพียงระบบนิเวศสามน้ำคือ เหลือเพียงระบบนิเวศน้ำจืด น้ำเค็ม และน้ำเปรี้ยว ส่วนระบบนิเวศน้ำกร่อยหายไป โดยเฉพาะ พื้นที่ด้านบนของประตูระบายน้ำของกลุ่มน้ำปากพนัง ทำให้ระบบนิเวศน้ำเสียสมดุล คุณภาพน้ำเกิดการเปลี่ยนแปลงและเสื่อมโทรมลง มวลน้ำทะเลไม่สามารถไหลเข้าสู่แม่น้ำปากพนังได้อย่างปกติ ทำให้น้ำกลายเป็นน้ำนิ่งไม่มีการไหลเวียน และไม่สามารถเจือจางและพัดพาตะกอนสิ่งสกปรกต่างๆ ออกไปได้ เกิดน้ำเสียและวัชพืชในคลองมากขึ้น ชนิดและปริมาณสัตว์น้ำลดน้อยลง บางชนิดสูญหายไป ป่าจาก สาธูและพืชพรรณไม้ริมคลอง ซึ่งเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยเพาะพันธุ์สัตว์น้ำตามธรรมชาติและต้องอาศัยระบบนิเวศน้ำกร่อย เพื่อการเติบโตและให้ผลผลิตเกิดหอยชะงักและตายไป สัตว์น้ำกร่อยบางชนิดต้องว่ายน้ำไปวางไข่ที่ปากอ่าว และขึ้นไปโตในบริเวณน้ำจืดหรือบางชนิดต้องว่ายน้ำไปในน้ำจืดและลงมาโตในน้ำเค็ม ไม่สามารถขึ้นลงได้ ในที่สุดสัตว์น้ำหลายชนิดได้สูญพันธุ์ไป เพราะการปิดกั้นน้ำหรือจากการเปลี่ยนแปลงของคุณภาพน้ำจืดและน้ำเค็มอย่างฉับพลัน ทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำลดลง อาชีพประมงพื้นบ้านในคลองและประมงพื้นบ้านชายฝั่งล่มสลาย นอกจากนี้ระบบสิ่งก่อสร้างในบางพื้นที่ได้ปิดกั้นขวางการระบายน้ำลงสู่คลองตามธรรมชาติ ทำให้เกิดน้ำท่วมขังในพื้นที่ไร่นา และถึงแม้ว่าจะมีน้ำในการทำนาแต่ก็ได้ผลผลิตไม่คุ้มทุน เพราะดินไม่อุดมสมบูรณ์ต้องใช้ปุ๋ยมาก มีศัตรูพืชมาก ทำให้ต้องใช้สารเคมีทางการเกษตรมากขึ้น ต้นทุนการผลิตเพิ่มสูงขึ้น (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2547)

นอกจากนี้ในช่วงประมาณปลายปี พ.ศ. 2545 ได้มีการขุดลอกคลองหัวไทร โดยขุดลอกป่าจากริมสองฝั่งแม่น้ำหัวไทร และลำคลองสาขา ทำให้เกิดปัญหาสาหร่ายน้ำจากการคายของรากต้นจาก ซึ่งได้ส่งผลกระทบต่อคุณภาพน้ำในกลุ่มน้ำปากพนังทั่วทั้งระบบ

โดยสรุปสำหรับปัญหาและผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากประตูระบายน้ำอุทกวิภาชประสิทธิ์และประตูระบายน้ำสาขาของโครงการพัฒนาพื้นที่กลุ่มน้ำปากพนังโดยภาพรวมสามารถสรุปได้ดังแผนภาพ 4.5

แผนภาพ 4.5 สรุปปัญหาและผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากประตุน้ำอุทกวิทยาประสิทธิ
และประตุน้ำสาขาของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

ที่มา : ปรับปรุงมาจากสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2549 : 3-245.

ผลกระทบต่อระบบนิเวศป่าพรุคลองค้อง สำหรับผลกระทบจากโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังที่มีต่อพื้นที่พรุคลองค้อง พบว่า ในอดีตพื้นที่พรุคลองค้องเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายของพันธุ์ไม้ สัตว์ป่า และสัตว์น้ำนานาชนิด ชาวบ้านในพื้นที่พรุส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา ปลูกผัก เลี้ยงสัตว์ และทำประมงในพรุ โดยชาวบ้านสามารถทำประมงในพื้นที่พรุหาเลี้ยงชีพได้ และการทำงานบริเวณพื้นที่ขอบพรุก็ให้ผลผลิตดี แต่ต่อมาเมื่อเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังและได้มีการปิดประตูระบายน้ำตลอดจนมีการขุดคลองรอบบริเวณป่าพรุทำให้ระดับน้ำในพรุลดลง และปริมาณน้ำท่วมขังในพื้นที่พรุน้อยลง ส่งผลให้เกิดน้ำเปรี้ยวเพิ่มขึ้น ดินมีสภาพเป็นกรดมากขึ้น และเกิดการหมักของอินทรีย์วัตถุในป่าพรุ เนื่องจากระบบน้ำกลายเป็นน้ำนิ่ง ไม่มีน้ำไหลเวียนชะล้างความเปรี้ยวของดินและชะน้ำออกจากป่าพรุ ตลอดจนไม่มีการพัดพาโคลนตมเข้าในพื้นที่ป่าพรุเหมือนในอดีต ดังที่ควรจะเป็นไปตามลักษณะของธรรมชาติ ซึ่งสิ่งต่างๆ เหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นความเสี่ยงทางด้านสิ่งแวดล้อม (Environmental risk) และประการสำคัญก็คือส่งผลให้คุณสมบัติของน้ำเปลี่ยนแปลงไปไม่เหมาะต่อการใช้สอยและการเพาะปลูกตลอดจนส่งผลให้ปริมาณและชนิดของสัตว์น้ำลดลงเนื่องจากน้ำไม่ไหลเวียนซึ่งเป็นการตัดวงจรการขยายพันธุ์ของสัตว์น้ำ รวมทั้งพันธุ์ไม้ดั้งเดิมถูกทำลายเหลือเพียงไม้เสม็ดเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งเป็นพันธุ์ไม้ที่สามารถเจริญเติบโตได้ดีในสภาพดินและน้ำเปรี้ยว หรือทนต่อสภาวะที่ pH ต่ำ หรือเป็นกรดได้ ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของมหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์และกองทุนสนับสนุนการวิจัยในปี 2547 (งานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2549 : 3-170) ที่พบว่า จากการปิดประตูระบายน้ำปากพนังทำให้ไม่มีการขึ้นลงของน้ำตามธรรมชาติ น้ำในป่าพรุจึงแห้ง นอกจากนี้ยังมีปัญหาการแพร่กระจายของน้ำเปรี้ยวจากป่าพรุ เนื่องจากระบบน้ำไม่มีการไหลเวียนขึ้นลงตามธรรมชาติ ซึ่งเป็นผลมาจากการปิดประตูระบายน้ำปากพนัง ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อระดับน้ำในพื้นที่ป่าพรุ เมื่อมีระดับน้ำน้อยทำให้น้ำในป่าพรุมีสภาพเปรี้ยวจัดและเน่าเสียจากการย่อยสลายของสารอินทรีย์ และมีผลต่อรูปแบบของระบบนิเวศป่าพรุ ป่าพรุไม่มีน้ำท่วมขังเป็นผลให้สภาพดินเปลี่ยนจากดินอินทรีย์ไปเป็นดินเปรี้ยวจัด เนื่องจากเกิดปฏิกิริยาออกซิเดชันของสารประกอบซัลไฟด์ (แร่ไพไรต์ : Pyrite) ได้เป็นสารประกอบจาโรไซต์และกรดกำมะถัน ทำให้คุณภาพของน้ำผิวดินเสื่อมโทรมลง มีสภาพเป็นน้ำเปรี้ยว ส่งผลกระทบต่อสัตว์น้ำและพืชธรรมชาติ ในสภาพที่เป็นกรดดินเสม็ดสามารถเจริญเติบโตได้ดี ส่วนไม้ชนิดอื่นๆ ไม่สามารถทนต่อความเป็นกรดที่เพิ่มมากขึ้นได้ก็ค่อยๆ ตายและสูญพันธุ์ไป และเมื่อเกิดการกระทบจากไฟป่าจนชั้นดินอินทรีย์วัตถุหมดไปเหลือแต่ชั้นดินแท้จริง จะเกิดการทดแทนด้วยไม้เสม็ดชนิดเดียว พืชคลุมดินที่พบเป็นหญ้าและกษชนิดต่างๆ เป็นป่าพรุที่เสื่อมสภาพ และสามารถกลับคืนเป็นป่าพรุ

ดั้งเดิมได้ยาก และเมื่อเข้าสู่ฤดูฝนซึ่งมีปริมาณน้ำมาก น้ำในป่าพรุเริ่มมากขึ้น จึงมีการแพร่กระจายของดินเปรี้ยวออกสู่สิ่งแวดล้อมรอบพื้นที่ป่าพรุ

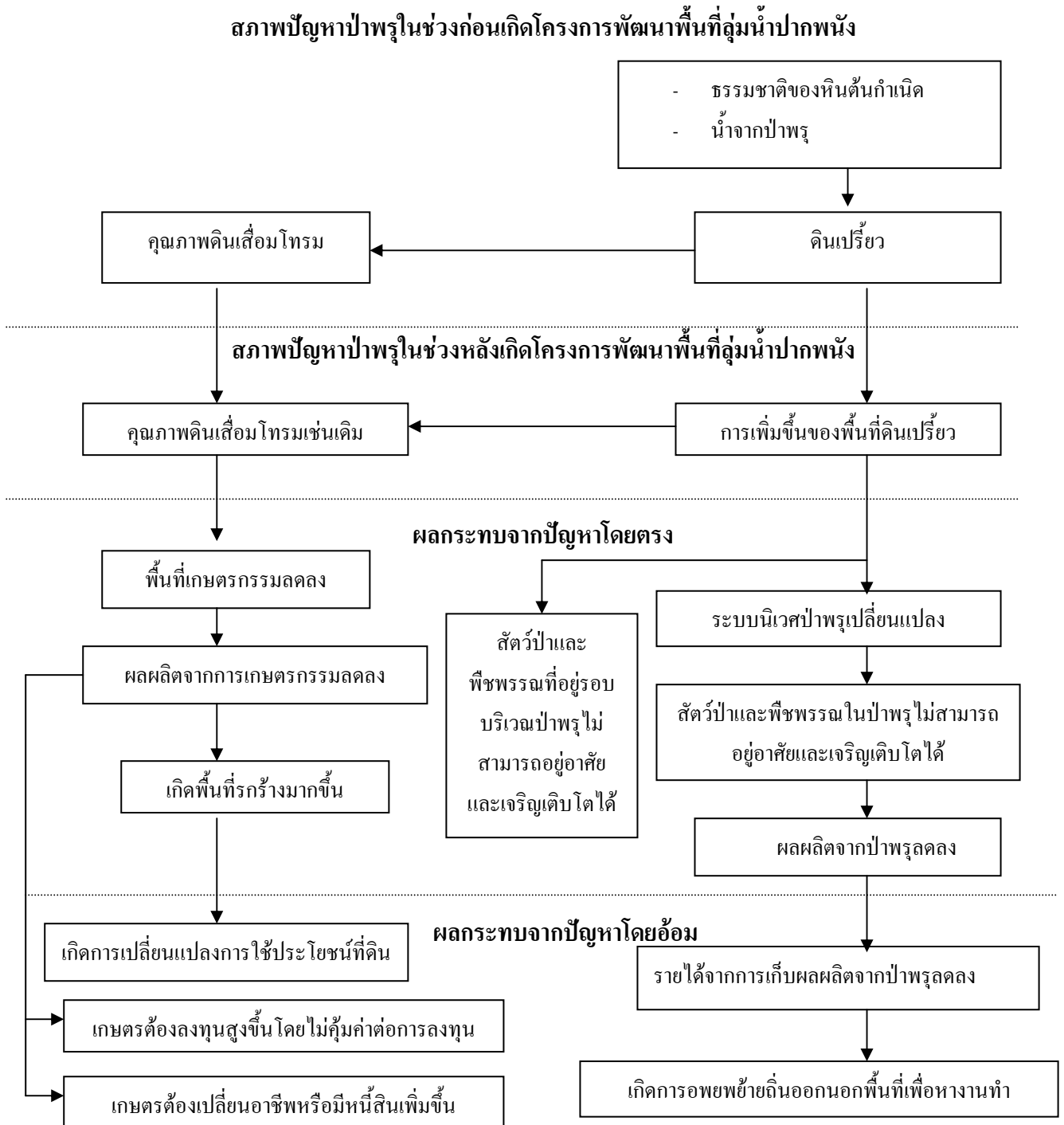
จากปัญหาต่างๆ เหล่านี้ได้ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้อซึ่งอาศัยฐานทรัพยากรป่าพรุในการดำรงชีพ ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าพรุได้เหมือนเช่นในอดีตที่ผ่านมา มา ชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้อจึงเป็นผู้ได้รับผลกระทบโดยตรงจากปัญหาดังกล่าวที่เกิดขึ้น โดยผลกระทบดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงในการดำรงชีพ (Livelihood security effects) ของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้ออย่างยากที่จะหลีกเลี่ยงได้ และอีกปัญหาหนึ่งที่เกิดขึ้นตามมาและยากที่จะหลีกเลี่ยงได้เช่นกัน นั่นก็คือผลกระทบดังกล่าวได้บั่นทอนศักยภาพของชุมชน เนื่องจากชุมชนอยู่กับฐานทรัพยากรป่าพรุ ซึ่งฐานทรัพยากรป่าพรุก็คือผลผลิตและบริการที่สมาชิกในชุมชนได้จากระบบนิเวศนั่นเอง

แผนภาพ 4.6 ส่วนหนึ่งของระบบนิเวศป่าพรุที่เปลี่ยนแปลงไป

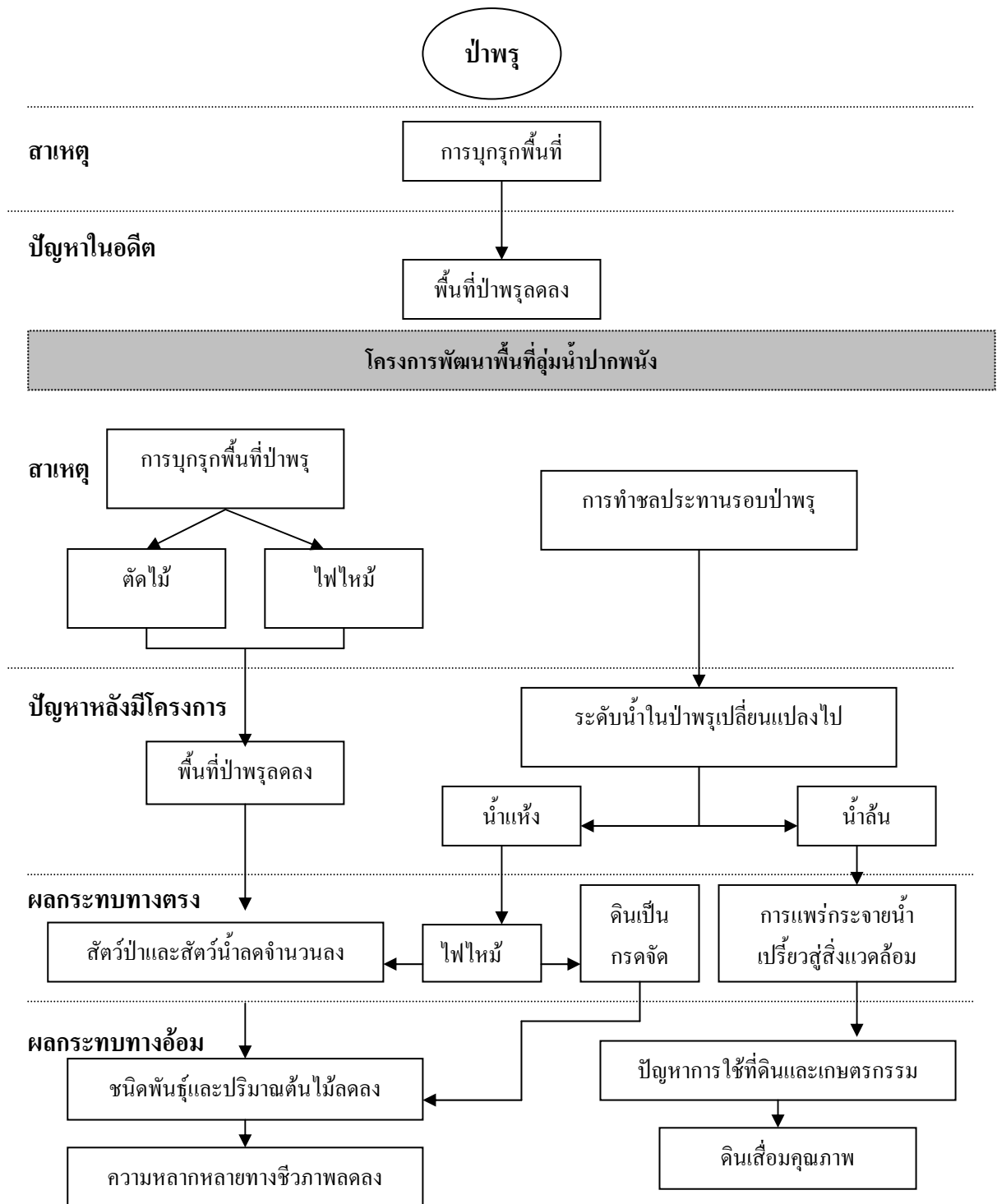
อย่างไรก็ตามโดยภาพรวมเกี่ยวกับปัญหาและผลกระทบของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังที่มีต่อระบบนิเวศป่าพรุ โดยเฉพาะผลกระทบต่อทรัพยากรดินและทรัพยากรชีวภาพในพื้นที่พรุคลองค้อสามารถสรุปได้ดังแผนภาพ 4.7

แผนภาพ 4.7 สรุปปัญหาและผลกระทบต่อทรัพยากรดินในพื้นที่พรุคลองค้อช่วงก่อนและหลัง
การเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังที่ส่งผลต่อชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้อ

ที่มา : ปรับปรุงมาจาก สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2549 : 3-238.

แผนภาพ 4.8 สรุปปัญหาและผลกระทบต่อทรัพยากรชีวภาพในพื้นที่ป่าพรุช่วงก่อนและหลังการเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังที่ส่งผลต่อชาวบ้านในชุมชนป่าพรุ

ที่มา : ปรับปรุงมาจาก สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2549 : 3-240.

จากแผนภาพจะเห็นได้ว่าก่อนมีโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเกิดขึ้น พื้นที่พรุคลองคือพื้นที่ที่มีปัญหาต่างๆ เกิดขึ้นมาก่อนแล้ว ไม่ว่าจะเป็นปัญหาดินเปรี้ยว ปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่าพรุ ปัญหาไฟป่า และปัญหาอื่นๆ เป็นต้น โดยปัญหาต่างๆ เหล่านี้ล้วนแล้วแต่ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านในชุมชนพรุคลองคือกลุ่มต่างๆ ที่อาศัยฐานทรัพยากรป่าพรุในการดำรงชีพแตกต่างกันออกไป และชาวบ้านเองก็เรียนรู้เกี่ยวกับการปรับตัวในระดับหนึ่ง แต่ต่อมาเมื่อมีโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเกิดขึ้น ปัญหาต่างๆ เหล่านี้เริ่มมีระดับความเข้มข้นเพิ่มมากขึ้น เช่น ปัญหาดินและน้ำเปรี้ยว ปัญหาความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรป่าพรุ ตลอดจนปัญหาเกี่ยวกับระบบนิเวศป่าพรุ และปัญหาอื่นๆ เป็นต้น ซึ่งปัญหาต่างๆ เหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นปัญหาที่มีความเกี่ยวโยงสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน โดยผู้ที่ได้รับผลกระทบไม่ว่าจะเป็นผลกระทบทางตรงหรือทางอ้อม ก็คือ ชาวบ้านในชุมชนพรุคลองคือที่อาศัยฐานทรัพยากรป่าพรุในการดำรงชีพนั่นเอง

ผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองคือ

การเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง นอกจากส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมต่างๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังแล้ว ผลกระทบดังกล่าวยังได้ส่งผลต่อเนื่องถึงวิถีชีวิตของคนกลุ่มต่างๆ ที่ทำมาหากินโดยพึ่งพิงฐานทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังอีกด้วย ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มคนที่ทำมาหากินโดยพึ่งพิงฐานทรัพยากรทางทะเล ฐานทรัพยากรป่าจาก และฐานทรัพยากรป่าชายเลน หรือแม้แต่ฐานทรัพยากรป่าพรุ

สำหรับผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนกลุ่มต่างๆ ที่ทำมาหากินโดยพึ่งพิงฐานทรัพยากรป่าพรุสามารถจำแนกได้ดังต่อไปนี้

ผลกระทบต่อระบบการผลิต

การทำนาข้าว

ในอดีตชาวบ้านในชุมชนพรุคลองคือส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนาข้าวเป็นหลัก ไม่ว่าจะเป็นชาวบ้านในเขตพื้นที่ตำบลชะอวด ตำบลสวนหลวง และตำบลแม่เจ้าอยู่หัว เนื่องจากผลผลิตที่ได้ค่อนข้างดี และต้นทุนการผลิตต่ำ โดยส่วนใหญ่จะทำนาบริเวณขอบพรุ แต่ปัจจุบันเมื่อเกิดปัญหาดินและน้ำเปรี้ยว ซึ่งสาเหตุหนึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง นั่นก็คือเมื่อมีการปิดประตูระบายน้ำทำให้ น้ำไม่ไหลเวียนระบบน้ำกลายเป็นน้ำนิ่ง ส่งผลให้น้ำกลายเป็นน้ำเปรี้ยว และเมื่อถึงช่วงฤดูน้ำหลากส่งผลให้น้ำไหลไปยังแหล่งน้ำอื่นๆ ก่อให้เกิด

การแพร่กระจายของน้ำเปรี้ยว และส่งผลให้เกิดปัญหาดินเปรี้ยวตามมา ทำให้พื้นที่บางส่วนไม่สามารถทำนาข้าวได้ ประกอบกับปัญหาการแพร่ระบาดของโรคและแมลงต่างๆ การทำนาจึงเพิ่มระดับความเข้มข้นในการผลิตมากยิ่งขึ้น ทั้งการใช้ปุ๋ยเคมี และยาปราบศัตรูพืชต่างๆ ทำให้ต้นทุนการผลิตสูง ในขณะที่ผลผลิตที่ได้ยังไม่ดีเท่าที่ควร ทำให้ชาวนาบางคนเลิกอาชีพทำนาโดยหันไปประกอบอาชีพอื่น ในขณะที่ชาวนาบางคน โดยเฉพาะชาวนาในพื้นที่หมู่ที่ 1 บ้านคงคาล้อม ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว ได้ออกไปเช่าที่นาในพื้นที่เพื่อทำนาข้าว ส่งผลให้ระบบการผลิตข้าวมีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีต ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากผลกระทบต่างๆ และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นซึ่งส่งผลให้ต้นทุนการผลิตข้าวเพิ่มสูงขึ้นในขณะที่ผลผลิตที่ได้ค่อนข้างต่ำ ทำให้ผลผลิตที่ได้ไม่คุ้มกับต้นทุนการผลิต สำหรับผลผลิต ราคา และต้นทุนการผลิตข้าวต่อไร่ในพื้นที่ชุมชนพุดทองกิ่ง โดยเฉพาะในเขตตำบลแม่เจ้าอยู่หัวเฉลี่ยมีต้นทุนการผลิตต่อไร่ ดังตาราง 4.1

ตาราง 4.1 แสดงต้นทุนการผลิตข้าวต่อไร่โดยเฉลี่ยในเขตพื้นที่ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว

ลำดับที่	รายการ	จำนวนเงิน (บาท)
1	ค่าเตรียมดิน	250
2	ค่าพันธุ์ข้าวปลูก	120
3	ค่าปุ๋ยเคมี	350
4	ค่าเก็บเกี่ยว	470
5	ค่าสูบน้ำ	100
6	ค่าสารเคมี	80
	รวมต้นทุนการผลิต	1,370
	จำนวนผลผลิต (ก.ก./ไร่)	650
	รายได้เฉลี่ย (บาท/ไร่)	2,275
	กำไรสุทธิ (บาทต่อไร่)	950

ที่มา : ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอยะใหญ่
จังหวัดนครศรีธรรมราช, ม.ป.ป. : 43.

จากตารางจะเห็นได้ว่าการทำนาของชาวนาในชุมชนพรุคลองค็องผลิตที่ได้ค่อนข้างน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับต้นทุนการผลิต ซึ่งยังไม่รวมค่าเช่าที่นาสำหรับชาวบ้านที่เช่านาในการปลูกข้าว ด้วยเหตุนี้จึงส่งผลให้ชาวนาบางส่วนเลิกอาชีพทำนา และปล่อยนาทิ้งร้างเอาไว้ หรือมีการปรับเปลี่ยนการใช้ที่ดิน ซึ่งเห็นได้ชัดเจนจากกรณีของ นายอุดร คำจันทร์ ชาวบ้านหมู่ที่ 5 บ้านเนินธัมมัง ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว ซึ่งมีที่ดินเป็นแปลงสาธิตการพัฒนาที่ดินในพื้นที่ดินเปรี้ยว ปี 2545 จำนวน 15 ไร่ โดยเป็นแปลงสาธิตปลูกข้าวพันธุ์นางพญา 132 แต่ปัจจุบันพื้นที่ดังกล่าวได้ถูกปรับเปลี่ยนมาเป็นพื้นที่ปลูกปาล์มน้ำมันแทนการปลูกข้าว เนื่องจากผลผลิตข้าวที่ได้ไม่ดีเท่าที่ควร

แผนภาพ 4.9 พื้นที่แปลงสาธิตปลูกข้าวที่ถูกปรับเปลี่ยนเป็นพื้นที่ปลูกปาล์มน้ำมัน

สำหรับการปลูกข้าวของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค็อง แต่เดิมปลูกข้าวพันธุ์ กข.7 และข้าวพื้นเมือง เช่น สีรัก ลูกลาย แต่เนื่องจากแนวโน้มของตลาดมีความต้องการน้อยลง มีโรคและแมลงรบกวน ผลผลิตต่ำ พันธุ์ไม่ต้านทานโรค และสภาพพื้นที่ไม่เหมาะสม จึงมีการปรับเปลี่ยนพันธุ์ โดยใช้พันธุ์ส่งเสริมจากรัฐบาล เช่น ชัยนาท 1 เฉียง สุพรรณบุรี 2 และแก่นจันทร์ เป็นต้น แต่ที่นิยมปลูกมากในชุมชนพรุคลองค็องส่วนใหญ่จะเป็นข้าวพันธุ์ชัยนาท 1

การเพาะปลูก

ในอดีตการเพาะปลูกส่วนใหญ่ในพื้นที่พรุคลองค็องเป็นการเพาะปลูกเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนหากเหลือจากการบริโภคก็นำออกจำหน่าย แต่ต่อมาเมื่อประสบกับปัญหาดินและน้ำเปรี้ยวส่งผลให้การเพาะปลูกไม่ได้ผลผลิตเท่าที่ควร ชาวบ้านจึงมีการปรับเปลี่ยนวิธีการเพาะปลูกโดยหันมาปลูกพืชที่สามารถเจริญเติบโตได้ดีในสภาพที่มีลักษณะอย่างพื้นที่พรุคลองค็อง ซึ่งได้แก่ การปลูกไม้เสม็ด การปลูกบัวบก และการปลูกอ้อย เป็นต้น เนื่องจากไม้เสม็ดสามารถเจริญเติบโตได้ดีในสภาพดินและน้ำเปรี้ยว ส่วนบัวบกและอ้อยพันธุ์ที่นำมาปลูกเป็นพันธุ์ที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่พรุคลองค็อง โดยพืชผักที่ปลูกส่วนใหญ่จะเน้นพืชผักที่ปลูกเพื่อตอบสนองความต้องการทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ และมีลักษณะการปลูกแบบเข้มข้น ตลอดจนมีการจ้างแรงงาน ปัจจุบันชาวบ้านบางส่วนที่ไม่สามารถประกอบอาชีพอย่างอื่นได้เนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรป่าพรุลดลงและเนื่องจากปัญหารุกร้าวต่างๆ ส่งผลให้ชาวบ้านเริ่มหันมาเพาะปลูกบัวบกและอ้อยเพิ่มมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอ้อยพันธุ์สุพรรณบุรี 50 ซึ่งเป็นอ้อยคั้นน้ำ เนื่องจากอ้อยพันธุ์ดังกล่าวสามารถปลูกและเจริญเติบโตได้ดีทั้งในที่ลุ่มและที่ดอน อย่างไรก็ตามสำหรับการเพาะปลูกในพื้นที่พรุคลองค็องในปัจจุบันส่วนใหญ่จะเป็นการเพาะปลูกที่อิงอยู่กับกลไกและความต้องการของตลาดเป็นสำคัญ ไม่ได้ปลูกเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนเหมือนเช่นในอดีตที่ผ่านมา

การหาปลาและจับสัตว์น้ำ

ในอดีตที่ผ่านมาสัตว์น้ำในพรุมีความอุดมสมบูรณ์ทั้งปริมาณและชนิดของพันธุ์สัตว์น้ำ แต่ต่อมาเมื่อเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังและมีการปิดประตูระบายน้ำ เมื่อปี พ.ศ. 2542 ส่งผลให้เกิดน้ำเปรี้ยวเพิ่มขึ้นในพื้นที่พรุ ทำให้ปริมาณสัตว์น้ำลดจำนวนลงและสัตว์น้ำบางชนิดได้สูญพันธุ์ไป ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของสถาบันทรัพยากรชายฝั่ง มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (2546 : 29) ที่พบว่า ทรัพยากรประมงที่จับจากแหล่งน้ำธรรมชาติในป่าพรุเมื่อเปรียบเทียบกับช่วงที่ผ่านมาปริมาณลดลงอย่างชัดเจน กล่าวคือ ปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้ต่อครั้งโดยใช้เครื่องมือชนิด กัด ไซปลา ลันปลาไหล ทงเบ็ด บ่อล่อ ในปี พ.ศ.2544 เมื่อเปรียบเทียบกับปี พ.ศ. 2540 นั้นมีปริมาณลดลง 2-4 เท่าตัว สำหรับการใช้อัดและการทงเบ็ด ปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้ต่อครั้งในปี พ.ศ. 2544 เมื่อเทียบกับ 10 ปีที่ผ่านมา (พ.ศ. 2535) ลดลงถึง 6 เท่าตัว

สำหรับการทำประมงในพื้นที่พรุของชาวบ้านก่อนหน้านี้นักชาวบ้านจะใช้วิธีการจับสัตว์น้ำที่มีอยู่ตามธรรมชาติโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น แต่ในปัจจุบันเริ่มมีการปรับเปลี่ยนวิธีการ บางก็หันมา

เลี้ยงปลาในบ่อแทนการจับปลาที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ในขณะที่บางคนก็เลิกอาชีพประมงและหันไปประกอบอาชีพอื่นแทน เนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำที่ลดลงทำให้ชาวบ้านที่ประกอบอาชีพหาปลาในพรุไม่สามารถหาปลาเลี้ยงชีพได้อย่างเพียงพอ เพราะรายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่าย หรือรายได้จากอาชีพดังกล่าวไม่ดีเท่าที่ควร หลายคนจึงหันไปประกอบอาชีพอื่นแทนการทำประมงในพื้นที่พรุ เช่น กรณีของนายสัญญา ทิพย์รวย อายุ 30 ปี ชาวบ้านหมู่ที่ 5 บ้านเนินธัมมัง ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นประธานกลุ่มคนหาปลาในพรุ ซึ่งได้เลิกอาชีพการทำประมงไปช่วงระยะเวลาหนึ่ง และเดินทางเข้ากรุงเทพฯ ไปประกอบอาชีพรับจ้างเย็บผ้าโหลแทนการทำประมงในพื้นที่พรุ เนื่องจากหวังว่าจะทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้น แต่อย่างไรก็ตามปัจจุบันก็ได้กลับมาอยู่บ้านทั้งนี้เนื่องจากเหตุผลและปัจจัยหลายประการ

การหาของป่า

การหาของป่าที่สำคัญๆ ในพื้นที่พรุคลองค้อง ได้แก่ การตีผึ้ง และของป่าอื่นๆ โดยพบว่า หลังจากการเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังและได้มีการปิดประตูระบายน้ำปากพนัง ได้ส่งผลกระทบต่อความอุดมสมบูรณ์ของป่าพรุและความหลากหลายของระบบนิเวศป่าพรุ โดยสิ่งต่างๆ เหล่านี้ได้ส่งผลกระทบต่อกลุ่มชาวบ้านที่หาของป่า โดยเฉพาะกลุ่มตีผึ้ง ซึ่งในปัจจุบันพบว่าของป่ารวมทั้งผึ้งเริ่มมีปริมาณลดลง กลุ่มชาวบ้านบางคนที่มีอาชีพตีผึ้งเริ่มหันมาเลี้ยงผึ้งแทนการหาผึ้งที่มีอยู่ตามธรรมชาติในป่าพรุ โดยเฉพาะชาวบ้านในพื้นที่หมู่ที่ 1 บ้านคงคามล้อม และหมู่ที่ 5 บ้านเนินธัมมัง ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว ในขณะที่ชาวบ้านบางคนเริ่มปรับเปลี่ยนตัวเองเข้าสู่การผลิตอย่างอื่นตามช่องทางของแต่ละบุคคล

สำหรับของป่า โดยเฉพาะผึ้ง พบว่าเริ่มมีปริมาณลดลงอย่างเห็นได้ชัด เนื่องจากหลังการเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง โดยเฉพาะในส่วนของคลองชะอวด-แพรกเมือง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังที่เชื่อมต่อกับพื้นที่พรุคลองค้อง มีผลต่อระดับน้ำในพรุ บางครั้งส่งผลให้ระดับน้ำในพรุแห้ง เมื่อระดับน้ำในพรุแห้งมากๆ จึงส่งผลกระทบต่อเชื้อเพลิงไฟป่าเกิดขึ้นได้ง่าย ซึ่งไฟป่าเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้ทรัพยากรต่างๆ ในป่าพรุลดน้อยลง เนื่องจากไฟป่าได้เผาไหม้พื้นที่ป่าพรุเป็นบริเวณกว้างและเป็นระยะเวลานาน ทำให้ต้นไม้และของป่านานาชนิดโดนทำลาย เมื่อทรัพยากรป่าไม้ลดลง จึงส่งผลให้ปริมาณผึ้งในพื้นที่พรุคลองค้องลดน้อยลงด้วย เนื่องจากไม่มีแหล่งอาหาร ซึ่งส่งผลกระทบต่อเชื้อเพลิงไฟป่ากลุ่มชาวบ้านที่หาของป่าในการดำรงชีพ โดยเฉพาะกลุ่มตีผึ้ง ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นชาวบ้านในพื้นที่หมู่ที่ 1 บ้านคงคามล้อม และหมู่ที่ 5 บ้านเนินธัมมัง ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว

การถอนกระจุด

กระจุดเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญของพื้นที่พรุคลองค้อง สำหรับกลุ่มชาวบ้านที่ประกอบอาชีพด้วยการถอนกระจุดยังชีพเป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบโดยตรงจากการเกิดปัญหาไฟไหม้ป่าพรุ เช่นเดียวกับกลุ่มตีผึ้ง ซึ่งสภาพพื้นที่ป่าพรุโดยทั่วไปจะเป็นพื้นที่ที่มีลักษณะน้ำท่วมขังอยู่ตลอดเวลา แต่ต่อมาเมื่อมีการสร้างคลองชะวอด-แพรกเมือง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง และมีผลต่อระดับน้ำในพรุ โดยในบางช่วงได้ส่งผลให้ระดับน้ำในพรุแห้ง ดังนั้นเมื่อถึงช่วงหน้าแล้งจึงก่อให้เกิดไฟป่าเกิดขึ้นได้ง่าย ดังนั้นเมื่อเกิดเหตุการณ์ไฟป่าขึ้นเมื่อไหร่กระจุดก็จะโดนไฟเผาไหม้ไปด้วย ส่งผลให้ทรัพยากรกระจุดในพื้นที่พรุคลองค้องลดน้อยลง ดังที่ลุงขอม ขวัญมิ่ง อายุ 64 ปี เล่าให้ฟังว่า “แต่ก่อนจุดสวย หวานนี้หม้ายไฟกินหมดเพราะน้ำในพรุแห้ง น้ำในพรุถูกระบายออกหมด” ซึ่งสอดคล้องกับคำบอกเล่าของชาวบ้านหลายต่อหลายคนที่ว่า สาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้กระจุดในพื้นที่พรุคลองค้องลดน้อยลงเป็นผลสืบเนื่องมาจากไฟป่า เพราะระดับน้ำในพรุแห้ง

ผลกระทบต่อระบบความสัมพันธ์

หลังจากการเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังในช่วงทศวรรษ 2540 และได้ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศและความอุดมสมบูรณ์ต่างๆ ของทรัพยากรป่าพรุ โดยหลังจากการเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง พบว่า ระบบความสัมพันธ์ของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้องเริ่มแปรเปลี่ยนไป ชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้องเริ่มให้ความสำคัญกับระบบมูลค่า (Capitalism) มากกว่าระบบคุณค่า (Social Value) ทั้งนี้สาเหตุส่วนหนึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากความร่อยหรอของทรัพยากรป่าพรุที่มีอยู่อย่างจำกัด บางครั้งจึงเกิดการแย่งชิงทรัพยากรจนนำไปสู่ความขัดแย้งในที่สุด โดยเฉพาะการแย่งชิงทรัพยากรที่ดิน ตลอดจนปริมาณการซื้อขายที่ดินเริ่มมีมากขึ้น ดังนั้นที่ดินที่มีปัญหาในเรื่องของการครอบครองซ้ำซ้อนของชาวบ้าน จึงเป็นปัญหาที่ยากจะหาข้อยุติเนื่องจากเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ แต่อย่างไรก็ตามสำหรับปัญหาความขัดแย้งดังกล่าวบางครั้งก็จบลงด้วยการประนีประนอม แต่ในขณะที่ยังบางครั้งก็ไม่สามารถประนีประนอมได้จนกระทั่งกลายเป็นปัญหาความขัดแย้งและนำไปสู่การบาดหมางระหว่างกันในที่สุด นอกจากนี้ผลสืบเนื่องมาจากความร่อยหรอของทรัพยากรป่าพรุ ยังส่งผลให้เกิดการอพยพย้ายถิ่นเกิดขึ้นในพื้นที่ชุมชนพรุคลองค้อง ซึ่งมีทั้งการย้ายถิ่นแบบชั่วคราวและการย้ายถิ่นแบบถาวร ทั้งนี้เพื่อแสวงหา

¹ สัมภาษณ์นายขอม ขวัญมิ่ง อายุ 64 ปี. 1 หมู่ที่ 5 บ้านเนินธัมมัง ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 18 พฤษภาคม 2549.

พื้นที่ใหม่เพื่อการดำรงชีพ ซึ่งการอพยพย้ายถิ่นดังกล่าวเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ส่งผลให้ความห่างเหินเกิดขึ้นในระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติของชาวบ้านในชุมชนพุกคลองค้อง จากที่เคยอยู่กันแบบใกล้ชิด เนื่องจากอาศัยอยู่ในชุมชนเดียวกัน แต่กลับต้องแยกย้ายไปอยู่ในพื้นที่ต่างๆ เพื่อการแสวงหาชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น จึงส่งผลให้ความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติมีความห่างเหินเกิดขึ้น

กลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบต่างกัน

สำหรับการเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่าได้ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านในชุมชนพุกคลองค้องที่ประกอบอาชีพต่างๆ ที่พึ่งพาอาศัยทรัพยากรในป่าพรุเพื่อการดำรงชีพ โดยผลกระทบต่างๆ ที่เกิดขึ้นเหล่านี้ได้ส่งผลกระทบต่อคนกลุ่มต่างๆ ในระดับที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งมีรายละเอียดที่น่าสนใจดังต่อไปนี้

กลุ่มคนที่ไม่ได้รับผลกระทบ

สำหรับกลุ่มชาวบ้านในชุมชนพุกคลองค้องที่ไม่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ส่วนใหญ่จะเป็นชาวบ้านกลุ่มที่ไม่ได้อาศัยหรือพึ่งพิงฐานทรัพยากรในป่าพรุเพื่อการดำรงชีพ ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรที่ดิน ป่าไม้ ของป่า สัตว์น้ำ และอื่นๆ เช่น กลุ่มชาวบ้านที่ประกอบอาชีพทอผ้า รับจ้าง ราชการ และอื่นๆ เป็นต้น ดังนั้นปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นปัญหาความร่อยหรอของทรัพยากร ปัญหาดินและน้ำเปรี้ยว ปัญหาดินเสื่อมคุณภาพ หรือปัญหาอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรในป่าพรุจึงไม่ได้ส่งผลกระทบต่อคนกลุ่มนี้ โดยคนกลุ่มนี้จะมีอยู่ประมาณร้อยละ 20 ของครัวเรือนทั้งหมดในชุมชนพุกคลองค้อง แต่อย่างไรก็ตามสำหรับชาวบ้านกลุ่มนี้ถึงแม้จะไม่ได้รับผลกระทบจากการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุ แต่ในบางครั้งจะได้รับผลกระทบจากปัญหาน้ำท่วมขัง ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากการปิดประตูระบายน้ำในบางช่วงโดยเฉพาะชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในบริเวณพื้นที่ที่เป็นท้องกระทะ เนื่องจากพื้นที่พุกคลองค้องเป็นพื้นที่ที่มีลักษณะเป็นที่ลุ่มคล้ายแอ่งกระทะนั้นเอง แต่สำหรับชาวบ้านในส่วนที่ไม่ได้ประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุและเป็นชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในบริเวณพื้นที่ที่อยู่เหนือท้องกระทะขึ้นมาจึงเป็นผู้ที่ไม่ได้รับผลกระทบใดๆ ที่สืบเนื่องจากการเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง